

Tilburg University

Woonmilieu en woongedrag

Stoppelenburg, Peter Adriaan

Publication date:
1982

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

Stoppelenburg, P. A. (1982). *Woonmilieu en woongedrag: een evaluatieonderzoek onder bewoners van een aantal naoorlogse woonwijken in Amsterdam*. [s.n.].

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

p. a. stoppelenburg

---

woonmilieu en woongedrag

**een evaluatieonderzoek
onder bewoners van een
aantal naoorlogse woonwijken
in amsterdam**

WOONMILIEU EN WOONGEDRAG

een evaluatieonderzoek onder bewoners
van een aantal naoorlogse woonwijken in
Amsterdam

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van
doctor in de sociale wetenschappen aan de
Katholieke Hogeschool Tilburg, op gezag van de
rector magnificus, prof. dr. G.M. van Veldhoven,
in het openbaar te verdedigen ten overstaan van
een door het college van decanen aangewezen commissie
in de aula van de Hogeschool op
vrijdag 12 maart 1982 te 16.15 uur

door

Peter Adriaan Stoppelenburg,
geboren te Amsterdam

386 E 46.

Katholieke Hogeschool Tilburg	S. No. 817958
	Sig

UDC 301.72
303.15:711.5(492.61)

Promotor: Prof. Dr. F. Grunfeld

BIBLIOTHEEK KATHOLIEKE HOGESCHOOL Hogeschoollaan 225, Tilburg					
Dit werk terug te bezorgen uiterlijk op:					
8/7/82					

BEPALING UIT HET REGLEMENT

Een werk, dat iemand in bruikleen heeft, mag door hem in geen geval worden uitgeleend.

VOORWOORD

Dit rapport bevat de resultaten van een onderzoek naar de gebruiks- en belevingswaarde van een aantal geselecteerde woonsituaties in de naoorlogse uitbreidingen van Amsterdam. Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting (NIROV) en is in financieel opzicht van diverse zijden gesteund.

Een start kon worden gemaakt dankzij een geldelijke bijdrage van de Stichting Gemeentelijk Cultuurfonds van de Bank van Nederlandse Gemeenten. De voornaamste financier van het onderzoek was het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, terwijl ook het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne financieel in het onderzoek participeerde. In de fase van afronding van het onderzoek werd tenslotte nog de medewerking verkregen van de Katholieke Hogeschool Tilburg.

De namen van de personen die het onderzoek 'Woonmilieu en Woongedrag' geheel of gedeeltelijk vanwege de opdrachtgever en de financiers hebben begeleid, zijn de volgende:

1. Dr. J.D.Buissink
Planologisch Studiecentrum T.N.O.
2. Drs. A.J. Gijswijt
Stichting Interuniversitair Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek
3. Dr. H. ter Heide
Rijksplanologische Dienst
4. H.J.A. Hovens Greve
Centrale Directie van de Volkshuisvesting
5. Mevr. Ir. A. Kuiper-Struijk
Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting
6. Mr. H.E. Phaff
Stichting Gemeentelijk Cultuurfonds
7. Mr. H.J.A. Schaap
Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting
8. Dr. N.C. Schouten
Dienst Stadsontwikkeling, Gemeente 's-Gravenhage
9. Drs. H. van der Weijde
Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting
10. Drs. J.B.Th. van Dam
Rijksplanologische Dienst
11. Drs. A.H. Dernison
Rijksplanologische Dienst
12. Drs. A. Everts
Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting
13. Drs. P.P.J.A.M. Houben
Centrale Directie van de Volkshuisvesting

14. Mevr. Ir. V. van Nederveen

Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne

15. Drs. A.R. van de Vijzel

Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne

Niet alle leden van de begeleidingsgroep — in de wandeling de 'Begeleidingscommissie Behagen/Onbehagen' genoemd — hebben in gelijke mate aan de begeleiding van het project deelgenomen. In praktisch opzicht hebben vanaf medio 1974 vooral de leden vermeld onder de nummers 10 t/m 15 de begeleiding verzorgd.

Het onderzoek is in feite al een aantal jaren oud: in het voorjaar van 1978 is het eindverslag in laatste concept aan de opdrachtgever aangeboden en kort daarop vond de afsluitende bespreking met de zogenaamde kleine begeleidingscommissie plaats. Spoedig daarna had het rapport in zijn definitieve vorm gepubliceerd kunnen worden.

In diezelfde tijd kwam echter de gedachte op het onderzoeksverslag zodanig om te werken dat het uiteindelijke rapport zou kunnen dienen als eindverslag aan de opdrachtgever maar ook als proefschrift. De externe begeleidingscommissie verklaarde zich met dit voorstel accoord.

Dit schone voornemen moest nu in daden worden omgezet. Aanvankelijk is daarvan weinig terechtgekomen. Nieuwe taken eisten al snel de aandacht op en het onderzoek 'Woonmilieu en Woongedrag' raakte op de achtergrond. Erkend moet worden dat het daar te lang is blijven liggen. Tenslotte hebben we — daar toe in sterke mate aangespoord door de collega's — de draad weer opgepakt met de voorliggende studie als resultaat.

De uitvoering van het onderzoek is zeker niet over rozen gegaan. Onvrede met de wijze waarop het probleem van de evaluatie van woongebieden gewoonlijk wordt aangepakt, heeft tot het ontwikkelen en het praktisch toepassen van een nieuwe benadering geleid. In die benadering neemt het gebruik dat bewoners van de hen omringende ruimte maken, een belangrijke plaats in.

Aangezien voorzien kon worden dat aan de registratie van het tijdsruimtelijk patroon van activiteiten en verplaatsingen van bewoners en vervolgens de confrontatie daarvan met de objectieve ruimtelijke structuur aanzienlijke verwerkingstechnische problemen vastzaten, is begonnen met een uitgebreid vooronderzoek in Tilburg. Dit vooronderzoek waarin de (habitat-)benadering ten doop is gehouden en dat vooral tot doel had problemen van operationalisering en data-verwerking onder de knie te krijgen, heeft inderdaad de blik gescherpt voor het soort methodische en technische problemen dat om een oplossing vroeg.

Hoewel bij de start van het hoofdonderzoek met name de problemen met de computerprogrammering nog lang niet allemaal waren opgelost, leken de verwerkingseisen die het onderzoek stelde niet zodanig gecompliceerd, dat om die reden van de aanvankelijke opzet moest worden afgezien. Later bleek dit toch een wat te optimistische zienswijze te zijn. Tijdens de analyse van de gegevens uit het

hoofdonderzoek kwamen steeds weer verwerkingsproblemen naar voren waarop niet onmiddellijk een passend antwoord gegeven kon worden. Dit feit en de omstandigheid dat door onervarenheid met de gevolgde benaderingswijze doodlopende wegen vaak pas in een laat stadium werden ontdekt, hebben ertoe geleid dat niet alles wat in het voornemen lag, ook kon worden uitgevoerd. Met name de analyse van de tijdbudgetgegevens en de afgelegde routes naar de diverse activiteitenplaatsen is door deze tegenvallers in de verdrukking gekomen.

Wellicht doet zich in de toekomst een gelegenheid voor waarbij juist aan deze aspecten van de habitat van bewoners nog nader aandacht kan worden besteed. Tot zo lang zal het beeld voor wat betreft de bruikbaarheid van het habitatconcept in de evaluatie van ruimtelijke structuren noodzakelijkerwijs incompleet blijven.

Bij de uitvoering van het onderzoek hebben wij dankbaar gebruik kunnen maken van de assistentie van aanvankelijk drs. R. van Eijkeren en in de laatste fase van het onderzoek van drs. C. van Brunschot. Verder dient zeker prof. dr. F. Grunfeld te worden genoemd, die met zijn aanmoedigingen en kritische opmerkingen meermalen licht wist te brengen waar totale duisternis leek te heersen. Dank zijn wij ook verschuldigd aan prof. dr. R.A. de Moor die bereid was eerdere versies van deze studie van zijn kritisch commentaar te voorzien, waarmee wij bij het redigeren van het eindverslag ons voordeel hebben kunnen doen. Tenslotte past een woord van dank aan al die anderen, die zich op enigerlei wijze hebben ingespannen om de totstandkoming van dit onderzoek mogelijk te maken.

najaar 1981
P. Stoppelenburg

INHOUDSOPGAVE

Pag.

Hoofdstuk 1	
Inleiding en probleemstelling	1
Noten bij hoofdstuk 1	8
Hoofdstuk 2	
Het conceptuele kader	11
Noten bij hoofdstuk 2	24
Hoofdstuk 3	
Onderzoekopzet, operationalisering en wijze van dataverzameling .	26
Noten bij hoofdstuk 3	62
Hoofdstuk 4	
Habitat en stedelijke structuur	67
Noten bij hoofdstuk 4	84
Hoofdstuk 5	
De invloed van waardenoriëntaties op het ruimtelijke gedrag	86
Noten bij hoofdstuk 5	129
Hoofdstuk 6	
Activiteiten en houdingen in vier woonsituaties	133
Noten bij hoofdstuk 6	187
Hoofdstuk 7	
Samenvatting en conclusies	189
Noten bij hoofdstuk 7	207
Summary	209
Aangehaalde literatuur	213
Bijlagen	221
Tabellenbijlage	223
Bijlage I	
De introductiebrief	257
Bijlage II	
Een aantal door de sectie wonen gewenste verwerkingsmogelijk-	
heden	259

Bijlage III	
Codeerschema vragen Rozelle & Baxter	267
Bijlage IV	
Enige geostatistische maten	273
Bijlage V	
Profielen van vrijetijdsbesteding	278

Hoofdstuk 1

INLEIDING EN PROBLEEMSTELLING

In deze studie speelt de naoorlogse stedelijke woonwijk een belangrijke rol. Dat is niet toevallig. In de jaren '60 waren de produkten van de naoorlogse stedenbouw meer en meer voorwerp van ernstige kritiek geworden. Vooral het uniforme, monofunctionele en grootschalige karakter van de nieuwe stadswijken moest het ontgelden, omdat daarin een aantasting van de leefbaarheid van het stedelijke milieu werd gezien. De wijze waarop de eigentijdse stadswijken werden ingericht, bracht critici ertoe aan begrippen als onherbergzaamheid en dehumanisering een nieuwe dimensie te verlenen. (1) Aanvankelijk bleef de kritiek nog beperkt tot de *resultaten* van het bouwproces later werd ook het besluitvormingsproces in de bouw zelf aan de kaak gesteld. Vanwege de vergaande mate van ondoorzichtigheid en dus oncontroleerbaarheid van dat proces, maar meer nog vanwege het feit dat de meest belanghebbende, dat is de gebruiker-bewoner van de gebouwde omgeving, daarbij praktisch geheel buiten spel stond.

Opmerkelijk is dat de zorgwekkende berichten over de leefbaarheid van de nieuwe stadswijken meer steunden op bange vermoedens van een kleine, maatschappelijk geëngageerde en welbespraakte minderheid die zelf vaak niet in deze wijken woonde, dan op de mening van de velen die daar wel leefden. Immers de uitkomsten van onderzoeken onder de bewoners van deze nieuwe woonwijken wezen er voorlopig niet op, dat het met de leefbaarheid in deze gebieden slechter was gesteld dan in de oudere woonwijken. Weliswaar werden ook in deze onderzoeken wel klachten geregistreerd over monotonie, gebrek aan herkenbaarheid en identiteit, het kazerneachtige karakter van de gebouwen, het hoge wonen (voornamelijk bij gezinnen met kleine kinderen), maar in het algemeen komt de bewoner van de nieuwbouwwijk in deze onderzoeken naar voren als iemand die best tevreden is met de woonsituatie waarin hij verkeert. (2) Dit feit heeft de critici er overigens niet van weerhouden de makers van nieuwe plannen hinderlijk te blijven volgen. Voor terughoudendheid op grond van de 'feiten' was trouwens ook steeds minder reden, want intussen begon het inzicht door te breken, dat aan het gangbare onderzoek naar woontevredenheid en woonwensen nogal wat gebreken van theoretische en methodische aard kleefden. En daarmee kwamen onvermijdelijk ook de geruststellende uitkomsten van deze onderzoeken op de tocht te staan. (3)

Dit onderzoek naar de habitat van stadsbewoners in Amsterdam moet tegen deze achtergrond worden gezien. Het doel van het onderzoek is beter geïnformeerd te raken over de positieve en negatieve kanten, die aan het wonen in de naoorlogse stedelijke woonwijk vastzitten. Daarbij stond het streven centraal nieuwe ingangen tot het onderzoek van de aangegeven problematiek te vinden teneinde replicering van de reeds in grote aantallen beschikbare woonwensen- en woonsatisfac-

tieonderzoekingen te voorkomen. De overtuiging was dat een studie opgezet naar het model van deze onderzoekingen weinig nieuws aan onze kennis over het wonen zou kunnen toevoegen.

Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het NIROV en diende zich volgens de eerste, nog voorlopige omschrijving van het thema (zomer 1969) bezig te houden met het probleem van de 'omvang en diepgang van het behagen en onbehagen bij de bewoners met betrekking tot aanleg en inrichting van de naoorlogse stedelijke woonwijk'. De evaluatie zou met name gericht moeten worden op de stedenbouwkundige aspecten van het woonmilieu en niet zozeer op de woning. In een lange reeks besprekingen met de opdrachtgever is geprobeerd uit dit globaal aangeduide problemenveld een vraagstelling te destilleren die toegankelijk zou zijn voor empirisch onderzoek. Dat is via een aantal tussenstappen tenslotte ook gelukt.

De eerste stap heeft bestaan uit een grondige oriëntatie in de problematiek, voornamelijk door middel van literatuurstudie. Daarbij zijn ondermeer de mogelijkheden nagegaan om op basis van uitkomsten uit empirisch onderzoek en met behulp van bestemmingsplannen tot een typologie van woonmilieus te komen. In een volgende fase zou deze typologie dan in een bewonersonderzoek getoetst moeten worden op relevantie en bruikbaarheid. Dit idee bleek helaas niet uitvoerbaar. Zowel de literatuur als de beschikbare bestemmingsplannen bleken onvoldoende aanknopingspunten te bevatten voor een ondubbelzinnige bepaling van de fysieke omgevingskenmerken die als relevant voor het wonen zouden kunnen worden aangemerkt. (4) Dit betekende uiteraard, dat over een andere voortzetting van het onderzoek moest worden nagedacht.

Zoals gezegd bood de literatuur onvoldoende houvast om antwoord te kunnen geven op de vraag, welke fysieke omgevingskenmerken voor wie op welke manier van betekenis zijn. De oorzaak hiervan moet niet zozeer in de kwantiteit als wel in de kwaliteit van het onderzoek worden gezocht. Verslagen van woononderzoekingen zijn er genoeg, maar het probleem is dat deze onderzoekingen vaak een zeer wankel theoretische en methodisch-technische basis hebben. Hierdoor komt het onderzoek niet uit boven het verzamelen van steeds weer dezelfde losse feitjes en moeilijk te interpreteren bewonersopinies, hetgeen weer ten gevolge heeft dat van cumulatie van kennis nauwelijks sprake is.

Voor een deel is deze weinig bevredigende stand van zaken ongetwijfeld te wijten aan de 'wijze waarop dit onderzoek plaats vond, hetgeen weer afhankelijk was van de sociale behoefte die in dit opzicht als motor fungeerde'. (5) Onmiddellijke beleidsproblemen op het terrein van de volkshuisvesting en de ruimtelijke ordening zijn voor het karakter van het woononderzoek veel meer bepalend geweest dan wetenschappelijke interesse. Maar daarnaast moet de gebrekkigheid van het onderzoek toch ook worden toegeschreven aan de complexe en diffuse inhoud die het begrip wonen heeft.

Wanneer Burie in zijn proefschrift tot de essentie van het verschijnsel wonen

tracht door te dringen, dan citeert hij onder anderen Andriessen. Voor deze auteur is wonen 'ontplooiing van de menselijke bestaanswijze; naar binnen: zichzelf zijn; naar buiten: uitgangspunt voor deelneming in de wereld met anderen'. (6) Wonen omvat in deze zienswijze dus kennelijk het totale menselijke bestaan, beschouwd vanuit het ergens (duurzaam) gevestigd zijn, waardoor binnen en buiten zijn bepaald. (7)

Het is duidelijk, dat we met deze wijsgerige omschrijving van het verschijnsel wonen nog ver verwijderd zijn van een definitie waarmee we in het sociologische onderzoek aan de gang kunnen. In de eerste plaats zullen we 'ontplooiing van de menselijke bestaanswijze' sociologisch willen opvatten als sociaal positioneel bepaald gedrag, dat wil zeggen het gedrag van mensen voor zover dat kan worden begrepen vanuit de sociale posities van de handelende personen.

In de tweede plaats zal geconcretiseerd moeten worden, wat onder duurzame plaats van vestiging moet worden verstaan. Het lijkt niet te gewaagd te veronderstellen, dat voor de meesten van ons de drempel van de woning de plek bij uitstek is, waar binnen en buiten symbolisch in elkaar overgaan. Woning dient hier ruim te worden opgevat namelijk in de zin van een min of meer permanent ter beschikking staande plaats, die (1) bescherming biedt tegen invloeden van buiten, die (2) de mogelijkheid verschaft voor het verrichten van bepaalde vitale functies en die (3) de bewoner(s) van een adres voorziet (actie- en communicatiebasis benevens symbool voor maatschappelijke status). (8)

Overigens kunnen, afhankelijk van de probleemstelling, ook andere 'poorten' dan de voordeur van de eigen woning symbolisch de overgang tussen binnen en buiten representeren: in een onderzoek naar de individuele privacy van gezinsleden binnen de woning kan deze bijvoorbeeld bij de drempel van de eigen kamer liggen, terwijl die overgang waarschijnlijk bij de grenzen van de staat wordt gelegd, wanneer het een onderzoek betreft naar de 'mental maps' die burgers van hun wereld met zich meedragen.

In de derde en laatste plaats is er het moeilijke probleem van de bepaling van de reikwijdte van het woongedrag naar buiten toe. In een operationele definitie van wonen kan een dergelijke begripsafbakening uiteraard niet worden gemist. Het meest voor de hand liggend is hier een of ander ruimtelijk criterium te gebruiken. Hoewel daartegen bezwaren kunnen worden aangevoerd, is dat in het verleden bijna steeds gebeurd.

Gewoonlijk vond de omgrenzing van het beleavings- of operatiegebied van bewoners vooraf door de onderzoeker plaats, waarbij stilzwijgend werd aangenomen, dat het aldus afgebakende gebied voor alle bewoners dezelfde betekenis had. Daarbij werden nu eens fysiek-morfologische, dan weer administratieve of planologische criteria gehanteerd.

Een bezwaar van deze aanpak is dat wordt veronachtzaamd, dat de locaties van de woningen binnen het omschreven gebied verschillen, hetgeen van invloed zal zijn op het gedrag van de bewoners in kwestie en dus ook op hun definitie van de

ruimtelijke situatie waarin zij verkeren. Verder ligt aan een dergelijke benaderingswijze vaak de veronderstelling ten grondslag, dat de bewoner het gebied waar hij woont, ervaart als een aaneengesloten ruimtelijke eenheid met relatief markante grenzen, die de neiging hebben samen te vallen met abrupte overgangen in het aanzien of de functie van het gebouwde. Deze aanname houdt een grove overschatting in van de betekenis van ruimtelijke factoren voor het doen en denken van met name de moderne stedeling. Interessant in dit verband is Melvin Webber's beschouwing over 'The Urban Place and the Nonplace Urban Realm' (9).

Aan het eerstgenoemde bezwaar wordt tegemoet gekomen door bij de omgrenzing van het gebied van onderzoek uit te gaan van de locaties van de woningen van de respondenten. Daarbij kan het zeer aantrekkelijk zijn de locaties van de woningen zo te kiezen, dat ze in een beperkt aantal groepjes bij elkaar liggen.

Het laatstgenoemde bezwaar heeft meer direct te maken met het probleem van de afbakening van woonsferen of woongebieden. Of algemener gesteld: met het probleem van de omgrenzing van het systeem dat men in beschouwing wil c.q. moet nemen. Omdat achteraf pas bekend kan zijn welk deel van de sociale en fysieke omgeving in een bepaald geval tot het beleavings- of operatiegebied van de bewoner moet worden gerekend, draagt elke apriori gekozen oplossing noodzakelijkerwijs een speculatief karakter. De onderzoeker kan op tweeërlei wijze proberen zich tegen de daaraan verbonden risico's in te dekken: (1) door uitstel van de beslissing tot het moment, dat wel iets omtrent het beleavings- en/of operatiegebied van de bewoners bekend is, en (2) door zo ruim mogelijke grenzen aan te houden, waar een vroegtijdige beslissing niet valt te ontlopen.

Welke inhoud in het concrete geval aan 'zo ruim mogelijk' moet worden gegeven, hangt af van de aard van de vraagstelling, de aanwezige kennis en vanzelfsprekend ook van de beschikbare onderzoeksmiddelen. Dit betekent dat de onderzoeker zal moeten proberen de omgevingskenmerken te expliciteren die, gegeven een bepaalde vraagstelling, relevant te achten zijn. Het is duidelijk dat dit probleem met grotere trefzekerheid kan worden opgelost, naarmate de theorievorming op het onderhavige terrein van onderzoek verder is gevorderd. We hebben echter eerder de gebrekkige theorievorming op het terrein van de sociologie van het wonen aansprakelijk gesteld voor het feit, dat we niet in staat waren de voor ons doel meest relevante omgevingskenmerken aan te wijzen. Onzekerheid over welke sociaal- en fysiekrumtelijke elementen in een bepaald geval relevant zijn, brengt dus noodgedwongen met zich mee, dat de onderzoeker ten aanzien van de omlijning van zijn onderzoeksgebied ruime marges in acht zal moeten nemen.

Om misverstand te voorkomen: dit probleem doet zich niet slechts voor, wanneer in de probleemstelling nadere specificaties omtrent het te evalueren milieu ontbreken. Ook als het bijvoorbeeld gaat om de gebruiks- en beleavingswaarde van bepaalde groenvoorzieningen of om de kwaliteit van een bepaald stedenbouwkundig plan, zit de onderzoeker met het probleem, dat (1) deze groenvoorzieningen

en dit woongebiedje deel uitmaken van een veel meer omvattende ruimtelijke configuratie, en (2) recreatief gedrag in het groen of gedrag dat zich afspeelt binnen de grenzen van het plangebied niet zonder meer los kan worden beschouwd van andersoortig en/of elders ontplooid gedrag.

Na het voorafgaande dringt zich de vraag op, of er geen ander en beter criterium voor de bepaling van de reikwijdte van woongedrag is te verzinnen dan het hier behandelde ruimtelijke criterium. Burie en in navolging van hem Grunfeld hantieren een definitie van wonen, waarin een dergelijk criterium geheel ontbreekt. Zij omschrijven woongedrag als het gedrag van huishoudens in hun woonsituatie. Onder woonsituatie verstaan ze de verzameling kenmerken die specifiek is voor de ruimtelijke situatie waarin een huishouden verkeert.⁽¹⁰⁾

Op het eerste gezicht lijkt deze definitie van woongedrag aantrekkelijk. Bij nader toezien moeten we evenwel vaststellen dat de definitie geen houvast biedt, als het erom gaat wonen of woongedrag in operationele termen te vertalen. Dit is te wijten aan het circulaire karakter van de manier waarop woongedrag en woonsituatie worden gedefinieerd. Immers, om woongedrag ruimtelijk te kunnen afgrenzen moeten we de woonsituatie kennen, terwijl we omgekeerd om de woonsituatie te kunnen bepalen tenminste moeten weten waar een huishouden zoal komt. Wel wijzen Burie en Grunfeld erop, dat het erg moeilijk is de woonomgeving voor zover die deel uitmaakt van de ruimtelijke situatie waarin een huishouden verkeert, af te grenzen met behulp van een of ander objectief criterium, maar daarmee is ons afbakeningsprobleem uiteraard niet dichterbij een oplossing gebracht.

Meer aanknopingspunten biedt ons inziens het begrip habitat, dat Grunfeld verderop in zijn artikel introduceert. Onder habitat verstaat hij 'de totale ruimte die door een individu, een groep of een collectiviteit *regelmatig* en met een bepaalde frequentie gebruikt wordt voor zijn/haar *activiteiten* en *communicaties*'. Grunfeld voegt daar aan toe, dat tot de habitat dus ook de ruimte behoort, 'die voor het werken, het winkelen, de recreatie etc. gebruikt wordt, alsmede de af te leggen routes tussen woning en werk-, verzorgings-, recreatiegebieden etc., voorzover hiervan met een zekere regelmaat en een minimale frequentie (bijvoorbeeld ééns per week, al naar gelang de concrete probleemstelling nader te bepalen) gebruik gemaakt wordt'.⁽¹¹⁾ In deze definitie staat het gebruik van de ruimte centraal. De achterliggende gedachte daarbij is, dat de relatie tussen sociaal- en fysiekruimtelijke factoren enerzijds en het gedrag van mensen anderzijds zich het best laat waarnemen via de activiteiten, die in het gebied van studie worden verricht. De registratie van het ruimtegebruik wordt dus geacht een hechtere basis aan het woononderzoek te verlenen dan wanneer wordt gepoogd zicht op deze relatie te verkrijgen, uitsluitend via het peilen van woonwensen of woonsatisfacties. Verder wordt in deze benadering verondersteld, dat door het regelmatig terugkerende gebruik van ruimten voor activiteiten en van kanalen voor verplaatsingen deze ruimten en kanalen voor de betrokken onderzoekseenheid (individu, huishouden of collectiviteit) relevantie verkrijgen.

De habitat is dus op te vatten als een operationalisering van het begrip woonsituatie zoals we dat eerder bij Burie en Grunfeld tegenkwamen. De woonsituatie van een bewoner is immers het geheel van sociaal- en fysiekruimtelijke omgevingskenmerken, voor zover deze voor het desbetreffende individu specifiek of relevant zijn. Relevantie kan een omgeving evenwel ook verkrijgen langs indirecte weg, dus niet door onmiddellijke confrontatie met de omgeving via het gebruik van ruimten, maar bijvoorbeeld door informatie verkregen uit boeken, van plattegronden, via nieuwsmedia of kennissen. Deze informatie kan dan vervolgens aanleiding geven tot een direct contact met het gebied in kwestie middels verplaatsing van activiteiten dan wel het starten van nieuwe activiteiten. Anderzijds kan uit de ontvangen informatie bij de bewoner een zodanig negatief beeld van het gebied zijn ontstaan, dat hij juist elke directe confrontatie wenst te vermijden. Dit betekent dat er buiten de habitat ruimten en kanalen kunnen zijn, die voor de bewoner wel relevantie bezitten, en dus tot zijn woonsituatie moeten worden gerekend, maar die bewust door hem worden gemeden.

In de literatuur komen we een aantal begrippen tegen die in meer of mindere mate verwant zijn aan het habitatbegrip. We denken hierbij aan begrippen als 'action space' (Horton & Reynolds), 'activity systems' en 'patterns of time and space use' (Chapin; Cullen; Gutenschwager), 'life paths' (Hägerstrand), 'Aktionsbereiche' en 'Tätigkeitsmuster' (Kutter).(12) Het is niet de bedoeling hier uitgebreid in te gaan op de overeenkomsten en verschillen tussen deze begrippen. Waar wel even bij stilgestaan moet worden is, dat een scherp onderscheid dient te worden gemaakt tussen wat we zouden kunnen aanduiden met de woorden gebruikte ruimte en bestemde ruimte. Om met het laatste te beginnen: bij bestemde ruimten gaat het om de officiële functie die aan een bepaalde ruimte is toegeacht. Naast ruimten in engere zin, bestemd voor bijvoorbeeld recreatie, wonen of onderwijs kunnen we ook kanalen onderscheiden, dat wil zeggen ruimten bedoeld voor transport en communicatie.(13) Aan de andere kant zijn er de gebruikers van de ruimte, de bewoners die voor de afwikkeling van hun activiteiten en verplaatsingen (communicaties) zijn aangewezen op het beschikbare netwerk van bestemde ruimten en kanalen. Door het feit van het gebruik worden bestemde ruimten tot gebruikte ruimten. Daarbij dient beseft te worden, dat gebruik en bestemming als gevolg van spanningen in de verhouding tussen gebruiksmogelijkheden en gebruikseisen van elkaar kunnen afwijken. Gans spreekt in dit verband van de 'potentiële omgeving', dat is de omgeving zoals de makers zich die hebben voorgesteld, en van de 'effectieve omgeving', dat is de omgeving zoals die door de gebruiker wordt ervaren.(14) Wanneer de potentiële en de effectieve omgeving met elkaar samenvallen of congruent aan elkaar zijn, dan is er in de terminologie van Michelson sprake van 'experiential congruence'.(15)

Eerder hebben wij het complex van ruimten en kanalen dat regelmatig door een individu, groep of collectiviteit voor zijn/haar activiteiten en verplaatsingen wordt gebruikt, aangeduid met habitat. Ook habitats kunnen we in twee componenten uiteenleggen: met activiteit en ruimte correspondeert het begrip activiteitenplaats, terwijl we met routes de kanalen bedoelen waarlangs de verplaatsingen tussen woning en activiteitenplaats of tussen activiteitenplaatsen onderling gebeuren.

We hebben gezien dat in de loop van de jaren '60 de leefbaarheid van de naoorlogse stedelijke woonwijk steeds nadrukkelijker als maatschappelijk probleem aan de orde is gesteld, als een probleem dat uiteindelijk is terug te voeren op scheefgegroeide machtsverhoudingen in de besluitvorming met betrekking tot de gebouwde omgeving. In de eerste plaats konden door het nagenoeg geheel wegvallen van de beïnvloeding van de gebouwde omgeving door de afzonderlijke bewoners de uniformiteit, monofunctionaliteit en grootschaligheid ontstaan, die zo kenmerkend zijn voor vele van onze naoorlogse stedelijke woonwijken. In de tweede plaats zijn door deze ontwikkeling voor het individu mogelijkheden verloren gegaan zichzelf in het vormgeven van zijn woning en naaste woonomgeving terug te vinden en verder te ontplooien. Dit klemmt des te meer, omdat een zelfde tendens ook in andere levenssferen valt te bespeuren, terwijl de behoefte van het individu aan ruimte voor zelfverwerkelijking zich in onze welvaartsstaat juist steeds nadrukkelijker laat gelden. (16)

Het is duidelijk dat de gedachtenontwikkeling over de leefbaarheidsproblematiek heeft geleid tot een verbreding van het onderzoeksveld. Deze studie bestrijkt slechts een klein stukje van dit veld. De vraag waar het in dit onderzoek om gaat is, welke gebruiks- en belevingswaarde bezitten de verschillende fysiekruimtelijke oplossingen die in de naoorlogse stedelijke uitbreidingen zijn toegepast voor de diverse bevolkingscategorieën en waarom. Ook wanneer de mogelijkheden tot beïnvloeding van de gebouwde omgeving, met name op het niveau van woning en naaste woonomgeving, evenwichtiger zijn verdeeld over de diverse belanghebbenden, zal er behoefte bestaan aan een instrumentarium om het functioneren van het gebouwde op zijn doelmatigheid te toetsen. Daarvoor is enerzijds inzicht nodig in de functies die de gebouwde omgeving in het doen en denken van de gebruikers (zouden kunnen) vervullen en anderzijds een onderzoeksstrategie die eventuele discrepanties tussen bestaande ruimtelijke structuren en de diverse gebruiks- en belevingseisen kan blootleggen. Uiteraard hangt de kwaliteit van de verworven inzichten ten nauwste samen met de kwaliteit van het onderzoek dat op het onderhavige terrein wordt verricht.

Aangezien we niet verwachtten door middel van een onderzoek naar woontevredenheid en woonwensen volgens het gangbare recept een duidelijk en steekhoudend antwoord te kunnen geven op de opgeworpen vraagstelling, is gezocht naar een andere benadering. Een meer vruchtbare onderzoeksaanpak menen we gevonden te hebben in een benaderingswijze die onder de naam habitatbenadering enige bekendheid heeft gekregen.

Dat de toepassingsmogelijkheden geacht worden uit te gaan boven het onderzoeksproject dat de directe aanleiding tot de formulering van deze benaderingswijze is geweest, moge blijken uit het feit dat als uiteindelijk doel wordt gezien 'de opbouw van een samenhangend theoretisch systeem, dat bruikbaar moet zijn voor velerlei problemen die zich bij de ruimtelijke planning voordoen en waarvoor op dit moment vaak slechts ad-hoc oplossingen mogelijk lijken'. (17) Voor zover het om het probleem van de leefbaarheid van de naoorlogse stedelijke woonwijk gaat, is tevens een nieuwe onderzoeksoptzet uitgewerkt, waarin het habitatconcept, dat is in het kort de totale ruimte die door individu, groep of collectiviteit regelmatig wordt gebruikt, uiteraard een centrale plaats inneemt. In deze opzet zijn de ervaringen verwerkt die zijn opgedaan met een proefonderzoek in Tilburg, waarin de habitatbenadering als het ware ten doop is gehouden. (18) Dit proefonderzoek moest betrekkelijk omvangrijk zijn, omdat de voorgestane benaderingswijze de toepassing van een aantal technieken van dataverzameling en dataverwerking veronderstelt waarmee nog geen ervaring was opgedaan.

In hoofdstuk 3 zal de opzet uitgebreid aan de orde komen, omdat hierin de hoofdlijnen zijn aangegeven volgens welke het onderzoek is uitgevoerd. Maar eerst zal in hoofdstuk 2 worden ingegaan op de theoretische overwegingen die aan dit ontwerp ten grondslag liggen.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK 1

- (1) Onder andere bij Mitscherlich, A., *Die Unwirtlichkeit unserer Städte*, Frankfurt 1965; Bahrdt, H.P., *Humaner Städtebau*, Hamburg 1968; Berndt, H., *Das Gesellschaftsbild bei Stadtplanern*, Stuttgart/Bern 1968.
- (2) Zie bijvoorbeeld *De naaste omgeving van de woning*, Samenvatting van een reeks studies, C.D.V.B., Den Haag 1971, p. 7; *Motieven voor verhuizingen in nieuwe woonwijken*, Dienst van Stadsontwikkeling en Wederopbouw, Rotterdam 1963, p. 5 en p. 18-20; *Woningbehoeftenonderzoek Amsterdam 1968*, II. Enige uitkomsten, Gem. Dienst Volkshuisvesting Amsterdam, okt. 1969, p. 21 e.v.; Grunfeld, F., *Habitat and habitation, A pilot study*, Amsterdam 1970, p. 98-99 en p.58-59.
- (3) Kritische besprekingen van de woonsociologische onderzoeksliteratuur zijn onder andere te vinden in *De Anonimiteit van de Bewoner*, Nijmegen 1968; Land, H., *Woonvoldoening, Verkenning van gebruik en bruikbaarheid van een begrip in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek van het wonen*, SISWO, Amsterdam 1969; Boer-d'Ancona, H. de, *De bewoner in het woononderzoek*, in: *Geografisch Tijdschrift*, V (1971), 4; Stoppelenburg, P.A., *Behagen-onbehagen in de naoorlogse stedelijke woonwijk*, Voorstudie voor een onderzoek naar wijktypen, IVA, Tilburg, febr. 1972; Burgers, J., *Woonwensen- en woonsatisfactieonderzoek*, in: *Handboek Bouwen en Wonen*, Deventer 1974-.

- (4) Stoppelenburg, P.A., op. cit.
- (5) Boer-d'Ancona, H. de, De bewoner in het woononderzoek, in: *Geografisch Tijdschrift*, V (1971), 4, p. 423.
- (6) Burie, J.B., Wonen en woongedrag, *Verkenningen in de sociologie van bouwen en wonen*, Meppel 1972, p. 18.
- (7) Vgl. ook de omschrijving van G. Bekaert in zijn lezing op het symposium over wonen aan de Katholieke Universiteit Leuven in 1975: 'Wonen is de specifieke wijze, waarop de samenleving zich ruimtelijk manifesteert. In het wonen realiseert men de eigen wijze van menselijkheid'.
- (8) Grunfeld, F., *Habitat and habitation, A pilot study*, Amsterdam 1970, p. 4.
- (9) Onder andere te vinden in: Webber, M.M. e.a., *Explorations into Urban Structure*, Philadelphia 1964. Ook het vervolg op dit artikel getiteld 'Order in Diversity: Community without Propinquity', verschenen in: Wingo, Jr., L. (ed.), *Cities and Space, The future use of urban land*, Baltimore 1963 is zeer de moeite waard.
- (10) Burie, J.B., op. cit. p. 18-19. Grunfeld, F., Sociologisch onderzoek op het gebied van het wonen, Poging tot een nieuwe benadering, in: *Sociale Wetenschappen*, XV (1972), 2, p. 87. Ook verschenen in *Handboek Bouwen en Wonen*.
- (11) Grunfeld, F., op. cit. p. 90-91. Zie ook Grunfeld, F. e.a., *De grote stad, Bedreigd systeem ?*, Alphen aan de Rijn/Brussel 1974, p. 32-33.
- (12) Horton, F.E. & D.R. Reynolds, Action space formation: A behavioral approach to predicting urban travel behavior, in: *Highway Research Record*, nr. 322, Washington 1970; Chapin, Jr., F. Stuart & H.C. Hightower, Household Activity Patterns and Land Use, in: *J.A.I.P.*, XXXI (Aug. 1965). (Ned. vertaling in *Handboek Bouwen en Wonen*); Chapin, Jr., F. Stuart & H.C. Hightower, Household Activity Systems - A pilot investigation, Chapel Hill May 1966; Chapin, Jr., F. Stuart, Activity Systems and Urban Structure: A working schema, in: *J.A.I.P.*, XXXIV (Jan. 1968), 1; Chapin, Jr., F. Stuart & T.H. Logan, Patterns of time and space use, in: Perloff, H.S. (ed.), *The Quality of the Urban Environment, Essays on 'New Resources' in an Urban Age*, Baltimore 1969; Cullen, I.G., Space, time and the disruption of behavior in cities, in: *Environment and Planning*, IV (1972); Cullen, I.G. & V. Godson, *Urban Networks: The Structure of Activity Patterns*, London 1975; Gutenschwager, G.A., The Time-Budget - Activity Systems Perspective in Urban Research and Planning, in: *J.A.I.P.*, XXXIX (Nov. 1973), 6; Hägerstrand, T., What about people in regional science? in: *Papers of the Regional Science Association*, XXIV (1970); Kutter, E., Aktionsbereiche des Stadtbewohners, Untersuchungen zur Bedeutung des territorialen Komponente im Tagesablauf der Städtischen Bevölkerung, in: *Archiv für Kommunalwissenschaften*, XII (1973), 1.

- (13) Grunfeld noemt behalve bestemde ruimten en kanalen ook artefakten om de binnen een bepaalde ruimte tot stand gebrachte inrichtingen aan te duiden. Grunfeld, F., Sociologisch onderzoek op het gebied van het wonen, Poging tot een nieuwe benadering, in: Sociale Wetenschappen, XV (1972), 2, p. 93.
- (14) Gans, H.J., The Potential Environment and the Effective Environment, in: Gans, H.J., People and Plans, Essays on Urban Problems and Solutions, Harmondsworth 1972. (Ook vertaald in Handboek Bouwen en Wonen).
- (15) 'Experiential congruence (.....) deals with how well the environment actually accommodates the characteristics and behavior of people'. Van 'mental congruence' is volgens Michelson sprake 'if an individual thinks that particular spatial patterns will succesfully accommodate his personal characteristics, values, and style of life'. Michelson, W., Man and his urban environment: a sociological approach, Reading, Mass, 1970, p. 30-31. Vgl. ook Rosow die van 'nonconforming usage' spreekt om incongruenties in gebruik en bestemming aan te duiden. Rosow, I., The Social Effects of the Physical Environment, in: J.A.I.P., XXVII (1961), 2.
- (16) Over dit fundamentele probleem valt intussen een uitgebreide bibliografie samen te stellen. Wij doen hier slechts een keuze. Alexander, C., Een stad is geen boom, vertaling uit Design van februari 1966, verschenen in 'Hoe maken we een bewoonbare wereld?', Stichting Werkgemeenschappen Bergeijk en in Handboek Bouwen en Wonen; Bahrdt, H.P., Humaner Städtebau, Hamburg 1968; Berndt, H., Das Gesellschaftsbild bei Stadtplanern, Stuttgart/Bern 1968; Habraken, N.J., Over de gebouwde omgeving en de grenzen van de vakbeoefening, afscheidskollege, Eindhoven 1975; Sennet, R., The Uses of Disorder, Personal Identity and City Life, New York 1970.
- (17) Grunfeld, F., Sociologisch onderzoek op het gebied van het wonen, Poging tot een nieuwe benadering, in: Sociale Wetenschappen, XV (1972), 2, p. 99.
- (18) Stoppelenburg, P.A., Proefonderzoek naar de habitat van stadsbewoners in Tilburg, IVA, Tilburg aug. 1974.

Hoofdstuk 2

HET CONCEPTUELE KADER

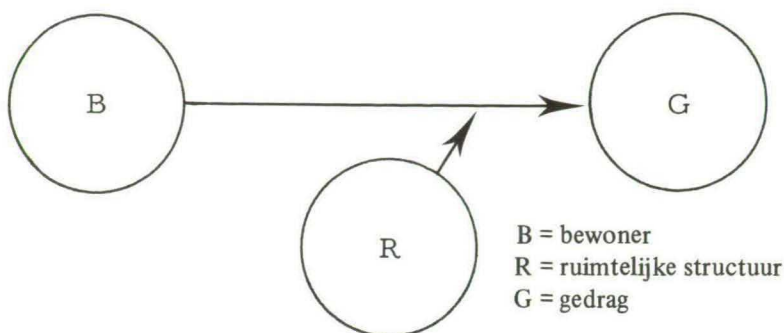
Het uiteindelijke doel van dit onderzoeksproject is het vinden van een antwoord op de vraag, welke aspecten van de moderne geplande woonwijk als positief en welke als negatief moeten worden aangemerkt voor welke bewonerscategorieën. Niet woonwensen en woonsatisfacties vormen daarbij het uitgangspunt maar het gebruik van de stedelijke ruimte, waarbij in principe alle activiteiten die voor de ruimtelijke planning van betekenis kunnen zijn in beschouwing worden genomen. In deze benadering wordt grote waarde toegekend aan de samenhang van deze activiteiten, omdat wordt uitgegaan van de idee, dat het gebied dat een bewoner regelmatig voor zijn activiteiten en verplaatsingen bezoekt — zijn habitat dus — door die bewoner als een eenheid wordt ervaren.

Indien slechts een bepaald soort activiteiten (bijvoorbeeld recreatie) of een bepaald onderdeel van de totale stedelijke ruimte (bijvoorbeeld de recreatieve voorzieningen in een woonwijk) wordt onderzocht, dan leidt dit onvermijdelijk tot een vertekend beeld van de werkelijke samenhangen tussen menselijk gedrag en milieu. Immers activiteiten in de sfeer van de vrijetijdsbesteding zijn zeker niet onafhankelijk van zulke factoren als gezinssituatie, werkomstandigheden, sociaal- en fysiekrumtelijke situatie waarin het individu of het huishouden verkeert. ook kan het gebruik van recreatieve voorzieningen in de eigen woonwijk bezwaarlijk los worden gezien van de recreatieve mogelijkheden elders, de situering van dergelijke voorzieningen ten opzichte van andere bestemde ruimten, de aard van het gebruikerspubliek.

Uit het voorgaande kunnen we nu drie variabelencomplexen destilleren:

(1) variabelen die informatie bevatten omtrent de bewoner, (2) variabelen die informatie verschaffen over de ruimtelijke structuur van het gebied waarin die bewoner zich beweegt, en (3) variabelen die verschillen in gedrag tot uitdrukking moeten brengen. Uiteraard gaat in dit onderzoek de belangstelling vooral uit naar vormen van bewonersgedrag, die resultanten zijn van enerzijds de differentieële gebruiks- en belevingseisen die bewoners vanuit hun sociaal-structurele en culturele achtergrond aan de hen omringende stedelijke ruimte stellen en anderzijds de specifieke mogelijkheden die een concrete ruimtelijke structuur aan de ontplooiing van allerlei vormen van gedrag te bieden heeft. In onderstaand figuur zijn de bedoelde relaties tussen de drie variabelencomplexen schematisch weergegeven. Het zal duidelijk zijn, dat het hier nog slechts de basisstructuur van een conceptueel model betreft, dat in het vervolg van dit hoofdstuk verder zal worden uitgewerkt en dat tenslotte in de analysefase op zijn houdbaarheid beproefd zal moeten worden.

Dat neemt niet weg, dat met dit simpele model het kernprobleem is gesteld: op welke wijze en met welk effect beïnvloedt de gebouwde omgeving — of zo men wil de objectieve ruimtelijke structuur — het gedrag van mensen. Dit onderzoek is er ondermeer op gericht via het vergelijken van habitats van bewoners onder wisselende fysiekrumtelijke condities het losse einde te vinden, waardoor het gedragskluwen waarin bewoners- en omgevingsfactoren met elkaar zijn verstrengeld, kan worden ontward. Voordat wij aan deze onderneming beginnen is het echter gewenst meer inhoud te geven aan de begrippen bewoner, ruimtelijke structuur en gedrag, die in het basisschema voorkomen.

a. De bewoner

We spreken van bewoners om in het licht te stellen, dat het gaat om individuen, huishoudens of andere collectiviteiten die in ieder geval gemeen hebben, dat ze ergens duurzaam zijn gevestigd. Verder stellen we slechts belang in de wonende mens, voor zover zijn gedrag is terug te voeren op de posities die hij in het netwerk van sociale relaties inneemt. Het begrip sociale positie moet hier niet te eng worden opgevat. Om vast te stellen welke sociale posities een bewoner bekleedt, kunnen we bijvoorbeeld kijken naar zijn plaats in het huishouden, of naar zijn relaties met kennissen en vrienden, of naar zijn positie in de sociaal-economische structuur. Daarnaast stellen echter ook demografische kenmerken als geslacht en leeftijd ons in staat iemand maatschappelijk te plaatsen. In dit sociologische onderzoek zijn we niet geïnteresseerd in kenmerken die uitsluitend op de psychologische en fysiologische eigenaardigheden van de bewoner betrekking hebben.

Geslacht, leeftijd, gezinsfase en positie in de sociaal-economische structuur zijn kenmerken van bewoners die in de literatuur steeds weer worden genoemd ter verklaring van verschillen in de wijze waarop mensen met hun woning en woonomgeving omgaan. Er zijn echter aanwijzingen, dat het verklarend vermogen van

deze variabelen vermindert. Op allerlei terreinen kunnen we waarnemen, dat vormen van gedrag die traditioneel aan bepaalde posities waren gebonden, daarvan in meer of mindere mate los zijn geraakt en dwars door onderscheidingen naar geslacht, leeftijd en sociaal-economische positie voorkomen. Zeer duidelijk is dat het geval waar verschillen volgens sociaal-economische klasse in het geding zijn. Grunfeld merkt daarover het volgende op. 'In minder gecompliceerde maatschappijen met eenvoudiger structuur was aan het bekleden van één positie een veelheid van attributen op uniforme wijze verbonden: *de arbeider, de landeigenaar* etc. bezaten een ondubbelzinnige status waaraan een gezinstijl en een gedragspatroon gekoppeld waren. Met het complexer worden van het maatschappelijk systeem zijn deze attributen verzelfstandigd en is er een grotere differentiatie ontstaan binnen sociale categorieën. Dit geldt echter in sterkere mate voor sommige categorieën (bijvoorbeeld *employé's*) dan voor andere (bijvoorbeeld ongeschoolde arbeiders)'. (1)

We zouden deze ontwikkeling willen kenschetsen als een proces waarin de *positionele gebondenheid* van het menselijke handelen langzamerhand wordt ingevuild voor een situatie waarin meer ruimte is voor het volgen van *aan de persoon gebonden* voorkeuren. De sociologische onderzoeker - althans op het terrein van het bouwen en wonen - heeft dit probleem het hoofd trachten te bieden door zich meer intensief te verdiepen in de vraag, hoe de mens binnen de reeks van gedragsalternatieven die voor hem openstaan, tot een bepaalde keuze komt. Het accent is daarmee verlegd van de abstracte, gedragsbegrenzende *factoren* naar de op hun situatie reagerende *actoren* zelf. Het ligt voor de hand, dat onder die omstandigheden de mogelijkheden van meer sociaal- en individueel-psychologisch georiënteerde beschouwingswijzen worden verkend.

Onderzoekers trachten door te dringen tot de behoeften, motieven of drijfveren die aan geuite (dis)satisfacties, wensen, aspiraties en voorkeuren met betrekking tot de sociaal- en fysiekruimtelijke omgeving ten grondslag liggen. Daarbij wordt geprobeerd deze en andere aan de psychologie ontleende begrippen in het eigen sociologische denkkader in te passen. Een goed voorbeeld van een poging symbolisch-interactionistische noties aangaande processen van betekenisgeving, oordeelsvorming en keuzebepaling in een meer structureel-functionalistische beschouwingswijze van het woongedrag te integreren, is te vinden in de doctoraalscriptie van Pastor. (2)

Onmiskenbaar is ook het verlangen aan het theoretische denken over het wonen nieuwe impulsen vanuit de empirie te geven door een onbevangener en indringender benadering van de sociale werkelijkheid dan via de obligate geprecodeerde vragenlijst mogelijk is. Vandaar de toegenomen belangstelling in het woononderzoek voor 'case studies', het vrije (groeps)interview en in het algemeen voor meer directe vormen van observatie.

Daarnaast worden ook technieken ontwikkeld om de afwegingsprocessen die aan een keuze voorafgaan, zo realistisch mogelijk in de interviewsituatie na te

bootsten. In samenhang hiermee kan ook worden gewezen op de toegenomen belangstelling van de kant van de onderzoeker voor de kennis die bij de respondent aanwezig is ten aanzien van zijn gedragsmogelijkheden, voor de 'objectieve' omstandigheden waarin die respondent verkeert en voor het gebruik dat hij van de stedelijke ruimte maakt.

In het bovenstaande zijn enkele trends in het woononderzoek gesignaleerd, die kunnen worden teruggevoerd op en tegelijk als manifestatie kunnen gelden voor het groeiend besef bij onderzoekers, dat met de verbreding van de sociale handelingsruimte van het individu de totstandkoming van keuzen nadere aandacht verdient. De aanzetten voor een woonsociologische theorie die Priemus en Nelissen c.s. hebben ontwikkeld, zijn zelfs helemaal opgehangen aan de gedachte, dat wonen vooral als een keuzeproces moet worden beschouwd. (3) Wonen wordt in deze opvatting gezien als een proces, waarin het individu of het huishouden voortdurend probeert verstoringen in het labiele evenwicht tussen zijn woonaspiraties en de woonsituatie waarin hij verkeert, te herstellen. Deze verstoringen kunnen het gevolg zijn zowel van veranderingen in de aspiraties van de bewoners (bijvoorbeeld door gezinsuitbreiding, inkomensstijging, wijziging in levensstijl) als van veranderingen in hun woonsituatie (bijvoorbeeld door afbraak van woningen, huurverhoging, aanbod van nieuwe woonvormen). Om herstel van het verstoorde evenwicht te bereiken zal de bewoner een keuze moeten doen, dat wil zeggen hij zal na afweging van allerlei gedragsalternatieven die gedragslijn kiezen, die naar zijn mening in redelijke verhouding staat tot het gestelde doel, dat is een woonsituatie die beter op zijn aspiraties is afgestemd.

Behalve door aanpassing van de woonsituatie in de vorm van bestemmingsverandering, verbouwing of verhuizing kan - tot op zekere hoogte - ook een nieuw evenwicht worden bereikt door aanpassing van het gedrag. Dat zal zich voordoen, wanneer aanpassing van de bestaande woonsituatie (nog) niet tot de mogelijkheden behoort of wanneer de offers, die nodig zijn om tot wijziging van de situatie te komen, te zeer ten koste gaan van de bevrediging van verlangens op andere levensterreinen.

Vooraf het laatste maakt duidelijk, dat het hier om een gecompliceerd proces gaat, dat bovendien niet steeds even bewust en weloverwogen verloopt. Daar komt nog bij, dat het afwegen zich wel altijd zal voltrekken op basis van onvoldoende informatie over de aanwezige mogelijkheden. Tenslotte moet nog worden opgemerkt, dat verandering van woonsituatie niet noodzakelijk de uitkomst van een keuzeproces behoeft te zijn: de 'oplossing' kan immers van buitenaf aan de bewoner in kwestie zijn opgelegd.

Of het beoogde nieuwe evenwicht tussen woonsituatie en woonaspiraties inderdaad bereikt zal worden, blijkt pas in de volgende fase, wanneer de in actie omgezette keuze op haar doelmatigheid kan worden beoordeeld. Als deze evaluatie - die al weer meer of minder bewust en weloverwogen plaats vindt - negatief uitvalt, dan kan dit een nieuwe cyclus van afwegen - kiezen (beslissen) - aktie

ondernemen - evalueren in gang zetten. In het andere geval zal er een kortere of langere periode zijn waarin de bereikte evenwichtstoestand blijft gehandhaafd, totdat zich opnieuw een kritische verstoring in het evenwicht tussen woonsituatie en aspiraties voordoet. We hebben bij de woontheoretische inzichten van Priemus en Nelissen c.s. stilgestaan, omdat het wonen daarin zo nadrukkelijk als een dynamisch keuze- of aanpassingsproces wordt gepresenteerd. In deze benadering van het verschijnsel wonen ligt het accent vooral op de vraag, hoe dit verloopt en welke 'constraints' daarbij in het spel zijn; veel minder aandacht krijgt de vraag, welke 'incentives' daarbij aan het gedrag richting geven. Wij zijn geneigd het accent meer te leggen op de factoren, die de bewoner binnen de voor hem geldende sociale beperkingen tot een bepaald (voorkeurs)gedrag brengen. Daarmee is dus de vraag naar hoe het proces van kiezen precies verloopt, enigszins naar de achtergrond geschoven.

De voornaamste reden is, dat in het woonproces slechts incidenteel sprake is van een bewuste keuze. Aanpassingen van de fysieke omgeving aan het eigen voorkeursgedrag en vice versa vinden in de regel zo geleidelijk en als iets zo vanzelfsprekends plaats, dat ze door de betrokken bewoners niet of nauwelijks als keuzen uit verschillende mogelijke gedragsalternatieven worden herkend. Slechts bij hoge uitzondering gaat het om een zo ingrijpende verandering, dat van een bewust afwegings- en keuzeproces gesproken kan worden. Dat zal zich voordoen, wanneer kritische verstoring van het evenwicht tussen woonsituatie en aspiraties aanleiding geeft tot het overwegen van bijvoorbeeld een verhuizing of een omvangrijke verbouwing. Zoals nog zal blijken, zijn dit nu juist gebeurtenissen in het woonproces waarop de aandacht zich in dit habitatonderzoek niet in de eerste plaats richt. (4)

We nemen aan dat achter het proces van afwegen en selecteren van gedragsalternatieven een drijvende kracht schuil gaat, gericht op de bevrediging van in het individu aanwezige behoeften. Verschillende auteurs hebben geprobeerd die behoeften nader te specificeren. Het meest bekend is waarschijnlijk Maslow's hiërarchie van fundamentele menselijke behoeften; hij onderscheidt achtereenvolgens (1) de behoefte aan voedsel, water, slaap enz.; (2) de behoefte aan veiligheid, zekerheid, stabiliteit, orde enz.; (3) de behoefte aan kameraadschap, affectie, identificatie enz.; (4) de behoefte aan achting, prestige, succes enz.; en (5) de behoefte aan verwerkelijking van de eigen mogelijkheden, de behoefte aan zelfactualisatie. Volgens Maslow zal een behoefte van hogere orde zich pas laten gelden en een dominerende rol in het gedrag gaan spelen, wanneer behoeften van lagere orde een bepaald niveau van bevrediging hebben bereikt. (5)

We zullen hier niet verder ingaan op de ontwikkelingspsychologische implicaties van Maslow's behoeftenhiërarchie; wij hebben slechts een aanduiding willen geven van de 'dingen' waaraan we denken, als we over behoeften spreken. Van meer betekenis voor ons is, dat het streven van de mens naar bevrediging van zijn

fundamentele behoeften door verschillen in culturele oriëntatie zijn uitdrukking vindt in een veelheid van gedragsvormen. Hoewel het zeker boeiend en nuttig kan zijn door deze vormenrijkdom heen te speuren naar hetgeen de menselijke soort op het punt van haar behoeftenbevrediging gemeenschappelijk heeft, zijn wij toch vooral geïnteresseerd in de culturele differentiatie van het menselijke streven naar optimale behoeftenbevrediging. Deze culturele differentiatie komt tot uiting in de levensstijl van mensen. Levensstijl wordt hier opgevat als het enigszins duurzame patroon van gedragswijzen, dat specifiek is voor mensen met (1) bepaalde demografische en sociaal-structurele kenmerken, en (2) bepaalde culturele kenmerken (6).

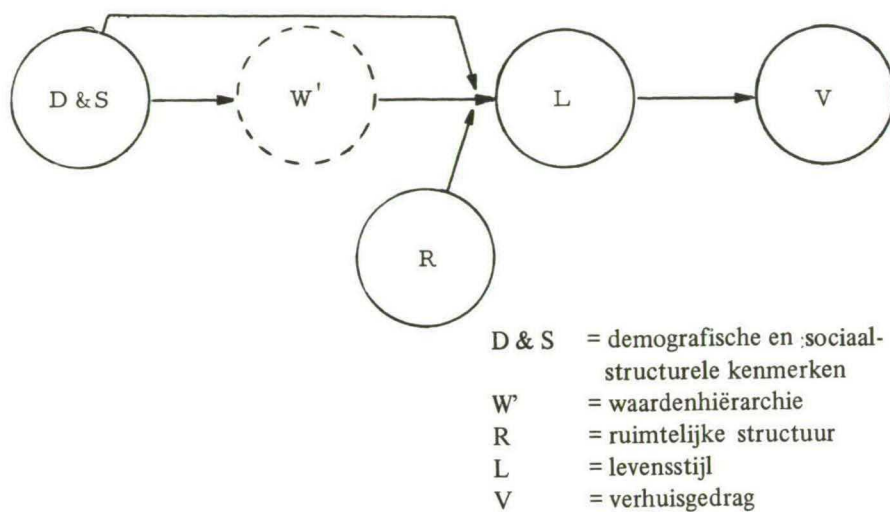
We veronderstellen dus een zekere samenhang tussen de sociale posities die iemand inneemt en het (rol)gedrag dat hij tentoonspreidt. Eerder hebben we echter gezien, dat met het complexer worden van het maatschappelijke systeem die samenhang lossen is geworden en er binnen categorieën met overeenkomstige sociaal-positionele kenmerken een grote verscheidenheid van gedragsvormen is ontstaan. De kans dat onze verwachtingen ten aanzien van het soort gedrag dat mensen in bepaalde sociale posities vertonen, in overeenstemming zullen zijn met het waargenomen gedrag, is daarmee kleiner geworden.

Uiteraard geldt dit des te meer, naarmate minder over de demografische en sociaal-structurele achtergronden van de individuen in kwestie bekend is. Michelson & Reed hebben het probleem van de afnemende predictieve validiteit van afzonderlijke demografische en sociaal-structurele variabelen het hoofd trachten te bieden door invoering van het synoptische begrip levensstijl. Uit hun definitie en operationalisering van het begrip blijkt, dat zij de wijze waarop het individu zijn tijd, geld en andere materiële 'resources' benut, indicatief achten voor de configuratie van rollen, die het betrokken individu verkiest te accentueren, put- tend uit een groter aantal mogelijkheden die voor mensen met overeenkomstige demografische en sociaal-structurele kenmerken openstaan.⁽⁷⁾ Zij veronderstellen dat dit rolgedrag gericht wordt en zijn samenhang verkrijgt door de hiërarchie van waarden die iemand onderschrijft. Deze waardenhiërarchie die volgens de genoemde auteurs het best tot uitdrukking brengt wat het individu denkt dat voor hem passend is, berust weer op een of andere combinatie van achtergrondkenmerken als leeftijd, geslacht, opleiding, beroep. Het komt er dus op neer dat Michelson & Reed door middel van het geoperationaliseerde synoptische begrip levensstijl vat proberen te krijgen op de combinatie van demografische en sociaal-structurele kenmerken met de hoogste predictieve validiteit.

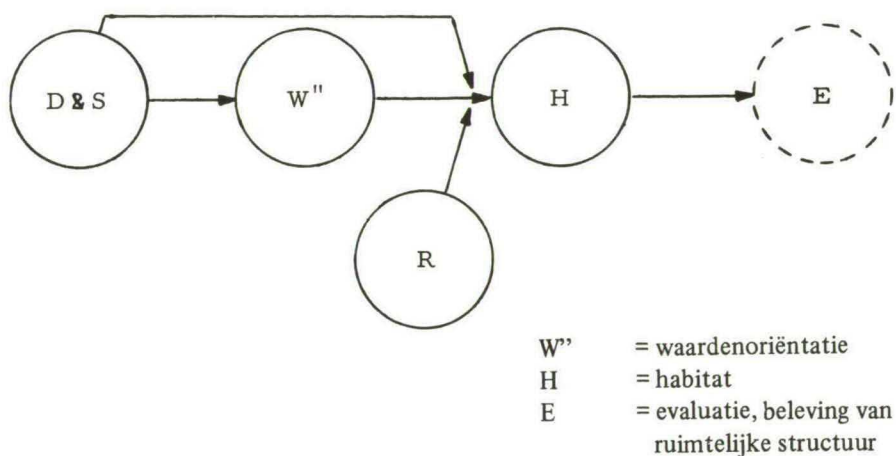
Het verklaringsmodel van Michelson & Reed wijkt niet wezenlijk af van wat ons voor ogen staat. Wel zijn er duidelijke accentverschillen aan te wijzen in de manier waarop zij hun model in onderzoekstermen trachten te vertalen. De volgende figuren kunnen dit verduidelijken.

Figuur 1.

Figuur 2.

In Figuur 1 is geprobeerd de theoretische en onderzoeksstrategische gedachten- gang van Michelson & Reed in hun studie in Toronto schematisch weer te geven; Figuur 2 geeft hetzelfde voor ons onderzoek. Levensstijl neemt in het model van Michelson & Reed een centrale plaats in en vormt 'an intervening variable be-

tween such facilitating or necessitating independent variables as age, occupation, income and tenure status, and mobility as the dependent variable'. (8)

In hun uiteenzetting spreken de auteurs wel over de betekenis van waarden als maatstaven om die gedragslijn te kiezen, die het individu het best bij zijn sociale positie vindt passen, maar ze doen geen poging dit begrip te operationaliseren. Volgens hen is meer te verwachten van een analyse van levensstijlen om toekomstig gedrag, dat is in hun geval verhuisgedrag, te voorspellen.

Wij hebben wel geprobeerd rechtstreeks vat te krijgen op het geheel van centrale maatstaven dat individuen hanteren voor de selectie uit de verschillende voor hen openstaande gedragsoriëntaties. Operationeel nemen de waardenoriëntaties in ons model ongeveer dezelfde plaats in als de levensstijlen bij Michelson & Reed: de oriëntatie op waarden wordt in Figuur 2 opgevat als een interveniërende variabele tussen onafhankelijke variabelen als geslacht, gezinsfase en werksituatie, en het patroon van activiteiten en verplaatsingen in tijd en ruimte (habitat) als de afhankelijke variabele. (9) Het probleem met deze afhankelijke variabele is echter dat zij veel complexer is dan de afhankelijke variabele mobiliteit bij Michelson & Reed. Dit levert aanzienlijke analytische problemen op, zolang slechts vage ideeën bestaan over de vorm en inhoud van de habitats, die bewoners met bepaalde sociaal-structurele en culturele kenmerken in een gegeven ruimtelijke structuur zullen genereren. Nog moeilijker is dan uit te maken, in hoeverre in de waargenomen habitats het voorkeursgedrag tot uiting komt, omdat het gerealiseerde patroon van activiteiten en verplaatsingen immers steeds ook beïnvloed is door de ruimtelijke structuur.

Met deze laatste opmerkingen over de plaats van het habitatbegrip in ons conceptuele kader zitten wij reeds midden in een bespreking van wat we in ons basis-schema op p. 12 met G(edrag) hebben aangeduid. In de volgende paragraaf zullen we met de behandeling van dit onderdeel doorgaan.

b. Het gedrag

Onder gedrag verstaan we de wijze van handelen van een individu in een gegeven situatie. Zoals eerder opgemerkt zijn wij vooral geïnteresseerd in het menselijke gedrag, voor zover dat terug te voeren is op de sociale posities die een individu in de samenleving bekleedt (sociaal gedrag). Aan dit gedrag valt een uiterlijk en een innerlijk, een observeerbaar en een niet-observeerbaar aspect te onderkennen. Wij veronderstellen dat in het zichtbare gedrag gevoelens, opvattingen en strevingen tot uiting komen, die zelf niet waarneembaar zijn. Wanneer wij de ander waarnemen, proberen we in het zichtbare handelen de betekenis, de zin terug te vinden die het individu in kwestie aan dit handelen heeft meegegeven.

Het zal duidelijk zijn, dat naarmate men zoekt naar meer achterliggende drijfveren voor het waargenomen handelen van de mens, de keten van veronderstellingen langer wordt en de kans op een onjuiste interpretatie groter. Zo proberen

Michelson & Reed via analyse van tijdsbudgetten niet alleen inzicht te krijgen in de wijze waarop hun respondenten in Toronto de dag doorbrengen, maar zij hopen daarin tevens aanwijzingen te vinden voor de levensstijlen en vervolgens de waardenoriëntaties van de betrokken bewoners.

We zullen ons in dit onderzoek niet met alle mogelijke vormen van sociaal gedrag bezighouden, maar onze aandacht vooral richten op die gedragsvormen, die voor een probleemloze afwikkeling in relatief sterke mate afhankelijk zijn van de inrichting van de gebouwde omgeving. Het is ons er immers om te doen vast te stellen, in hoeverre met name de fysieke kenmerken van de ruimtelijke structuur waarin bewoners zich bevinden, het sociale gedrag beïnvloeden. Aangenomen mag worden dat het in dat geval zinvoller is te kijken naar de ruimtelijke aspecten van bijvoorbeeld winkelgedrag dan — om maar eens wat te noemen — de ruimtelijke aspecten van verbaal gedrag.

Onze informatie over de waardenoriëntaties van bewoners is uit zichtbaar gedrag afgeleid, namelijk uit de hiërarchische volgorde waarin onze respondenten series kaartjes met omschrijvingen van waarden hebben gelegd. Dit is echter nog geen reden om de oriëntatie op waarden nu ook als onderdeel van het gedrag zoals hier bedoeld te beschouwen; in ons verklaringsmodel wordt de oriëntatie op waarden opgevat als een bewonerskenmerk dat naast andere een verklaring moet bieden voor de wijze waarop de bewoner zich in en ten aanzien van de ruimtelijke structuur waarin hij zich bevindt, gedraagt. Vandaar dan ook dat het begrip waardenoriëntatie in de voorgaande paragraaf is behandeld.

In ons onderzoek neemt het gebruik dat de bewoner van de stedelijke ruimte maakt, een belangrijke plaats in. We hebben het hier uiteraard over de habitat, de totale ruimte die de bewoner voor zijn activiteiten en verplaatsingen met een zekere regelmaat en frequentie benut. Belangrijke aspecten van de habitat zijn de aard van de activiteiten en verplaatsingen, hun frequentie, volgorde, tijdstip en tijdsduur, hun distributie in de ruimte en vanzelfsprekend ook hun relatie tot de aanwezige voorzieningenstructuur.

Eerder is opgemerkt dat aan het op de voorgrond plaatsen van het ruimtegebruik de gedachte ten grondslag ligt, dat op die manier een hechtere empirische basis aan het onderzoek gegeven kan worden dan op grond van uitsluitend de registratie van woonwensen en woonsatisfacties mogelijk is. Een van de hoofdbezwaren tegen de registratie van deze gegevens is, dat de uitkomsten van woonwensen- en woonsatisfactiemetingen vertekend worden door allerlei onbedoelde en moeilijk te controleren verschijnselen als droombeelden, beperkingen in het voorstellings- en uitdrukkingsvermogen van de respondenten, contaminatie in de weergave van gevoelens van (on)vrede op deelterreinen van het leven of ten aanzien van deelaspecten van de fysieke omgeving (10).

In het habitatonderzoek proberen we aan deze bezwaren tegemoet te komen door (1) uit te gaan van een uitgewerkt conceptueel model, waarin (2) wordt verondersteld dat waardenoriëntaties — binnen zekere grenzen — bepalend zijn voor de aard van het ruimtegebruik, terwijl (3) de opzet van het onderzoek is gericht op beheersing van de factoren, vooral in de fysieke omgeving, die een beperkende of eventueel stimulerende invloed op dat gedrag kunnen uitoefenen. Het evaluatieprobleem, de vraag dus naar wat een 'goede', dat wil zeggen aan de ruimtelijke eisen van de bewoners aangepaste, fysieke omgeving is, lijkt hiermee opgelost (11), ware het niet dat een gebrekkige woonsociologische theorie ons op dit moment verhindert kansrijke hypothesen te formuleren en van een 'ideale' experimentele opzet in de sociologie wel nooit sprake zal zijn.

Dit alles voert tot de conclusie, dat het zeker in een explorerend onderzoek als het onderhavige nodig blijft het ruimtegebruik te confronteren met een of ander onafhankelijk daarvan bepaald — intern — evaluatiecriterium, om zodoende uit het gerealiseerde patroon van activiteiten en verplaatsingen het voorkeursgedrag te kunnen losspellen.

Michelson & Reed menen een betrouwbaar en geldig criterium gevonden te hebben in het verhuisgedrag van hun respondenten aangevuld met informatie over de aard van de aanpassing na de verhuizing, waarbij de schrijvers hun steekproef zo hebben samengesteld, dat aangenomen mag worden dat er bij hun respondenten sprake is van 'self-selective choice'. Dit vereist uiteraard een follow-up onderzoek. Ons onderzoek moet het evenwel doen met een eenmalige peiling en aangezien ook wij directe informatie over de ruimtelijke behoeften van onze respondenten niet kunnen missen, moet naar een ander evaluatiecriterium worden omgezien. Een aanpak van het evaluatieprobleem op verschillende fronten tegelijk lijkt in dit verband aanbevelenswaard, hetgeen leidt tot uitbreiding van het conceptuele model met een aantal begrippen, waarmee in geoperationaliseerde vorm, wordt beoogd enerzijds preferenties met betrekking tot de fysieke omgeving vast te leggen, anderzijds verschillende houdingsdimensies tegenover de actuele ruimtelijke structuur te meten (zie p. 23). In het volgende hoofdstuk zal nader worden ingegaan op de wijze van operationalisering.

c. De ruimtelijke structuur

Het derde variabelencomplex in ons basisschema hebben wij aangeduid met de term ruimtelijke structuur. Over dit begrip kunnen we in dit hoofdstuk betrekkelijk kort zijn.

Zoals uit het schema op p. 12 blijkt veronderstellen we, dat de aanwezige ruimtelijke structuur zelf geen veroorzaker is van het gedrag dat zich daarbinnen afspeelt. Bepalend voor de verscheidenheid in gedragsvormen zijn verschillen in waardenoriëntaties. De ruimtelijke structuur biedt slechts meer of minder gunstige condities voor de realisering van geprefereerde vormen van gedrag.

In het gunstigste geval gaat er van de sociale en fysieke omgeving een uitnodigende werking uit, die voor de bewoner aanleiding kan zijn oude vormen van gedrag te intensiveren en/of nieuwe te verkennen.

In het uitgewerkte conceptuele model aan het eind van dit hoofdstuk hebben wij (objectieve) ruimtelijke structuur vervangen door het relationele begrip actuele ruimtelijke situatie om aan te geven, dat het hier gaat om eigenschappen van de objectieve ruimtelijke structuur gerelateerd aan het woonadres van de bewoner. We moeten er immers van uitgaan, dat de gebruiks- en belevingswaarde van een bepaald gebied niet alleen afhangen van de inhoudelijke samengesteldheid van het te evalueren gebied en de ruimtelijke configuratie van zijn elementen, maar ook van de situering van de diverse voorzieningen en 'amenities' ten opzichte van de afzonderlijke woonadressen der gebruikers.

Met ons onderzoek beogen we een evaluatie te geven van stedenbouwkundige oplossingen, die als kenmerkend voor de naoorlogse, stedelijke woonwijk kunnen gelden. Aanvankelijk is geprobeerd via analyse van bestemmingsplannen tot een typering van woonmilieus te komen, die dan uitgangspunt zou kunnen zijn voor de selectie van ruimtelijke situaties. Door allerlei oorzaken bleek een dergelijke milieutypologie niet goed mogelijk. (12)

Het gevolg hiervan was, dat op een minder systematische en meer intuïtieve manier gepoogd moest worden stedenbouwkundige dimensies te vinden waarop naoorlogse, stedelijke woonmilieus karakteristieke verschillen vertonen en waarvan bovendien verondersteld mag worden, dat ze relevant voor het gedrag van bewoners zijn. Aan deze eisen wordt naar onze mening voldaan, indien ruimtelijke situaties worden gekozen die op de dimensie levendig-stenig en rustig-groen uiterste posities innemen, maar overigens zo weinig mogelijk van elkaar verschillen.

Terwille van de vergelijkbaarheid van ruimtelijke situaties is het begrip woonstructuur geïntroduceerd. Onder woonstructuur wordt verstaan 'een groepering van woningen en daartoe behorende ruimten (tuin, parkeergelegenheid, speelplaats etc.), die aan elkaar gerelateerd zijn door één gemeenschappelijk ontsluitingssysteem, waarvan elk der betreffende woningen gebruik moet maken om een openbare weg te bereiken, die alternatieve verbindingsmogelijkheden geeft'. (13) Door bij de selectie van ruimtelijke situaties uit te gaan van woonstructuren in plaats van afzonderlijke woningen betrekken wij woningen in het onderzoek, waarvan bij voorbaat vaststaat dat ze op gelijke wijze in de ruimtelijke structuur van het te evalueren gebied zijn opgenomen. Het aantal beschrijvingen van ruimtelijke situaties kan door deze procedure aanzienlijk worden beperkt: de objectieve ruimtelijke structuur wordt nu immers niet meer gerelateerd aan individuele woonadressen, maar aan clusters van woningen. Dat kan een belangrijke tijdswinst opleveren. Bovendien is het voor de vergelijkbaarheid van het ruimtelijke gedrag van de verschillende bewonerscategorieën binnen eenzelfde type ruimtelijke situatie wenselijk als het aantal — onderling toch altijd iets afwijkende — woonstructuren tot een minimum beperkt blijft.

Daar staat tegenover dat we met de keuze van een enkele woonstructuur per type het risico lopen dat unieke locale omstandigheden meer bepalend zijn voor de uitkomsten van het onderzoek dan de fysiek-ruimtelijke factoren die we willen bestuderen. Het gevaar dat dit onbedoeld en onopgemerkt gebeurt is des te groter, naarmate we mindergoed instaat zijn de (fysieke) omgevingsfactoren te identificeren die voor het bewonersgedrag relevant zijn. In het eerste hoofdstuk hebben we reeds gewezen op het feit, dat daarin nog steeds de zwakte van het woonsociologische onderzoek schuilt. Over de inhoud en de reikwijdte van het beleavings- en operatiegebied van bewoners kunnen we op voorhand nog betrekkelijk weinig met zekerheid zeggen, hetgeen betekent dat we ons zoveel mogelijk los moeten zien te maken van het eenmalige, als we uitspraken willen doen over algemene stedenbouwkundige principes.

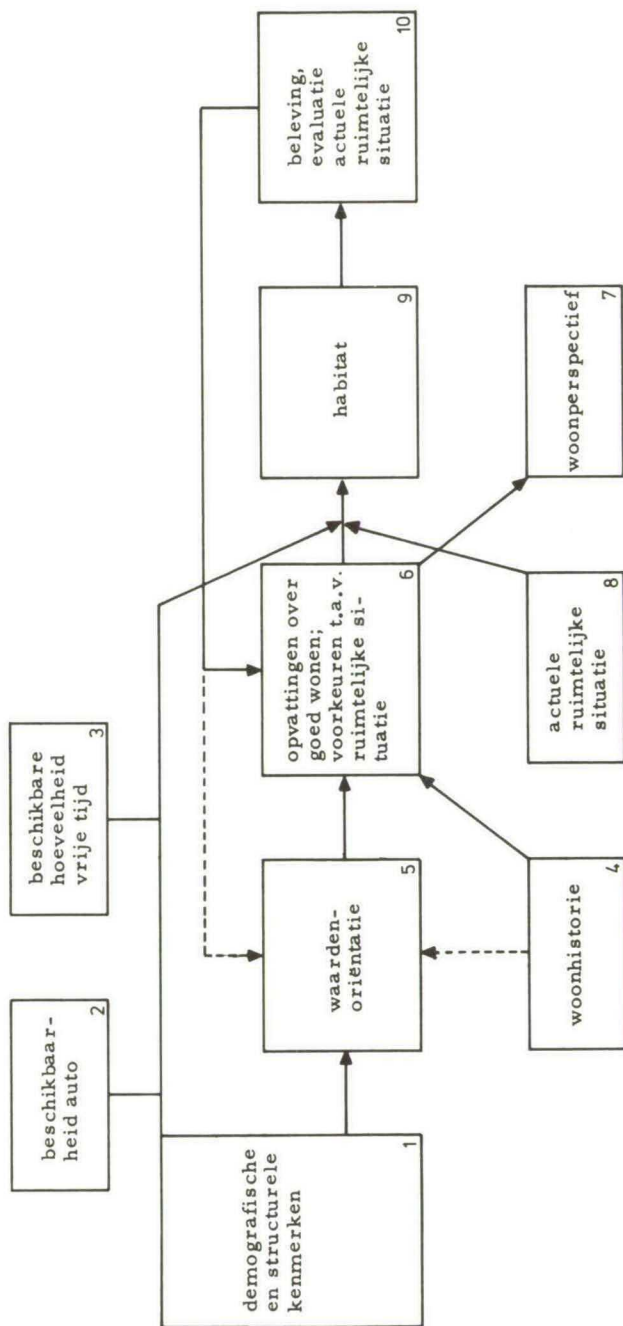
Dit, in samenhang met de eis van vergelijkbaarheid van activiteitenpatronen binnen eenzelfde type ruimtelijke situatie, leidt tot het kiezen van een tussenoplossing. Een tussenoplossing waarbij per type ruimtelijke situatie zoveel 'cases' worden geselecteerd, dat het mogelijk is zowel het ruimtelijke gedrag van bewoners binnen eenzelfde type ruimtelijke situatie aan een vergelijkend onderzoek te onderwerpen als dat van bewoners, verkerend in verschillende typen ruimtelijke situaties.

In het volgende hoofdstuk zal worden uiteengezet, hoe wij precies bij de operationalisering van de levendig-stenige en rustig-groene 'typen ruimtelijke situaties' te werk zijn gegaan; ook zal in dat verband de gang van zaken met betrekking tot de selectie van woonstructuren ter sprake komen. We zullen dan ontdekken, dat de praktische mogelijkheden woonstructuren te vinden van voldoende omvang qua aantallen huishoudens zeker zo belangrijk voor het uiteindelijke selectieresultaat zijn als de hierboven gegeven overwegingen van theoretische en methodische aard.

Met de behandeling van het begrip actuele ruimtelijke situatie zijn we aan het einde van onze uiteenzettingen over het conceptuele kader gekomen. Althans voor wat de hoofdzaken betreft, want in het uitgewerkte model treffen we een aantal begrippen aan die nog niet expliciet aan bod zijn gekomen. Impliciet wel omdat ze te rekenen zijn tot ofwel de demografische en sociaal-structurele kenmerken van de bewoners (beschikbaarheid auto; beschikbare hoeveelheid vrije tijd; woonhistorie), ofwel de evaluatie van de actuele ruimtelijke situatie door de bewoners (woonperspectief). In het uitgewerkte model hebben wij deze begrippen niettemin afzonderlijk genoemd om de bijzondere status van deze begrippen in het woononderzoek duidelijk in het licht te stellen.

Met de in serie geschakelde begrippen 'woonhistorie', 'actuele' opvattingen over goed

Conceptueel kader habitatonderzoek Amsterdam

wonen' en 'woonperspectief' geven wij uitdrukking aan de veronderstelling, dat er ook in de sfeer van het wonen tussen verleden, heden en toekomst een historische samenhang bestaat. Beschikbaarheid auto en beschikbare hoeveelheid vrije tijd hebben een aparte vermelding gekregen, omdat aangenomen mag worden dat ze rechtstreeks het tijd-ruimtebudget van bewoners beïnvloeden.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK 2

- (1) Grunfeld, F. e.a., De grote stad, Bedreigd systeem?, Alphen aan de Rijn/Brussel 1974, p. 56.
- (2) Pastor, C., Enkele sociologische benaderingen van het woongedrag, Een vergelijkende studie, Amsterdam januari 1973.
- (3) Priemus, H., Wonen - Kreativiteit en aanpassing, Delft 1968; Priemus, H., Woonwensen en realiteit, Het wonen als dynamisch proces, in: Intermediair, VI (1970), 21; De anonimiteit van de bewoner, Vergelijkende literatuurstudie en uitgangspunten voor verder onderzoek uitgebracht ter gelegenheid van het kongres Bergeyk 1968 (auteurs: J.A. Kropman en A.J.M. Kreukels), Nijmegen 1968; Nelissen, N.J.M. en J.A. Kropman, Sociologie van het wonen; een poging tot het opstellen van een model, in: Sociale Wetenschappen, XII (1969), 2.
- (4) Daarmee wil uiteraard niet gezegd zijn, dat onderzoek naar verhuisgedrag van minder belang is. Integendeel, informatie over het woongedrag van mensen voor en na een verhuizing kan juist zeer veel duidelijk maken over de gebruiks- en belevingswaarde, die verschillende woonmilieus voor bepaalde bewonerscategorieën hebben. Niet alleen staat een 'before-after' onderzoek ons toe dezelfde bewoners onder verschillende ruimtelijke condities te bestuderen, maar bovendien mogen we ervan uitgaan, dat er voor en na de verhuizing een periode is waarin de bewoner zich meer bewust van zijn omgeving is.
- (5) Maslow, A.H., Motivation and Personality (ed. by W.G. Holtzman en G. Murphy), 2nd ed., New York 1970.
- (6) Vgl. Grunfeld, F., De grote stad, Bedreigd systeem?, Alphen aan de Rijn/Brussel 1974, p. 53.
- (7) Michelson, W. & P. Reed, The theoretical status and operational usage of life style in environmental research, Research Paper no. 36, Toronto september 1970, p. 16 e.v.
- (8) Michelson, W. & P. Reed, op. cit., p. 18.
- (9) Doordat wij over habitats spreken en Michelson & Reed over levensstijl, wordt misschien ten onrechte de indruk gewekt dat het begrippen betreft met een geheel

verschillende inhoud. Dat is niet het geval. Volgens onze definitie gaat het bij levensstijl om een enigszins duurzaam patroon van gedragswijzen en dat is precies waarin Michelson & Reed zijn geïnteresseerd als zij het over levensstijlen hebben en wij over habitats. Aangezien beide onderzoeken zich bezighouden met de invloed van de gebouwde omgeving op het gedrag van bewoners, zullen uiteraard in de operationalisering van het begrip levensstijl bepaalde aspecten meer aandacht krijgen dan andere. Zo zullen bijvoorbeeld vooral die activiteiten worden gezien, die bepaalde ruimtelijke voorzieningen behoeven, althans het gebruik van zodanige voorzieningen impliceren en waarop dus via ruimtelijke planning kan worden ingespeeld. Overigens is het wel zo, dat ons begrip habitat een beperkter deel van het complete patroon van gedragswijzen omvat dan het begrip levensstijl zoals geoperationaliseerd door Michelson & Reed, hetgeen voortvloeit uit een verschil in onderzoeksstrategie.

- (10) Van recente datum is de kritische bespreking die Burgers aan de problematiek van het onderzoeken van woonwensen en woonsatisfacties heeft gewijd. In dit artikel komen we ook de namen tegen van mensen als Land, Priemus, Burie en De Boer-d'Ancona, die zich al (veel) eerder in kritische zin over de toepassing en toepasbaarheid van woonwensen- en/of woonsatisfactieonderzoek hebben uitgelaten. Burgers, J., Woonwensen- en woonsatisfactieonderzoek, in: Handboek Bouwen en Wonen. Zie ook noot (3) van hoofdstuk 1.
- (11) Althans wanneer 'goed' en 'slecht' afhankelijk worden gesteld van de gebruiks- en belevingswaarde, die de betrokken bewoners aan hun omgeving hechten. De zaak ligt iets eenvoudiger, indien een extern evaluatiecriterium wordt aangelegd. Zo gaat het bijvoorbeeld in het onderzoek 'Habitats in Zuid-Holland West' primair om de vraag, in hoeverre de hiërarchische structuur die de plannenmakers van de PPD Zuid-Holland voor het Haagse stadsgewest wenselijk achten, aansluit bij het ruimtelijke patroon van activiteiten van de bewoners. In dit geval betekent 'goed' dus, dat bewoners zich feitelijk volgens een vooraf vastgesteld patroon door de stadsgewestelijke ruimte blijken te bewegen. Of dit ook in de ogen van de bewoner 'goed' is, valt nog te bezien. Het is immers denkbaar, dat gebrek aan keuzemogelijkheden hem als het ware dwingt zich volgens dat patroon te gedragen. Nicolas, F., P. Debets & H. Peters, Habitats in Zuid-Holland West, Verslag 1: Een voorstudie voor een onderzoek naar gebruik en waardering van de ruimte door bewoners van Zuid-Holland West, IVA, Tilburg september 1974.
- (12) Stoppelenburg, P.A., Behagen - onbehagen in de naoorlogse, stedelijke woonwijk, Voorstudie voor een onderzoek naar wijktypen, IVA, Tilburg, februari 1972.
- (13) Grunfeld, F., Sociologisch onderzoek op het gebied van het wonen, Poging tot een nieuwe benadering, in: Sociale Wetenschappen, XV (1972), 2, p. 89.

Hoofdstuk 3

ONDERZOEKSOPZET, OPERATIONALISERING EN WIJZE VAN DATA-VERZAMELING.

In het voorgaande hebben we ons beziggehouden met de probleemstelling en het begrippenkader. Nu is het moment aangebroken onze aandacht te richten op de opzet van het onderzoek, de operationalisering van de begrippen die in het vorige hoofdstuk zijn geïntroduceerd, en de wijze waarop het basismateriaal is verzameld. Deze onderwerpen hangen nauw met elkaar samen en zullen door ons dan ook zo veel mogelijk in onderling verband worden behandeld. We willen dat doen aan de hand van een drietal vragen: waar is het onderzoek verricht, wie zijn voor het onderzoek benaderd en hoe is dat gebeurd.

De eerste vraag zal in dit hoofdstuk niet uitputtend worden behandeld. Hier zal met name aandacht worden besteed aan de keuze van het gebied van onderzoek en de wijze waarop de verschillende ruimtelijke situaties binnen dat gebied zijn geselecteerd. In het volgende hoofdstuk zal worden ingegaan op de inventarisatie van mogelijk gedragsrelevante kenmerken van de stedelijke ruimte rondom de gekozen woonstructuren.

In de uitvoering van dit habitatonderzoek is in grote lijnen de opzet aangehouden, die in het rapport 'Onderzoek naar de habitat van stadsbewoners' is ontwikkeld. In dat rapport wordt voorgesteld het onderzoek zo in te richten, dat:

'(1) de activiteitenpatronen van bewoners die tot één sociale categorie gerekend worden, onder verschillende ruimtelijke condities bestudeerd kunnen worden, maar ook dat

(2) de activiteitenpatronen van verschillende categorieën bewoners in dezelfde of in ieder geval een overeenkomstige ruimtelijke situatie onderzocht kunnen worden'. (1)

We kunnen dit als volgt schematisch weergeven:

		<u>RUIMTELIJKE SITUATIES</u>	
		met fysieke kenmerkenconfiguratie:	
<u>BEWONERS</u>	(individuele en huishoudens) met soc-structurele en culturele kenmerkenconfiguratie:	I	II
	A	A. I	A. II
	B	B. I	B. II

In dit onderzoek zijn we vooral geïnteresseerd in combinaties van fysieke omgevingskenmerken, die indicatief zijn voor ofwel een 'levendig-stenig', ofwel een

'rustig-groen' type woonmilieu. Zoals in het vorige hoofdstuk is opgemerkt, gaat het hier om twee contrasterende typen woonmilieus die in relatief zuivere vorm veelvuldig in de naoorlogse, stedelijke woonwijk worden aangetroffen. Bovendien is er aanleiding te veronderstellen, dat verschillende bewonerscategorieën ook verschillend zullen reageren op de gebruiksmogelijkheden van elk van beide typen ruimtelijke situaties.

We zullen dus moeten beginnen met het expliciteren van de omgevingskenmerken, waarvan wij de differentiële werking op het ruimtelijke gedrag van bewoners willen onderzoeken. Bij de uiteindelijke selectie van ruimtelijke situaties hebben we echter ook te maken met omgevingsfactoren, waarin we op dat moment niet zijn geïnteresseerd, maar die wel het gedrag van bewoners kunnen beïnvloeden. We zullen onze ruimtelijke situaties dus zo moeten kiezen, dat de mogelijk versturende werking van deze factoren zo veel mogelijk wordt onderdrukt. Dit bereiken we door factoren als woonvorm, woningtype, huurpeil, afstand tot het stadscentrum en sociaal klimaat in de verschillende situaties bij de selectie constant te houden. We hebben gezien, dat het begrip woonstructuur daarbij goede diensten kan bewijzen.

Een tweede punt van zorg is, dat (1) de deelpopulaties van bewoners *binnen* elk type woonsituatie voldoende gedifferentieerd moeten zijn, zodat de activiteitenpatronen van verschillende bewonerscategorieën op zinvolle wijze met elkaar vergeleken kunnen worden, terwijl tegelijkertijd (2) de deelpopulaties van bewoners *tussen* verschillende typen ruimtelijke situaties qua sociale samenstelling zoveel mogelijk overeenkomstig dienen te zijn. Het laatste is uiteraard nodig om het gedrag van bewoners met dezelfde sociale kenmerken te kunnen bestuderen onder verschillende ruimtelijke condities. Met deze inleidende opmerkingen hebben we in ruwe trekken de opzet van ons onderzoek geschetst. In de volgende paragrafen over de keuze van onderzoeksgebied, woonstructuren en bewonerspopulaties zal een uitwerking van deze globale opzet worden gegeven.

a. Keuze van de woonstructuren

We hebben met betrekking tot het begrip ruimtelijke situatie opgemerkt, dat niet alleen de inrichting van de stedelijke ruimte een belangrijk gegeven is, maar ook de wijze waarop de bewoner tot die ruimte toegang heeft, dat wil zeggen hoe zijn woning in de ruimte is gesitueerd. De plaats van de woning zal immers in vergaande mate bepalend zijn voor de wijze waarop een bewoner de stedelijke ruimte gebruikt en beleeft. Bij het selecteren van ruimtelijke situaties hebben we dus steeds te maken met de aard van stedelijke ruimten in relatie tot bepaalde woninglocaties.

Voor wat het te selecteren onderzoeksgebied betreft diende er naar een stedelijke ruimte te worden gezocht met een grote variatie aan gebruiksmogelijkhe-

den. Amsterdam leek in dit opzicht een goede keus, omdat deze stad in tegenstelling tot vele andere steden in Nederland een voorzieningenstructuur bezit, die naar aard en plaats van de voorzieningen bijzonder gevarieerd is.

Binnen de naoorlogse uitbreidingen in het zuidelijke en westelijke deel van deze stad (Buitenveldert en de Westelijke Tuinsteden) is vervolgens naar woonstructuren gezocht die op grond van hun situering ingedeeld kunnen worden bij één van de twee milieutypen die wij eerder hebben onderscheiden. Daartoe moest eerst concreter worden aangegeven, wat onder een 'levendig-stenig' en een 'rustig-groen' woonmilieu dient te worden verstaan. Een woonmilieu vatten wij op als 'levendig-stenig', indien (1) nabij de woningen een uitgebreid winkelapparaat aanwezig is, (2) de woningen dichtbij een drukke, doorgaande weg zijn gelegen, en (3) relatief weinig groenvoorzieningen in de omgeving worden aangetroffen. We spreken van een 'rustig-groen' milieu, wanneer (1) een betrekkelijk grote afstand tot winkelvoorzieningen als ook (2) tot een drukke, doorgaande weg gepaard gaat met (3) relatief veel groen in de omgeving van de woningen.

Het zal duidelijk zijn, dat de fysieke omgevingskenmerken veel/weinig winkels, dichtbij/veraf doorgaande weg en veel/weinig groen niet volledig onafhankelijk van elkaar zullen voorkomen. Winkelconcentraties worden immers in de regel niet aan smalle woonstraten aangetroffen maar langs of bij knooppunten van grote verbindingswegen, terwijl een goed bereikbaar en uitgebreid winkelapparaat zich moeilijk laat combineren met omvangrijke groenvoorzieningen. De overige zes combinaties van omgevingskenmerken die in principe zijn samen te stellen, moeten dan ook niet worden gezien als afzonderlijke typen maar als mengvormen van de 'zuivere' typen die wij hebben onderscheiden.

Alvorens in te gaan op de selectie dienen wij eerst nog iets over het begrip woonstructuur te zeggen. Al in een vroeg stadium bleek dat consequent vasthouden aan de eis van één gemeenschappelijk ontsluitingssysteem voor elk te selecteren complex van woningen niet kon leiden tot een voldoende groot aantal adressen per locatie. Dat was ook het geval, wanneer blokken van meergezinshuizen – in plaats van bijvoorbeeld eengezinshuizen aan hofjes – zouden worden genomen. De definitie van woonstructuur is daarom ten behoeve van dit onderzoek gewijzigd in: elke groepering van in elkaars directe nabijheid gelegen meergezinshuizen.

Aan de hand van gegevens die door de Sector Stadsontwikkeling (Dienst der Publieke Werken) van de Gemeente Amsterdam ter beschikking werden gesteld, is een eerste keuze gedaan bestaande uit 20 woonstructuren. De definitieve selectie is tot stand gekomen nadat wij aanvullende informatie via eigen waarneming op de plaats van elke woonstructuur hadden verkregen. Het resultaat daarvan is weer gegeven in Tabel 3.1.

Vervolgens is aan de hand van meer gedetailleerde gegevens berekend: (1) het percentage groen en water binnen een straal van 175 en 350 m vanuit de uiterste

Tabel 3.1.

De verdeling der woonstructuren naar milieutype (*)

Milieutype I		Milieutype II	
nummer woonstructuur	naam	nummer woonstructuur	naam
01	Osdorpplein	09	Eendrachtspark
02	Abr.Staalmanplein	10	Noordzijde
03	Lambertus Zijlplein	11	Hinderstein
04	Johan Huizingalaan	12	Henri Dunantstraat
05	Osdorperban	13	Jan v. Zutphen- plantsoen
06	Plein '40 - '45		
07	Kastelenstraat		
08	Gelderlandplein		

(*) Milieutype I:

weinig groen; dichtbij veel winkels; dichtbij een drukke, doorgaande weg.

Milieutype II:

veel groen; weinig winkels in de buurt; ver verwijderd van een drukke, doorgaande weg.

hoekpunten van elke woonstructuur, (2) het gemiddelde aantal winkels, restaurants, café's e.d. per vierkant van 125 x 125 m gelegen binnen dezelfde stralen vanaf de hoekpunten van de verschillende woonstructuren, en (3) de gemiddelde afstand vanaf het midden van elk woonblok in een woonstructuur tot de meest nabijgelegen weg van 10m of breder (2).

Het blijkt dan dat er een aantal woonstructuren is geselecteerd, dat niet geheel voldoet aan de eisen die wij daaraan hebben gesteld. In schema 3.1. is het resultaat van deze benadering weergegeven.

Om nu te bereiken dat de 'zuivere' milieutypen zo goed mogelijk van de mengtypen worden onderscheiden, hebben we besloten de fysiekruimtelijke situaties van de dertien geselecteerde woonstructuren ten aanzien van elk van de drie omgevingskarakteristieken niet volgens een dichotomie maar volgens een driedeling uit te splitsen, zodanig dat in elk van de drie categorieën steeds ongeveer 1/3 van het

Schema 3.1.

	veel groen		weinig groen	
	veel winkels	weinig winkels	veel winkels	weinig winkels
dichtbij weg		09, 10	06, 01, 05, 04	
ver van weg	03	11, 12, 13	08, 02	07

totaal aantal te benaderen bewoners wordt aangetroffen. De volgende indelingen bleken het best te voldoen, waarbij voor wat de winkels betreft is uitgegaan van het gebied binnen een straal van 175 m vanaf de woonstructuur.

Schema 3.2.

groen en water	$< 40\%$ 40 - 50% $> 50\%$	score 1 score 2 score 3
gem. aantal winkels enz./ vierkant(*)	$< 3,00$ 1,00 - 3,00 $> 1,00$	score 1 score 2 score 3
afstand tot weg ≥ 10 m	< 50 m 50 - 100 m > 100 m	score 1 score 2 score 3

(*) 3,00 winkels enz./vierkant = 1,92 winkels/ha.
1,00 winkels enz./vierkant = 0,64 winkels/ha.

Wanneer we aan de hand van deze criteria opnieuw de dertien woonstructuren indelen, dan kunnen we op grond van het percentage groen en water, het aantal winkels, restaurants, café's e.d., de afstand tot een brede, doorgaande weg en een combinatie van deze kenmerken de in Tabel 3.2. weergegeven vier indelingen naar milieutypen opstellen.

De woonstructuren zijn daarnaast nog naar twee andere gezichtspunten ingedeeld, te weten naar afstand hemelsbreed tot de Dam en naar invalshoek ten opzichte van het centrum van Amsterdam.

Tabel 3.2.

De dertien woonstructuren getypeerd naar diverse milieukeunenmerken.

	Woonstructuur	Score	Resp.%
<i>I. Groen en water</i>			
Milieutype 1 (weinig)	06, 07, 04, 08, 01	1	26,5
Milieutype 2	05, 02, 12, 03, 10	2	33,6
Milieutype 3 (veel)	13, 11, 09	3	39,9
<i>II. Winkels, café's e.d.</i>			
Milieutype 1 (veel)	06, 04, 08, 01, 05	1	28,3
Milieutype 2	02, 03, 13	2	21,1
Milieutype 3 (weinig)	07, 12, 10, 11, 09	3	50,6
<i>III. Nabijheid doorgaande weg</i>			
Milieutype 1 (nabij)	05, 06, 04, 09, 01, 10	1	42,6
Milieutype 2	08, 02, 12	2	18,1
Milieutype 3 (veraf)	13, 03, 07, 11	3	39,3
<i>IV. Combinatie van I, II en III(*)</i>			
Milieutype 1	01, 04, 06, 05, 08	1-2	28,3
Milieutype 2	02, 10, 03, 07, 09, 12	3-5	39,9
Milieutype 3	13, 11	6-7	31,9

- (*) We zullen de gecombineerde typen als volgt aanduiden:
milieutype 1: stedelijk-stedelijk of levendig-stenig;
milieutype 2: meng- of tussenvorm;
milieutype 3: landelijk-stedelijk of rustig-groen.

Tabel 3.3.

De dertien woonstructuren naar afstand tot Dam en sector

	Woonstructuur	Score	Resp.%
<i>Afstand tot Dam</i>			
4 - 5 km	04, 06, 08, 10, 11	1	37,8
5 - 6 km	02, 07, 09, 12	2	26,4
6 - 7 km	01, 03, 05, 13	3	35,8
<i>Sector vanuit Dam</i>			
NW - W octant	03, 06, 09, 10	1	26,9
W - ZW octant	01, 02, 04, 05, 12, 13	2	48,6
ZW - Z octant	07, 08, 11	3	24,4

Osdorpplein: levendig-stenig type (Tussen Meer).

Hinderstein: rustig-groen type.

Ook deze kenmerken van de woonstructuur zijn als nieuwe variabelen aan het databestand toegevoegd.

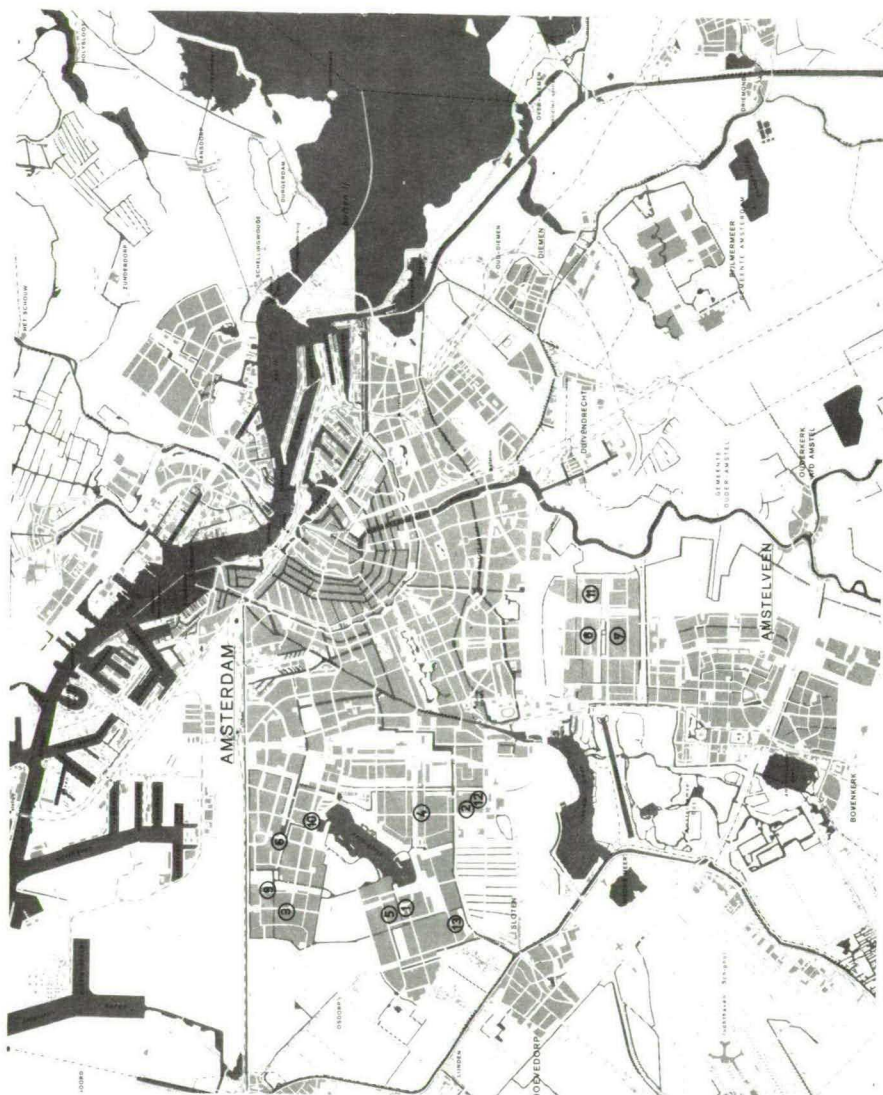
Om de lezer een idee te geven van de ligging van de dertien geselecteerde woonstructuren hebben wij twee kaartjes opgenomen. Kaart 3.1. toont de plattegrond van de gemeenten Amsterdam en Amstelveen. Met cirkeltjes genummerd van 1 tot en met 13 zijn de locaties van de verschillende woonstructuren aangegeven. Deze symbolen treffen we ook op Kaart 3.2. aan, maar nu is het gebied van onderzoek 'vertaald' in ons vierkantennet (1 vierkant = 250 x 250 m). Tot het onderzoeksgebied rekenen we ook Amstelveen, omdat verwacht mag worden, dat met name het grote winkelcentrum van Amstelveen zuigkracht zal uitoefenen op de bevolking van het zuidelijke deel van Amsterdam.

Bij de selectie van woonstructuren is niet alleen op fysieke kenmerken van hun omgeving gelet, maar ook op het karakter van de woonstructuren zelf. Het gaat hier om sociale en fysieke omgevingskenmerken, die zelf niet onderzocht worden, maar wel de onderzoeksresultaten kunnen beïnvloeden en daarom zoveel mogelijk constant gehouden dienen te worden. Bovendien is het met het oog op de samenstelling van het respondentenbestand belangrijk, dat de bewoners van de verschillende woonstructuren om en nabij dezelfde opbouw naar kenmerken als geslacht, leeftijd, gezinsfase en sociaal-economische status vertonen. Aangezien deze gegevens echter niet per woonstructuur voorhanden zijn, is gepoogd dit doel langs indirecte weg te bereiken, namelijk via gegevens over de woongebieden en de woningen die daarvan deel uitmaken.

Voor wat de woonstructuren betreft, is ernaar gestreefd de woonvorm en de ouderdom constant te houden. In dit onderzoek is gekozen voor woonstructuren met portiek- en/of galerijwoningen (3), die 10 tot 15 jaar oud zijn en bij voorkeur 4 of 5 bouwlagen tellen. Wat de woningen aangaat, vormden het perceelsge-deelte en het aantal kamers de belangrijkste selectiecriteria.(4)

Uit het voorgaande blijkt, dat de selectie in drie fasen is verlopen: (1) selectie van woonstructuren op grond van fysieke omgevingskenmerken, (2) selectie van woonstructuren op grond van kenmerken van de woonstructuren zelf, en (3) selectie van woningen op grond van kenmerken van de woningen binnen elke woonstructuur. Aan het eind van de tweede stap hebben we dertien woonstructuren overgehouden, die in totaal 2.135 woningen bleken te omvatten. In de derde fase tenslotte zijn uit dit woningbestand alle woningen verwijderd, die geheel of gedeeltelijk op de begane grond zijn gelegen en/of minder dan 3 of meer dan 4 kamers bevatten. We hebben dit gedaan om de invloed van verschillen in de aard van de woning op de onderzoeksresultaten zo veel mogelijk te beperken. Het aantal beganegrondwoningen en kleine c.q. grote woningen bleek overigens betrekkelijk gering, maar wel ongelijk verdeeld over de diverse woonstructuren. De laatste selectie is gebeurd op grond van gegevens ontleend aan de woning-kartotheek van de Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting te Amsterdam. Het

Kaart 3.1: De ligging van de dertien woonstructuren in Amsterdam.

aantal in aanmerking komende woningen wordt hiermee teruggebracht van 2.135 tot 1.960.

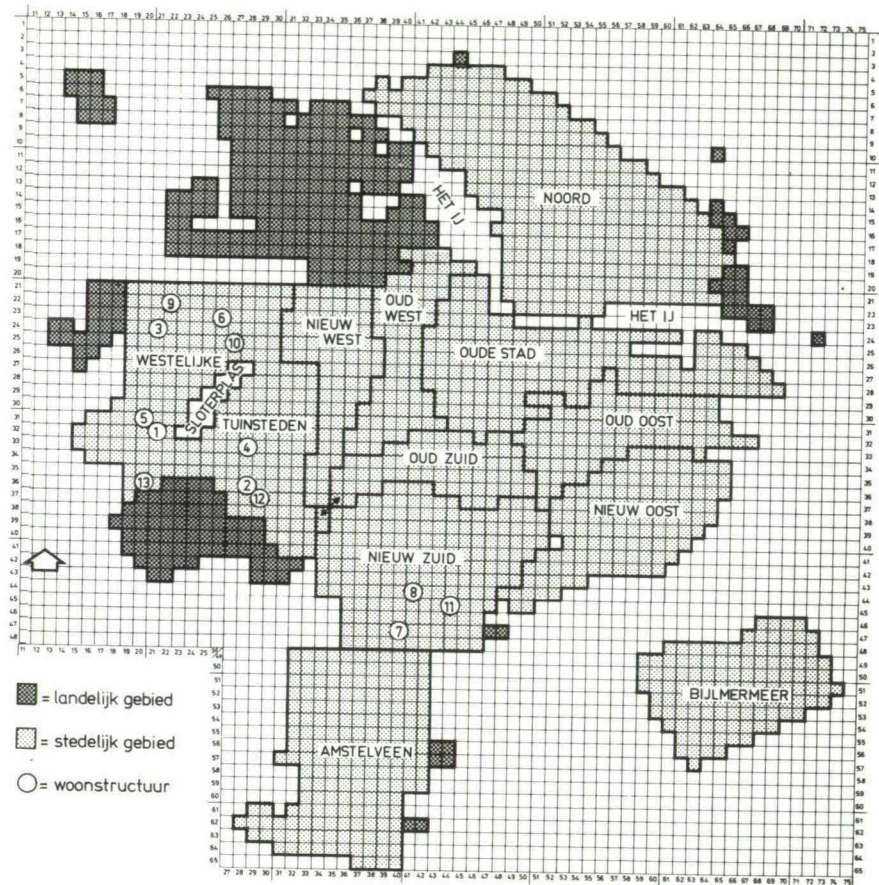
De hierboven beschreven selectieprocedure had ondermeer tot doel verschillen in de sociale samenstelling van de woonbevolking tussen woonstructuren binnen aanvaardbare grenzen te houden. Uit Tabel 3.4. en 3.5. wordt duidelijk, dat dit doel althans voor wat de leeftijdsopbouw en de grootte van het huishouden betreft niet is bereikt (5).

De leeftijdsverdeling en de gemiddelde leeftijden blijken in de onderscheiden woonstructuren nogal uiteen te lopen. De laagste gemiddelde leeftijden komen we tegen in de woonstructuren 05 (Osdorperban) en 09 (Eendrachtspark), de hoogste in de woonstructuren 04 (Johan Huizingalaan) en 10 (Noordzijde). Woonstructuur 07 (Kastelenstraat) springt eruit door een relatief hoge concentratie bewoners in de leeftijdscategorie 21 tot en met 35 jaar. Waarschijnlijk hangen deze afwijkingen samen met verschillen in de ouderdom van de woonstructuren gecombineerd met een betrekkelijk geringe verhuisgeneigdheid van de (oorspronkelijke) bewoners.

We mogen op grond van de verschillen in leeftijdsopbouw aannemen, dat er ook vrij aanzienlijke afwijkingen zullen bestaan in gezinsfase en huishoudensgrootte. De gemiddelde huishoudensgrootte per woonstructuur kan gemakkelijk berekend worden uit de aantallen woningen en de aantallen bewoners (Tabel 3.5.).

Dat de woonstructuren 09 en 05 qua grootte van de huishoudens de hoogste gemiddelden te zien geven is in overeenstemming met het feit, dat deze woonstructuren ook de hoogste percentages jongeren tot 21 jaar tellen. Goed te begrijpen is ook het lage gemiddelde van woonstructuur 04 met zijn hoge percentage bejaarden, waarvan een betrekkelijk groot deel alleenstaand zal zijn. In woonstructuur 10 is de gemiddelde leeftijd weliswaar ook hoog, maar daar zijn de 51-65 jarigen oververtegenwoordigd. Onder hen zullen minder alleenstaanden voorkomen, hetgeen uiteraard van invloed is op de gemiddelde huishoudensgrootte. In woonstructuur 07 tenslotte zullen betrekkelijk veel een- en tweepersoonshuishoudens worden aangetroffen onder de 21-35 jarigen.

Kaart 3.2: De ligging van de dertien woonstructuren in Amsterdam
aangegeven in het vierkantennet.

Tabel 3.4.

Procentuele leeftijdsverdeling van de bewoners van de dertien geselecteerde woonstructuren.

Leef. tijd in jaren	Woonstructuur												Totaal
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13
onbek.	0,0	0,0	0,9	0,7	0,0	0,0	0,4	0,0	0,5	0,6	0,3	1,2	0,5
0-20	38,3	33,9	32,0	25,9	40,1	28,9	23,3	35,5	41,2	24,5	31,3	37,1	36,9
21-35	17,5	16,3	17,3	16,0	21,5	19,8	35,6	14,2	17,8	19,4	12,2	12,9	16,1
36-50	27,1	29,3	30,7	25,2	22,2	18,3	18,1	23,4	21,4	19,9	28,9	25,0	25,7
51-65	13,5	15,8	16,9	19,8	13,8	23,8	15,2	20,2	16,3	31,2	21,3	20,3	12,8
> 65	3,6	4,6	2,2	12,2	2,4	9,2	7,4	6,7	2,9	4,3	5,9	3,4	8,0
Tot.(abs)	554	215	231	131	419	425	270	445	865	603	965	728	843
mediaan	31,0	35,8	36,1	40,5	27,9	37,0	33,6	36,2	28,3	40,3	39,3	35,3	33,0
													34,6

Tabel 3.5.

De gemiddelde huishoudensgrootte in de dertien woonstructuren.

	Woonstructuur												Totaal
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13
aantal bewoners	554	215	231	131	419	425	270	445	865	603	965	728	843
aantal woningen	173	65	78	56	115	158	119	144	225	203	320	212	267
gem. huish. grootte	3,2	3,3	2,9	2,3	3,6	2,7	2,3	3,1	3,8	3,0	3,0	3,4	3,1
													3,1

b. Selectie van de respondenten

De hierboven beschreven selectieprocedure, waarbij zeer gericht is gezocht naar situaties die op pregnante wijze uitdrukking geven aan stedenbouwkundige principes die in de naoorlogse periode een dominerende rol hebben gespeeld, heeft ons tevens het adressenmateriaal geleverd voor het samenstellen van het respondentenbestand (1.960 adressen).

Een belangrijke vraag in dit verband is, wie als bewoner moet worden aangemerkt. Zijn dat de individuele bewoners of de huishoudens (inclusief alleenstaanden), zowel hoofdbewoners als inwonenden of alleen hoofdbewoners, volwassen bewoners of ook kinderen? Er is veel voor te zeggen het huishouden, opgevat als 'een verzameling van individuen die gezamenlijk in een afzonderlijke woning gehuisvest zijn en wier onderlinge relaties gekenmerkt worden door een geringe sociale afstand' (6) als analyse-eenheid te kiezen. De verwerkingstechnische problemen die deze keuze met zich mee zou brengen, hebben ons echter hiervan doen afzien. Zo zou bijvoorbeeld uit het ruimtegebruik van de individuele leden van een huishouden een huishoudenhabitat moeten worden afgeleid en dat leek ons in dit stadium nog een te ambitieuze onderneming.

Voorts zijn thuiswonende kinderen beneden de 21 jaar en inwonenden buiten het onderzoek gehouden. De laatsten vooral omdat inwoning veelal een tijdelijk karakter heeft, terwijl wonen in onze opvatting gekenmerkt wordt door een zekere duurzaamheid van vestiging. Van een zekere duurzaamheid en plaatsgebondenheid zal eerder sprake zijn, wanneer het hoofdbewoners betreft of de leden van hun huishouden. De voornaamste reden om kinderen buiten het onderzoek te houden is, dat binnen het kader van maximaal 1.000 te voeren vraaggesprekken beperkingen moeten worden aangebracht in de categorieën te benaderen bewoners. Het is in zekere zin jammer dat dit de thuiswonende kinderen treft, omdat over het ruimtegebruik en de ruimtebeleving van juist deze categorie nog erg weinig bekend is. Een afzonderlijk onderzoek naar het ruimtelijke gedrag van thuiswonende kinderen lijkt zeker op zijn plaats.

Voor opname in het respondentenbestand kwamen uiteindelijk in aanmerking: volwassen hoofdbewoners van het mannelijke en vrouwelijke geslacht, die tenminste twee jaar op een van de geselecteerde adressen woonachtig waren. Bij de selectie is als volgt te werk gegaan. Aan het Bevolkingsregister te Amsterdam is gevraagd een lijst te leveren waarop achter elk geselecteerd adres de benodigde gegevens van de hoofdbewoners zijn vermeld. Aan de hand van deze lijst is vervolgens het respondentenbestand samengesteld, waarbij per huishouden dat in aanmerking kwam, steeds één volwassen lid is gekozen, altemeerend een man of een vrouw. (7) In totaal leverde deze selectieprocedure ons de namen op van 1.421 bewoners, die later eventueel nog aangevuld zouden kunnen worden met namen van bewoners die in eerste instantie door de gevolgde procedure waren overgeslagen. Dat uiteindelijk niet 1.000 maar 810 geslaagde vraaggesprek-

ken konden worden gerealiseerd, is dan ook niet te wijten aan te weinig reserve-adressen, maar aan de zeer trage binnenkomst van de ingevulde vragenlijsten, waardoor bij 810 vraaggesprekken besloten moest worden het interviewen te staken. Om dit aantal van 810 te bereiken moesten 1.381 bewoners voor een vraaggesprek benaderd worden. Voor de duidelijkheid is in onderstaand overzichtje weergegeven, hoe we uiteindelijk aan onze 810 respondenten zijn gekomen.

aantal woningen in de 13 woonstructuren	2.135
aantal drie- en vierkamerwoningen	1.960
aantal geselecteerde bewoners	1.421
aantal benaderde bewoners	1.381
aantal geslaagde vraaggesprekken	810

Tabel 3.6. laat zien, hoe per woonstructuur de leeftijdsopbouw van de bewoners-populatie uit ons onderzoek is. De gegevens hebben betrekking op de 1.381 bewoners die om hun medewerking zijn gevraagd. Tabel 3.7. vermeldt dezelfde gegevens voor de bewoners die bovendien aan het onderzoek hebben meegewerkt.

Vergelijking van bovenstaande tabellen biedt ons de gelegenheid tot het maken van de volgende opmerkingen over de response:

(1) Van de 1.381 benaderde bewoners blijken er in totaal 810 aan het onderzoek te hebben meegedaan. Dat betekent een uitval (non response) van 41% waarvan 76%, dat is 31% van het totaal, als echte weigering moet worden aangemerkt en 24% wordt veroorzaakt door verhuizing, overlijden, 4 x niet thuis, ziekte e.d.

Omdat bekend was dat 'time budget'-onderzoekingen vaak met hoge weigerings-percentages hebben te kampen, is gezocht naar mogelijkheden om dit percentage zo veel mogelijk te drukken (introductiebrief; ervaren interviewers; inrichting van het dagboekje; 'bloemenbon' als blijk van waardering voor de medewerking). Toch is het weigeringspercentage in het hoofdonderzoek zes punten hoger uitgekomen dan in ons proefonderzoek in Tilburg, waar 'slechts' 25% weigerde mee te werken. Misschien is Amsterdam ook voor interviewers 'lastiger' dan andere steden. (8)

(2) De hoge non response lijkt overigens in de meeste gevallen niet tot zorgwekkende afwijkingen in de leeftijdsverdelingen te hebben geleid. (9) De grootste afwijkingen vinden we in de woonstructuren 06 (Plein '40-'45) en 08 (Gelderlandplein). Beide woonstructuren hebben dan ook een non response die ver boven het gemiddelde ligt (respectievelijk 55% en 50%). Het hier gesuggereerde verband tussen non response en afwijkingen in de leeftijdsverdelingen gaat overigens niet in alle gevallen op. Tabel 3.8. laat dit duidelijk zien. In deze tabel zijn de woonstructuren gerangschikt naar de mate van non response, terwijl tevens

Tabel 3.6.

Samenstelling onderzoekpopulatie van bewoners naar leeftijd per woonstructuur, in %.

Leef- tijd in jaren	Woonstructuur													Totaal
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
onb.	0,0	0,0	0,0	2,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,1	0,0	0,5
21-35	22,1	2,8	18,7	13,2	23,3	19,2	38,2	11,7	20,8	8,0	10,2	9,8	17,1	15,8
36-50	50,7	65,7	50,0	42,1	46,6	30,3	30,9	40,0	43,6	31,9	46,8	44,2	48,2	43,8
51-65	21,3	28,6	22,9	28,9	30,1	36,4	22,1	41,7	29,7	55,7	33,8	36,8	28,0	32,8
> 65	5,9	2,8	8,3	13,1	0,0	14,1	8,8	6,7	5,9	4,4	9,0	6,1	6,7	7,1
Tot.(abs)	136	35	48	38	73	99	68	60	101	113	254	163	193	1381
mediaan	44,3	46,8	45,4	48,6	44,6	51,2	41,7	50,4	46,1	53,7	48,7	49,1	46,2	47,6

Tabel 3.7.

Samenstelling respondentenbestand naar leeftijd per woonstructuur, in %.

Leef- tijd in jaren	Woonstructuur													Totaal
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
onb.	2,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,5
21-35	18,1	4,8	28,6	6,7	23,9	27,3	37,5	13,3	20,0	8,6	12,5	12,5	19,7	17,2
36-50	52,1	66,7	39,3	46,7	56,5	31,8	31,2	46,7	50,8	30,9	45,6	44,8	49,2	45,4
51-65	24,4	23,8	17,8	26,7	19,6	29,5	21,9	33,3	26,1	55,5	36,0	33,3	23,8	30,5
> 65	3,2	4,8	14,3	20,0	0,0	11,4	9,4	6,7	3,1	4,9	5,9	8,3	7,4	6,4
Tot.(abs)	94	21	28	15	46	44	32	30	65	81	136	96	122	810
mediaan	44,9	46,2	44,2	49,9	42,9	46,7	42,0	47,7	44,9	53,8	48,3	48,4	45,2	46,8

per woonstructuur is aangegeven, hoe groot het verschil is tussen de mediane leeftijd in de onderzoekspopulatie en het respondentenbestand.

Tabel 3.8.

Verband tussen non response en afwijkingen in de leeftijdsverdelingen per woonstructuur

Woonstructuur	Non response in %	Vershil mediane leeftijden populatie en respondentenbestand
04	60,5	- 1,3
06	55,5	4,5
07	52,9	- 0,3
08	50,0	2,7
11	46,4	0,4
03	41,7	1,2
12	41,1	0,7
05	37,0	1,7
13	36,8	1,0
09	35,6	1,2
02	34,4	0,6
01	30,8	- 0,6
10	28,3	- 0,1

Uit het voorgaande hebben wij de conclusie getrokken, dat het bestand van respondenten mag worden opgevat als een voldoende getrouwe afspiegeling van de door ons omschreven populatie van bewoners. Voor de duidelijkheid zij hier aan toegevoegd, dat we in dit quasi-experimentele onderzoek niet met een 'steekproef' hebben te maken, die we representatief kunnen achten voor een duidelijk aanwijsbaar en scherp te omlijnen universum. Dit geldt in de eerste plaats voor de selectie van woonstructuren die, wat hun fysiekrumtelijke situering betreft, zeker niet representatief zijn voor het totaal van fysiekrumtelijke situaties die in de naoorlogse stedelijke woonwijken in Nederland worden aangetroffen. Het geldt ook voor de onderzochte bewoners, omdat we met het selecteren van woonstructuren onvermijdelijk ook een selectie in het bewonersbestand aanbrengen. Voor een deel hebben we bewust van dit verschijnsel gebruik gemaakt om het universum van bewoners van naoorlogse stedelijke woonwijken op het punt van woonduur, inkomensniveau en huishoudentype (enigszins) te kunnen inperken; voor een ander deel is de selectiviteit ongewild en onttrekt zij zich aan onze controle. Het resultaat is in ieder geval, dat wij straks op basis van onze onderzoeksuitkomsten geen uitspraken kunnen doen over hoe de bewoners van de naoorlogse stedelijke uitbreidingen *in het algemeen* hun woonmilieu gebruiken en

beleven. (10) Wel hopen we te bereiken, dat we straks wat meer inzicht hebben in het effect dat bepaalde contrasterende stedenbouwkundige oplossingen op het ruimtelijke gedrag van bewoners hebben. Met het oog daarop zijn heel gericht een aantal ruimtelijke situaties geselecteerd, die ten aanzien van de testvariabelen (hoeveelheid groen, aantal winkels, nabijheid doorgaande weg) uitgesproken verschillen vertonen, maar op de overige variabelen zo veel mogelijk aan elkaar gelijk zijn. We gaan daarbij van de veronderstelling uit, dat waar verschillen in het ruimtevereisende gedrag tussen extreme situaties worden waargenomen het ruimtelijke gedrag in de 'tussenliggende' situaties door eenvoudige lineaire interpolatie is te vinden. We veronderstellen bovendien, dat we met onze keuze de vinger op een fysiekruimtelijke dimensie hebben gelegd, waarlangs naoorlogse stedelijke woonmilieus zich uit het oogpunt van ruimtegebruik en ruimtebeleving op zinvolle wijze laten uitzetten.

Samenvattend kunnen we stellen, dat we door de gekozen onderzoeksopzet weliswaar geen algemene uitspraken kunnen doen over het wonen in de naoorlogse, stedelijke woonwijk (generalisatie naar populatie), maar daar staat tegenover dat we door het systematische variëren van een beperkt aantal relevant geachte variabelen onder overigens gelijke omstandigheden wel beter greep kunnen krijgen op de invloed van deze variabelen (generalisatie naar kenmerk). (11)

(3) Tenslotte moet nog worden opgemerkt, dat de betrekkelijk hoge non response ertoe heeft geleid, dat verschillende woonstructuren bijzonder weinig respondenten omvatten. Het lijkt dan ook niet erg wenselijk bij de analyse van de onderzoeksgegevens de afzonderlijke woonstructuren als vergelijkingsbasis te hanteren. Voor zover mogelijk zullen de woonstructuren dus tot grotere eenheden moeten worden samengevoegd, zoals dat gebeurd is met de driedelingen naar milieutypen, afstand tot de Dam en invalshoek ten opzichte van het centrum van Amsterdam.

c. Vragenlijst en dagboekje

Een vragenlijst en een dagboekje zijn gebruikt om van de bewoners informatie te verkrijgen omtrent hun demografische en sociaal-structurele kenmerken, hun waardenhiërarchie, hun activiteiten buitenshuis en verplaatsingen, en hun houding met betrekking tot actuele en fictieve ruimtelijke situaties. Daartoe zijn in de maanden oktober, november en december 1974 1.381 geselecteerde bewoners schriftelijk benaderd met het verzoek een vraaggesprek toe te staan aan een van onze enquêteurs (Bijlage I). We hebben in de vorige paragraaf gezien, dat 810 van deze bewoners bereid en in staat bleken volledig aan de enquête mee te werken, hetgeen belangrijk minder is dan het aantal van 1.000 geslaagde vraaggesprekken waarop was gehoopt. Hoewel medio december de voorraad reserveadressen nog niet was uitgeput, zijn we toch met interviewen gestopt, omdat een

verdere uitloop van de enquêtefase in verband met de aanstaande vakantie- en feestdagen niet wenselijk leek. Van voortzetting van het veldwerk na die periode is afgezien omdat de enquêtefase zich dan over een te lang tijdvak zou uitstrekken. Alle respondenten zijn twee keer door een enquêteur bezocht. Bij het eerste bezoek is de vragenlijst ingevuld en het deel van het dagboekje dat betrekking had op de dag voorafgaande aan het bezoek van de enquêteur. Bovendien is bij die gelegenheid aan de respondent gevraagd zelf aantekening te houden van de activiteiten buitenshuis die hij op de tweede, in het dagboekje vermelde dag zou verrichten. Een of twee dagen daarna volgde het tweede bezoek van de enquêteur waarbij het dagboekje na te zijn gecontroleerd weer werd ingenomen.

In het navolgende geven we een uitgebreid overzicht van de soorten informatie die wij via vragenlijst en dagboekje hebben verzameld. Aan deze inventarisatie ontbreken dan nog de gegevens die wij op andere wijze hebben verkregen. We doelen hierbij op de gegevens aangaande de objectieve ruimtelijke structuur van het onderzoeksgebied, die wij ontleend hebben aan informatiebronnen als het Bedrijfsregister, de Gouden Gids, het Jaarboek van het Bureau van Statistiek der Gemeente Amsterdam, statistieken van verkiezingsuitslagen. In hoofdstuk 4 zullen we uitvoerig op dit onderdeel van de dataverzameling terugkomen.

In onderstaand overzicht zijn voor de duidelijkheid de verschillende soorten informatie verkregen uit de enquête samengevoegd tot blokken die corresponderen met de begrippen van ons conceptuele schema op p. 23; we hebben hier immers te maken met operationalisaties van deze begrippen.

1. *Demografische en structurele kenmerken:*

- *geslacht*
- *leeftijd*
- *burgerlijke staat*
- *huishoudensgrootte*
- *gezinsfase.*

(alleenstaande/echtpaar zonder kinderen, waarvan vrouw geboren in 1939 of later/alle kinderen uit de periode 1969 t/m 1974/kinderen zowel uit 1969 t/m 1974 als uit 1957 t/m 1968/alle kinderen uit de periode 1957 t/m 1968/kinderen zowel uit 1969 t/m 1974 als uit 1957 t/m 1968 als ook uit de periode vóór 1957/kinderen zowel uit 1957 t/m 1968 als van vóór 1957/alle kinderen uit de periode vóór 1957/echtpaar zonder kinderen, waarvan vrouw geboren vóór 1939).

- *beroep/functie*

(hogere en middelbare onderwijskrachten/leidinggevenden in industrie, handel, verkeer en bij de overheid/onderwijzers/middelbaar personeel in particuliere en overheidsdienst, zowel administratief als technisch/ zelfstandige ambachtslieden/lager administratief personeel in particuliere en overheidsdienst/arbeiders in industrie/overige werknemers). (12)

Vervolgens is een drietal variabelen opgenomen, die tot doel hebben inzicht te geven in de aard van het werk en de mate van autonomie in het werk. De achterliggende gedachte is, dat de oriëntatie op waarden in ons soort samenleving nog altijd in vrij sterke mate is gebonden aan de positie die men in de sociaal-economische structuur inneemt. Zo heeft Kohn bijvoorbeeld kunnen aantonen, dat zowel in Italië als de V.S. mensen die voornamelijk met dingen werken en in hun werk geringe mogelijkheden hebben tot 'self-direction', een relatief grote prioriteit toekennen aan conformistische waarden als netheid en gehoorzaamheid, terwijl degenen die voornamelijk met mensen en gegevens werken en in hun werk initiatief kunnen ontplooiën, meer betekenis hechten aan zulke 'self-directed' waarden als verstandelijkheid, verantwoordelijkheid en zelfbeheersing. (13)

- *aard van het werk*
(werken voornamelijk met mensen/gegevens/dingen)
- *reglementering van het werk*
(samengestelde variabele opgebouwd uit drie schalen met betrekking tot de wijze waarop/de volgorde waarin/de snelheid waarmee dingen op het werk moeten worden gedaan).
- *contrôle op het werk door baas of chef*
(contrôle altijd gemakkelijk/niet altijd mogelijk/zelden mogelijk/heel moeilijk/geen contrôle).
- *netto-inkomen respondent*
- *opleiding hoofdkostwinner*
(basisniveau/lager niveau/uitgebreid lager niveau/middelbaar niveau/ semi-hoger niveau (niet-universitair)/semi-hoger niveau (universitair)/hoger niveau (niet-universitair)/hoger niveau (universitair). (14)
- *beroep/functie hoofdkostwinner*
(zie beroep/functie respondent)
- *netto-inkomen hoofdkostwinner*
- *sociaal-economische status*
(samengestelde variabele opgebouwd uit gegevens over beroeps-, opleidings- en inkomensniveau. Bij de constructie van deze variabele is onderscheid gemaakt in respondenten die *wel* en die *niet* in beroep of bedrijf werkzaam zijn (geweest). Tot degenen die wel in een beroep werkzaam zijn (geweest), worden ook gerekend werklozen, op wachtgeld gestelden, gepensioneerden. De sociaal-economische status van de eerste categorie respondenten is eenvoudig de som van de schaalscores op de variabelen beroeps-, opleidings- en inkomensniveau van de respondent zelf; de sociaal-economische status van de tweede categorie — voornamelijk huisvrouwen — is gebaseerd op gegevens over beroeps-, opleidings- en inkomensniveau van de hoofdkostwinner).
- *bezoek van familie*
(aantal verschillende 'partijen' dat regelmatig bij de respondent op bezoek komt. Eén partij zijn bijvoorbeeld de ouders, of een schoonzuster met gezin, of een ongetrouwde tante).
- *bezoek van vrienden/kennissen*
(zie bezoek aan familie)

2. Beschikbaarheid auto

3. Beschikbare hoeveelheid vrije tijd

Aan de respondenten is gevraagd opgave te doen van het aantal uren vrije tijd, dat na het dagelijkse werk gewoonlijk op een door-de-weekse werkdag overblijft. Onder dagelijks werk wordt volgens de tekst in de vragenlijst verstaan: beroepsarbeid, huishouden doen, schoolbezoek, allerlei *min of meer verplichte* werkzaamheden. (15)

4. Woonhistorie

- *vorige woning*
(zelfstandig/inwoning; eengezins/meergezinshuis; etage)
- *plaats vorige woning*
(de plaats van de vorige woning is op twee manieren gecodeerd. Ten eerste naar urbanisatiegraad: A1/A2 + A3/A4/B1 + B2/B3/C1 + C2/C3 + C4/C5 (16); ten tweede naar geografische locatie. Voor zover de vorige woning binnen Amsterdam of Amstelveen was gelegen, is onderscheid gemaakt in Amstelveen en de verschillende Amsterdamse stadsdelen. Lag de vorige woning in een andere gemeente, dan is die plaats naar gebiedssegment gecodeerd. Daarbij zijn zeven gebieden onderscheiden: drie binnen een straal van 25 km vanaf de Dam in Amsterdam (ten N. van het Noordzeekanaal, een gebied ongeveer ten O. en een gebied ten W. van de Amstel), drie binnen een straal van 25 - 75 km vanaf de Dam voor zover gelegen in de provincies Noord-Holland, Utrecht en Zuid-Holland (eveneens ten N., Z.O. en Z.W. van Amsterdam) en een buitengebied.
- *woonduur Amsterdam*
- *woonduur huidige adres*

5. Waardenoriëntatie

Aan Milton Rokeach is het voornaamste instrument ontleend om waarden te meten. Rokeach definieert waarde als 'an enduring belief that a specific mode of conduct or end-state of existence is personally or socially preferable to an opposite or converse mode of conduct or end-state of existence'. (17) Uit deze omschrijving blijkt reeds, dat hij onderscheid maakt in instrumentele waarden, dat zijn waarden die op wijzen van gedragen betrekking hebben, en eindwaarden, dat zijn waarden die naar eindtoestanden van bestaan verwijzen. Een waardensysteem is dan 'an enduring organization of beliefs concerning preferable modes of conduct or end-states of existence along a continuum of relative importance'. Indien in de waardensystemen of waardenhiërarchieën van de leden van een bepaalde sociale categorie een gemeenschappelijk patroon valt te onderkennen, spreken we van waardenoriëntatie. Een waardenoriëntatie is dus een voor een groepering specifieke combinatie van onderling samenhangende waarden. Waarden functioneren als centrale en betrekkelijk duurzame criteria of standaard-

den, in termen waarvan evaluaties worden verricht. Die evaluaties kunnen betrekking hebben op het eigen gedrag of dat van anderen, op dingen of op toestanden en situaties waarin men zich bevindt. Waarden geven tegen de achtergrond van deze evaluaties vervolgens ook richting aan het eigen gedrag. Waarden stellen met andere woorden het individu in staat een keuze te doen uit verschillende, voor hem openstaande gedragsalternatieven.

Eerder hebben we gezien, dat de waarden waarop het individu zich oriënteert, niet uit de lucht komen vallen maar gekoppeld zijn aan de posities die dat individu in de sociale structuur inneemt. In verband met de beroepspositie hebben we reeds gewezen op het bestaan van een nauwe relatie tussen een conformistische vs 'self-directed' waardenoriëntatie enerzijds en de aard van en de autonomie in het werk anderzijds.

Rokeach vergelijkt onder andere de waardenhiërarchieën van Amerikaanse mannen en vrouwen met elkaar. Voor wat de instrumentele waarden betreft blijken vrouwen een significant hogere prioriteit toe te kennen aan 'vergevensgezind' en 'liefhebbend', terwijl mannen meer dan vrouwen belang hechten aan de waarden 'ambitueus', 'bekwaam', 'fantasierijk' en 'logisch denkend'. (18) We kunnen stellen, dat van het bekleden van sociale posities een normatieve invloed uitgaat van meer of minder dwingend karakter. Vooral aan de posities die het individu in de sociaal-economische structuur inneemt, wordt in dit onderzoek veel belang toegekend.

Verder zij nog opgemerkt, dat de sociaal-structureel begrensde handelingsruimte niet voor elke positiebekleder gelijk of even groot is. Daardoor is niet alles wat voor de één bereikbaar is, ook bereikbaar voor de ander, hetgeen op zichzelf aanleiding kan geven tot het toekennen van verschillende prioriteiten aan dezelfde waarden. Zo zullen arbeiders die vuil werk moeten verrichten tegen een laag loon, waarvoor niet meer dan een woning met gebrekkige sanitaire voorzieningen kan worden gehuurd, daarom al de neiging hebben de waarde 'schoon' hoger te plaatsen dan anderen die meer mogelijkheden hebben. Dat is dan ook de reden waarom Kohn de 'intrinsic importance' van een waarde onderscheidt van de 'probability of realization' van die waarde. (19) Waarschijnlijk zullen vooral die waarden een hoge prioriteit krijgen, die tegelijk belangrijk en problematisch op het punt van de realisatiemogelijkheden worden geacht.

Het instrument van Rokeach is opgebouwd uit twee reeksen van waarden: 18 eind- en 18 instrumentele waarden. Elke waarde is afgedrukt op een kaartje. Van de respondent wordt gevraagd eerst de eindwaarden en vervolgens de instrumentele waarden in de voor hem geldende volgorde van belangrijkheid te plaatsen (20). Op deze manier ontstaan dus twee hiërarchieën van waarden, die tenslotte door de interviewer in de vragenlijst worden genoteerd. De Tabellen 3.9. en 3.10. geven een opsomming van respectievelijk de 18 eind- en 18 instrumentele waarden; de waarden zijn daarbij in de rangorde geplaatst die de respondenten gezamenlijk daaraan hebben toegekend.

Tabel 3.9.

Rangorde en gemiddelde score toegekend door de respondenten aan de 18 eindwaarden van Rokeach.

Eindwaarden	Rangnr.	Gem. score
Geborgenheid in het gezin (zorg voor degenen die je na aan het hart liggen)	1	5,25
Een wereld levend in vrede (zonder oorlog en conflicten)	2	5,86
Geluk (tevredenheid)	3	6,29
Ware vriendschap (hechte kameraadschap)	4	7,33
Vrijheid (onafhankelijkheid, vrije keuze)	5	7,36
Gelijkheid (broederschap, gelijke kansen voor iedereen)	6	8,34
Zelfrespect (gevoel van eigenwaarde)	7	8,94
Wijsheid (een volwassen kijk op het leven)	8	9,34
Innerlijke evenwichtigheid (zonder innerlijke conflicten)	9	9,56
Plezier (een prettig, ontspannen leven)	10	9,88
Een leven zonder materiële zorgen (een voorspoedig verlopend leven)	11	9,92
Een wereld van schoonheid (schoonheid van de natuur en de kunst)	12	10,24
Volwassen liefde (sexuele en geestelijke intimiteit)	13	10,39
Een gevoel van volkomenheid (een gevoel de dingen tot een goed einde gebracht te hebben)	14	10,45
Nationale veiligheid (bescherming tegen aanvallen)	15	11,06
Maatschappelijke erkenning (achting, bewondering)	16	12,31
Een opwindend leven (een afwisselend, actief leven)	17	13,03
Verlossing van het kwade ('t eeuwig leven)	18	14,84

Tabel 3.10.

Rangorde en gemiddelde score toegekend door de respondenten aan de 18 instrumentele waarden van Rokeach.

Instrumentele waarden	Rangnr.	Gem. score
Eerlijk (oprecht, waarheidslievend)	1	4,73
Hulpvaardig (bereid de ander te helpen)	2	6,11
Met verantwoordelijkheidsgevoel (betrouwbaar, te vertrouwen)	3	6,14
Liefhebbend (toegenegen, beminnelijk)	4	8,80
Ruim van opvattingen (onbevangen, onbevooroordeeld)	5	8,81
Vergevensgezind (bereid de ander te vergeven)	6	8,82
Opgewekt (onbezorgd, blij)	7	8,92
Moedig (opkomen voor je overtuiging)	8	9,41
Onafhankelijk (vol zelfvertrouwen, zelfstandig)	9	9,67
Beleefd (hoffelijk, welgemanierd)	10	9,67
Logisch denkend (consequent, rationeel)	11	9,83
Intelligent (vlug van begrip, bespiegeland)	12	9,89
Beheerst (met zelfdiscipline, ingehouden)	13	10,26
Schoon (rein, netjes)	14	11,05
Bekwaam (kundig, doeltreffend)	15	11,27
Ambitieuus (vlijtig, eerzuchtig)	16	11,68
Gehoorzaam (plichtsgetrouw, eerbiedig)	17	12,04
Fantasierijk (stoutmoedig, creatief)	18	13,33

Waarden zijn in ons onderzoek niet alleen bepaald met behulp van het instrument dat door Rokeach is ontwikkeld, maar ook door middel van de 'revised index of parental values', die Melvin Kohn in zijn eerdergenoemde studie naar 'Class and Conformity' heeft gebruikt. Met 'parental values' bedoelt Kohn 'the values that parents would most like to see embodied in their children's behavior - the characteristics they consider most desirable to inculcate in their children'. (21) Om deze te achterhalen wordt de respondent een lijst van 13 eigenschappen voorgelegd waaruit hij verschillende keuzen moet doen: hij moet aangeven welke drie eigenschappen hij voor zijn kinderen het meest wenselijk of belangrijk vindt/zou vinden, welke daarvan als het allerbelangrijkste moet worden aangemerkt, welke drie hij het minst belangrijk vindt en tenslotte welke daarvan weer het alleronbelangrijkste is. In Tabel 3.11. zijn deze 13 eigenschappen

opgenomen volgens de rangorde, die de respondenten tezamen daaraan hebben toegekend. Zoals te verwachten wijkt de rangorde van – instrumentele – waarden in Tabel 3.11. weinig af van die in Tabel 3.10.

Tabel 3.11.

Rangorde en gemiddelde score toegekend door de respondenten aan de 13 'parental values' van Kohn.

Waarden	Rangnr. (*)	Gem. score (**)
Dat ze eerlijk zijn	1 (1)	1,95
Dat ze verantwoordelijkheidsgevoel hebben	2 (3)	2,30
Dat ze rekening houden met anderen	3 (2,4)	2,75
Dat ze belangstelling hebben voor het hoe en waarom van de dingen om hen heen	4 (5)	2,76
Dat ze goede manieren hebben	5 (10)	2,82
Dat ze zelfbeheersing kunnen opbrengen	6 (13)	2,86
Dat ze verstandig zijn	7 (11)	2,98
Dat ze goed op kunnen schieten met andere kinderen	8	3,01
Dat ze op school goed hun best doen	9	3,05
Dat ze hun ouders gehoorzamen	10 (17)	3,26
Dat ze hun uiterste best doen om in het leven succes te behalen	11 (16)	3,51
Dat ze proper en netjes zijn	12 (14)	3,58
Dat ze zich gedragen zoals van een jongen/ meisje verwacht mag worden	13	3,72
(*) De getallen tussen haakjes zijn de rangnummers van de overeenkomstige instrumentele waarden bij Rokeach.		
(**) De schaal loopt door de aard van de vraagstelling niet van 1 tot en met 13, maar van 1 tot en met 4.		

6. Voorkeuren t.a.v. ruimtelijke situatie.

Op vrij simpele wijze is geprobeerd een indruk te krijgen van de ruimtelijke situatie zoals de respondenten die zich met betrekking tot de nabijheid van een aantal belangrijke voorzieningen wensen. Daartoe is aan iedere respondent gevraagd een tiental kaartjes met verschillende voorzieningen te rangschikken naar de mate van gewenste nabijheid tot de eigen woning. (22) In Tabel 3.12. worden deze voorzieningen opgesomd in de volgorde waarin de respondenten ze hebben geplaatst.

Tabel 3.12.

Rangorde en gemiddelde score door de respondenten toegekend aan 10 voorzieningen op grond van gewenste nabijheid

Voorzieningen	Rangnr.	Gem. score
Kruidenier, slager, groenteboer	1	3,17
Bus/tramhalte	2	3,33
Buurtpark	3	4,31
Speelterrein kinderen	4	4,32
Lagere school, kleuterschool	5	4,55
Het werk	6	5,47
Kledingzaak, schoenenzaak	7	5,54
Café, restaurant	8	7,47
Bioscoop	9	7,49
Kerk	10	8,11

Vervolgens is ook naar de relatieve belangrijkheid van deze voorzieningen gevraagd. We vinden dan een rangorde die sterke gelijkenis vertoont met de rangorde naar gewenste nabijheid. De enige afwijkingen treffen we aan in de staart van de hiërarchie: café, restaurant blijkt te zijn gezakt van de 8e naar de 10e plaats, terwijl bioscoop en kerk elk één plaats zijn gestegen. Kennelijk heeft het weinig zin aan respondenten afzonderlijke uitspraken te ontlokken over de gewenste nabijheid en de relevantie van bepaalde voorzieningen: het ziet er naar uit, dat althans in de antwoorden die wij op onze vragen hebben ontvangen, beide aspecten steeds in het oordeel meespelen.

7. *Woonperspectief.*

- *verhuisplannen*

(binnen 3 jaar/na langere tijd/geen verhuisplannen/weet niet; moeite gedaan voor een andere woning).

- *verhuisredenen*

8. *Actuele ruimtelijke situatie*(vragenlijst)

Informatie over de actuele ruimtelijke situatie van de respondenten is op twee manieren verkregen: (1) via vragen aan de respondenten zelf en (2) via andere bronnen van informatie. Hier zullen we ons uitsluitend bezighouden met de gegevens, die we in het vraaggesprek met de bewoners hebben verzameld; in het volgende hoofdstuk zullen we het resterende deel behandelen.

- *woonstructuur*
(codenummer en locatie van de woonstructuur uitgedrukt in coördinaten).
- *woning*
(aantal kamers; kale huur; etage; *portiek/galerijflat*).
- *contact met burens*

De aard van de relaties die respondenten met hun naaste burens onderhouden, is vastgelegd met behulp van een serie vragen waarmee we twee aspecten beogen te meten: (1) het aantal naaste burens met wie contact wordt onderhouden, en (2) de intensiteit van deze contacten. (23) Welke bewoners van het woongebouw als naaste burens van de respondent moeten worden beschouwd, is vooraf voor elk voorkomend geval door de onderzoekers bepaald en aangegeven in een aantal situatieschetsjes. Uit deze schetsjes blijkt, dat het steeds om vijf burens gaat die ofwel aan hetzelfde trapportaal ofwel op dezelfde galerij als de respondent wonen. Door nu een schema met situatiebeschrijvingen te raadplegen kon de interviewer vaststellen, welk schetsje hij in een bepaald geval aan de respondent diende voor te leggen. Schema en situatieschetsjes zijn hieronder afgedrukt.

Respondent is bewoner van een <i>portiekflat</i> en heeft aan hetzelfde trapportaal geen bovenburens d.w.z. hij is bewoner van bovenste woonverdieping → overhandig kaart 4 en omcirkel code:	1
Respondent is bewoner van een <i>portiekflat</i> en heeft aan hetzelfde trapportaal zowel boven als beneden hem twee burens → overhandig kaart 5 en omcirkel code:	2
Respondent is bewoner van een <i>portiekflat</i> en heeft aan hetzelfde trapportaal geen benedenburens of hooguit een (deze laatste wordt bij de volgende vragen niet als buur opgevat) → overhandig kaart 6 en omcirkel code:	3
Respondent is bewoner van een <i>galerijflat</i> en woont in de eerste of laatste woning op een galerij → overhandig kaart 7 en omcirkel code:	4
Respondent is bewoner van een <i>galerijflat</i> en woont in de op een na eerste of op een na laatste flat op een galerij → overhandig kaart 8 en omcirkel code:	5
Respondent is bewoner van een <i>galerijflat</i> en woont niet in de eerste of laatste woning op de galerij en ook niet in de op een na eerste of laatste → overhandig kaart 9 en omcirkel code:	6

KAART 4

LINKS		
X		1
2		3
4		5

trap

Uw woning is met een kruisje aangegeven.
Uw burens zijn genummerd van 1 t/m 5

RECHTS		
1		X
3		2
5		4

trap

KAART 5

LINKS		
4		5
X		1
2		3

trap

Uw woning is met een kruisje aangegeven.
Uw burens zijn genummerd van 1 t/m 5

RECHTS		
5		4
1		X
3		2

trap

KAART 6

LINKS		
4		5
2		3
X		1

trap

Uw woning is met een kruisje aangegeven.
Uw burens zijn genummerd van 1 t/m 5

RECHTS		
5		4
3		2
1		X

trap

KAART 7

EINDE/BEGIN
GALERIJ

X	1	2	3	4	5
---	---	---	---	---	---

Uw woning is met een kruisje aangegeven.
Uw naaste burens zijn genummerd van 1 t/m 5

KAART 8

EINDE/BEGIN
GALERIJ

2	X	1	3	4	5
---	---	---	---	---	---

Uw woning is met een kruisje aangegeven.
Uw naaste burens zijn genummerd van 1 t/m 5

KAART 9

4	2	X	1	3	5
---	---	---	---	---	---

Uw woning is met een kruisje aangegeven.
Uw naaste burens zijn genummerd van 1 t/m 5

→ RICHTING
DICHTST BIJ-
ZIJNDE LIFT/
TRAP.

De nummering van de woningen in bovenstaande schetsjes is zo gekozen, dat verondersteld mag worden, dat de kans op contact van de respondent met de bewoners van woning 1 het grootst is en met de bewoners van woning 5 het kleinst. Om de intensiteit van het contact te meten is gebruik gemaakt van de bekende vragenreeks: van gezicht kennen - groeten - praatje maken - bezoeken. Voor wat het laatste betreft is zowel naar het afleggen als naar het ontvangen van burenb bezoeken geïnformeerd. Uit Tabel 3.13. blijkt dat de respondenten met de burens van woning 1 inderdaad het vaakst en het intensiefst contact onderhouden. De contacten worden geleidelijk minder, naarmate we in de reeks naaste burens verder opschuiven naar de bewoners van woning 5.

Tabel 3.13.

Intensiteit van het contact met de burens van woning 1, 2, 3, 4 en 5, in %

Contactintensiteit	met burens van woning:				
	1	2	3	4	5
laag	12,4	18,1	22,6	25,5	26,8
midden	52,5	56,7	58,7	56,0	59,4
hoog	35,2	25,2	18,7	18,5	13,8
Totaal (abs)	785	794	792	784	768
Geen contact (abs)	21	32	39	48	60

Weinig verrassend is, dat het aantal respondenten dat van bepaalde burens bezoek ontvangt steeds ongeveer even groot is als het aantal, dat zelf bij die burens op bezoek gaat. Bezoek ontvangen en bezoek brengen zal in de regel immers op voet van wederkerigheid gebeuren.

Op basis van deze uitkomsten is een nieuwe, samengestelde variabele voor burenscontact ontwikkeld, waarbij zowel met het aantal als met de intensiteit van de burenscontacten rekening is gehouden. De antwoorden op de vragen naar het ontvangen van burensbezoek zijn daarbij buiten beschouwing gelaten, omdat dit gegeven nauwelijks of geen nieuwe informatie toevoegt als het afleggen van burensbezoek reeds in de samengestelde variabele is verwerkt. Tabel 3.14. laat zien, in welke mate de mannelijke en vrouwelijke respondenten volgens deze nieuwe variabele contact met hun naaste burens onderhouden.

Tabel 3.14.

Mate van burenccontact van mannelijke en vrouwelijke respondenten, in %

Burenccontact	Geslacht		Totaal
	M	V	
laag	24,0	12,3	18,0
midden	41,3	38,2	39,8
hoog	34,7	49,5	42,2
Totaal (abs)	363	374	737

9. Habitat: activiteiten en verplaatsingen.

Een aanzienlijk deel van de enquête is gewijd aan het verzamelen van gegevens over de activiteiten die de respondenten buitenshuis verrichten en de verplaatsingen die daarmee gepaard gaan. Daarbij is ook gebruik gemaakt van een dagboekje. De vragen hebben vooral tot doel het ruimtelijke aspect van de verschillende activiteiten en verplaatsingen te meten, terwijl het dagboekje uiteraard vooral gericht is op het vastleggen van het tijdsaspect. We zullen ons nu eerst met de vragenlijst bezighouden. Daarbij gaat het niet om incidentele activiteiten maar om activiteiten die met een zekere regelmaat en frequentie worden verricht. Onder een zekere regelmaat en frequentie wordt in dit onderzoek tenminste 1 x per maand verstaan. De verschillende activiteitensorten die in de vragenlijst worden genoemd, zijn onderscheiden op basis van eerder verricht onderzoek. In het proefonderzoek in Tilburg is aan de respondenten gevraagd gedurende een week een dagboekje bij te houden, waarbij de respondenten zelf een omschrijving van hun activiteiten moesten geven. Deze omschrijvingen vormden tezamen met de classificatie van activiteiten die Chapin & Hightower op grond van eigen onderzoek hebben ontwikkeld (24), de grondslag voor de activiteiten die wij in ons onderzoek te Amsterdam hebben onderscheiden. Tabel 3.15. geeft een overzicht van deze activiteiten.

Aan de respondenten is met betrekking tot de elf genoemde activiteiten gevraagd:

- (1) Welke van deze activiteiten zij regelmatig verrichten;
- (2) Hoeveel verschillende adressen ze ten behoeve van deze activiteiten gewoonlijk bezoeken;
- (3) Waar deze adressen gelegen zijn.

Het aantal adressen waarvan de locatie in de vragenlijst kon worden vastgelegd, was daarbij aan een maximum gebonden. In de tweede kolom van Tabel 3.15. zijn deze maxima aangegeven. In het geval dat het aantal bezochte adressen voor een

Tabel 3.15.

Overzicht van de elf in de vragenlijst onderscheiden activiteiten

Activiteit (*)	max. aantal op te nemen adressen	percentage respondenten voor wie dit aantal toereikend was
1. Werken (2)	1	100,0
2. Kinderen naar school brengen/halen (8)	2	100,0
3. Dagelijkse inkopen doen (3)	3	90,8
4. Duurzame artikelen kopen (3)	3	65,9
5. Onderwijs/cursussen volgen (4)	2	99,6
6. Bibliotheek bezoeken (5)	1	99,6
7. Café's, restaurants bezoeken (5)	3	96,3
8. Bioscopen, theaters bezoeken (5)	3	95,5
9. Deelnemen aan verenigingsactiviteiten (5)	3	97,8
10. Familie bezoeken (6)	5	93,1
11. Vrienden/kennissen bezoeken (7)	5	93,5

- (*) De nummers tussen haakjes betreffen de activiteiten die in het dagboekje worden onderscheiden, waarbij (3) staat voor 'inkopen doen' en (5) voor 'sport, recreatie, ontspanning'. Voor wat het 'deelnemen aan verenigingsactiviteiten' aangaat, geeft de vragenlijst ondermeer de volgende voorbeelden: vergaderingen van politieke partijen bezoeken, deelnemen aan activiteiten van sportverenigingen en dit laatste zowel in actieve als passieve zin.

bepaalde activiteit groter was dan dat maximum, is de respondent gevraagd die adressen te noemen, die hij het meest frequent bezoekt. Of indien hij daartoe niet in staat was, de adressen die hij het langst bezoekt.

In de derde kolom van Tabel 3.15. is het percentage respondenten vermeld, voor wie het aantal adressen dat per activiteit maximaal in de vragenlijst kon worden opgenomen, toereikend was. Bij inspectie van deze kolom blijkt, dat alleen het aantal mogelijkheden om adressen voor de aanschaf van duurzame consumptiegoederen te noteren ver beneden de 90% ligt. Zelfs ruimte voor zeven adressen zou in dit geval nog ontoereikend zijn geweest, aangezien maar liefst

18,1% van de respondenten meldde voor de aanschaf van duurzame artikelen acht of meer vaste adressen te bezoeken. Het gevolg hiervan is uiteraard, dat het aantal activiteitenplaatsen voor duurzame consumptiegoederen in het totale pakket is ondervertegenwoordigd.

(4) Welke route ze gewoonlijk volgen om de opgegeven activiteitenplaatsen te bereiken.

Daarnaast is ook gevraagd naar de routes die de respondenten doorgaans volgen, indien ze in hun woonbuurt een ommetje maken of in de binnenstad etalages gaan bekijken. Het gaat hier dus in feite om routes zonder bepaalde geografische bestemming of anders gezegd: de verplaatsing is in deze gevallen doel in zichzelf en geen middel om een activiteitenplaats te bereiken.

In verband met punt (3) moet nog worden opgemerkt, dat niet het exacte adres van elke activiteitenplaats is geregistreerd, maar de kruising van straten die het dichtst bij de desbetreffende activiteitenplaats is gelegen. Daarvoor zijn tenminste twee redenen aan te geven: (1) de respondent zal vaak niet het huisnummer kennen van de verschillende door hem bezochte activiteitenplaatsen, en (2) het 'vertalen' van locatiegegevens in veldcoördinaten wordt sterk vereenvoudigd, wanneer van kruisingen van straten wordt uitgegaan in plaats van 'normale' adressen. Immers, voor het coderen van 'normale' adressen zijn speciale huisnummerkaarten nodig, terwijl kruisingen van straten gemakkelijk op elke gewone stadsplattegrond zijn terug te vinden. In ons onderzoek hebben we gebruik gemaakt van de 'Kleine Falk van Amsterdam', waaroverheen het al eerder genoemde vierkantennet is gelegd. Dit net — afgeleid van het 500 m-vierkantennet van Rijkswaterstaat — verdeelt het grondgebied van Amsterdam en Amstelveen in vierkanten van 250 x 250 m.

De adressen van alle door de respondenten binnen deze gemeenten bezochte activiteitenplaatsen zijn met behulp van deze Falk-plattegrond omgezet in viercijferige plaatscodes, bestaande uit een x-coördinaat lopend van 13 t/m 74 en een y-coördinaat lopend van 03 t/m 65. Activiteitenplaatsen buiten dit gebied gelegen zijn naar gebiedssegment gecodeerd. (25) Voor een ieder die op de hoogte is met computerverwerking van sociologische gegevens, zal het duidelijk zijn dat de introductie van dit soort locatievariabelen in het onderzoek gepaard gaat met aanzienlijke verwerkingstechnische problemen. In Bijlage II is een notitie opgenomen, die op deze problematiek nader ingaat.

Een probleem apart vormde het coderen van de routes naar de verschillende activiteitenplaatsen. De oplossing voor de sterk wisselende lengte en de veelvormigheid van de opgegeven routes is gezocht in het feit, dat elke route opgeknipt kan worden in een aantal basiselementen, de zogenaamde routestukken. Het zal duidelijk zijn, dat wanneer elk straatgedeelte tussen twee kruispunten wordt aangewezen als routestuk, dit voor een gebied zo groot en zo dichtbebouwd als Amsterdam en Amstelveen zou uitlopen op de noodzaak vele duizenden routestukken te definiëren, waarvan waarschijnlijk maar een zeer klein deel door de

respondenten regelmatig wordt gebruikt. Daarom zijn we uitgegaan van het feitelijk gebruikte stratennet en niet van het mogelijk te gebruiken stratennet. Analyse van het feitelijk gebruikte stratennet stelde ons in staat 386 min of meer frequent gebruikte routestukken van wisselende lengte en vorm te onderscheiden. Deze routestukken zijn genummerd van 1 tot en met 386 en vervolgens op kaarten van Amsterdam en Amstelveen ingetekend. Aan de hand van deze kaarten zijn de routes van alle respondenten gecodeerd, in die zin dat bij elke nieuwe route steeds eerst werd aangegeven op welke activiteit die route betrekking had.

Een wat andere weg is bewandeld bij het coderen van de zogenaamde ommetjes in de buurt. Om praktische redenen zijn de wandelroutes niet in routestukken maar direct in veldcoördinaten uitgedrukt, of juist in nummers die met bepaalde veldcoördinaten corresponderen. Het bestaande vierkantennet is daartoe verfijnd door elke vierkant van 250 m. nog eens in vier vierkantjes van 125 m. te verdelen. Dit was nodig om de wandelroutes in voldoende gedetailleerdheid te kunnen opnemen. Vervolgens zijn vanuit de uiteinden van elke woonstructuur cirkelbogen getrokken met een straal van 350 m. Van het zo omcirkelde gebied rondom elke woonstructuur is nagegaan, welke vierkantjes voor de helft of meer binnen dit gebied vallen. Deze vierkantjes hebben tenslotte een nummer gekregen, lopend van 1 tot en met 30 in het kleinste gebiedje (Abraham Staalmanplein: 47 ha.) en van 1 tot en met 54 in het grootste gebied (Plein '40-'45: 84 ha.).

Het coderen bestond nu hieruit, dat in de kolommen op de ponskaart die met deze vierkantjes corresponderen, moest worden aangegeven of de respondent tijdens zijn ommetje al of niet een bepaald vierkantje had bezocht. Het zal duidelijk zijn, dat wanneer het nummer van de woonstructuur wordt gecombineerd met het nummer van elk bezocht vierkantje, er geen misverstand kan ontstaan over de locatie van een bepaald ommetje in het totale onderzoeksgebied.

Hoewel het gebied dat op deze manier rondom elke woonstructuur wordt omschreven betrekkelijk groot is, zal het nogal eens voorkomen dat een deel van de wandelroute buiten het gedefiniëerde gebied ligt. De kans daarop is in de kleinste gebiedjes uiteraard het grootst. Om een idee te krijgen van de mate waarin dat voorkomt, is voor elke respondent bovendien vastgelegd of zijn wandelroute de grenzen van het aangegeven gebied overschrijdt.

Van een dagboekje is gebruik gemaakt om informatie te verkrijgen omtrent tijdstip, duur, volgorde en frequentie van de activiteiten die de respondenten buitenshuis verrichten. (26) Het aantrekkelijke van registratie van activiteiten direct nadat ze hebben plaatsgevonden, is uiteraard dat het risico van vertekening door een falend geheugen van de proefpersoon tot een minimum wordt beperkt. Daar staat echter als nadeel tegenover, dat de gegevens uitsluitend betrekking hebben op de periode waarin het dagboekje wordt bijgehouden. Om verzekerd

te zijn van voldoende medewerking van de kant van de respondenten wordt die periode bovendien meestal kort gehouden: van één dag tot enkele dagen. Het bezwaarlijke is nu, dat op basis van deze gegevens besloten moet worden tot activiteitenpatronen, zoals die 'gewoonlijk' in een cyclus van een dag of een week tot stand komen. De onderzoeker van habitats is immers niet in eenmalige of door buitengewone omstandigheden bepaalde activiteiten en verplaatsingen geïnteresseerd, maar in de meer frequente en regelmatig terugkerende activiteitenpatronen van zijn respondenten. Het zal duidelijk zijn, dat deze stap van concrete dagboekgegevens naar een geabstraheerd patroon van dagelijks en eventueel wekelijks terugkerende activiteiten niet zonder meer gezet kan worden.

In een survey-onderzoek hoeft het geen probleem te zijn, dat in het individuele geval het 'gewone' patroon van activiteiten uitgerekend in de periode waarin het dagboekje moet worden ingevuld, wordt doorkruist door persoonlijke omstandigheden als sterfte in de familie of een korte tussentijdse vakantie. Een probleem vormen wel onvoorziene en aan de periode in kwestie gebonden omstandigheden, die systematisch het gedragspatroon van respondenten vertekenen. Hierbij valt te denken aan de invloed van de seizoenen en het weer, de schoolvakanties, griep epidemieën en in zekere zin ook het effect van het dagboekje zelf op de besteding van de tijd. Afgezien van het laatste punt is dit probleem eigenlijk alleen maar op te lossen door het dagboekonderzoek over bijvoorbeeld een periode van een jaar enige malen te herhalen. Een oplossing die niet alleen kostbaar en tijdrovend is, maar ook een stroom van nieuwe problemen met zich meebrengt (non response; verwerking). Wij hebben ons moeten beperken tot een eenmalige peiling. Die peiling is zoals bekend tegelijk met de mondelinge enquête in het najaar van 1974 gehouden, in een tijdvak dus waarin de 'normale' cyclus van dagelijks en wekelijks terugkerende activiteiten weinig kans maakt door bijzondere gebeurtenissen onderbroken te worden.

Om een beeld te krijgen van de activiteiten die de respondenten in een week zo al verrichten, is informatie verzameld over twee verschillende werkdagen — de dinsdag en de donderdag — plus de zaterdag en de zondag. Elke respondent kreeg daarvan twee dagen toegewezen, zodanig dat aan het eind van de interviewperiode elk van de vier dagen ongeveer even vaak aan de beurt was geweest.

De tijdsbesteding van de respondent op de eerste dag vulden enquêteur en respondent gezamenlijk in. Dit gebeurde op de dag direct volgend op de dag waarover de gegevens aangaande het tijdsbudget werden verlangd. Van de tijdsbesteding op de tweede dag genoemd in het dagboekje moest de respondent zelf aantekening houden.

De inrichting van het dagboekje is betrekkelijk simpel zoals uit het voorbeeld blijkt. Van de respondent wordt volgens de bijgeleverde instructie gevraagd zijn activiteiten buitenshuis op 5 minuten nauwkeurig te vermelden. Via een kruisje geeft hij aan om welke activiteit het gaat. Daarbij kan de respondent uit negen verschillende activiteitensoorten kiezen. (27) In twijfelgevallen kan hij de in-

structie raadplegen waarin voorbeelden worden gegeven. Tenslotte dient de respondent door middel van een kruisje aan te geven, waar hij de activiteit in kwestie verricht: in de buurt of elders. 'Buurt' is door ons ruim opgevat en bestrijkt de tuinstad waarin de respondent woont. Via een kaartje van Amsterdam en een omschrijving kan de respondent exact vaststellen, waar de grenzen van zijn tuinstad liggen.

10. Beleving en evaluatie van de actuele ruimtelijke situatie

Naast het gebruik van de stedelijke ruimte heeft ook de beleving van de ruimte waarin men verkeert, aandacht gekregen. Downs & Stea spreken in dit verband liever van cognitieve beelden of voorstellingen, waarbij ze 'cognitie' ruim opvatten. Voor hen is cognitie 'an all-encompassing term for the sum total of perceptions, memories, attitudes, preferences, and other psychological factors'; het begrip 'includes perception as well as thinking, problem solving, and the organization of information and ideas'. (28) Uitgaande van deze definitie kunnen we stellen, dat het cognitieve beeld dat mensen zich van hun omgeving vormen, (1) ontstaat door activiteiten, maar (2) zelf ook activiteiten kan doen ontstaan. De informatie verwerkt in het cognitieve beeld kan immers zowel (1) uit directe confrontatie met de omgeving voortkomen, als (2) ook indirect uit andere bronnen (nieuwsmedia, plattegronden, kennissen, boeken e.d.). In dit onderzoek waarin het gaat om bewoners die tenminste twee jaar op hun huidige adres wonen, wordt aangenomen dat het cognitieve beeld dat zij van hun buurt en stad hebben, vooral voortkomt uit het directe contact dat deze bewoners door regelmatig gebruik van allerlei ruimten en kanalen met hun omgeving onderhouden. Vermoedelijk is daarbij het cognitieve beeld van de stad als geheel al meer dan dat van de eigen buurt bepaald door informatie die langs indirecte weg is verkregen.

Cognitie wordt ook wel opgevat als het kennisaspect van een houding, te onderscheiden van het evaluatieve aspect en het aspect dat misschien het best met 'geneigdheid tot activiteit' kan worden aangeduid. In het habitatonderzoek is aan alle drie houdingsaspecten aandacht besteed.

De geneigdheid tot activiteit hebben we trachten te meten met behulp van vragen naar verhuisplannen, verhuisredenen en de moeite die de respondent zich heeft getroost om een andere woning te krijgen. We zijn deze vragen al onder punt 7 over het woonperspectief van de respondent tegengekomen.

Duidelijk evaluatief van karakter zijn de vragen waarin de respondent zijn mening moet geven over een vijftal beweringen aangaande zijn woonbuurt, zijn oordeel over zijn woonsituatie in een 'rapportcijfer' moet uitdrukken en waarin de respondent moet aangeven, welke voor- en nadelen er naar zijn gevoel aan zijn woonbuurt kleven. De eerstgenoemde vraag betreft een buurtgehechtheidsschaal van het Guttman-type. (29) Uit de analyse van de antwoordpatronen kwam naar voren, dat één bewering uit de schaal verwijderd moest worden, terwijl het nodig

was twee andere beweringen onderling van plaats te doen verwisselen. De herziene schaal bleek verder te voldoen aan alle criteria die gewoonlijk aan een Guttman-schaal worden gesteld. De respondenten zijn tenslotte volgens de techniek van Ford op de schaal gerangschikt.

Voor wat de vraag naar de voor- en nadelen van de eigen woonbuurt betreft konden de respondenten uit 16 positief en negatief geformuleerde antwoordcategorieën kiezen. Deze antwoordcategorieën hebben we ontleend aan de studie van Geijer in het Rijnmondgebied. (30)

Van gemengd descriptief-evaluatieve aard zijn de vragen die wij van Rozelle & Baxter hebben overgenomen. Deze beide onderzoekers hebben een techniek proberen te ontwikkelen, die in grote lijnen hetzelfde bedoelt te meten als wat Kevin Lynch via schetsjes en routebeschrijvingen wil bereiken, maar zonder de bezwaren die daaraan kleven (tijdrovend, te moeilijk voor de doorsnee respondent, interpretatieproblemen). (31)

Het instrument van Rozelle & Baxter is opgebouwd uit drie vragen. De eerste vraag beoogt vooral bij de respondent een beeld op te roepen van het stedelijke gebied in kwestie, terwijl de twee overige vragen meer gericht zijn op het verkrijgen van informatie over de betekenis en de waarde, die aan (onderdelen van) een bepaald gebied worden toegekend. De vragen zijn twee keer gesteld: eenmaal in verband met de eigen woonbuurt en eenmaal in verband met Amsterdam als geheel. De vragen zijn als volgt geformuleerd:

- (1) Kunt u mij zeggen wat u 'ziet' als u uw ogen dicht doet en u denkt aan (de buurt waar u woont, Amsterdam als geheel)?
- (2) Veronderstel dat u uit (deze buurt, Amsterdam) verhuist. Welke vijf dingen, denkt u, zou u zich dan van (deze buurt, Amsterdam als geheel) herinneren?
- (3) Welke vijf dingen van (deze buurt, Amsterdam als geheel) zijn voor u het meest belangrijk?

Voor wat de eigen woonbuurt betreft is vervolgens nog doorgevraagd over de identificatie- en oriëntatiemogelijkheden in de eigen buurt.

De vragen van Rozelle & Baxter zijn 'open-ended', dat wil zeggen de respondenten worden niet gedwongen uit een beperkt aantal antwoordcategorieën te kiezen, maar kunnen spontaan op de gestelde vragen reageren. Om tot een zinvolle classificatie van de gegeven antwoorden te komen is een inhoudsanalyse uitgevoerd op een deel van de reacties. In principe zijn per woonstructuur steeds de gegevens van 20 aselect gekozen respondenten geanalyseerd; daar waar het aantal respondenten in een woonstructuur 20 of minder was, zijn de antwoorden van alle ondervraagden in beschouwing genomen.

Uit deze analyse is een zestal gezichtspunten naar voren gekomen, volgens welke elk van de uitspraken over de eigen buurt of over de stad Amsterdam zinvol kan worden ingedeeld. Deze gezichtspunten die tezamen bepalend zijn geweest voor de wijze waarop de verschillende uitspraken zijn gecodeerd, betreffen (1) struc-

turaliteit (ondubbelzinnige verwijzing naar fysiekruimtelijke omgevingskenmerken), (2) 'natuur'-lijkheid (verwijzing naar planten- en dierenwereld, water, lucht, aarde e.d.), (3) sociale aspecten, (4) specificiteit (worden bepaalde concrete mensen, dingen of situaties aangeduid), (5) bereikbaarheidsaspect, en (6) negatief evaluatief aspect. De vraag die de codeur zichzelf steeds weer moest stellen was, of deze aspecten in strikt semantische zin wel of niet in een bepaalde uitspraak tegenwoordig waren. De schema's die de codeur daarbij kon raadplegen, zijn in Bijlage III opgenomen.

In dit hoofdstuk hebben we ons beziggehouden met de opzet van het onderzoek, de operationalisering van eerder geïntroduceerde begrippen en de wijze waarop het grondmateriaal is verzameld. Daarin zijn we zoals reeds is opgemerkt, niet volledig geweest. De actuele ruimtelijke situatie hebben we immers slechts behandeld, (1) voor zover dat nodig was om tot een keuze van woonstructuren te komen en (2) voor zover de vragenlijst ons daarover uitsluitsel gaf. Verreweg de meeste informatie over de ruimtelijke situatie waarin de respondenten verkeren, is echter niet in het vraaggesprek met deze respondenten verzameld, maar is aan andere bronnen ontleend.

In het volgende hoofdstuk zullen we zien om welke gegevens het hierbij precies gaat, hoe deze gegevens zijn verzameld en vooral ook, hoe deze informatie over de objectieve ruimtelijke structuur van het onderzoeksgebied in de analyse van het ruimtegebruik is betrokken. Met het oog hierop is het evenwel nodig ons eerst nog wat meer te verdiepen in de verschillende aspecten die aan het habitat-begrip zijn te onderkennen.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK 3

- (1) Stoppelenburg, P.A., Onderzoek naar de habitat van stadsbewoners, IVA, Tilburg, okt. 1972, p. 7.
- (2) Vooruitlopend op wat we straks nog zullen behandelen, zij hier reeds vermeld dat voor de codering en verwerking van locationele gegevens gebruik is gemaakt van een vierkantennet met een maaswijdte van 250 x 250 m. Voor het tellen van de aantallen winkels enz. binnen een straal van 175 en 350 m. rondom de woonstructuren is dit net verfijnd tot vierkanten van 125 x 125 m. Van dit verfijnde vierkantennet is ook uitgegaan bij het berekenen van de percentages groen en water. Daarvoor zijn ingekleurde kaarten van de omgevingen van de woonstructuren gebruikt (schaal 1:5.000), waar overheen transparante overlays zijn gelegd, die de vierkanten van 125 x 125 m nog eens opdelen in 100 kleinere vierkantjes. Vervolgens is per vierkant geteld hoeveel kleine vierkantjes overwegend groen + water bevatten en hoeveel overwegend bebouwing, verhard terrein e.d.

- (3) Het was voor de vergelijkbaarheid beter geweest, als alleen portiek- of alleen galerijwoningen waren gekozen. Daarvan moest echter worden afgezien, omdat in dat geval het aantal ruimtelijke situaties waaruit kan worden geselecteerd, te zeer wordt beperkt.

- (4) Ook het huurniveau heeft bij de selectie een rol gespeeld: de kale huur van een woning mocht niet meer dan fl.200,- per maand bedragen (in 1974). De moeilijkheid hier was evenwel, dat met verouderde gegevens moest worden gewerkt, zodat dit criterium nauwelijks kon worden gehanteerd. Bij controle achteraf is overigens gebleken, dat ruim 90% van de respondenten met zijn huur beneden de fl.200,- bleef.

- (5) De gegevens hebben betrekking op de bewoners van de 2.135 woningen die na de tweede selectiefase resteerden. Soortgelijke gegevens waren niet beschikbaar voor de 1.960 woningen die uiteindelijk overbleven. Peildatum is 24 september 1974.

- (6) Burie, J.B., Wonen en woongedrag, Verkenningen in de sociologie van bouwen en wonen, Meppel 1972, p. 18.

- (7) In praktisch alle gevallen was dat het hoofd van het huishouden of zijn echtgenote. In een enkel geval betrof het een ander volwassen lid van het huishouden. Het zal duidelijk zijn, dat door het om-en-om kiezen van een man en een vrouw adressen afvallen, omdat op deze adressen geen hoofdbewoners voorkomen van de sexe die op dat moment verlangd wordt. Deze procedure heeft natuurlijk wel tot consequentie, dat een eventuele scheve verdeling naar geslacht in het bewonersbestand naar een 50-50 verdeling wordt getrokken. Een gevolg hiervan zou bijvoorbeeld kunnen zijn een ondervertegenwoordiging van oudere alleenstaande vrouwen in de selectie. Doordat de gegevens van het Bevolkingsregister pas laat ter beschikking kwamen, ontbrak echter de tijd voor een meer verantwoorde selectieprocedure (bijvoorbeeld door per woonadres aselekt een in aanmerking komend lid van het huishouden aan te wijzen). Tabel B.1. in de tabellenbijlage (Procentuele verdeling naar geslacht van de bewoners van de dertien geselecteerde woonstructuren) geeft overigens niet de indruk, dat met het volgen van een meer gecompliceerde procedure veel gewonnen was.

- (8) Stoppelenburg, P.A., Proefonderzoek naar de habitat van stadsbewoners in Tilburg, IVA, Tilburg aug. 1974, p. 23.

- (9) Omdat de aantallen ondervraagde personen in veel woonstructuren aan de lage kant zijn, hebben we bij de vergelijking van onderzoekspopulatie en respondentenbestand afgezien van het gebruik van de daarvoor meest geeignende toetsingsmethode: de chi-kwadraattoets voor 'goodness of fit'. Zie Hays, W.L., Statistics for psychologists, New York enz. 1963. p.580 e.v.

- (10) Het komt erop neer, dat we onze gegevens als populatiegegevens moeten beschouwen; gegevens dus die niet opgevat kunnen worden als een aselechte steekproef uit een omvangrijker concreet universum. Daar komt nog bij, dat we door gebrekkige theorievorming en niet te vermijden onvolkomenheden in de 'experimentele' opzet van het onderzoek ook niet goed in staat zijn een theoretisch of abstract universum te construeren. Dit alles hoeft ons er echter niet van te weerhouden toch significantietoetsen toe te passen. Zie hiervoor Adriaanse, R., De toepasbaarheid van statistische toetsen op populatiegegevens, in: *Sociologische Gids*, XXIII (1976), 3 en Blalock, Jr., H.M., *Social Statistics*, 2nd ed., Tokyo etc. 1972, pp. 238-239.
- (11) Groot, A.D. de, *Methodologie, Grondslagen van onderzoek en denken in de gedragswetenschappen*, Den Haag 1961, p.163 e.v.
- (12) Deze indeling is ontleend aan de C.B.S. Beroepenindeling C2 en is terug te brengen tot een ordinale schaal met drie posities: (1) hogere en middelbare onderwijskrachten + leidinggevend, (2) onderwijzers + middelbaar personeel + zelfst. ambachtslieden, en (3) lager administratief personeel + arbeiders + overige werknemers.
- (13) Kohn, M.L., *Class and Conformity, A study in values*, Homewood, Ill. 1969.
- (14) Ontleend aan de Systematische Onderwijsindeling (VT 1971) van het C.B.S. Opleiding respondent ontbreekt in dit overzicht, omdat onze informatie daarover als gevolg van een foutieve doorverwijzing in de vragenlijst onvolledig is.
- (15) De vraag is ontleend aan het onderzoek van Wippler, R., *Sociale determinanten van het vrijetijdsgedrag*, Assen 1968. Schr. definieert vrije tijd op p. 6 als 'alle tijd die niet gebruikt wordt voor geregelde beroepsarbeid of andere geregelde dagelijkse werkzaamheden, gaan naar en komen van het werk, slapen, eten en lichamelijke verzorging'.
- (16) Volgens C.B.S.-publicatie 'Typologie van Nederlandse gemeenten naar urbanisatiegraad, 31 mei 1960'.
- (17) Rokeach, M., *The Nature of Human Values*, New York 1973, p. 5. Meer toepassingen van het door Rokeach ontwikkelde meetinstrument zijn te vinden in Feather, N.T., *Values in Education and Society*, New York 1975.
- (18) Rokeach, M., *The Nature of Human Values*, New York 1973, p. 58-59.
- (19) Kohn, M.L., *Class and Conformity, A study in values*, Homewood, Ill. 1969, p.24.
- (20) Rokeach maakte gebruik van plakstrookjes die gemakkelijk losgetrokken konden worden van de ondergrond waarop ze moesten worden vastgehecht. De respondent

kon dus ook bij hem 'onderweg' nog terugkomen op eerder gedane keuzen. De vertaling van de waarden uit het Engels is van ons.

- (21) Kohn, M.L., op. cit., p.18. Zie verder ook pp.47-48 en p. 257.
- (22) Het idee voor deze vraag is geboren na lezing van het artikel van Michelson, W., An empirical analysis of urban environmental preferences, in: J.A.I.P., XXXII (Nov. 1966), 6. Vertaald en bewerkt ook verschenen in Handboek Bouwen en Wonen.
- (23) Daarnaast is ook nog naar het beroep van de naaste burens gevraagd om een ruwe indicatie te hebben voor de sociaal-economische status van de micro-buurt van de respondenten. De gegevens bleken echter zo gebrekkig dat daaraan weinig waarde moet worden toegekend.
- (24) Chapin, Jr., F.S. & H.C. Hightower, Household Activity Systems - A pilot investigation, Chapel Hill 1966.
- (25) Zie voor de gebiedssegmenten p. 45 onder 'plaats vorige woning'.
- (26) Zie ook Stoppelenburg, P.A., Proefonderzoek naar de habitat van stadsbewoners in Tilburg, Tilburg, aug. 1974, pp. 14-17.
- (27) Zie ook Tabel 3.15.
- (28) Downs, R.M. & D. Stea, Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products, in: Downs, R.M. & D. Stea (eds), Image and Environment, Cognitive Mapping and Spatial Behavior, Chicago 1973, pp. 13-14.
- (29) De techniek wordt helder uiteengezet in Nooy, A.J.T., Scalogram- techniek, in: Sociologische Gids, VIII (1961), 2. De in dit artikel besproken schaal heeft bovendien inhoudelijk model gestaan voor de door ons gehanteerde maat om gehechtheid aan de eigen woonbuurt te meten. Zie verder ook Stoppelenburg, P.A. & R. van Eijkeren, Habitatonderzoek in Amsterdam, Voortgangsnotitie 3: eerste resultaten, IVA, Tilburg sept. 1975, pp. 6.1-6.3.
- (30) Geijer, R.F., Productiviteit en regionale arbeidsverhoudingen, deel I-II, Een onderzoek onder migranten naar de woon- en werkaspecten van de leefbaarheid van het Rijnmondgebied, Rotterdam juli 1968, pp.43-44.
- (31) Rozelle, R.M. & J.C. Baxter, Meaning and Value in Conceptualizing the City, in: J.A.I.P., XXXVIII (March 1972), 2. Praktisch dezelfde techniek passen D. Francescato & W. Mebane toe in hun onderzoek How Citizens View Two Great Cities: Milan

and Rome, in: Downs, R.M. & D. Stea (eds.), *Image and Environment, Cognitive Mapping and Spatial Behavior*, Chicago 1973. Zie voor de techniek van Lynch zijn inmiddels klassiek geworden boekje *The Image of the City*, Cambridge, Mass. 1960.

Hoofdstuk 4

HABITAT EN STEDELIJKE STRUCTUUR

a. Inleiding

Habitat hebben we omschreven als het complex van ruimten en kanalen, dat door de bewoner met een zekere regelmaat en frequentie voor zijn activiteiten en verplaatsingen wordt gebruikt. Blijkens deze formulering is een habitat opgebouwd uit twee componenten: (1) een verzameling gebruikte ruimten of activiteitenplaatsen, en (2) een verzameling gebruikte kanalen of routes. Aan deze activiteitenplaatsen en routes kunnen we een drietal aspecten onderscheiden, te weten inhoud, ruimte en tijd. Wanneer we ons nu verder beperken tot activiteitenplaatsen (1), dan kunnen we daarover nog het volgende opmerken. De inhoud wordt belicht, wanneer we ons afvragen: om welke activiteiten gaat het en wat is de aard van de ruimten die voor het verrichten van deze activiteiten worden gebruikt. Willen we het ruimtelijke aspect nader bezien, dan is informatie over de locatie van activiteitenplaatsen nodig, zodat we hun situering ten opzichte van elkaar en ten opzichte van andere verschijnselen in de stedelijke ruimte kunnen bepalen. Tenslotte gaat het bij het tijdsaspect om vragen naar de duur, het tijdstip, de volgorde, de frequentie per tijdseenheid, dat bepaalde activiteitenplaatsen worden bezocht. Voor wat het ruimtegebruik betreft moet dus een antwoord gevonden worden op een drietal vragen: (1) om *welke* activiteitenplaatsen gaat het, (2) *waar* bevinden deze activiteitenplaatsen zich, en (3) *wanneer* worden ze bezocht?

De laatste vraag is het moeilijkst te beantwoorden, omdat deze afhankelijk is van de antwoorden op de vragen die daaraan voorafgaan. Het heeft immers weinig zin vast te stellen, hoe lang of hoe vaak activiteitenplaatsen worden bezocht, wanneer niet tegelijk bekend is om welk soort activiteitenplaatsen het gaat en waar zij zich bevinden. Nog ingewikkelder wordt het als we bovendien willen weten met welk vervoermiddel en in wiens gezelschap men de desbetreffende activiteitenplaats of activiteitenplaatsen bezoekt. Het zal duidelijk zijn, dat wanneer het probleem op deze wijze wordt gesteld het aantal mogelijke combinaties zo groot wordt, dat van het opsporen van regelmatigheden in patronen van ruimtegebruik praktisch geen sprake meer kan zijn.

In het habitatonderzoek in Amsterdam is voor een compromisoplossing gekozen, waarbij de analyse van de ruimtelijke aspecten van activiteitenplaatsen onafhankelijk verloopt van die van de tijdsaspecten die aan het ruimtegebruik vastzitten. Dit is gebeurd mede naar aanleiding van de ervaringen opgedaan in het proefonderzoek in Tilburg. (2)

Met behulp van de vragenlijst zijn gegevens verzameld over de aard en de adres-

sen van regelmatig terugkerende activiteiten, terwijl het dagboekje - bij uitstek geschikt om kortdurende en routinematige activiteiten te meten - is gebruikt om de duur, tijdstip e.d. van activiteiten te registreren. Weliswaar is ernaar gestreefd in vragenlijst en dagboekje eenzelfde indeling naar activiteitensoorten te hantieren, maar door de wijze van dataverzameling is de inhoud van de geregistreerde activiteiten in vragenlijst en dagboekje niet identiek, waardoor er geen directe relatie tussen de plaats en de tijd van activiteiten kan worden gelegd. Het onderzoek van de ruimtelijke aspecten van activiteitenpatronen zal dus op basis van gegevens uit de vragenlijsten moeten plaats vinden, terwijl de analyse van het tijdsaspect op grond van dagboekgegevens zal moeten gebeuren.

Zoals nog zal blijken, heeft het accent in dit onderzoek gelegen op de analyse van de ruimtelijke aspecten van activiteitenpatronen. Het tijdsaspect van activiteitenpatronen komt in de weergave van de resultaten wel aan bod maar slechts heel summier. Een meer uitvoerige analyse van de tijdsbudgetgegevens zou zeker op haar plaats zijn, maar de poging daartoe strandde op verwerkingstechnische problemen waarvoor niet op korte termijn een oplossing gevonden kon worden.

Gegevens over de objectieve ruimtelijke structuur van het onderzoeksgebied zijn in een apart bestand ondergebracht, dat echter via locatiecodes gemakkelijk kan worden gerelateerd aan de adressen van de verschillende activiteitenplaatsen (en de woonstructuur) van de respondenten. Het komt er dus op neer, dat we enerzijds kunnen uitzoeken, welke regelmatig terugkerende activiteiten op welke plaats en in welk soort ruimten of milieus worden verricht, en anderzijds wanneer bepaalde activiteiten buitenshuis worden verricht. Voor wat het laatste betreft kunnen we bovendien vaststellen, of die activiteiten in het eigen stadsdeel dan wel elders gebeuren. In afwijking van het proefonderzoek hebben we via het dagboekje dus geen informatie ingewonnen over de exacte plaats van de activiteiten, noch over het vervoermiddel dat daarbij wordt gebruikt, noch over het gezelschap waarin men zich dan bevindt.

In het vervolg van dit hoofdstuk zullen we ons voornamelijk bezighouden met de manier waarop gegevens over activiteiten naar soort, naar plaats en naar aard van de gebruikte ruimten voor onderzoek toegankelijk zijn gemaakt. Over het tijdsaspect zullen we in een volgend hoofdstuk nog komen te spreken.

b. De activiteiten

De 11 activiteiten die wij in Tabel 3.15. hebben onderscheiden, kunnen ingedeeld worden naar meer vrijwillige en meer gedwongen activiteiten. Activiteiten met een min of meer gedwongen karakter zijn werken, kinderen naar school brengen/afhalen, dagelijkse inkopen doen en duurzame consumptiegoederen aanschaffen. Het gaat hier om activiteiten die direct verband houden met het verwerven van het gezinsinkomen en het voeren van de gezinshuishouding. Beide soorten activiteiten moeten verricht worden om een huishouden in stand te hou-

den. Hoewel nu minder vanzelfsprekend dan vroeger geldt nog steeds de norm, dat de man in het gezin de rol van (hoofd)kostwinner vervult en de vrouw zich met de zorg voor de gezinshuishouding belast. Werken is dus met name voor de man een gedwongen activiteit, terwijl activiteiten als boodschappen doen en de kinderen naar school brengen vooral op de vrouw neerkomen. De overige 7 activiteiten dragen een meer vrijwillig karakter: het sterkst komt dat naar voren in het bezoek aan café's, restaurants, bioscopen e.d., omdat de activiteitenkeuze in deze gevallen het minst wordt gehinderd door eerder gelegde contacten of eerder aangegane verplichtingen.

Naast verschillen in de vrijheid van *activiteitenkeuze* zijn er ook verschillende vrijheidsgraden in *plaatskeuze*. Daarbij gaat het (1) om het aantal bestemde ruimten of ruimtelijke voorzieningen, dat - op bereikbare afstand - beschikbaar is om een bepaalde activiteit te verrichten, en (2) om de mate waarin voorzieningen bepaalde activiteiten aan zich binden. Bij familiebezoek en in iets mindere mate ook bij vriendenbezoek speelt de vrijheid van plaatskeuze een zeer ondergeschikte rol: wel zal de geografische afstand tussen mijn woning en die van mijn familie en vrienden enige invloed op mijn bezoekgedrag hebben, niet of nauwelijks de woning of de buurt waarin die familieleden of vrienden wonen.

Anders ligt het bij activiteiten als winkelen, café- en bioscoopbezoek. Belangrijk daarbij is, dat op redelijke afstand een voldoende gevarieerd aanbod aan voorzieningen aanwezig is, dat steeds weer opnieuw het doen van keuzen mogelijk maakt. Wat als redelijke afstand moet worden aangemerkt, hangt af van de activiteit in kwestie. Die afstand is in het algemeen gesproken geringer, wanneer het om winkels voor dagelijkse levensbehoeften gaat, groter in geval van café's, restaurants en winkels voor duurzame artikelen en nog groter in geval van bioscopen en theaters. (3)

Tenslotte speelt met betrekking tot de vrijheid van plaatskeuze van activiteiten als werken, het volgen van cursussen, het naar school brengen van kinderen een belangrijke rol dat van een eenmaal gedane keuze niet weer gemakkelijk wordt afgestapt, omdat daarmee de continuïteit en de efficiënte uitoefening van de aangevangen activiteit(enreeks) in gevaar komen of zelfs onmogelijk worden. Activiteiten als werken en onderwijs volgen zijn met andere woorden voor een ongestoorde voortzetting vrij sterk gebonden aan de ruimtelijke voorziening, die in de aanvang is gekozen uit misschien een veelheid van concurrerende voorzieningen.

Het voorgaande hebben we schematisch op pagina 70 trachten weer te geven.

Bij het bekijken van dit schema dient wel in gedachten te worden gehouden, dat (1) de vraag waar men een bepaalde activiteit zal gaan verrichten in werkelijkheid vaak al beantwoord is met de beslissing, wat men zal gaan doen (bijvoorbeeld oma en opa bezoeken, de dierentuin bezoeken), en (2) deze opstelling van kruis-

Activiteit	Vrijheid van					
	activitei- tenkeuze			plaatskeuze		
	+	±	-	+	±	-
1. Werken			x		x	
2. Kinderen naar school brengen/afhalen			x		x	
3. Dagelijkse inkopen doen			x	x		
4. Duurzame artikelen kopen			x	x		
5. Onderwijs/cursussen volgen		x			x	
6. Bibliotheek bezoeken		x			x	
7. Café's, restaurants bezoeken	x			x		
8. Bioscopen, theaters bezoeken	x			x		
9. Deelnemen aan verenigings-activiteiten		x			x	
10. Familie bezoeken		x				x
11. Vrienden/kennissen bezoeken		x				x

jes niet onwrikbaar vastligt. Wanneer de accenten anders worden gelegd, dan kunnen sommige activiteiten best één plaats naar links c.q. naar rechts opschuiven. Zo is er in het algemeen gesproken ongetwijfeld verschil in het dwingende karakter van de activiteit werken en de activiteit kinderen naar school brengen, hetgeen tot uitdrukking kan worden gebracht door 'kinderen naar school brengen/afhalen' een $\pm$ in plaats van een $-$ toe te kennen. Hetzelfde geldt misschien voor het kopen van duurzame artikelen. Zou men dat doen, dan moet echter ook opnieuw worden gezien of de activiteiten die nu een $\pm$ hebben, nog wel juist zijn gewaardeerd. Wellicht verdient het dan aanbeveling activiteiten als het volgen van cursussen en het deelnemen aan verenigingsactiviteiten in de $+$ -kolom te plaatsen, hoewel deze activiteiten zeker minder vrijblijvend zijn dan het bezoeken van café's, restaurants, bioscopen e.d.

Maar hoe we het ook wenden of keren, de laatstgenoemde activiteiten onderscheiden zich van de andere, doordat ze zowel qua soort als qua plaats - althans in een grote stad als Amsterdam - een grotere mate van keuzevrijheid toestaan. Beide activiteiten gecombineerd zullen we in het vervolg aanduiden met de term *recreatieve activiteiten*; daarbij kunnen we drie categorieën onderscheiden: (1) uitsluitend horecabezoek, (2) zowel horeca- als bioscoop- en theaterbezoek en (3) uitsluitend bioscoop- en theaterbezoek.

Voor wat de vrijheid van plaatskeuze betreft hebben we ook aan het doen van de

dagelijkse inkopen en het kopen van duurzame artikelen een + toegekend. In tegenstelling tot het bezoeken van café's, bioscopen e.d. is het doen van dergelijke inkopen echter te beschouwen als een min of meer noodzakelijk te verrichten activiteit. De combinatie van beide activiteiten hebben we aangeduid met *winkelactiviteiten* en kan weer naar analogie van de recreatieve activiteiten worden uitgesplitst naar: (1) uitsluitend winkelen dagelijkse levensbehoeften, (2) zowel winkelen dagelijkse levensbehoeften als winkelen duurzame consumptiegoederen en (3) uitsluitend winkelen duurzame consumptiegoederen.

Tenslotte hebben we in onze analyses nog bijzondere aandacht besteed aan de activiteiten bezoek aan familie en bezoek aan vrienden en kennissen. Kenmerkend voor deze *sociale activiteiten* is, dat eigenlijk nauwelijks van vrijheid van plaatskeuze kan worden gesproken. Immers, de familieleden en vrienden die ik regelmatig bezoek, zijn niet 'geselecteerd' op grond van de aantrekkelijkheid van hun woning of de buurt waarin zij wonen, maar op grond van geheel andere factoren en overwegingen waarbij aan de factor geografische afstand of reistijd overigens wel een grensstellende invloed moet worden toegeschreven. Ook de sociale activiteiten kunnen we weer in een drietal categorieën onderverdelen: (1) uitsluitend bezoek aan familie, (2) zowel bezoek aan familie als bezoek aan vrienden en kennissen en (3) uitsluitend bezoek aan vrienden en kennissen.

De drie onderscheiden activiteitensoorten winkelen, recreëren en sociale activiteiten zijn bovendien naar twee andere gezichtspunten gecategoriseerd: (1) wordt de activiteitensoort in kwestie wel of niet regelmatig verricht en (2) worden met betrekking tot een bepaalde activiteitensoort veel of weinig adressen bezocht. Behalve voor de drie combinaties van activiteiten is dit ook voor de verschillende activiteiten afzonderlijk gedaan. Bij het bepalen van wat als weinig en wat als veel moet worden aangemerkt, is uitgegaan van de mediaan van het aantal bezochte adressen per activiteit of combinatie van activiteiten. Dit onderscheid in veel en weinig is uiteraard alleen van belang voor activiteiten, waarvan het maximum aantal op te nemen adressen meer dan 1 is (zie Tabel 3.15.), zoals voor het doen van dagelijkse inkopen (max. 3 adressen), het bezoeken van familie (max. 5 adressen) of het verrichten van sociale activiteiten (max. 10 adressen). Voor werken en bibliotheekbezoek kunnen we slechts vaststellen of de activiteit in kwestie wel of niet regelmatig wordt gedaan. In de tabellenbijlage van dit rapport zijn voor de verschillende activiteiten en combinaties van activiteiten de hierboven bedoelde frequentieverdelingen opgenomen (Tabellen B.2 t/m B.30).

In de voorgaande alinea's hebben we ons voornamelijk beziggehouden met de inhoud van activiteiten die regelmatig door bewoners buitenshuis worden verricht. Activiteitenpatronen van bewoners kunnen echter niet alleen verschillen naar soort en naar aantal bezochte adressen, maar ook naar de wijze waarop de activiteiten ruimtelijk zijn verdeeld. Zo kunnen er tussen bewoners verschillen bestaan in de mate van strooiing of concentratie van hun activiteiten over de ruimte. Ook

kunnen bewoners verschillen in de afstand, die ze vanuit hun woonstructuur gemiddeld afleggen om bepaalde activiteiten te verrichten. En zo zijn er meer manieren te verzinnen, waarop activiteitenpatronen in hun chorologische aspecten onderling vergeleken kunnen worden. In Bijlage IV is een overzicht gegeven van enkele geostatistische maten, die gehanteerd zouden kunnen worden om overeenkomsten en verschillen in de ruimtelijke distributie van verschijnselen vast te stellen.

Om een dergelijke analyse uit te kunnen voeren is het uiteraard nodig over informatie te beschikken, waaruit voor elke respondent de ruimtelijke positie van de door hem bezochte adressen ten opzichte van elkaar kan worden afgeleid als ook van deze adressen ten opzichte van zijn woonstructuur. Die informatie bezitten we in de vorm van een cijfercode, die aangeeft in welk vierkantje van ons vierkantennet een respondent woont of waar hij voor het verrichten van een bepaalde activiteit buitenshuis regelmatig komt. In de volgende paragrafen zullen we nog nader ingaan op de problemen die met het analyseren van verschijnselen naar hun ruimtelijke aspecten samenhangen.

c. De stedelijke ruimte

Voor het verrichten van activiteiten als winkelen, onderwijs volgen, naar de bioscoop gaan zijn bepaalde ruimtelijke voorzieningen nodig. Het hangt mede van de aard en de situering van deze voorzieningen af, hoe de habitats van de verschillende bewonerscategorieën er naar vorm en inhoud zullen uitzien. Wanneer we verschillen en overeenkomsten in habitats willen verklaren, dan dienen we dus ook de ruimtelijke structuur van het potentiële gebruiksgebied te kennen. In ons onderzoek geldt als zodanig het grondgebied van de gemeenten Amsterdam en Amstelveen met uitzondering van de agrarische gebieden en de braakliggende terreinen van het Westelijk Havengebied (zie Kaart 3.2.). Dit gebied is met zijn netto oppervlak van ca. 12 km² zo ruim bemeten, dat we ervan mogen uitgaan dat slechts een gering aantal adressen bezocht door onze respondenten buiten de grenzen van dit gebied is gelegen.

Kaart 3.2. toont ook ons vierkantennet. Dit vierkantennet met een maaswijdte van 250 m. stelt ons in staat geostatistische bewerkingen uit te voeren op ruimtelijke gegevens. We hebben daartoe - zoals al eerder is opgemerkt - aan allerlei verschijnselen binnen het gebied van onderzoek een cijfercode toegekend, die correspondeert met de veldcoördinaten van het vierkantje waarin die verschijnselen worden aangetroffen. De verschijnselen die op deze wijze volgens hun locatie in de stedelijke ruimte een code hebben gekregen, zijn de dertien woonstructuren van de respondenten, de adressen die de respondenten regelmatig voor hun activiteiten bezoeken en tenslotte ook een groot aantal sociaal- en fysiek-ruimtelijke gegevens die voor de gebruiks- en belevingswaarde van het beschouwde gebied van belang worden geacht.

Voor wat de laatste categorie verschijnselen betreft, is steeds per vierkant nage-

gaan hoeveel winkels e.d. aanwezig zijn, hoe groot het percentage 'groen' is, welk sociaal rangniveau aan de bevolking moet worden toegekend enz. Via plaatscodes is het nu mogelijk een koppeling tot stand te brengen tussen enerzijds respondentgegevens aangaande woonadres en activiteitenadressen, en anderzijds kenmerken van de objectieve ruimtelijke structuur, waardoor zichtbaar wordt welke ruimten door de bewoners ten behoeve van hun activiteiten uit het geheel van beschikbare ruimten zijn geselecteerd. Of eigenlijk mogen we nu niet meer van afzonderlijke ruimten of voorzieningen spreken, maar van vierkanten die naar hun voorzieningenstructuur, hun fysionomie of de samenstelling van hun bevolking zijn gekarakteriseerd. Het is na deze operationalisering dan ook correcter habitat op te vatten als een samenstel van naar voorzieningenstructuur, fysionomie en bevolkingssamenstelling gekenmerkte vierkanten, die door bewoners regelmatig voor het verrichten van diverse activiteiten worden bezocht. Deze 'plekken' waar potentieel en feitelijk gebruik met elkaar samenvallen, hebben wij eerder aangeduid met de term activiteitenplaatsen.

Het zal duidelijk zijn, dat er vele mogelijkheden zijn om de vierkanten naar hun objectieve ruimtelijke structuur te karakteriseren. In het voorbijgaan hebben we reeds drie groepen van kenmerken aangeduid, die in verband met het gebruik en de beleving van de stedelijke ruimte aandacht verdienen: (1) kenmerken van de voorzieningenstructuur, (2) kenmerken van de woonbevolking en (3) eigenschappen die een gebied min of meer los van de aanwezige voorzieningen en de samenstelling van de woonbevolking extra attractief en leefbaar maken (of juist niet). De laatste categorie kenmerken - in de angelsaksische literatuur veelal aangeduid met de term 'amenities' - is ongetwijfeld het lastigst te omlijnen en te operationaliseren. Vaak zeer verschillende milieukenmerken worden onder deze noemer gebracht zoals veiligheid tegen aanranding, inbraak e.d., mate van stank- en geluidsoverlast, sfeer opgeroepen door de inrichting en vormgeving van de gebouwde omgeving of door de aanwezigheid van een bepaald publiek, klimaat en morfologie van het terrein.

De basisgegevens die wij met betrekking tot de objectieve ruimtelijke structuur hebben verzameld en verwerkt, zullen we volgens deze vrij grove indeling in drie categorieën behandelen. (4)

1. De voorzieningenstructuur

Gegevens over de voorzieningenstructuur zijn voor het grootste deel ontleend aan het Bedrijfsregister van de gemeente Amsterdam en Amstelveen (stand per 31 okt. 1973). De volgende klassen van voorzieningen zijn daarbij door ons onderscheiden:

1. Fabrieken en werkplaatsen
2. Bouwnijverheid
3. Openbare nutsbedrijven
4. Groothandel

5. Kantoren
6. Winkels
  - 6.1. Winkels voor dagelijkse levensbehoeften
  - 6.2. Winkels voor kleding en schoeisel
  - 6.3. Winkels voor woninginrichting en andere duurzame consumptiegoederen
  - 6.4. Warenhuizen
  - 6.5. Overige winkels
7. Horecavoorzieningen
  - 7.1. Hotels, restaurants, café-restaurants
  - 7.2. Cafetaria's en overige eetgelegenheden
  - 7.3. Café's en nachtclubs

Niet aan het Bedrijfsregister maar aan andere informatiebronnen ontleend zijn de volgende gegevens:

8. Theaters, schouwburgen en concertzalen
(Bron: Gouden Gids Amsterdam en Amstelveen 1974/1975)
9. Bioscopen
(Bron: idem)
10. Onderwijsvoorzieningen (laag)
(Bron: Scholenboekje A'dam 1974/1975, adreslijst A'veen van maart 1975)
11. Onderwijsvoorzieningen (middelbaar)
(Bron: idem)
12. Onderwijsvoorzieningen (hoog)
(Bron: idem)
13. Medische voorzieningen (wijkniveau)
(Bron: Gouden Gids Amsterdam en Amstelveen 1974/1975)
14. Medische voorzieningen (stadsniveau)
(Bron: idem)
15. Musea en kunstzalen
(Bron: idem)
16. Sportvoorzieningen (indoor)
(Bron: Sportboekje P.W. A'dam 1972, adreslijst A'veen van maart 1975)
17. Sportvoorzieningen (outdoor)
(Bron: idem)
18. Bibliotheken
(Bron: Gouden Gids Amsterdam en Amstelveen 1974/1975)
19. Sociaal-culturele voorzieningen
(Bron: Kaart P.W. A'dam okt. 1973, Kaart A'veen 1973)
20. Wijkgebouwen
(Bron: Gouden Gids Amsterdam en Amstelveen 1974/1975)
21. Speelplaatsen
(Bron: Kaart P.W. A'dam jan. 1974, Kaart A'veen april 1975)
22. Volkstuincomplexen
(Bron: Kaart P.W. A'dam en mondelinge informatie A'veen)

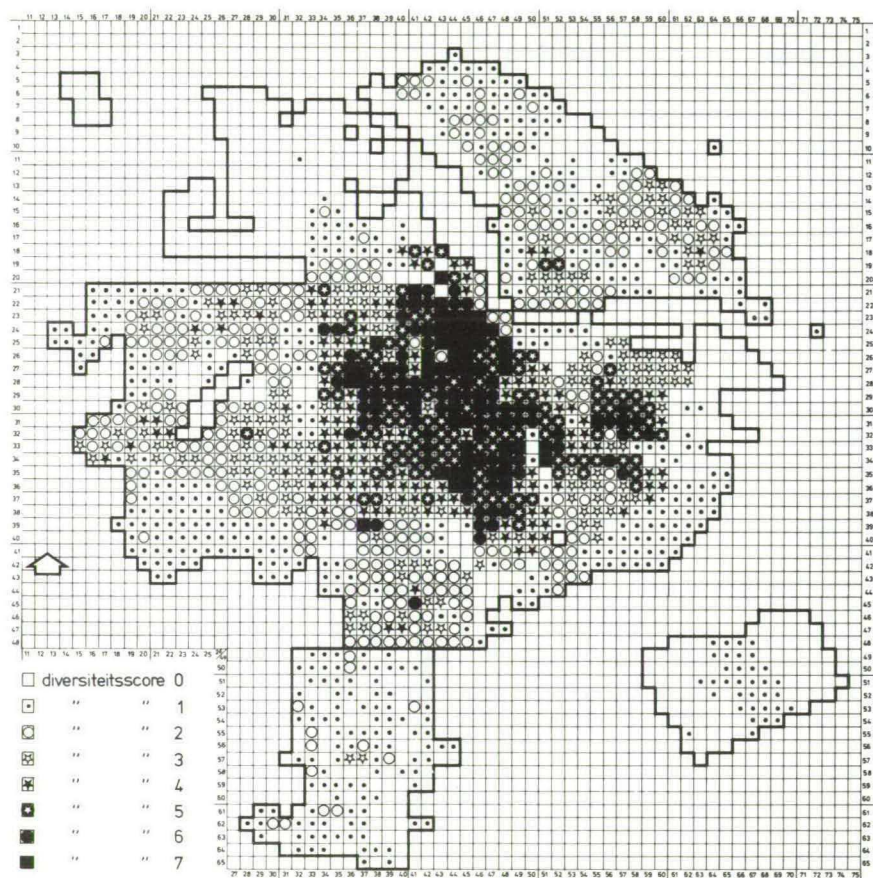
Voor elk van de 1918 vierkanten waarin ons onderzoeksgebied is opgedeeld, is nagegaan hoeveel voorzieningen er van elk soort aanwezig zijn. Voor wat de voorzieningen betreft die aan het Bedrijfsregister zijn ontleend, is niet alleen het aantal vestigingen maar ook het aantal arbeidsplaatsen per vierkant opgenomen. In een deel van de gevallen moest worden uitgegaan van geaggregeerde gegevens per buurt, d.i. de kleinste ruimtelijke eenheid die het Gemeentelijk Bureau van Statistiek in Amsterdam hanteert. Deze buurten hebben doorgaans een groter oppervlak dan een vierkant uit ons vierkantennet. Aangezien wij bij onze inventarisatie consequent met deze vierkanten wilden werken, was het nodig de buurtgegevens om te zetten in gegevens per vierkant. Daar waar een buurt samenvalt of nagenoeg samenvalt met een vierkantje doen zich vanzelfsprekend geen problemen voor: het buurtgegeven is gelijk aan het vierkantgegeven. Indien een bepaalde buurt echter meer vierkanten omvat, dan zullen we over een sleutel moeten beschikken die ons in staat stelt de voor deze buurt bekende gegevens over de verschillende vierkanten te verdelen. Wij hebben de volgende simpele verdeelsleutel gehanteerd. Stel: een buurt bestaande uit vijf vierkantjes telt tien fabrieken en werkplaatsen. Elk vierkantje gelegen binnen deze buurt krijgt nu voor wat het aantal fabrieken en werkplaatsen betreft de score $10 : 5 = 2$. Enzovoort.

In principe zijn alle Bedrijfsregistergegevens op deze manier vertaald van buurtgegevens in vierkantgegevens. Een uitzondering vormen de winkel- en horecavoorzieningen voor zover gelegen in de Westelijke Tuinsteden, Buitenveldert en Amstelveen. In deze gevallen zijn we namelijk niet uitgegaan van buurtgegevens maar van de exacte locatie van de desbetreffende voorzieningen. Langs deze weg is bereikt dat althans de winkel- en horecavoorzieningen in de omgeving van de verschillende woonstructuren met dezelfde graad van nauwkeurigheid in het vierkantenbestand zijn opgenomen als alle overige, niet aan het Bedrijfsregister ontleende voorzieningen.

In Tabel 4.1. is een overzicht gegeven van de aantallen vestigingen, die per voorzieningensoort in ons gebied van onderzoek worden aangetroffen.

Aan Tabel 4.1. ligt een serie rechte tellingen ten grondslag, waarin per voorzieningensoort het aantal vierkanten is vermeld met 0, 1, 2, 3, ...n voorzieningen. Daarmee wordt dus voorbijgegaan aan de vraag, waar die voorzieningen zich precies binnen het onderzoeksgebied bevinden. Kaart 4.1. toont als het ware de keerzijde van de medaille: daar wordt namelijk per vierkant informatie verstrekt omtrent alle voorzieningen tezamen, uitgedrukt in een diversiteitsscore. In dat geval laten we dus in het midden om welke voorzieningen het precies gaat. Uiteraard kunnen we beide benaderingen ook combineren. Zo zouden we bijvoorbeeld voor de Amsterdamse binnenstad kunnen nagaan, hoe het met de uitgaansmogelijkheden (horecavoorzieningen gecombineerd met theaters, concertzalen, bioscopen e.d.) is gesteld. Illustratief in dit verband is Kaart 4.3., waar-

Kaart 4.1: Het totaal van voorzieningen in Amsterdam en Amstelveen per vierkant uitgesplitst naar „gewogen” diversiteit.

Tabel 4.1.

Aantallen vestigingen per voorzieningensoort in het gebied van onderzoek

Voorziening	Aantal vestigingen	Voorziening	Aantal vestigingen
Fabrieken, werkplaatsen, bouwnijverheid, openbare nutsbedrijven	6.244	Theaters, schouwburgen, concertzalen, bioscopen	49
Groothandel	4.025	Onderwijsvoorzieningen	894
Kantoren	3.705	Medische voorzieningen	910
Winkels	11.310	Musea, kunstzalen	52
- dag. levensbehoeften	(3.966)	Sportvoorzieningen	359
- kleding, schoeisel	(1.774)	Bibliotheken	54
- woningnr., duurzame consumptiegoederen	(1.660)	Sociaal-culturele voorzieningen	245
- warenhuizen	(30)	Wijkgebouwen	26
- overige	(3.880)	Speelplaatsen	845
Horecavoorzieningen	1.971	Volkstuinen (*)	195,3 ha
- hotels, restaurants	(492)		
- cafetaria's e.d.	(417)		
- café's, nachtclubs	(1.062)		

(*) De volkstuincomplexen zijn om evidente redenen niet volgens het aantal vestigingen maar volgens het aantal vierkante meter per vierkant (= 6,25 ha) gecodeerd.

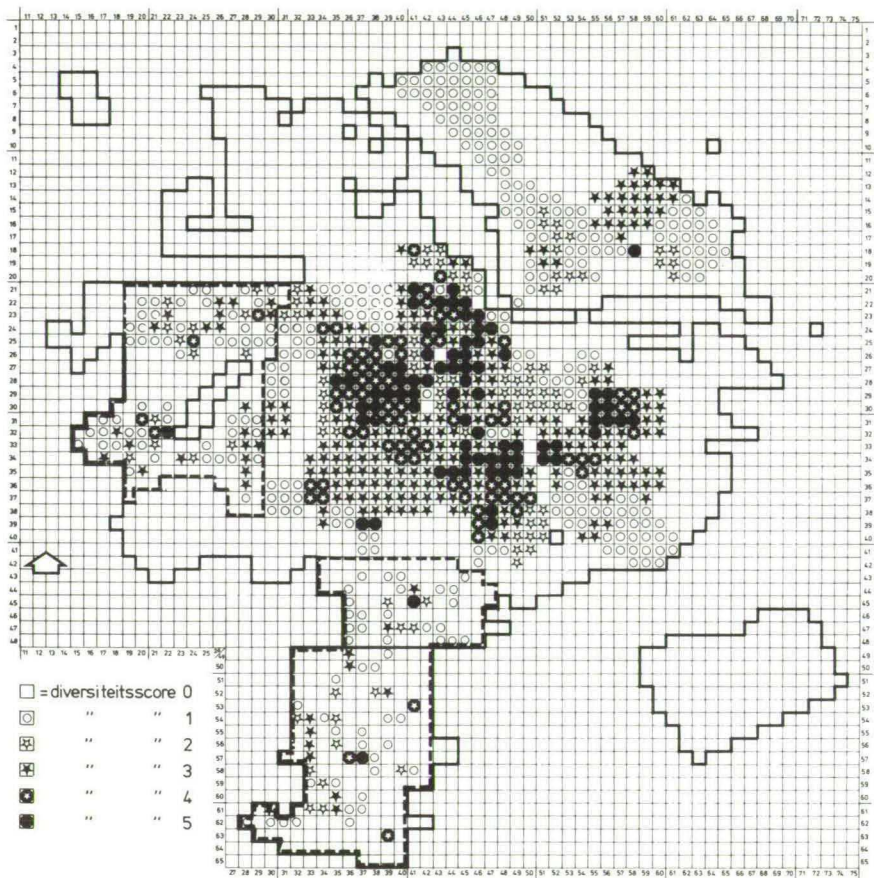
uit men de weinig opzienbarende conclusie kan trekken, dat men voor een gevarieerd aanbod van uitgaansmogelijkheden vooral op de Amsterdamse binnenstad is aangewezen. In mindere mate blijkt hetzelfde voor de winkelvoorzieningen te gelden (Kaart 4.2.).

Behalve voorzieningen kunnen ook andere ruimtelijke gegevens op de bovengeduide wijze worden geïnventariseerd en vastgelegd in vierkanten. Zulk een ander gegeven is bijvoorbeeld het sociaal niveau van de bevolking in de onderscheiden ruimtelijke eenheden.

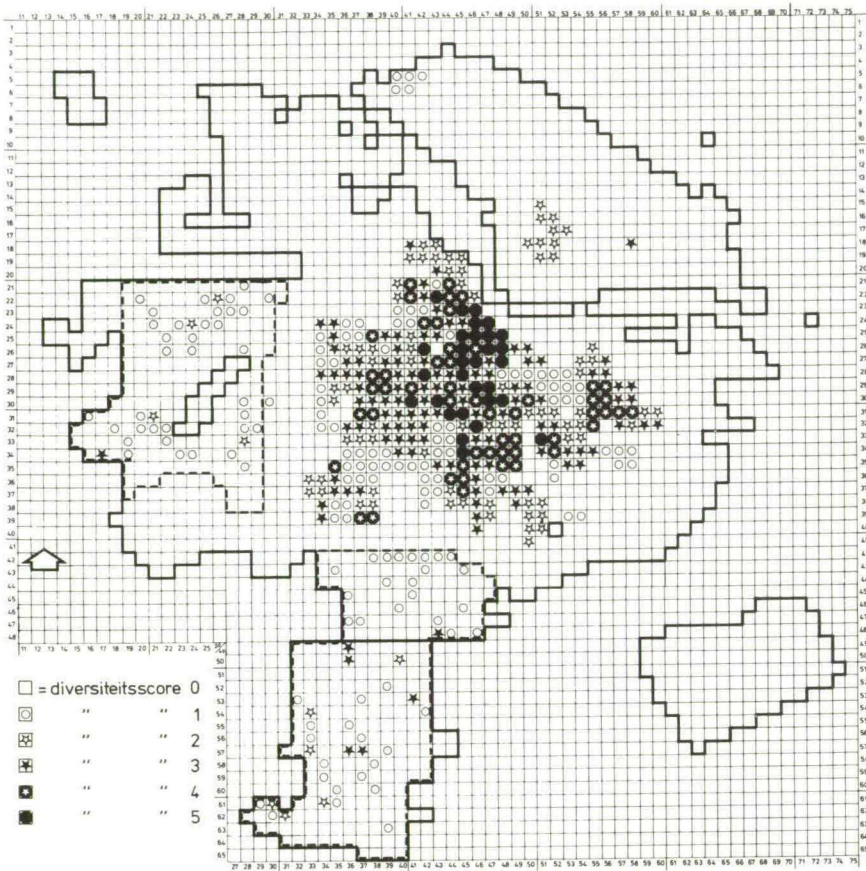
2. De sociale structuur

Wanneer we onze vierkanten willen kenmerken naar sociaal niveau, dan ligt het voor de hand gebruik te maken van gegevens die indicatief zijn voor de sociaal-

Kaart 4.2: Winkelvoorzieningen in Amsterdam en Amstelveen per vierkant, uitgesplitst naar „gewogen” diversiteit.

Kaart 4.3: Recreatieve voorzieningen in Amsterdam en Amstelveen per vierkant, uitgesplitst naar „gewogen” diversiteit.

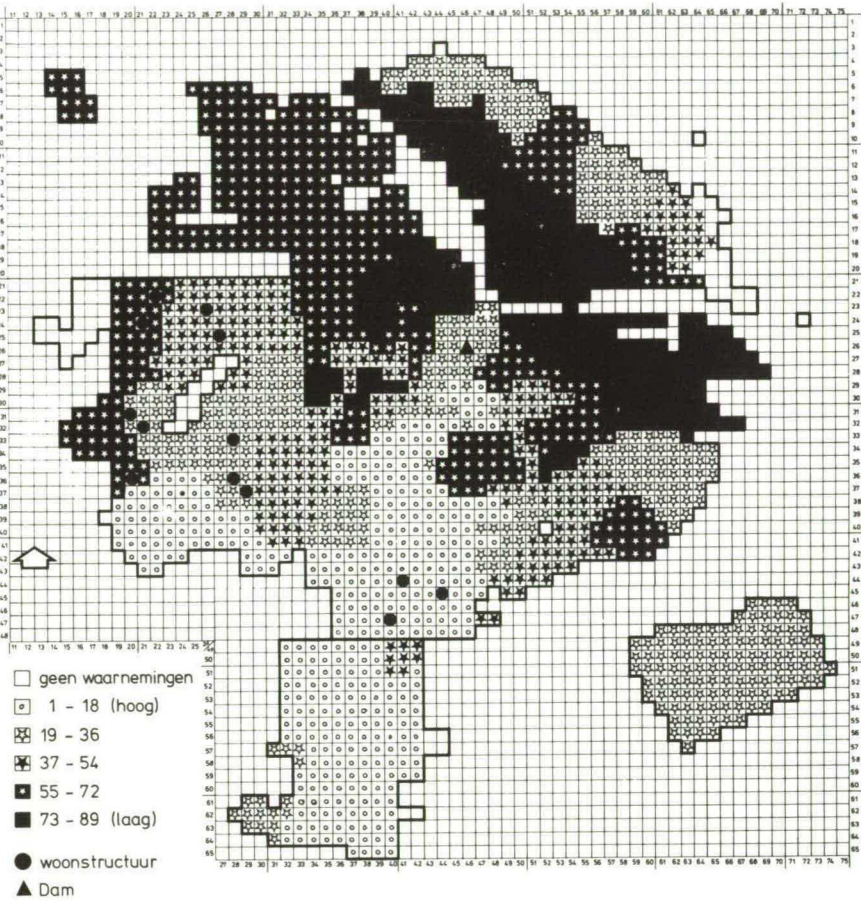

economische status van de bewoners. We zouden daarbij kunnen denken aan de rangschikking van Amsterdamse wijken naar sociaal niveau, die het Bureau van Statistiek in Amsterdam destijds heeft opgesteld. (5) Het grote bezwaar van deze rangschikking is echter, dat ze is gebaseerd op inmiddels sterk verouderde volkstellingengegevens. Recentere gegevens bleken bovendien niet voorhanden, zodat het ook niet mogelijk was deze rangordening van Amsterdamse wijken actueel te maken. Er moest dus een andere manier worden gevonden om tot een karakterisering van de stedelijke ruimte naar sociaal niveau te komen.

In een in 1968 verschenen studie van de Sociografische Werkgemeenschap (Universiteit van Amsterdam) komt Heinemeijer tot de conclusie, dat verkiezingsuitslagen heel goed gebruikt kunnen worden om ruimtelijke eenheden te rangschikken naar sociaal niveau. (6) Deze bevinding heeft ons doen besluiten de Amsterdamse buurtcombinaties en de Amstelveense kiesdistricten te rangschikken naar sociaal niveau op basis van de uitslagen van de Statenverkiezingen in 1974. We hebben de voorkeur gegeven aan de Statenverkiezingen boven de, in datzelfde jaar gehouden, gemeenteraadsverkiezingen, omdat het kiesgedrag in het eerste geval waarschijnlijk veel minder wordt beïnvloed door actuele politieke strijdpunten en voorkeuren voor personen, en meer uitdrukking zal zijn van een algemene politieke oriëntatie dan in het geval van de gemeenteraadsverkiezingen. In navolging van Heinemeijer hebben we het percentage VVD-stemmen als een indicator voor hoge status opgevat en het percentage CPN-stemmen als een indicator voor lage status. Uit het onderzoek van Heinemeijer kwam namelijk naar voren, dat de CPN-rangorde het meest overeenkomt met de rangorde van het Amsterdamse Bureau van Statistiek voor de buurtcombinaties met een lage status, terwijl de VVD-rangorde het meest overeenkomt met de rangorde van het Bureau van Statistiek voor de buurtcombinaties met een hoge status. Op grond hiervan hebben we besloten de CPN- en VVD-rangorde zo te combineren, dat de rangpositie van de hogestatusgebieden voornamelijk wordt bepaald door het percentage VVD-stemmen en de rangpositie van de lagestatusgebieden vooral door het percentage CPN-stemmen. Dit wordt bereikt door de rangschikking van de Amsterdamse buurtcombinaties en de Amstelveense kiesdistricten te laten afhangen van het verschil in percentages VVD- en CPN-stemmen. Is het verschil hoog ten gunste van de VVD, dan hebben we met een hogestatusgebied te maken, is het verschil daarentegen hoog ten gunste van de CPN dan betreft het een lage statusgebied.

Kaart 4.4. is samengesteld op basis van deze gegevens en geeft inzicht in de ruimtelijke verdeling van de verschillende gebieden binnen Amsterdam en Amstelveen naar sociaal niveau. Uit Kaart 4.4. blijkt ook, dat de oorspronkelijke, per buurtcombinatie of kiesdistrict geaggregeerde gegevens op dezelfde wijze in vierkantgegevens zijn vertaald, als eerder met de Bedrijfsregistergegevens is gebeurd.

Kaart 4.4: Sociaal niveau van wijken in Amsterdam en Amstelveen (VVD-CPN rangorde).

3. De fysionomie van de stedelijke ruimte

De derde groep van ruimtelijke kenmerken die wij hebben geïnventariseerd en vastgelegd in ons vierkantenbestand, betreft de fysionomie van de stedelijke ruimte. Uit de veelheid van milieukenmerken die onder de noemer 'amenities' is te vangen, hebben we er een aantal geselecteerd waarvan mag worden aangenomen dat ze in belangrijke mate het 'gezicht' van een gebied bepalen. Per vierkant is vastgelegd, hoe groot de percentages groen en water zijn, en wat de ouderdom van de bebouwing is. (7) De basisgegevens hiervoor zijn ons verstrekt door de Diensten van Publieke Werken in Amsterdam en Amstelveen: voor het groen en het water konden we beschikken over lijsten met percentages per buurtcombinatie of - in Amstelveen - per wijk, voor de ouderdom van de bebouwing over een kaart, waarop in tienjaarlijkse categorieën vanaf 1860 is aangegeven, uit welke tijd de bouwblokken stammen.

d. Activiteiten en de aard van de gebruikte ruimten

Met dit onderzoek beogen we onder meer inzicht te krijgen in de vraag, hoe de ruimtelijke situatie waarin bewoners verkeren het gedrag en meer in het bijzonder het patroon van activiteiten beïnvloedt. Daartoe hebben we ons eerst uitvoerig beziggehouden met de activiteiten die door bewoners gewoonlijk met een zekere regelmaat en minimale frequentie buitenshuis worden verricht, en vervolgens met die kenmerken van de stedelijke ruimte die relevantie zouden kunnen bezitten voor de ontplooiing van deze activiteiten. Het zal duidelijk zijn, dat niet alle geïnventariseerde milieukenmerken voor elke activiteit van even grote betekenis zijn. Zo zal voor het ruimtelijk patroon van winkelactiviteiten vooral de geografische distributie van de winkelvoorzieningen van belang zijn en in mindere mate misschien ook de horecavoorzieningen. Voor het uitgaansgedrag daarentegen zullen juist de aanwezigheid en de locatie van café's, restaurants, bioscopen e.d. van doorslaggevende betekenis zijn. Iets minder duidelijk is, welke invloed verschillen in sociaal niveau tussen gebieden op het gedragspatroon van bewoners zullen hebben. Het is echter aannemelijk dat, als er van enig verband sprake is, dit vooral in het ruimtelijk patroon van sociale activiteiten zichtbaar zal zijn. Tenslotte laten fysionomische verschillen in de objectieve ruimtelijke structuur zich nog moeilijker rechtstreeks met bepaalde activiteiten in verband brengen; in eerste instantie is daarom nagegaan of er een verband valt te ontdekken tussen het totale patroon van gelocaliseerde activiteiten van diverse categorieën bewoners en de fysionomie van de stedelijke ruimte.

Het is evident, dat met deze voorbeelden geen uitputtende opsomming van alle combinatiemogelijkheden is gegeven. We hebben slechts geprobeerd een zinvolle keuze te doen uit de bijna eindeloze reeks relaties, die er tussen de verschillende activiteiten en milieukenmerken gelegd kunnen worden. In het vervolg van dit rapport willen wij in ieder geval de bovengenoemde relaties aan een nader onderzoek onderwerpen.

Zoals we eerder hebben opgemerkt, stellen de plaatscodes ons in staat activiteitenpatronen te confronteren met de objectieve ruimtelijke structuur van het onderzoeksgebied. Dit kan op verschillende manieren gebeuren. Zo is het mogelijk via de plaatscodes van activiteiten en milieukenmerken na te gaan, in hoeverre bewoners bij het verrichten van hun regelmatig terugkerende activiteiten buitenshuis selectief zijn met betrekking tot het *soort* ruimten dat zij bezoeken, nog los van de vraag *waar* die ruimten zich precies bevinden. Deze zuiver inhoudelijke analyse van het ruimtegebruik kan nuttig zijn als we bijvoorbeeld de vraag willen beantwoorden of bewoners met een lage sociaal-economische status voor hun sociale activiteiten overwegend in gebieden komen van laag sociaal niveau, terwijl bewoners met een hoge status voor dezelfde activiteiten vaker gebieden met een hoog sociaal niveau bezoeken. Of als we willen weten, welke bewoners voor het doen van hun dagelijkse boodschappen de voorkeur geven aan gebieden met een hoge winkeldiversiteit en welke liever hun inkopen doen in gebieden met een geringe winkeldiversiteit.

Uit het laatste voorbeeld komt echter ook naar voren, dat een analyse van activiteitenplaatsen zich vaak niet zal kunnen beperken tot alleen het inhoudelijke, dus met veronachtzaming van de ruimtelijke aspecten. Immers, de plaatsen die ik bezoek om mijn dagelijkse boodschappen te doen, worden door mij niet slechts geselecteerd op grond van de aard van de winkels, maar daarbij zullen zeker ook overwegingen van bereikbaarheid of reistijd een rol spelen. Wanneer we willen nagaan, of er tussen bewoners verschillen in voorkeur zijn aan te wijzen voor gebieden met een hoge of lage winkeldiversiteit, dan zullen we dus de factor afstand in de beschouwingen dienen te betrekken. De ruimtelijke situaties waarin de bewoners verkeren, zullen met andere woorden zo goed mogelijk op het punt van de nabijheid van dergelijke gebieden tot de eigen woonstructuur gecontroleerd moeten worden. En dit veronderstelt uiteraard kennis omtrent de ruimtelijke distributie van gebieden met een hoge c.q. lage winkeldiversiteit.

Kennis omtrent de voorzieningenstructuur is ook vereist, wanneer we bijvoorbeeld aan de hand van het ruimtelijk patroon van activiteitenplaatsen de vraag willen beantwoorden, of oudere bewoners voor hun recreatieve activiteiten meer op de eigen woonwijk zijn georiënteerd dan jongeren. Om een afdoende antwoord op deze vraag te geven is het immers niet voldoende voor de onderscheiden bewonerscategorieën gemiddelde afstanden te berekenen tussen woonstructuur en activiteitenplaatsen; wij zullen bij de vergelijking van deze gemiddelde afstanden ook rekening moeten houden met het feit dat de recreatiemogelijkheden van situatie tot situatie belangrijk van elkaar kunnen verschillen.

In het voorgaande zijn we uitgegaan van de relatie bewoner-habitat waarbij we verschillen in ruimtelijke situaties hebben opgevat als een storende factor die ons een helder zicht op die relatie beneemt. We kunnen de zaak ook omdraaien en nagaan welke invloed de gebouwde omgeving heeft op de habitat van bewo-

ners. In dat geval zullen we er rekening mee moeten houden, dat niet alle bewoners op dezelfde manier met hun omgeving omgaan. Het zal duidelijk zijn, dat beide analyses uitgevoerd moeten worden om uitspraken te kunnen doen over wie onder welke ruimtelijke condities hoe reageert. We zullen met het beantwoorden van deze vraag echter nog even wachten tot hoofdstuk 6. In het volgende hoofdstuk zullen we eerst nader bezien, of we meer van het ruimtelijke gedrag van onze respondenten kunnen verklaren, indien we zowel kennis dragen van de demografische en sociaal-structurele kenmerken van deze bewoners als van hun waardenoriëntaties.

Daarbij kunnen we overigens toch niet geheel voorbijgaan aan de invloed, die mogelijk ook het woonmilieutype op het ruimtelijke gedrag uitoefent. Wat we wel even zullen laten rusten, is een analyse van de invloed van de concrete situatie, waarin de respondenten van de verschillende woonstructuren zich bevinden, op het gebruik en de beleving van de ruimte. Deze analyse zullen we niet in alle dertien woonstructuren uitvoeren, maar slechts in een selectie daaruit, waarbij met name gelet zal worden op het karakter van de fysieke woonomgeving en de omvang en vergelijkbaarheid van de respondentenpopulaties.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK 4

- (1) In een vroeg stadium van de analyse is besloten de routes - voorlopig althans - buiten beschouwing te laten. Bij een eerste inspectie van het grondmateriaal bleken de routes weinig nieuws te kunnen toevoegen aan de informatie die op basis van vergelijking van activiteitenplaatsen kan worden verkregen, terwijl de verwerking van routegegevens zeer veel meer problemen met zich meebrengt dan de verwerking van activiteitenplaatsen. De keuze van kanalen voor verplaatsing blijkt in vergaande mate te worden bepaald door (1) de locatie van de activiteitenplaatsen, en (2) de wens de reistijd te minimaliseren. Een uitzondering vormen de kanalen die niet in de eerste plaats om hun middelfunctie worden gekozen, maar die door de gebruiker als het ware tot activiteitenplaats worden verheven (etalages kijken in de stad, ommetje in de buurt).
- (2) Stoppelenburg, P.A., Proefonderzoek naar de habitat van stadsbewoners in Tilburg, IVA, Tilburg, aug. 1974.
- (3) We kunnen in het algemeen stellen, dat van de afstand die de bewoner bereid is af te leggen, afhangt uit hoeveel gelijksoortige voorzieningen hij kan kiezen, maar omgekeerd geldt ook dat van de minimale omvang van het verzorgingsgebied van een voorzieningensoort afhangt, hoeveel van dergelijke voorzieningen er binnen een bepaald gebied kunnen functioneren. Uit het samenspel van beide factoren resulteert dan een hiërarchisch opgebouwde voorzieningenstructuur. Zie o.a. Berry, B.J.L. en W.L. Garrison, *The functional bases of the central-place hierarchy*, in: H.M. Mayer en C.F. Kohn (eds.), *Readings in Urban Geography*, Chicago/London 1959.

- (4) Meer gedetailleerde informatie over de inventarisatie van ons onderzoeksgebied is te vinden in de doctoraalscriptie van R.A.J.M. van Eijkeren, *Activiteitenpatronen en soorten ruimtegebruik bij stadsbewoners, Operationalisering en toepassing van een tweetal begrippen*, Tilburg, febr. 1977.
- (5) Voorlopige rangschikking van de Amsterdamse wijken naar sociaal niveau op grond van de volkstelling 1960, in: *Op grond van cijfers, I* (1963), 1 en *Sociale stratificatie van de Amsterdamse wijken*, in: *Op grond van cijfers, I* (1964), 2.
- (6) Heinemeijer, W.F. e.a., *Het centrum van Amsterdam, Een sociografische studie*, Amsterdam 1968, pp. 54-60.
- (7) Niet in het vierkantenbestand opgenomen, maar wel beschikbaar in de vorm van kaarten zijn gegevens over ondermeer SO₂-concentraties en gevaarlijke kruispunten. Bron: Jaarboek 1974 van het Bureau van Statistiek der Gemeente Amsterdam.

Hoofdstuk 5

DE INVLOED VAN WAARDENORIENTATIES OP HET RUIMTELIJKE GE- DRAG

a. Inleiding

In dit hoofdstuk zullen we ons vooral bezighouden met de vraag, in hoeverre we het ruimtelijke gedrag van bewoners beter kunnen verklaren, indien we van de bewoners niet alleen weten hoe oud ze zijn, wat voor soort werk ze doen, of ze een auto tot hun beschikking hebben enz., maar ook informatie hebben over hun waardenoriëntaties. We spreken van waardenoriëntatie, wanneer we in de rangordes van waarden die de bewoners tijdens de enquête hebben opgesteld een patroon kunnen onderkennen dat door meerdere bewoners wordt gedeeld. Interessant is dan na te gaan, of bewoners met dezelfde waardenoriëntatie ook in sociaal-structureel opzicht overeenkomstige trekken vertonen. Wij gaan immers van de veronderstelling uit dat de waarden waarop het individu zich oriënteert, niet uit de lucht komen vallen of een strikt persoonlijke aangelegenheid zijn, maar in belangrijke mate zijn gebonden aan de sociale posities die het desbetreffende individu in de maatschappij inneemt.

Van de sociale kringen waarin het individu verkeert en de posities die hij daarin inneemt, hangt af welke waarden ten overstaan van hem sterk worden benadrukt en dus grote kans maken door hem te worden geïnternaliseerd. Naarmate de eigen kring minder gesloten is, zullen ook de opvattingen van anderen over wat wenselijk is meer kans krijgen tot het individu door te dringen. In het algemeen kan worden gezegd, dat in onze samenleving door de moderne communicatiemedia, de toegenomen sociale en geografische mobiliteit en de verbeterde opleidingskansen de kennisname van wat anderen doen en denken aanmerkelijk is vergemakkelijkt. We moeten echter ook vaststellen, dat dit niet voor alle sociale categorieën in gelijke mate opgaat. Vrouwen bijvoorbeeld verkeren wat dat betreft in een ongunstiger positie dan mannen; hetzelfde geldt waarschijnlijk voor mannen die onder streng gereglementeerde omstandigheden voornamelijk met dingen werken, vergeleken met mannen die in hun werk onder omstandigheden van grote autonomie vooral met mensen en gegevens omgaan.

In ieder geval zijn degenen die voor ons de rol van 'significant others' kunnen vervullen door de gesignaleerde ontwikkelingen in aantal toegenomen en beperken zich niet meer uitsluitend tot de mensen die wij uit onze onmiddellijke omgeving kennen. Doordat groepen en individuen uit andere sectoren van de samenleving binnen ons gezichtsveld zijn gekomen en als referentiecategorie kunnen dienen bij ons denken en doen, zijn enerzijds allerlei subculturele verschillen tussen categorieën positiebekleders vervaagd en vloeiender geworden, en anderzijds hebben de grotere zichtbaarheid en geëxposeerdheid van leefwerelden over

en weer geleid tot een toenemende culturele differentiatie en sociaal-structurele complexiteit.

Dit alles maakt het er uiteraard niet eenvoudiger op de vinger te leggen op dat samenstel van sociologische variabelen, dat een maximale verklaring kan bieden voor geconstateerde verschillen in ruimtelijk gedrag. Het zal intussen wel duidelijk zijn geworden, dat wij de opvatting zijn toegedaan dat in een dergelijke analyse 'waarden'-variabelen niet mogen ontbreken. Maar daarmee is niet alles gezegd. Waarden zijn zelf niet waarneembaar; wij menen hun bestaan en hun karakter te kunnen afleiden uit hetgeen we in ons zelf ervaren en uit bepaalde regelmatigheden, die wij in het gedrag van anderen opmerken. Door dit 'verborgen' bestaan zullen waarden altijd wel aanleiding geven tot meningsverschillen over wat waarden nu eigenlijk precies zijn, op welke manier ze doorwerken in het manifeste gedrag en hoe we ze het beste kunnen meten.

In hoofdstuk 3 hebben we de lezer kennis laten maken met het werk van Melvin Kohn en Milton Rokeach. Kohn heeft ons vooral geboeid door de wijze waarop hij een relatie heeft weten te leggen tussen bepaalde waardenoriëntaties en de plaats die iemand in de sociaal-economische structuur inneemt; Rokeach heeft onze aandacht getrokken door de grondigheid waarmee hij te werk is gegaan om een geldig en betrouwbaar instrument te construeren om waarden te meten. In ons onderzoek hebben we geprobeerd te profiteren van de sterke kanten in het werk van beide onderzoekers. Hoe we dat concreet hebben aangepakt, daarvan zal in paragraaf c. verslag worden gedaan. Maar voordat we daaraan kunnen beginnen, moeten we eerst nog iets meer weten van de achtergronden van onze bewoners in verband met het soort ruimtelijke gedrag dat zij vertonen.

b. Achtergrondkenmerken van de bewoners

In het eerste deel van tabellenbijlage A (pp. 225-230) zijn de respondenten per woonstructuur geteld naar achtergrondkenmerken als geslacht, leeftijd, aard van het beroep en verder ook naar de kenmerken beschikbaarheid auto, beschikbare hoeveelheid vrije tijd en woonhistorie. In Tabel 5.1. hebben we getracht deze gegevens op zodanige wijze samen te vatten, dat een duidelijk overzicht wordt verkregen van de verdeling van de respondenten naar de bedoelde kenmerken over de verschillende woonstructuren. Het is niet onze bedoeling hier in te gaan op de verschillen en overeenkomsten, die er tussen de respondenten van de dertien woonstructuren ten aanzien van deze achtergrondkenmerken bestaan. Op deze kwestie komen we in hoofdstuk 6 nog terug.

In de volgende analyses gaan we voorbij aan eventuele verschillen tussen de diverse deelpopulaties en baseren ons op het totaal aan respondenten. Daarbij dienen we ons uiteraard wel te realiseren, dat de wijze waarop dit bestand is opgebouwd, het ons onmogelijk maakt uitspraken te doen die representatief zijn te

achten voor een omvangrijker concreet bewonersuniversum. Op dit punt zijn we reeds uitvoerig in hoofdstuk 3 ingegaan. Wel kunnen onze analyses uitmonden in aanwijzingen, dat er tussen variabelencomplexen bepaalde samenhangen bestaan. De variabelencomplexen waarover het hier in de eerste plaats gaat, zijn in het conceptuele kader op p.24 aangeduid met (1) demografische en structurele kenmerken, (2) beschikbaarheid auto, (3) beschikbare hoeveelheid vrije tijd, (4) woonhistorie, (5) waardenoriëntatie en (9) habitat. Aan het einde van onze analyse zullen we ook nagaan, in hoeverre bepaalde aspecten van de (8) actuele ruimtelijke situatie in het ruimtelijke gedrag doorwerken. (Zie Tabel 5.1.).

Voor het gemak zijn in de eerste analysestap de onafhankelijke variabelen genoemd onder (1) tot en met (4) samengevoegd. Blijkens het conceptuele model vervullen waardenoriëntaties een interveniërende functie tussen demografische en structurele variabelen aan de ene kant en de afhankelijke habitatvariabelen aan de andere kant. Bovendien wordt een rechtstreeks (grensstellend) effect verondersteld van de demografische en structurele variabelen - als ook van 'beschikbaarheid auto' en 'beschikbare hoeveelheid vrije tijd' - op de habitat. Vroegere woonervaringen tenslotte zullen volgens het model van invloed zijn op het actuele ruimtelijke gedrag en wellicht ook de waardenoriëntaties niet geheel onberoerd laten.

We hebben eerder gezien, dat aan het habitatbegrip vele facetten zijn te onderscheiden. In operationele termen betekent dit, dat een groot aantal variabelen is vereist om het begrip in kwestie enigszins adequaat te representeren. Het betekent vervolgens ook, dat een zeer uitgebreide analyse nodig is om de aan het begin van dit hoofdstuk opgeworpen vraagstelling in al haar vertakkingen te onderzoeken. Praktische overwegingen hebben ons ertoe gebracht de analyse zo op te zetten, dat in een vroeg stadium tot reductie van het aantal onafhankelijke variabelen kan worden besloten. Wij hebben daarbij gebruik gemaakt van de eerste stap in een analysemethode die in ons land bekendheid heeft gekregen onder de naam contrastgroepenmethode. (1)

Aangezien wij voorlopig niet zijn geïnteresseerd in de onderlinge samenhang van de onafhankelijke variabelen ten opzichte van de te verklaren habitatvariabelen, beperken we ons tot de eerste stap in de analyse. Daarbij gaat het erom - hetzelfde geldt overigens voor eventuele volgende stappen in de analyse - de respondenten naar elk van de onafhankelijke variabelen zo in twee groepen te verdelen, dat die twee groepen een maximaal 'contrast' te zien geven ten opzichte van de te verklaren variabele. Maximaal contrast wil hier zeggen, dat in de ene groep een zo groot mogelijk aantal respondenten zit, dat positief scoort op de afhankelijke en in de tweede groep een zo groot mogelijk aantal, dat negatief scoort. Hoe groter het contrast tussen beide groepen, hoe groter het percentage verklaarde variantie (V). Voor deze grootheid V uit de contrastgroepenanalyse kan worden aangetoond dat: $V/100 = \tau = |r|^2$. Tau is de associatiecoëfficiënt tau van Goodman en Kruskal.

Tabel 5.1.

Achtergrondgegevens van de respondenten per woonstructuur (*)

	Woonstructuur													Totaal
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
Aantal respondenten	94	21	28	15	46	44	32	30	65	81	136	96	122	810
% Vrouwen	50	52	52	40	50	50	59	50	42	48	52	45	51	50
Gem. leeftijd in jaren	45	50	47	52	42	47	43	48	45	52	49	48	46	47
% Gehuwd	92	91	86	87	100	91	81	83	91	94	94	91	91	91
Gem. huishoudengrootte	3,4	3,1	3,1	2,7	4,0	3,0	2,6	3,8	3,7	3,0	3,2	3,2	3,4	3,3
% Gezinnen met kinderen < 5 jaar	18	5	21	13	28	9	22	10	17	6	15	14	18	15
% Werkzaam in beroep of bedrijf	67	76	64	87	62	70	66	57	71	66	60	63	74	66
Score beroepsniveau	1,5	1,9	2,1	1,6	1,4	1,8	1,4	1,7	1,1	1,2	1,4	1,3	1,3	1,4
Werkt vnl. met (in %):														
- mensen	45	50	50	54	17	57	43	41	23	31	36	28	23	34
- gegevens	36	38	39	39	41	20	48	35	19	14	32	32	31	30
- dingen	19	13	11	8	41	23	10	24	57	56	32	40	46	35
% Sterk gereglementeerd werk	38	31	17	38	41	17	38	59	60	57	50	47	58	47
% Veel controle baas of chef	48	56	28	38	34	33	30	0	49	43	61	60	50	47
Mediaan netto-inkomen in gulden per maand	1494	1525	1543	1775	1400	1400	1483	1400	1375	1373	1433	1379	1291	1410
Score opleidingsniveau hoofdkostwinner	2,0	2,1	2,5	2,2	1,9	2,0	2,0	1,9	1,5	1,5	1,8	1,8	1,7	1,8
Score beroepsniveau hoofdkostwinner	1,6	1,8	2,0	1,5	1,5	1,8	1,6	1,7	1,2	1,2	1,5	1,4	1,4	1,5
Mediaan netto-inkomen hoofdkostwinner	1568	1713	1619	1649	1535	1661	1507	1525	1425	1399	1546	1591	1517	1510
Score S.E.S.	2,0	2,0	2,6	2,0	1,9	2,1	2,0	2,1	1,6	1,7	1,9	1,8	1,7	1,9
% Bezoek van familie	83	76	71	80	72	84	66	77	74	90	79	83	83	80
% Bezoek van vrienden	75	95	69	87	57	72	75	70	61	61	70	60	60	67
% Auto beschikbaar	71	81	75	80	80	66	73	60	63	68	60	73	64	68
Mediaan uren vrije tijd	4,1	4,6	3,2	4,1	3,7	4,3	3,9	3,8	4,5	4,6	4,5	4,4	4,8	4,3
% Ingewoond	18	10	29	27	24	26	34	17	32	21	19	27	29	24
% Vorige woning een-gezinshuis	20	0	20	27	17	22	11	48	34	24	16	15	11	19
% Vorige woning in A'dam of A'veen	80	100	84	91	93	87	93	59	82	75	89	92	85	85
Stadsdeel vorige woning (**)	OW	OW	WT	OW	OZ	O	NZ	O	OW	OW	OZ	OW	OW	OW
Mediaan woonduur huidige adres in jaren	8,4	>11	5,5	>11	8,1	9,0	6,3	>11	>11	>11	>11	>11	>11	>11
Milieutype (***)	LS	T	T	LS	LS	LS	T	LS	T	T	RG	T	RG	

(*) De cijfers zijn steeds berekend over de respondenten, aan wie een bepaalde waarde op de desbetreffende variabele kon worden toegekend.

(**) OW = Oud West, WT = Westelijke Tuinsteden, OZ = Oud Zuid, O = Oud Oost en Nieuw Oost en NZ = Nieuw Zuid. Zie ook de Kaartjes 3.1. en 3.2.

(***) LS = levendig-stenig, T = tussenvorm en RG = rustig-groen.

Met het uitvoeren van de eerste stap van de contrastgroepenanalyse willen we twee dingen bereiken. In de eerste plaats hopen we langs deze weg aanwijzingen te verkrijgen, welke onafhankelijke variabelen wel en welke niet rechtstreeks met de diverse habitatvariabelen samenhangen. We veronderstellen een 'significant' verband, wanneer een tau-waarde wordt gevonden van tenminste .04 ($|r| = .20$); de ervaring leert dat in steekproeven van niet te kleine omvang een $|r|$ van .20 ($\alpha = .05$) meestal ruimschoots boven die correlatiecoëfficiënt blijft waarbij nog net van een significant verband tussen de onderzochte variabelen kan worden gesproken.

In de tweede plaats biedt de contrastgroepenmethode ons de mogelijkheid vast te stellen bij welke tweedeling van de onafhankelijke variabele de hoogste V-waarde wordt bereikt en dus het grootste contrast met betrekking tot de te verklaren habitatvariabele. Bij variabelen op interval- of ordinaal niveau gemeten dient uiteraard de 'natuurlijke volgorde' der categorieën bewaard te blijven. In die gevallen gaat het erom de kritische cesuur in die volgorde op te sporen. Bij variabelen van nominaal niveau is die volgorde per definitie afwezig, hetgeen betekent dat in principe elke verdeling in twee groepen in aanmerking komt.

De eerste stap van de contrastgroepenanalyse heeft ons aanleiding gegeven met de volgende gedichotomiseerde achtergrondvariabelen verder te gaan. Alle variabelen genoemd in het overzicht vertonen een significante samenhang met tenminste een van de 15 habitatvariabelen.

geslacht (man/vrouw) leeftijd (< 43 jr./ ≥ 43 jr.) burgerlijke staat (wed./ov.) gezinshoofd (wel/niet) gezinsfase (met k. ≤ 17 jr./ov.) werkzaam (wel/niet) aard werk (mensen/geg. of dingen) aard werk (mensen of geg./dingen) aard werk (geg./mensen of dingen)	reglementering werk (sterk/zwak) contrôle werk (veel/weinig) netto-inkomen (laag/hoog) opleiding hfdkw. (laag/hoog) bezoek van familie (weinig/veel) bezoek van vrienden (weinig/veel) auto beschikbaar (wel/niet) vrije tijd (weinig/veel) woontuur (< 11 jr./langer)
--	---

Aan deze opsomming van onafhankelijke variabelen willen we nog een drietal opmerkingen vastknopen. In de eerste plaats bleek het grootste contrast binnen een bepaalde onafhankelijke variabele met betrekking tot de verschillende habitatvariabelen niet steeds bij dezelfde tweedeling van die onafhankelijke variabele gevonden te worden. We hebben dit probleem trachten op te lossen door een soort gemiddelde tweedeling te bepalen, waar het variabelen van interval- of ordinaal niveau betrof. Voor de geselecteerde variabelen van nominaal niveau

was het veel moeilijker tot een bevredigende oplossing te komen. In één geval - aard van het beroep - hebben we zelfs moeten kiezen voor het opnemen van drie tweedelingen.

In de tweede plaats moet worden opgemerkt, dat 'beschikbaarheid auto', 'vrije tijd' en 'woonduur' toch in het rijtje van onafhankelijke variabelen zijn opgenomen, hoewel ze strikt genomen niet voldoen aan de door ons aangelegde selectiecriteria.⁽²⁾ Het gaat hier om variabelen die in de vakjes (2), (3) en (4) van ons conceptuele model thuishoren.

Tenslotte willen we nog heel in het kort iets zeggen over de sterkte van de gevonden samenhangen. Tau-waarden boven de .09 ($|r| = .30$) hebben we slechts in enkele gevallen kunnen registreren: (1) tussen geslacht en de daarmee gecontamineerde bewonerskenmerken als al of niet werkzaam zijn in beroep of bedrijf enerzijds en het winkelgedrag anderzijds, en (2) tussen het ontvangen van familie- en vriendenbezoek en het brengen van familie- en vriendenbezoek.

We kunnen deze weinig verrassende uitkomsten nog nader adstrueren. Vrouwen blijken veel vaker dan mannen de dagelijkse inkopen te doen ($\tau = .35; |r| = .59$); voor wat het kopen van duurzame consumptiegoederen betreft, bestaan er tussen de mannelijke en vrouwelijke respondenten echter geen verschillen van betekenis. Met betrekking tot familie- en vriendenbezoek kan nog worden opgemerkt, dat het ontvangen en het bezoeken van vrienden kennelijk meer op basis van wederkerigheid gebeurt ($\tau = .49; |r| = .70$) dan het ontvangen en het bezoeken van familieleden ($\tau = .20; |r| = .45$). Tussen het ontvangen van familie en het bezoeken van vrienden, als ook tussen het ontvangen van vrienden en het bezoeken van familie, uitgedrukt in het aantal ontvangen 'partijen' c.q. bezochte adressen, bestaat geen significante samenhang.

Op dit punt zullen we onze beschouwingen over achtergrondkenmerken van bewoners en ruimtelijk gedrag even onderbreken om ons te kunnen verdiepen in de waardenoriëntaties van de respondenten.

c. De waardenoriëntaties

Kohn was in zijn studie naar 'Class and Conformity' niet alleen geïnteresseerd in het verband tussen 'social class' en waardenoriëntaties, maar ook in de wijze waarop ouders de waarden die specifiek zijn voor hun sociaal-economische positie, in het socialisatieproces doorgeven aan hun kinderen. Om die reden heeft Kohn zich in zijn hoofdonderzoek beperkt tot in beroep of bedrijf werkzame vaders van kinderen in de leeftijd van 3 tot 15 jaar. En daarom ook hebben zijn dertien vragen aangaande meer of minder wenselijke eigenschappen bij kinderen betrekking op bepaalde, vooraf op grond van leeftijd en geslacht geselecteerde eigen kinderen en niet zoals in ons onderzoek op (eventuele) eigen kinderen in het algemeen.⁽³⁾

Indien het uitsluitend gaat om het vaststellen van de waardenhiërarchie van de

respondent zelf en niet tegelijk ook om het proces van overdracht van waarden op de kinderen, dan verdient het ons inziens de voorkeur de vragen van Kohn op eigen kinderen in het algemeen te laten slaan. We gaan er dan van uit, dat in de eigenschappen die een respondent graag in zijn kinderen terugvindt, zijn eigen waardenpatroon duidelijk wordt weerspiegeld. Bovendien is het instrument van Kohn dan ook te gebruiken in het geval er respondenten zijn, die zelf geen (jonge) kinderen hebben zoals in ons onderzoek.

De studie van Kohn is vooral belangrijk, omdat op overtuigende wijze wordt aangetoond, dat de sociaal-economische positie en de werkomstandigheden van de vader nauw samenhangen met zijn waardering van 'self-direction' voor zijn kinderen. 'Middle-class' vaders die in hun werk veel met mensen, ideeën of gegevens hebben te maken, zijn vaak ook betrekkelijk vrij van directe supervisie van hun chef. Het blijkt nu, dat deze mensen in hun waardenoriëntatie sterk het accent leggen op 'internal standards for behavior', dat wil zeggen op 'self-direction'. Aan de andere kant blijken vaders die voornamelijk met dingen werken en in hun werk weinig initiatieven kunnen ontplooien door sterke reglementering van en vergaande controle op het werk, in het algemeen de neiging te vertonen voor zichzelf en hun kinderen conformistische waarden te benadrukken. Deze laatste waarden verwijzen naar 'externally imposed rules'. Wright en Wright hebben in hun gedeeltelijke replicatie van het onderzoek van Kohn bovendien kunnen aantonen, dat ook bij moeders een sterke samenhang bestaat tussen sociaal-economische positie en hun waardering van 'self-direction'.

Niet de reacties van onze respondenten op de dertien 'parental values' van Kohn hebben wij uiteindelijk als grondmateriaal genomen bij ons speuren naar waardenoriëntaties maar de rangordes waarin de waarden van Rokeach door de respondenten zijn gelegd. Daarvoor is een aantal redenen aan te geven. In de eerste plaats is het instrument van Rokeach met zijn achttien fundamenteel te achten instrumentele waarden completer dan Kohn's reeks van dertien uitspraken. Als het gaat om het meten van waarden van de respondenten zelf dan kan Rokeach bovendien op het punt van validiteit en betrouwbaarheid van zijn instrument zeker concurreren met Kohn.

In de tweede plaats houdt Rokeach zich niet alleen bezig met het meten van instrumentele waarden, maar hij besteedt tevens aandacht aan het patroon van eindwaarden. Voor het begrijpen van gedrag lijkt het ons van groot belang, dat wij naast kennis omtrent de oriëntatie van individuen op wenselijke wijzen van gedragen ook kennis hebben van de gerichtheid van individuen op wenselijke eindtoestanden van bestaan. Rokeach verschaft met zijn reeks van achttien eindwaarden de mogelijkheid die kennis op te doen.

Om tot de vaststelling van waardenoriëntaties te komen is op de achttien instrumentele en op de achttien eindwaarden van Rokeach factoranalyse toegepast. Uitgangspunt daarbij vormden de rangnummers die de respondenten eerst aan de achttien eindwaarden en vervolgens aan de achttien instrumentele waarden

hadden toegekend. Elke respondent kreeg een score op een waardevariabele overeenkomstig het rangnummer van de desbetreffende waarde in de waardenhiërarchie van die respondent. Aangenomen werd dat de afstanden tussen de scores op een waardevariabele gelijk waren.

Voor onze analyse van waardenpatronen konden we beschikken over computerprogramma's voor 'principal component analysis' en voor 'common factor analysis'.⁽⁴⁾ Een argument dat pleit voor 'common factor analysis' is, dat deze vorm van analyse recht doet aan de omstandigheid, dat in het sociologische onderzoek variantie vaak voor een aanzienlijk deel bestaat uit unieke variantie, variantie dus die een variabele niet gemeenschappelijk heeft met de andere variabelen uit de matrix. De bevindingen van Rokeach geven bovendien aanleiding te verwachten, dat de proportie variantie die een waardevariabele wel gemeen heeft met de andere waardevariabelen steeds tamelijk laag en tevens fluctuerend zal zijn.⁽⁵⁾ Op grond van deze overwegingen hebben wij gekozen voor 'common factor' analyse.

Nu doet zich echter de moeilijkheid voor, dat er tussen de verschillende waarden sprake is van lineaire afhankelijkheid.⁽⁶⁾ Lineaire afhankelijkheid houdt in ons geval in, dat als een individu zeventien waarden heeft gerangordend, hij daarmee het rangnummer van de achttiende waarde volledig heeft vastgelegd. En daarmee vervalt eigenlijk de mogelijkheid om op basis van multiële lineaire regressierekening tot schattingen van de communaliteiten te komen. Principale componentenanalyse ondervindt van deze lineaire afhankelijkheid geen hinder, omdat daar de communaliteiten niet geschat maar eenvoudig op één worden gesteld. Om uit het probleem van de lineaire afhankelijkheid te komen hebben we de volgende weg bewandeld.

Eerst hebben we met behulp van principale componentenanalyse die waarde uit de reeks van eind- respectievelijk instrumentele waarden verwijderd, die het laagste correleerde met de als eerste verschijnende, benoembare factordimensies (en dus hoog correleerde met de volgende). Op de overblijvende zeventien eind- en zeventien instrumentele waarden is vervolgens 'common factor analysis' uitgevoerd.

We zullen beginnen met de resultaten van de principale componentenanalyse weer te geven. Zowel bij de eind- als bij de instrumentele waarden hebben we acht dimensies geëxtraheerd. In beide gevallen bleek het percentage verklaarde variantie na de vierde factordimensie relatief een sterke daling te vertonen. Dit leidde tot de conclusie, dat we in ieder geval niet meer dan 2×4 factordimensies zouden mogen interpreteren; in de vijfde en volgende dimensies kon wel eens te veel random error verstopt zitten. De eigenwaarden van de eerste vier dimensies lagen in beide gevallen boven de 1.30.

Voor wat de interpretatie van de factordimensies betreft zijn we bij de eindwaarden gestopt met de eerste dimensie, bij de instrumentele waarden bij de tweede dimensie. Ook na varimaxrotatie bleven de tweede respectievelijk derde en vol-

gende factordimensies slecht interpreteerbaar. Op grond van hun lage lading op de eerste respectievelijk de eerste twee dimensies is tenslotte uit de reeks eindwaarden de waarde 'innerlijke evenwichtigheid' verwijderd, uit de reeks instrumentele waarden de waarde 'met verantwoordelijkheidsgevoel'.

De volgende stap bestond uit het uitvoeren van 'common factor analysis' op de resterende zeventien eind- en zeventien instrumentele waarden. In Tabel 5.2, zijn de scheefheidscoëfficiënten (β_1) van de eind- en instrumentele waarden vermeld, als ook de schattingen van de communaliteiten – de gekwadrateerde multiële correlatiecoëfficiënten dus – die op de hoofddiagonalen van de correlatiematri-ces werden ingevuld.

Tabel 5.2.

Scheefheidscoëfficiënten en communaliteiten van de 17 eind- en 17 instru-
mentele waarden.

Eindwaarden		Nr. (*)	Instrumentele waarden	
scheefheid	communaliteit		scheefheid	communaliteit
- 0.02	.55	1	- 0.33	.58
- 0.83	.51	2	0.02	.59
- 0.04	.48	3	- 0.19	.56
0.61	.59	4	0.04	.53
- 0.03	.52	5	- 0.11	.58
0.04	.52	6	0.00	.52
1.18	.48	7	0.07	.61
0.10	.51	8	0.70	.55
0.48	.51	9	1.23	.55
- 0.03	.58	10	- 0.81	.50
- 0.11	.50	11	- 0.01	.60
- 0.03	.51	12	- 0.04	.55
- 2.72	.55	13	- 0.01	.63
0.01	.57	14	0.01	.58
- 0.41	.50	15	- 0.31	.62
0.29	.45	16	0.00	.59
0.00	.57	17	- 0.01	.57

(*) Een korte omschrijving van de waarden kunnen we vinden in Tabel 5.3. en Tabel 5.4.

Aangezien de scheefheidscoëfficiënten niet te hoge waarden bereiken en de communaliteiten niet te laag zijn, lijkt er geen bezwaar tegen factoranalyse te bestaan. In Tabel 5.3. treffen we de uitkomsten aan van 'common factor analysis' op de zeventien eindwaarden zonder rotatie. Tabel 5.4. geeft de overeenkomstige uitkomsten voor de zeventien instrumentele waarden. Evenals bij de componentenanalyse geven de percentages verklaarde variantie zowel bij de eind- als bij de instrumentele waarden aanleiding in ieder geval niet meer dan vier factoren aan een nadere beschouwing te onderwerpen. Bij de eindwaarden blijkt de eigenwaarde van de tweede factor in de ongeroteerde oplossing als ook in de geroteerde twaalfactoroplossing 1.05 te bedragen. Deze betrekkelijk lage eigenwaarde in combinatie met de moeilijke interpreteerbaarheid van de tweede factor heeft ons ertoe gebracht ons te beperken tot de eerste factor. Die eerste factor hebben we genoemd: *hedonisme vs ingetogenheid*.

Wippler heeft in zijn onderzoek naar sociale determinanten van het vrijetijdsgezag ongeveer eenzelfde waardenoriëntatie kunnen onderscheiden. In zijn geval was er echter niet sprake van één bipolaire factor maar van twee monopolaire factoren, die inhoudelijk niet geheel onafhankelijk van elkaar waren. De eerste factor duidde Wippler aan met *puritanistische levenshouding*, de tweede met *onbekommerde levenshouding*. Puritanisme zou dan vooral samenhangen met een positieve instelling tegenover hard werken en een afwijzen van plezier om het plezier, terwijl in de onbekommerde levenshouding juist genoegens als lekker eten en drinken sterk op de voorgrond worden geplaatst. (7)

Wanneer we nu overstappen naar de instrumentele waarden, dan zien we dat de ongeroteerde oplossing een vrij diffuus en dubbelzinnig beeld oplevert. De eigenwaarde van de derde factor blijkt bovendien aan de lage kant te zijn (.89). In de geroteerde driefactoroplossing is die eigenwaarde blijkens Tabel 5.5. weliswaar opgevijseld tot 1.30, maar een probleem blijft de interpretatie van de derde factor. Aangezien dit probleem zich in veel mindere mate bij de eerste twee factoren voordoet, is besloten bij de berekening van factorscores uit te gaan van de geroteerde twaalfactoroplossing. De uitkomsten daarvan zijn te vinden in Tabel 5.5.

Een aardig detail is dat, wanneer we deze oplossing vergelijken met de geroteerde twaalfactoroplossing uit de componentenanalyse, we moeten vaststellen dat zowel de volgorde als het teken van de factoren is omgedraaid. In beide gevallen gaat het wel om dezelfde factoren.

Maar nu dan de interpretatie van de beide factoren. De eerste factor hebben we aangeduid met *rationeel-egoïstisch vs emotioneel-altruïstisch*. De waarden die op deze factor relatief hoog laden zijn nagenoeg dezelfde als die Rokeach voor mannen en vrouwen vond: in zijn onderzoek blijken Amerikaanse mannen signi-

Tabel 5.3.

Factorstructuur van de 17 eindwaarden (ongeroteerd).

Eindwaarden	Factoren (*)							Communaliteiten (**)
	1	2	3	4	5	6	7	
1. een leven zonder materiële zorgen		.54						.41 (.05)
2. een opwindend leven	.46							.37 (.21)
3. een gevoel van volkomenheid						-.38	-.30	.36 (.00)
4. een wereld levend in vrede	-.54							.45 (.29)
5. een wereld van schoonheid	-.30		-.31			-.43		.41 (.09)
6. gelijkheid	-.38							.38 (.14)
7. geborgenheid in het gezin							-.36	.34 (.00)
8. vrijheid				-.35				.37 (.04)
9. geluk	.32				.36			.35 (.10)
10. volwassen liefde	.44					.34		.45 (.19)
11. nationale veiligheid	-.42							.40 (.18)
12. plezier	.49							.44 (.24)
13. verlossing van het kwade	-.36			.38				.37 (.13)
14. zelfrespect		-.34	.44					.41 (.00)
15. maatschappelijke erkenning			.38	-.38				.32 (.00)
16. ware vriendschap					.46			.29 (.01)
17. wijsheid		-.45			-.30			.45 (.01)
eigenwaarden	1.69	1.05	0.95	0.88	0.73	0.68	0.58	
% verklaarde variantie	19.0	11.7	10.7	9.9	8.2	7.7	6.5	

(*) Ladingen tussen .30 en -.30 zijn niet in de tabel opgenomen.

(**) Tussen haakjes zijn de communaliteiten vermeld bij de éénfactoroplossing.

Tabel 5.4.

Factorstructuur van de 17 instrumentele waarden (ongeroteerd)

Instrumentele waarden	Factoren (*)							Communaliteiten (**)
	1	2	3	4	5	6	7	
1. ambitieus		.41				-.30		.42 (.19)
2. ruim van opvattingen		-.48				.32	.34	.51 (.28)
3. bekwaam	.45							.30 (.26)
4. opgewekt				.46				.34 (.09)
5. schoon	-.36					.30		.40 (.21)
6. moedig			.49			-.32		.38 (.00)
7. vergevensgezind	-.34	-.44						.51 (.31)
8. hulpvaardig	-.43							.35 (.25)
9. eerlijk					-.52			.44 (.07)
10. fantasierijk	.33			.30				.34 (.15)
11. onafhankelijk	.44		.35					.47 (.20)
12. intelligent	.44							.35 (.21)
13. logisch denkend	.56							.44 (.31)
14. liefhebbend	-.32		-.32					.39 (.15)
15. gehoorzaam	-.43	.48						.43 (.41)
16. beleefd	-.42	.33						.39 (.29)
17. beheerst				-.32	.45			.45 (.04)
eigenwaarden	2.07	1.35	0.89	0.78	0.65	0.59	0.57	
% verklaarde variantie	21.4	13.9	9.2	8.0	6.7	6.1	5.9	

(*) Ladingen tussen .30 en -.30 zijn niet in de tabel opgenomen.

(**) Tussen haakjes zijn de communaliteiten vermeld bij de tweefactoroplossing.

Tabel 5.5.

Factorstructuur van de 17 instrumentele waarden (geroteerde tweefactor-oplossing).

Instrumentele waarden	Factoren (*)			Communaliteiten
	1	2	3 (**)	
1. ambitieus	.39			.19
2. ruim van opvattingen		-.49		.28
3. bekwaam	.49		(-.40)	.26
4. opgewekt	-.30			.09
5. schoon		.45		.21
6. moedig			(.37)	.00
7. vergevsgesind	-.55		(.34)	.31
8. hulpvaardig	-.49		(.50)	.25
9. eerlijk				.07
10. fantasierijk		-.39		.15
11. onafhankelijk	.32	-.30		.20
12. intelligent	.41		(-.49)	.21
13. logisch denkend	.36	-.43	(-.44)	.31
14. liefhebbend	-.38			.15
15. gehoorzaam		.64		.41
16. beleefd		.53		.29
17. beheerst			(-.33)	.04
eigenwaarden	1.71	1.71	(1.30)	
% verklaarde variantie	17.6	17.6	(13.4)	

(*) Ladingen tussen .30 en -.30 zijn niet in de tabel opgenomen.

(**) Waarden voor factor 3 in geval van driefactoroplossing.

ficant meer belang te hechten aan instrumentele waarden als ambitieus, bekwaam, logisch denkend (maar ook fantasierijk), terwijl Amerikaanse vrouwen een significant hogere plaats toekennen aan instrumentele waarden als vergevsgesind, liefhebbend, opgewekt (maar ook schoon).⁽⁸⁾

In een eerdere fase van het onderzoek is dit voor ons aanleiding geweest de termen mannelijkheid en vrouwelijkheid te bezigen. Bij nader inzien zijn wij daarvan afgestapt, omdat dit een interpretatie van de factor inhoudt die op meer dan alleen de semantische betekenis van de desbetreffende waarden berust. Uit het verdere onderzoek zal nog moeten blijken, of onze vrouwelijke respondenten inderdaad veel vaker laag op deze factor scoren dan onze mannelijke respondenten. Overigens zij eraan herinnerd, dat ook Wright en Wright een factor met soortgelijke hoogladende waarden vonden; dat zij wel en Kohn niet deze factor in hun materiaal aantreffen, is waarschijnlijk toe te schrijven aan het feit, dat de Wrights naast vaders ook moeders in hun steekproef hebben opgenomen. ⁽⁹⁾

De tweede factor die in onze analyse van instrumentele waarden naar voren is gekomen, hebben wij aangeduid met *conformistische vs 'self-directed' waarden*.

oriëntatie. Met deze benaming sluiten wij aan bij de terminologie van Kohn en de Wrights die, zoals uit onderstaand overzichtje blijkt, ongeveer dezelfde factoren vonden. Om de uitkomsten van de drie onderzoeken met elkaar te kunnen vergelijken zijn we steeds uitgegaan van de geroteerde tweefactordimensie-oplossing uit de principale componentenanalyse.

Waarden	Self-direction/conformisme		
	Kohn	Wrights	Stoppelenburg
ruim van opvattingen/belangstelling	.51	.55	.55
schoon	-.62	-.56	-.50
fantasierijk	-	-	.47
onafhankelijk	-	-	.33
logisch denkend/verstandig	.30	.53	.46
gehoorzaam	-.34	-.50	-.70
beleefd/goede manieren	-.56	-.54	-.60
hulpvaardig/rekening houden	.43	(.20)	(-.13)
best doen op school	-.35	(-.04)	-
eerlijk	(-.07)	-.46	(-.03)
verantwoordelijkheidsgevoel	(.28)	.38	(-.03)

De overeenkomst van onze factordimensie met die van Kohn en de Wrights mag frappant heten. Daar waar de uitkomsten van Kohn en de Wrights elkaar niet bevestigen, vinden wij lage tot zeer lage factorladingen, hetgeen zeker niet pleit *tegen* de waarde van onze meting. *Voor* het gebruik van de 'Value Survey' van Rokeach pleit het feit, dat aan de items met een hoge lading op de factordimensie 'self-direction' vs conformisme twee nieuwe worden toegevoegd, die consistent zijn met het reeds bestaande beeld en dit als het ware nog meer profiel geven. We doelen hier op de waarden 'fantasierijk' (+.47) en 'onafhankelijk' (+.33).

Het zal de lezer zijn opgevallen, dat de factorladingen in het geval van componentenanalyse hoger uitvallen dan wanneer 'common factor' analyse wordt toegepast. De verklaring hiervoor ligt uiteraard in het feit, dat bij principale componentenanalyse de communaliteiten op de hoofddiagonaal simpelweg op één worden gesteld, terwijl de communaliteiten bij 'common factor' analyse met behulp van multiële lineaire regressierekening worden geschat. Voorts hebben we in verband met Tabel 5.5. (Factorstructuur van de 17 instrumentele waarden) al opgemerkt, dat zowel de volgorde als het teken van de factoren omdraait, indien we principale componentenanalyse uitvoeren. Ook de principale componentenanalyses van Kohn en de Wrights blijken als eerste factordimensie de waarden-

oriëntatie 'self-direction'/conformisme op te leveren, met het teken bovendien in dezelfde richting als in ons geval.

Kohn heeft laten zien, dat de mate van conformisme nauw samenhangt met de sociaal-economische positie die men inneemt. Interessant is nu na te gaan, of Rokeach in verband met 'social class' dezelfde waarden vindt. Als vrij grove indicatoren voor 'social class' hanteert Rokeach inkomen en opleiding. Uit zijn studie komt naar voren, dat de lagere inkomenscategorieën en de mensen met een geringe opleiding meer gericht zijn op de instrumentele waarden schoon, opgewekt, vergevensgezind, hulpvaardig, gehoorzaam en beleefd, terwijl de hogere inkomens en de mensen met een betere opleiding meer gericht zijn op bekwaam, fantasierijk, intelligent en logisch denkend.⁽¹⁰⁾ Met uitzondering van de waarden ruim van opvattingen en onafhankelijk komen in deze opsomming alle waarden voor, die bij ons hoog laden op de factor conformisme vs 'self-direction'. Rokeach vermeldt echter nog andere instrumentele waarden. Opmerkelijk is dat het daarbij gaat om waarden, die hij ook reeds vond in verband met de variabele geslacht. Kennelijk geven de sociale positie van de vrouw en die van de mensen met een laag inkomen en een geringe opleiding zeer in het algemeen gesproken aanleiding tot het benadrukken van - voor een deel althans - dezelfde waarden.⁽¹¹⁾ Dit verschijnsel kan mede een verklaring vormen voor het feit, dat wij in de resultaten van onze factoranalyse waarden aantreffen, die zowel tamelijk hoog laden op de factor rationeel-egoïstisch/emotioneel- altruïstisch als op de factor 'self-direction'/conformisme.⁽¹²⁾

Samenvattend kunnen we stellen, dat we met behulp van factoranalyse drie verschillende waardenoriëntaties hebben kunnen blootleggen. De eerste heeft betrekking op eindwaarden en is door ons *hedonisme vs ingetogenheid* gedoopt; de twee andere waardenoriëntaties betreffen instrumentele waarden en zijn door ons *rationeel-egoïstisch vs emotioneel-altruïstisch* en *conformistisch vs 'self-directed'* genoemd. Wij hebben verder gezien, dat andere onderzoekers op dezelfde of tenminste op soortgelijke waardenoriëntaties zijn gestuit. Bovendien bevatten hun onderzoeksverslagen meer en minder duidelijke aanwijzingen, dat deze waardenoriëntaties samenhangen met de posities die het individu in het maatschappelijke leven bekleedt. We komen daarop in de volgende paragraaf nog terug. In deze paragraaf zullen we proberen aan te tonen, dat we het ruimtelijke gedrag van onze respondenten beter kunnen voorspellen, wanneer we informatie hebben over zowel hun achtergrondkenmerken als hun waardenoriëntaties.

d. De bewoners en hun ruimtelijk gedrag

In het vervolg zullen we een vijftal relaties aan een nader onderzoek onderwerpen:

- (1) de relatie van de demografische en sociaal-structurele variabelen die we eerder in dit hoofdstuk hebben geselecteerd, met een aantal habitatvariabelen (13);

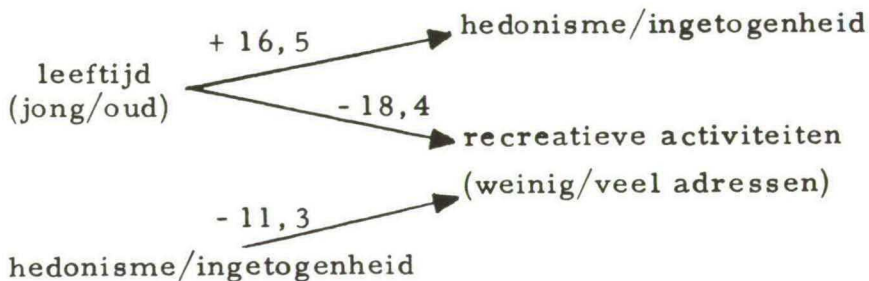

- (2) de relatie van de waardenoriëntaties met deze habitatvariabelen;
- (3) idem als onder (1), maar nu met uitsluiting van het mogelijke effect van de waardenoriëntaties op deze relatie;
- (4) idem als onder (2), maar nu met uitsluiting van het mogelijke effect van de demografische en sociaal-structurele variabelen op deze relatie, en
- (5) de relatie van combinaties van demografische of sociaal-structurele variabelen en waardenoriëntaties met de habitatvariabelen.

Deze opsomming behoeft enige toelichting. De relaties genoemd onder (1) en (2) zijn wij nagegaan door tabellen op te stellen, waarin telkens de twee categorieën van de ene variabele worden afgezet tegen de twee categorieën van de andere. De tabellen zijn vervolgens gepercenteerd in de richting van de onafhankelijke variabele. Als maat van samenhang tussen de onafhankelijke en de afhankelijke variabele is het procentuele verschil (epsilon) genomen.⁽¹⁴⁾

De samenhangen onder (3) en (4) zijn in principe op dezelfde wijze onderzocht. Het verschil met (1) en (2) is, dat nu de relaties tussen de onafhankelijke en de afhankelijke variabelen worden beschouwd binnen telkens één van de twee categorieën van een derde variabele, de zogenaamde testvariabele. Op deze manier verkrijgen we dus steeds twee partiële samenhangen, uitgedrukt in procentuele verschillen, die het ons mogelijk maken interactie-effecten op het spoor te komen. We spreken van interactie, indien de partiële samenhang binnen de eerste categorie van de testvariabele aanzienlijk (wij stelden als criterium tenminste 15,0%) afwijkt van de partiële samenhang binnen de tweede categorie van diezelfde testvariabele.

De relaties bedoeld onder (5) kunnen we het best toelichten aan de hand van een voorbeeld. We krijgen dan tevens te maken met het soort relaties, dat onder (1) tot en met (4) wordt genoemd. In het onderzoek vonden we ondermeer de volgende samenhangen.

Kaart 5.1: Vierkantennet van Amsterdam en Amstelveen verdeeld naar gebieden met en zonder city-karakter.

De partiële samenhangen van leeftijd onder constanthouding van hedonisme/ingetogenheid met aantal regelmatig bezochte uitgaansadressen bedroegen respectievelijk -19,4 en -11,9; van hedonisme/ingetogenheid onder constanthouding van leeftijd respectievelijk -20,0 en -12,5. Van interactie kan in dit geval dus niet worden gesproken.

We kunnen ons nu afvragen, of en in hoeverre we door combinatie van de variabelen leeftijd en hedonisme/ingetogenheid tot een betere voorspelling van het gemeten uitgaansgedrag kunnen komen. Het blijkt dat respondenten die jonger zijn dan 43 jaar over het algemeen meer verschillende adressen voor recreatieve activiteiten bezoeken dan ouderen (-18,4). Verder treffen we onder de jongeren meer respondenten aan die hoog scoren op de factor hedonisme/ingetogenheid, dus gekenmerkt worden door een hedonistische waardenoriëntatie (+16,5). Tenslotte is er een aanwijzing, dat de hedonistisch georiënteerde respondenten wat meer verschillende café's, restaurants, bioscopen e.d. bezoeken dan de respondenten met een meer ingetogen levenshouding (-11,3). Op grond van deze uitkomsten mogen we verwachten, dat het verschil in recreatief gedrag markanter wordt, indien we hedonistisch georiënteerde jongeren plaatsen tegenover ingetogen ouderen. Dat blijkt inderdaad het geval te zijn (-31,9).

Op deze wijze ongeveer zijn wij tot combinaties van demografische of sociaal-structurele variabelen en waardenoriëntaties gekomen. Daarbij hebben we in de eerste plaats gelet op de gewone (marginale) samenhangen tussen de verschillende soorten variabelen. Wanneer het procentuele verschil in alle drie de gevallen 10,0 of meer bedroeg, dan werd op de hierboven beschreven manier een nieuwe gecombineerde variabele gemaakt. Daarnaast waren we ook benieuwd naar de relaties van combinatievariabelen met habitatvariabelen in geval van interactie tussen de beide onafhankelijke variabelen. Wanneer zich dat met dezelfde variabelen in relatie tot tenminste vijf habitatvariabelen voordeed, dan werd(en) die combinatie(s) toegevoegd aan de reeds bestaande. Achtergrondkenmerken en waardenoriëntaties werden tenslotte ook tot nieuwe variabelen samengevoegd, als er van interactie sprake was waarbij het verschil tussen de partiële samenhangen 30,0 of meer bedroeg.

We zullen nu stuk voor stuk de verschillende soorten relaties de revue laten passeren, waarbij we telkens de belangrijkste gevonden samenhangen voor het voetlicht zullen brengen. Als we aan punt (5) toe zijn, zullen we ook nader ingaan op de combinatievariabelen, die we met de geselecteerde habitatvariabelen in verband hebben gebracht.

ad (1): Demografische en sociaal-structurele variabelen tegen habitatvariabelen.

Een tweetal habitatvariabelen die in de analyse wel hebben meegelopen, zullen in dit rapport verder niet meer ter sprake komen. De eerste is de variabele winkeladressen al of niet uitsluitend in gebieden zonder citykarakter. Deze variabele

blijkt geen of vrijwel geen samenhang te vertonen met welke van de onafhankelijke variabelen dan ook. De tweede variabele is winkelen uitsluitend voor dagelijkse levensbehoeften (W1)/winkelen uitsluitend voor duurzame consumptiegoederen (W2). Met Tabel 5.6. willen we illustreren, welke bezwaren aan deze variabele kleven; de variabele is met het oog daarop uitgebreid met de categorie zowel winkelen dagelijkse levensbehoeften, als winkelen duurzame consumptiegoederen (W1 + W2).

Tabel 5.6.

Mannen en vrouwen naar de aard van hun winkelactiviteiten, in %

Aard van de winkelactiviteiten	Geslacht		Totaal
	mannen	vrouwen	
W 1	8,2	10,6	9,5
W 1 + W 2	40,3	87,9	65,2
W 2	51,5	1,6	24,9
Totaal (abs)	340	387	727

Het blijkt dat bijna 2/3 van de respondenten zowel W1 als W2 doet; bij de vrouwen bezoekt zelfs bijna 90% regelmatig zowel winkels voor dagelijkse levensbehoeften als voor duurzame consumptiegoederen. De aantallen respondenten in de categorieën W1 en W2 zijn daardoor vanzelfsprekend laag, in combinatie met bepaalde variabelen vaak zelfs zo laag, dat aan die aantallen eigenlijk geen betekenis meer mag worden toegekend. Daarom zal ook deze variabele verder in de bespreking van de analyse buiten beschouwing blijven.

Tabel 5.7. geeft een opsomming van alle gesignaleerde samenhangen (epsilon $\gg +15,0$ of $\leq -15,0$) van demografische en sociaal-structurele variabelen met de geselecteerde habitatvariabelen. Wanneer in een kolom of rij nergens een procentueel verschil werd aangetroffen dat aan onze norm voldeed, dan zijn de desbetreffende variabelen uit het overzicht weggelaten. Verder zijn de epsilons die op tabellen zijn berekend waarin een (of beide) categorie(en) van de afhankelijke variabele minder dan 20 respondenten telde, tussen haakjes geplaatst.

De uitkomsten van Tabel 5.7. sluiten fraai aan bij de resultaten, die we eerder in verband met de contrastgroepenanalyse hebben kunnen melden.⁽¹⁵⁾ Ook hier blijkt het winkelgedrag duidelijk samen te hangen met geslacht en de daarmee gecontamineerde bewonerskenmerken gezinshoofd en werkzaamheid in beroep of bedrijf.⁽¹⁶⁾ Eveneens in overeenstemming met wat wij eerder vonden, is

de weinig schokkende uitkomst dat er een vrij nauwe relatie bestaat tussen het ontvangen en het afleggen van familie- c.q. vriendenbezoek. Er zijn duidelijke aanwijzingen, dat familiebezoek en vriendenbezoek op basis van wederkerigheid plaats vinden. Geen steun vindt de hypothese, dat weinig familiebezoek in de regel gecompenseerd wordt door meer vriendenbezoek of vice versa; wel zijn er indicaties dat veel familiebezoek dikwijls gepaard gaat met naar verhouding ook veel vriendenbezoek.

Andere conclusies die we met name aan de gegevens van Tabel 5.7. kunnen verbinden, zijn:

1. De activiteitenadressen van degenen die werkzaam zijn in beroep of bedrijf liggen gemiddeld verder verwijderd van de eigen woonstructuur dan de adressen van de overige respondenten. Ongeveer hetzelfde vinden we bij mannen en gezinshoofden. We moeten aannemen, dat het verschil in afstand tussen woonstructuur en werkadres, en tussen woonstructuur en winkeladressen hiervan de voornaamste oorzaak is. Bovendien blijken mannen, gezinshoofden en werkzamen in de recreatieve sfeer wat meer het accent te leggen op het bezoek van horecagelegenheden.
2. We weten uit het overzicht opgenomen in noot (16), dat de hoogte van het netto-inkomen van de respondent samenhangt met geslacht en het al of niet gezinshoofd zijn. Er is geen verband met het al of niet werkzaam zijn (-.08); dit is niet verwonderlijk als we beseffen, dat het inkomen van onze respondenten praktisch altijd afkomstig is uit arbeid. Die arbeid zal bovendien meestal niet thuis, maar op een werkadres elders worden verricht. Vandaar dat we tussen inkomen enerzijds en winkelen en horecabezoek anderzijds wel een samenhang vinden, maar niet tussen inkomen en de gemiddelde afstand van activiteitenadressen tot de eigen woonstructuur. De hoogte van het inkomen speelt in ons geval dus kennelijk geen rol van betekenis met betrekking tot de gemiddelde afstand van activiteiten. Overigens is het wel zo, dat er enige samenhang bestaat tussen inkomen en beschikbaarheid auto, en tussen deze variabele en gemiddelde afstand.
3. Leeftijd blijkt van invloed op de diversiteit en de frequentie van activiteiten. Van de activiteiten die we aan een nader onderzoek hebben onderworpen, kunnen we stellen dat de jongere respondenten met name meer adressen in de recreatieve sfeer bezoeken.
4. Respondenten die doorgaans met mensen werken, blijken iets meer verschillende recreatieadressen te bezoeken; bovendien geldt voor hen - en voor degenen die meer met gegevens werken -, dat deze adressen niet uitsluitend worden aangetroffen in gebieden zonder citykarakter zoals dat bij de respondenten die voornamelijk met dingen werken het geval is.
5. Door de zeer scheve verdeling van de variabele burgerlijke staat moeten we voorzichtig zijn met de interpretatie van de desbetreffende epsilons in Tabel 5.7. Het ziet ernaar uit, dat in de samenhang van deze variabele met

Tabel 5.7.

Samenhang tussen achtergrondkenmerken van respondenten en vormen van ruimtelijk gedrag (procentuele verschillen)

Demografische en sociaal-structurele kenmerken	Activiteitsdiversiteit (laag/hoog)	Winkelactiviteiten (weinig/veel adressen)	Recreatieve activiteiten				Sociale activiteiten		Gem. afstand van activiteiten tot woonstructuur (klein/groot)
			(ja/nee)	(weinig/veel adressen)	(wel/niet uitsl. in gebieden zonder citykar.)	(uitsl. horeca/uitsl. bioscoop e.d.)	(weinig/veel adressen)	(uitsl. familie/uitsl. vrienden)	
geslacht (man/vrouw)		+ 40,6				+ 21,2			- 21,8
leeftijd (jong/oud)	- 22,7			- 18,4					
burgerlijke staat (wed./ov.)	+ 17,8		- 17,0	(- 57,2)				(+ 20,9)	+ 24,2
gezinshoofd (wel/niet)		+ 38,6				+ 20,1			- 18,9
werkzaam (wel/niet)		+ 24,9				+ 19,9			- 22,9
aard werk (m of g/d) (*)					- 21,8				
aard werk (m/g of d) (*)				- 15,6	- 17,3				
inkomen (laag/hoog)		- 23,9				- 21,5			
bezoek van fam. (weinig/veel)	+ 16,8						+ 38,1	- 22,6	
bezoek van kenn. (weinig/veel)	+ 26,2						+ 38,1	+ 40,8	
auto beschikbaar (wel/niet)									- 15,0

(*) m, g, d: werken met voornamelijk mensen, resp. gegevens, resp. dingen.

verschillende habitataspecten vooral het gecombineerde effect van de factoren leeftijd (ouderen zijn vaker wed.) en geslacht (vrouwen zijn vaker wed.) tot uitdrukking komt.

ad (2): Waardenoriëntaties tegen habitatvariabelen.

De enige epsilon $\geq +15,0$ of $\leq -15,0$ die we hier vonden, was die tussen de waardenoriëntatie rationeel-egoïstisch/emotioneel-altruïstisch en weinig/veel winkeladressen (+16,8). Nog het dichtst daarbij in de buurt kwamen de epsilons voor conformisme/'self-direction' tegen weinig/veel recreatieadressen (+12,7), voor rationeel-egoïstisch/emotioneel-altruïstisch tegen lage/hoge activiteiten-diversiteit (+12,6) en voor hedonisme/ingetogenheid tegen weinig/veel recreatieadressen (-11,3) en tegen lage/hoge activiteitendiversiteit (-11,1).

Deze en eerdere bevindingen brengen ons tot het formuleren van de volgende conclusie. Uit het feit dat de samenhangen van de demografische en sociaal-structurele variabelen met habitatvariabelen over het algemeen sterker zijn dan de samenhangen van de waardenoriëntaties met habitatvariabelen, mag worden afgeleid dat met de eerstgenoemde variabelen meer van het ruimtelijk gedrag van onze respondenten kan worden verklaard dan met de door ons onderscheiden waardenoriëntaties.

ad (3) en (4): Idem als ad (1) en ad (2), echter met uitsluiting van het mogelijke effect van waardenoriëntaties respectievelijk demografische en sociaal-structurele kenmerken op de beschouwde relatie.

Alvorens ons in deze meer gecompliceerde relaties te verdiepen, zullen we eerst nagaan welke samenhangen er tussen de achttien geselecteerde achtergrondkenmerken en de drie waardenoriëntaties kunnen worden aangewezen. Tabel 5.8. geeft daarvan een overzicht, waarbij aangetekend moet worden dat in beginsel alleen epsilons zijn opgenomen $\geq +15,0$ of $\leq -15,0$.

Het lijkt ons niet nodig uitgebreid in woorden weer te geven wat uit de cijfers van Tabel 5.8. zonder veel moeite valt af te lezen. Een uitzondering willen we maken voor het toch wel verrassende feit, dat de waardenoriëntatie conformisme/'self-direction' in ons onderzoek niet of nauwelijks blijkt samen te hangen met de aard van het werk, de mate van reglementering van het werk (+2,3) en de mate van controle op het werk door baas of chef (+7,1). Het ligt voor de hand de verklaring hiervoor te zoeken in de betrekkelijk homogene samenstelling in sociaal-economisch opzicht van het respondentenbestand, gevolg van de wijze waarop de verschillende woonstructuren zijn geselecteerd.

Met elaboratie van de onder (1) en (2) onderzochte relaties beogen we zoals gezegd interactie-effecten op het spoor te komen. Tevens stelt deze techniek ons

Tabel 5.8.

Samenhang tussen achtergrondkenmerken van respondenten en waardenoriëntaties (procentuele verschillen)

Dem. en soc.-structurele kenmerken	Waardenoriëntaties	
	hed./inget. rat./emot.	conf./self-dir.
geslacht (man/vrouw)	+ 26,0	
leeftijd (jong/oud)	+ 16,5	- 16,7
burgerlijke staat (wed./ov.)	- 23,0	
gezinshoofd (wel/niet)	+ 25,7	
werkzaam (wel/niet)	+ 20,8	
aard werk (m/g + d)	+ 15,9	
aard werk (m + g/d)		(- 14,9) (*)
opl.hoofdkw. (laag/hoog)		+ 19,6

(*) Tussen haakjes geplaatst omdat deze waarde net niet aan de gestelde norm van $\leq - 15,0$ voldoet.

in staat eventuele schijnsamenhangen aan te wijzen. Het conceptuele model geeft aanleiding zowel de relaties genoemd onder (3) als onder (4) aan een nader onderzoek te onderwerpen. Het blijkt echter, dat de relaties onder (4) ons veel meer duidelijkheid verschaffen omtrent de wijze waarop de verschillende soorten variabelen met elkaar samenhangen dan de relaties onder (3). We zullen ons dan ook verder vooral op de onder (4) aangeduide relaties richten. Overigens: voor het rekenkundige *verschil* tussen de partiële samenhangen (=maat voor interactie) maakt het niet uit, of we de relatie van demografische en sociaal-structurele bewonerskenmerken met ruimtelijk gedrag bekijken onder constanthouding van de waardenoriëntaties, dan wel de relatie tussen waardenoriëntaties en ruimtelijk gedrag onder constanthouding van demografische en structurele variabelen.

Maar nu eerst iets over het vóórkomen van schijnsamenhangen. Eén keer is er een duidelijke aanwijzing, dat wij met een schijneffect hebben te maken. Dat doet zich voor in verband met de variabelen rationeel-egoïstisch/emotioneel-altruïstisch, geslacht en weinig/veel winkeladressen. Eerder hebben we gezien, dat de epsilon tussen de genoemde waardenoriëntatie en winkelgedrag +16,8 bedraagt. De partiële samenhang van deze relatie voor mannen blijkt echter +5,8 te zijn en voor vrouwen zelfs niet meer dan +4,9. Verder zijn de marginale samenhangen tussen geslacht en winkelgedrag, en tussen geslacht en rationeel-egoïstisch/emotioneel-altruïstisch respectievelijk +40,6 en +26,0, zodat we moeten aannemen dat de oorspronkelijke samenhang tussen waardenoriëntatie en win-

kelgedrag goeddeels tot stand is gekomen onder invloed van de variabele geslacht.

In de Tabellen 5.9. tot en met 5.11. zijn partiële samenhangen opgenomen van de drie waardenoriëntaties met een aantal habitatvariabelen, onder constanthouding van de achtergrondkenmerken van de respondenten. Slechts wanneer het verschil tussen de beide epsilons 15,0 of meer bedroeg, hebben we de desbetreffende partiële samenhangen in de tabellen vermeld.

Ook nu weer zijn de epsilons, berekend op tabellen waarin een (of beide) categorie(ën) van de afhankelijke variabele minder dan 20 respondenten telde, tussen haakjes geplaatst. De zeer scheef verdeelde variabele burgerlijke staat hebben we niet meer in de beschouwing betrokken.

Ter verduidelijking van bovenbedoelde tabellen zullen we een voorbeeld van interactie nader uitwerken. Het gaat in dit geval om de variabelen leeftijd, conformisme/'self-direction' en weinig/veel recreatieadressen. Uit de analyse onder (2) is naar voren gekomen, dat de oorspronkelijke samenhang tussen de waardenoriëntatie conformisme/'self-direction' en de habitatvariabele weinig/veel adressen voor recreatie +12,7 bedraagt. Er is dus een lichte aanwijzing, dat respondenten met een conformistische levenshouding in doorsnee minder verschillende uitgaansgelegenheden bezoeken dan respondenten die meer op 'self-direction' zijn georiënteerd. Het procentuele verschil is weliswaar kleiner dan 15,0, maar toch ook weer niet geheel te verwaarlozen. Wat gebeurt er nu als we leeftijd constant houden?

We zien dat het genoemde verband alleen voor oudere mensen opgaat: de partiële samenhang bij de jongeren is geheel verdwenen, terwijl die bij de ouderen is opgeklommen tot +20,1. Het zijn deze samenhangen die wij in de Tabellen 5.9. tot en met 5.11. hebben vermeld; de beide epsilons uit ons voorbeeld hebben we voor het gemak van de lezer omlind (Tabel 5.11). Tussen haakjes: als we in Tabel 5.12. voor leeftijd woonduur hadden ingevuld, dan zouden we niet geheel onverwacht ongeveer dezelfde samenhangen hebben gevonden. Naast deze zijn er nog andere uitkomsten die naar onze mening extra vermelding verdienen:

1. Het aantal bezoekadressen voor recreatie blijkt vooral bij niet-werkenden, vrouwen en niet-gezinshoofden afhankelijk te zijn van de mate waarin hedonistische waarden worden aangehangen.
2. Hedonistisch georiënteerde ouders van jonge kinderen bezoeken vaker uitsluitend vrienden, terwijl hun meer ingetogen soortgenoten vaker uitsluitend familieleden bezoeken.
3. Voor wat het al of niet bezoeken van café's, restaurants, bioscopen e.d. betreft, blijkt de waardenoriëntatie hedonisme vs ingetogenheid wel van betekenis te zijn voor respondenten met een relatief laag inkomen, niet voor degenen die een hoger netto-inkomen genieten.

Tabel 5.9.

Samenhang tussen hedonisme/ingetogenheid en ruimtelijk gedrag onder constantheiding van achtergrondkenmerken (procentuele verschillen)

Hedonisme vs Ingetogenheid bij:	Activiteitsdiversiteit (laag/hoog)	Winkelactiviteiten (weinig/veel adressen)	Recreatieve activiteiten				Soc. activiteiten		Gem. afstand van act. tot woonstructuur (klein/groot)
			(ja/nee)	(weinig/veel adressen)	(wel/niet uitsluitend in geb. zonder city karakter)	(uitsluitend horeca/uitsluitend bioscoop e. d.)	(weinig/veel adressen)	(uitsluitend familie/uitsluitend vrienden)	
geslacht (man/vrouw)				- 9,5 -26,1	+11,8 -5,1				
leeftijd (jong/oud)						- 2,4 +16,3			-20,2 -4,9
gezinshoofd (wel/niet)				-10,2 -26,5					
gezinsfase (met jonge kind./ov.)				- 9,3 -24,3				-21,9 +2,4	
werkzaam (wel/niet)				- 8,1 -35,4					
aard werk (m/g + d)	-4,9 -22,0			(+14,8) -8,0	(+30,0) -3,4	(+26,7) +0,5	+3,2 -15,4		
aard werk (m + g/d)					+ 2,1 (+17,1)	(- 4,5) +17,1			
aard werk (g/m + d)				(-35,8) +5,7	(-22,8) +19,2				
regl. werk (sterk/zwak)								- 2,2 -21,8	
contrôle werk (veel/weinig)						(-14,9) (+20,1)			
netto-inkomen (laag/hoog)			+21,5 +0,4			(- 4,5) +17,1			
opl. hoofdkw. (laag/hoog)									+25,7 -0,7
bez. van fam. (weinig/veel)					- 5,7 +12,0	+20,3 - 2,2			
auto beschikb. (wel/niet)				-14,2 (-29,3)		+18,4 (-16,7)			
vrije tijd (weinig/veel)								- 9,3 +13,1	
woonduur (kort/lang)		+2,5 -13,0						+ 2,4 -15,4	

Tabel 5.10.

Samenhang tussen rationeel-egoïstisch/emotioneel-altruïstisch en ruimtelijk gedrag onder constanthouding van achtergrondkenmerken(procentuele verschillen)

Rationeel-egoïstisch vs Emotioneel-altruïstisch bij:	Activiteitsdiversiteit (laag/hoo)	Winkellactiviteiten (weinig/veel adressen)	Recreatieve activiteiten				Soc. activiteiten		Gem. afstand van act. tot woonsituatie (klein/groot)
			(ja/nee)	(weinig/veel adressen)	(wel/niet uitsluitend in gebieden zonder citykarakter)	(uitsluitend horeca/uitsluitend bioscoop e.d.)	(weinig/veel adressen)	(uitsluitend familie/uitsluitend vrienden)	
geslacht (man/vrouw)								+13,5 - 6,6	+ 0,6 +16,4
leeftijd (jong/oud)				- 9,1 +15,8					
gezinshoofd (wel/niet)						- 1,7 +16,0		+12,8 -12,1	
gezinsfase (met jonge kind./ov.)					-15,6 +11,3	-10,4 +31,4		- 4,7 +14,7	
werkzaam (wel/niet)						0,0 (+23,6)			
aard werk (m/g + d)						(+17,6) - 9,4		+21,8 + 3,0	
aard werk (m + g/d)		- 6,8 +11,5				+ 5,0 (-11,5)	+21,3 - 2,5	+ 2,9 +20,3	+ 8,2 -13,2
aard werk (g/m + d)					-17,1 +6,6			-12,7 +18,7	
regl. werk (sterk/zwak)							- 4,4 +15,4		
controle werk (veel/weinig)				-11,6 +31,8	+18,2 -11,9			- 4,8 +21,3	+13,0 -10,0
netto-inkomen (laag/hoo)					-10,3 +12,6	(-20,6) + 4,1			
opl. hoofdkw. (laag/hoo)		+10,3 - 6,6							
bez. van fam. (weinig/veel)								+ 0,2 +15,8	
bez. van kenn. (weinig/veel)			- 1,3 +17,5	+ 6,8 -10,4	+ 0,2 +21,3				
auto beschikb. (wel/niet)					+4,2 (+25,5)	- 4,2 +11,0		- 0,8 +16,7	
vrije tijd (weinig/veel)								- 7,1 +14,8	
woonduur (kort/lang)					- 7,9 + 8,3				

Tabel 5.11.

Samenhang tussen conformisme/'self-direction' en ruimtelijk gedrag onder constantheid van achtergrondkenmerken (procentuele verschillen)

Conformisme vs 'self- direction' bij:	Activiteitsdiversiteit (laag/hoo)	Winkellactiviteiten (weinig/veel adressen)	Recreatieve activiteiten				Soc. activiteiten		Gem. afstand van act. tot woonstructuur (klein/groot)
			(ja/nee)	(weinig/veel adressen)	(wel/niet uitsluitend in ge- bieden zonder citykarak- ter)	(uitsluitend horeca/ uitsluitend bioscoop e. d.)	(weinig/veel adressen)	(uitsluitend familie/ uitsluitend vrienden)	
geslacht (man/vrouw)					+16,9 + 1,5			-15,2 + 7,5	+16,4 -11,0
leeftijd (jong/oud)		-15,6 + 2,4		0,0 +20,1					
gezinshoofd (wel/niet)					+20,0 - 5,0			-11,8 + 6,8	+15,5 -13,1
gezinsfase (met jonge kind./ov.)								-14,5 + 2,6	
werkzaam (wel/niet)					+19,6 -12,1			-10,2 + 7,4	+14,1 -18,4
aard werk (m/g + d)			(- 3,5)	(+28,0)	(+14,7)				
aard werk (m + g/d)		+ 4,6 -18,2	+21,5	+10,9	- 2,7				
aard werk (g/m + d)				+22,5 (+ 3,9)					
regl. werk (sterk/zwak)			+27,4 + 6,3		(-11,8)	-19,9 + 6,5			
controle werk (veel/weinig)		+ 7,0 - 8,4	+ 3,6 +22,5		- 7,2 (+13,4)				+ 5,7 +20,9
netto-inkomen (laag/hoo)	+16,2 -0,3		+23,3 + 6,2		(-16,7)			-23,8 - 0,4	
opl. hoofdkw. (laag/hoo)			0,0 +26,8		+16,1				
bez. van fam. (weinig/veel)			+32,5) + 2,3				+ 8,1 - 7,3		
bez. van kenn. (weinig/veel)					-10,8 +14,5				
auto beschikb. (wel/niet)				- 1,8 +15,6	-11,6 +12,7			- 9,6 +15,5	
woonduur (kort/lang)		-13,6 + 8,4	+ 4,9 +22,7	+ 1,3 +17,6				-10,0 + 6,3	

Tabel 5.12.

Conformisme/'self-direction' tegen weinig/veel recreatieadressen onder constantheouding van leeftijd, in %

Recreatie-adressen	Leeftijd			
	jonger dan 43 jaar		43 jaar en ouder	
	conformisme	'self-direction'	conformisme	'self-direction'
weinig	45,5	45,5	73,5	53,4
veel	54,5	54,5	26,5	46,6
Totaal (abs)	33	55	49	58

 $\epsilon = 0,0$
 $\epsilon = + 20,1$

- De gemiddelde afstand van regelmatig bezochte activiteitenadressen tot de eigen woning blijkt in geval van een lage opleiding van de hoofdkostwinner duidelijk beïnvloed te zijn door een meer hedonistische of meer ingetogen waardenoriëntatie; in geval van een relatief hoog opleidingsniveau van de hoofdkostwinner is van een dergelijke invloed niets te bespeuren.
- Met betrekking tot het bezoeken van uitsluitend café's, restaurants e.d. dan wel uitsluitend bioscopen, theaters kan worden gesteld, dat het bij respondenten die weinig familie op bezoek krijgen wel van belang is of ze een hedonistische levenshouding hebben, bij respondenten die veel familie op bezoek krijgen is dat niet het geval.
- Rationeel-egoïstisch georiënteerde respondenten zonder jonge kinderen blijken vaker uitsluitend café's, restaurants e.d. te bezoeken, terwijl hun emotioneel-altruïstische soortgenoten vaker uitsluitend bioscopen, theaters bezoeken.
- Van de respondenten die voornamelijk met mensen of met dingen werken, bezoeken de rationeel-egoïsten vaker uitsluitend familie, bij degenen die voornamelijk met gegevens werken vaker uitsluitend vrienden.
- De rationalisten onder de respondenten die in hun werk betrekkelijk zelfstandig zijn, bezoeken over het algemeen weinig verschillende recreatieadressen en relatief vaak uitsluitend familie, dit in tegenstelling tot de meer emotioneel-altruïstisch georiënteerden.
- De waardenoriëntatie rationeel-egoïstisch vs emotioneel-altruïstisch is bij respondenten, die veel bezoek van vrienden ontvangen wel van belang voor de vraag, of ze vaker uitsluitend horecavoorzieningen dan wel uitsluitend

- bioscopen, theaters e.d. bezoeken, bij respondenten die weinig vrienden-bezoek ontvangen is dat niet het geval.
10. Bij conformistisch georiënteerde mannen, gezinshoofden en werkzamen is de gemiddelde afstand van de woning tot de verschillende activiteitenplaatsen betrekkelijk klein, bij conformistisch georiënteerde vrouwen, niet-gezinshoofden en niet-werkzamen is die afstand juist relatief groot. Hiermee in overeenstemming is, dat de eerstgenoemde categorieën vaker hun recreatieve activiteiten uitsluitend in gebieden zonder citykarakter verrichten.
  11. Naar verhouding veel verschillende winkeladressen worden bezocht door conformistische jongeren (tegenover 'self-directed' jongeren) en door de conformisten onder degenen, die in hun werk vooral met dingen werken.
  12. Voor zover het gaat om de aard van het werk en de mate van autonomie die men in zijn werk ondervindt, blijkt de waardenoriëntatie conformisme vs 'self-direction' een meer of minder belangrijke rol te spelen met betrekking tot het verrichten van recreatieve en sociale activiteiten. Bovendien geldt voor degenen die betrekkelijk zwak gereguleerd werk verrichten, dat een 'self-directed' oriëntatie samengaat met een relatief grote afstand tussen woning en activiteitenplaatsen.
  13. Tenslotte willen we nog wijzen op het verband tussen conformisme vs 'self-direction' en vormen van ruimtelijk gedrag onder constanthouding van de factor netto-inkomen. Het aantal regelmatig bezochte recreatieve voorzieningen blijkt alleen bij de hogere inkomenscategorieën beïnvloed te worden door genoemde waardenoriëntatie. Verder geldt voor de lagere inkomens, dat een conformistische levenshouding samengaat zowel met een concentratie van recreatieve activiteiten in gebieden zonder citykarakter als met een betrekkelijk lage activiteitendiversiteit.

In het algemeen kan gesteld worden dat het mede van achtergrondkenmerken als leeftijd en sociaal-economische positie afhangt in welke mate waardenoriëntaties van invloed zijn op het ruimtelijke gedrag. Weinig verrassend daarbij is dat die invloed vooral duidelijk tot uiting komt in de activiteiten waarbij de vrijheid van keuze relatief groot is, namelijk de recreatieve activiteiten. Wij zullen het bij deze conclusies laten. Voor meer gedetailleerde informatie omtrent het verband tussen waardenoriëntaties en ruimtelijk gedrag onder constanthouding van achtergrondkenmerken van de bewoners, verwijzen we de lezer naar de Tabellen 5.9. tot en met 5.11.

De volgende stap in onze analyse bestond uit het combineren van demografische/sociaal-structurele variabelen en waardenoriëntaties tot nieuwe variabelen, die vervolgens werden onderzocht in hun samenhang met de geselecteerde habitatvariabelen. Eerder hebben we een overzicht gegeven van de criteria, die we hebben gehanteerd om uit alle mogelijke combinaties die te kiezen, die inhoudelijk tot interessante resultaten zouden kunnen leiden. De volgende combinaties zijn aan de hand van deze criteria geformeerd:

Hedonisme/ ingetogenheid	Rationeel-egoïstisch/ emotioneel-altruïstisch	Conformisme/'self- direction'
Leeftijd Gezinsfase Aard werk: m/g of d Aard werk: m of g/d Bezoek van familie Bezoek van vrienden Woonduur	Geslacht Gezinshoofd Gezinsfase Werkzaam Aard werk: m/g of d Aard werk: m of g/d Aard werk: g/m of d Controle werk Netto-inkomen Bezoek van vrienden	Geslacht Leeftijd Werkzaam Aard werk: m of g/d Contrôle werk Netto-inkomen Opleiding hoofdkw. Bezoek van familie Bezoek van vrienden

In de Tabellen 5.13 tot en met 5.15 zijn alleen samenhangen opgenomen waarbij het procentuele verschil tussen de vermelde combinatievariabelen en de negen geselecteerde habitatvariabelen $\geq +15,0$ of $\leq -15,0$ bedroeg. Het gaat hier om de waarden die met AB zijn aangeduid. Tevens gold als eis voor opname in de tabellen, dat deze procentuele verschillen absoluut genomen tenminste vijf punten hoger moesten zijn dan de hoogste van de beide oorspronkelijke epsilons. Deze oorspronkelijke 'samenhangen' zijn met de letters A en B aangegeven: A voor het procentuele verschil tussen achtergrondkenmerken en habitatvariabelen, B voor het procentuele verschil tussen waardenoriëntaties en habitatvariabelen. De epsilons die berekend zijn op tabellen, waarin een (of beide) categorie(ën) van de afhankelijke variabele minder dan 20 respondenten telde, zijn weer tussen haakjes gezet.

Inspectie van de Tabellen 5.13, 5.14 en 5.15 leert dat we door het combineren van demografische of sociaal-structurele kenmerken van bewoners met waardenoriëntaties soms tot een belangrijke predictieverbetering van het ruimtelijke gedrag kunnen komen. Onder 'belangrijk' zouden we in dit verband willen verstaan een predictieverbetering van tenminste 15 punten en/of een verbetering die tenminste tweemaal het hoogste van de beide oorspronkelijke epsilons bedraagt. Wanneer we nu de meest saillante uitkomsten er uit lichten en deze tot een samenhangend geheel trachten aaneen te smeden, dan kunnen we de volgende opmerkingen maken:

1. Eerder hebben we een - zij het zeer zwak - verband kunnen vaststellen tussen een ingetogen levenshouding en terughoudendheid in het bezoeken van recreatieve voorzieningen als café's, restaurants, bioscopen, theaters. Verder zijn er aanwijzingen dat de diversiteit van activiteiten als ook de

Tabel 5.13.

Samenhang tussen combinatievariabelen (met hedonisme/ingetogenheid) en ruimtelijk gedrag (percentuele verschillen)

Combinatievariabelen (*) (Hedonisme vs Ingetogenheid)	Activiteiten-diversiteit (laag/hoog)	Recreatieve activiteiten				Sociale activiteiten		Gem. afstand van act. tot woonstructuur (klein/groot)
		(ja/neen)	(weinig/veel adressen)	(wel/niet uitsluitend in gebieden zonder citykarakter)	(uitsluitend horeca/uitsluitend bioscoop e.d.)	(weinig/veel adressen)	(uitsluitend familie/ uitsluitend vrienden)	
jong H vs oud I	AB A B	+15,5 + 9,3 + 9,0	- 31,9 - 18,4 - 11,3					
met jonge k. H vs overige I	AB A B	- 20,5 - 13,2 - 11,1	- 19,5 - 4,5 - 11,3					
mensen I vs geg. of dingen H	AB A B	+18,2 + 2,1 +11,1		(- 40,5) - 17,3 - 2,7	(- 23,4) - 3,4 - 8,9			
mensen of geg. H vs dingen I	AB A B		(- 19,1) - 13,7 - 11,3					
weinig fam. bz. H vs veel fam. bz. I	AB A B				+22,6 +13,1 + 8,9			
weinig fam. bz. I vs veel fam. bz. H	AB A B	+29,9 +16,8 +11,1	+21,1 + 2,5 +11,3			+44,1 +38,1 + 6,2		+21,5 + 7,9 +10,7
weinig kenn. bz. I vs veel kenn. bz. H	AB A B	+35,7 +26,2 +11,1	- 22,5 - 14,9 - 9,0	+32,4 + 8,6 +11,3			+46,3 +40,8 + 7,7	
korte woon-duur H vs lange woon-duur I	AB A B		- 23,4 - 4,3 - 11,3					
korte woon-duur I vs lange woon-duur H	AB A B				- 15,2 - 0,6 - 0,6			

(*) H = hedonisme
I = ingetogenheid
AB = combinatievariabele
A = achtergrondkenmerk
B = waardenoriëntatie.

Tabel 5.14.

Samenhang tussen combinatievariabelen (met rationeel-egoïstisch/emotioneel-altruïstisch) en ruimtelijk gedrag (procentuele verschillen)

Combinatie variabelen (*) (Rationeel-egoïstisch vs Emotioneel-altruïstisch)	Activiteiten-diversiteit (laag/hoog)	Winkelactiviteiten (weinig/veel adressen)	Recreatieve activiteiten			Sociale activiteiten	
			(weinig/veel adressen)	(wel/niet uitsluitend in gebieden zonder citykarakter)	(uitsluitend horeca/uitsluitend bioscoop e.d.)	(weinig/veel adressen)	(uitsluitend familie/ uitsluitend vrienden)
man R vs vrouw E	AB A B	+46,9 +40,6 +16,8					
gezinshoofd R vs niet gezinshoofd E	AB A B	+46,0 +38,6 +16,8					
gezinshoofd E vs niet gezinshoofd R	AB A B		- 18,0 - 6,6 - 9,1				
met jonge k. E vs overig R	AB A B	- 23,7 - 13,2 - 12,6					
met jonge k. R vs overig E	AB A B				+26,4 +11,3 +10,4		
werkzaam R vs niet werkzaam E	AB A B	+35,6 +24,9 +16,8					
werkzaam E vs niet werkzaam R	AB A B	- 25,9 - 9,4 - 12,6	(- 19,1) - 9,4 - 9,1				
mensen E vs geg. of dingen R	AB A B		- 34,7 - 15,6 - 9,1			- 18,6 - 4,9 - 5,3	- 18,8 - 0,4 - 6,3
mensen of geg. E vs dingen R	AB A B	- 22,9 - 4,1 - 12,6	- 26,0 - 9,0 - 16,8	(- 26,1) - 13,7 - 9,1			- 19,2 - 2,8 - 6,3
gegevens R vs mensen of dingen E	AB A B		+23,5 + 4,3 + 9,1				
gegevens E vs mensen of dingen R	AB A B	- 22,3 - 6,7 - 12,6	- 27,9 - 10,8 - 16,8				
veel controle E vs weinig controle R	AB A B	- 25,5 - 9,6 - 12,6	- 28,8 - 14,8 - 16,8				
laag inkomen E vs hoog inkomen R	AB A B		- 37,7 - 23,9 - 16,8	- 17,7 - 4,9 - 9,1			
weinig kennis. R vs veel kennis. E	AB A B	+35,4 +26,2 +12,6	+26,9 +10,4 +16,8	+17,8 + 8,6 + 9,1			
weinig kennis. E vs veel kennis. R	AB A B			+17,0 + 9,5 + 1,1			

(*) R = rationeel-egoïstisch
E = emotioneel-altruïstisch
AB = combinatievariabele
A = achtergrondkenmerk
B = waardenoriëntatie.

Tabel 5.15.

Samenhang tussen combinatievariabelen (met conformisme/'self-direction') en ruimtelijk gedrag (procentuele verschillen)

Combinatievariabelen (*) (Conformisme vs 'self-direction')	Activiteiten- diversiteit (laag/hoog)	Winkelactivi- teiten (weij- nig/veel adressen)	Recreatieve activiteiten			Sociale acti- viteiten (uitsluitend familie/uit- sluitend vrienden)	Gem. afstand van act. tot woon- structuur (klein/groot)
			(ja/nee)	(weinig/veel adressen)	(wel/niet uitsluitend in gebieden zon- der cityka- rakter)		
man S vs vrouw C	AB A B					+16,7 + 8,0 + 4,5	
jong C vs oud S	AB A B	- 21,5 - 11,5 - 2,0					
jong S vs oud C	AB A B		+16,1 + 9,3 + 9,2	- 28,0 - 18,4 - 12,7			
werkzaam S vs niet werk- zaam C	AB A B	- 16,8 - 9,4 - 7,4					
mensen of geg. C vs dingen S	AB A B	- 17,3 - 9,0 - 2,0					+16,8 + 1,0 + 2,9
mensen of geg. S vs dingen C	AB A B		+20,4 + 9,6 + 9,2	(- 24,3) - 13,7 - 12,7	(- 35,2) - 21,8 - 8,5		
veel controle C vs weinig controle S	AB A B		- 17,4 - 7,4 - 9,2		+22,5 + 3,5 + 8,5		+19,6 + 9,4 + 2,9
veel controle S vs weinig controle C	AB A B	- 17,2 - 9,6 - 7,4			- 15,2 + 3,5 - 8,5		
laag inkomen C vs hoog inkomen S	AB A B				+27,6 + 4,5 + 8,5	- 15,9 - 4,5 - 4,5	+20,4 + 6,8 + 2,9
laag inkomen S vs hoog inkomen C	AB A B			- 20,0 - 4,9 - 12,7			
lage opl.hfd. kw. C vs ho- ge opl. hfd. kw. S	AB A B		- 20,7 - 8,7 - 9,2	(+27,4) + 8,0 +12,7	(+29,9) +13,3 + 8,5		+16,4 + 6,1 + 2,9
lage opl. hfd. kw. S vs ho- ge opl. hfd. kw. C	AB A B					+27,0 + 9,4 + 4,5	
weinig fam. bz. C vs veel fam bz. S	AB A B	+25,0 +16,8 + 7,4					
weinig ken- nis. bz. C vs veel kennis. bz. S	AB A B	+31,2 +26,2 + 7,4	- 21,6 - 14,9 - 9,2	+18,3 + 8,6 +12,7	+18,4 + 9,5 + 8,5		

(*) C = conformisme
S = 'self-direction'
AB = combinatievariabele
A = achtergrondkenmerk
B = waardenoriëntatie.

gemiddelde afstand van activiteitenadressen tot de eigen woning bij de meer ingetogen respondenten naar verhouding gering zijn. Het blijkt nu, dat deze relaties een stuk geprononceerder worden, als we tevens letten op de mate waarin de respondenten regelmatig van vrienden en familie bezoek ontvangen. Vooral de ingetogen respondenten die weinig bezoek van vrienden of kennissen ontvangen, maken slechts spaarzaam gebruik van de eerdergenoemde recreatieve voorzieningen. Ook leeftijd en de daarmee samenhangende factor woonduur blijken in dit verband van belang te zijn. Wanneer een middelbare of hoge leeftijd samengaat met een ingetogen levenshouding - hetgeen volgens Tabel 5.8. nog al eens het geval is -, dan zal men er minder vaak toe komen uitgaansgelegenheden te bezoeken. Overigens ziet het ernaar uit dat bioscopen, theaters e.d. bij de ingetogen respondenten naar verhouding meer voor regelmatig bezoek in aanmerking komen dan horecavoorzieningen.

2. Voor wat het horeca- en bioscoopbezoek betreft, geldt bij de conformisten ongeveer hetzelfde als bij de ingetogen respondenten: er valt bij de conformisten een wat geringere neiging te bespeuren tot het frequenteren van allerlei uitgaansgelegenheden dan bij degenen die meer op 'self-directed' waarden zijn georiënteerd. Dit verschijnsel treedt nog veel duidelijker naar voren, als we tegelijkertijd naar bepaalde achtergrondkenmerken van de respondenten kijken. Vooral bij respondenten die overwegend met dingen werken en waar de hoofdkostwinner relatief weinig opleiding heeft genoten, leidt conformisme dikwijls tot geringe deelname aan het uitgaansleven in de vorm van bezoek aan café's, restaurants, bioscopen, theaters e.d. Voor zover dit soort gelegenheden wel wordt bezocht, gebeurt dit vaak buiten gebieden met een citykarakter en waarschijnlijk op relatief korte afstand van de woning. Achtergrondkenmerken van respondenten die in verband met deze aspecten van het ruimtelijk gedrag zeker ook genoemd moeten worden, zijn inkomen (laag), contrôle van baas of chef (veel) en leeftijd (oud).
3. Tenslotte Tabel 5.14, waarin de waardenoriëntatie rationeel-egoïstisch vs emotioneel-altruïstisch een belangrijke rol vervult. Opvallend is het aantal malen dat we een samenhang van betekenis hebben kunnen invullen in de kolom weinig/veel winkeladressen. Een deel van deze samenhangen kunnen we verklaren uit het gecombineerde effect van geslacht en de waardenoriëntatie rationeel-egoïstisch vs emotioneel-altruïstisch. Hierbij moeten we ons twee dingen realiseren. Ten eerste, dat we eerder hebben kunnen vaststellen dat geslacht sterk samenhangt met het al of niet gezinshoofd zijn, met al of niet werken en in wat mindere mate ook met de hoogte van het persoonlijke inkomen.⁽¹⁷⁾ En ten tweede, dat de samenhang tussen de waardenoriëntatie in kwestie en het winkelgedrag weliswaar goeddeels op een schijneffect berust waarin de factor geslacht een belangrijke rol speelt,

maar dat de autonome invloed van de waardenoriëntatie rationeel-egoïstisch/ emotioneel-altruïstisch toch kennelijk groot genoeg is om de hoge oorspronkelijke samenhang tussen geslacht en winkelactiviteiten te laten stijgen met tenminste vijf punten.

Overigens lijkt de autonome invloed van deze waardenoriëntatie toe te nemen, als we met achtergrondkenmerken te maken krijgen die niet of nauwelijks nog met geslacht zijn gecontamineerd. Het verschil tussen de nieuwe mate van samenhang en de oorspronkelijke samenhangen is al duidelijk groter bij het al of niet werkzaam zijn en wordt nog uitgesprokener bij inkomen, controle op het werk door baas of chef en aard van het werk. Wanneer we dit constateren, dan moeten we onwillekeurig denken aan een verschijnsel dat ons al eerder heeft gefraspeerd. We doelen hier op hetgeen we met betrekking tot de onderzoeksuitkomsten van Kohn en Rokeach in paragraaf c van dit hoofdstuk hebben opgemerkt, namelijk dat heel in het algemeen gesproken de sociale positie van de vrouw en die van de mensen met een laag inkomen en een geringe opleiding aanleiding geven tot het benadrukken van gedeeltelijk dezelfde waarden. Het is misschien mede dit gemeenschappelijke element in de levenshouding van beide genoemde categorieën, dat een verklaring kan bieden voor de geconstateerde overeenkomsten in winkelgedrag. Onduidelijk blijft echter hoe de aard van het werk in dit geheel moet worden begrepen.

Tenslotte willen we nog opmerken, dat een emotioneel-altruïstische oriëntatie in combinatie met bepaalde achtergrondkenmerken tot een vrij aanzienlijke predictieverbetering kan leiden van de diversiteit van de verrichte activiteiten als ook van het aantal regelmatig bezochte recreatieadressen. Voor wat het eerste betreft, gaat het vooral om werkende respondenten, om respondenten die in hun werk nauwkeurig gecontroleerd kunnen worden, om respondenten met jonge kinderen en om respondenten die in hun werk voornamelijk met mensen of gegevens omgaan. Ten aanzien van het recreatieve gedrag geldt dat naar verhouding veel verschillende cafés, restaurants, bioscopen en theaters worden bezocht door emotioneel-altruïsten die in hun werk veel met mensen (of dingen) omgaan.

Tot nu toe hebben we geen aandacht besteed aan de mogelijke invloed van het woonmilieutype op het ruimtelijke gedrag van de diverse bewonerscategorieën. In de volgende en tevens laatste paragraaf van dit hoofdstuk willen we dit punt aan een nader onderzoek onderwerpen.

e. De invloed van het woonmilieutype op het gedrag.

In hoofdstuk 3 hebben wij de dertien woonstructuren op basis van verschillen in relevant geachte fysiek-ruimtelijke omgevingskenmerken ondergebracht in een viertal typologieën. Elke typologie bestaat uit een driedeling waarin de extreme posities worden ingenomen door twee polaire milieutypen met daartussen een meng- of tussenvorm. Bij het formeren van deze typen is gelet op:

- (1) de aanwezigheid van groen en water in de omgeving,
- (2) het aantal winkels, café's e.d. in de omgeving,
- (3) de nabijheid van een doorgaande weg, en
- (4) het levendig-stenige of rustig-groene karakter van de omgeving, berustend op combinaties van de onder (1), (2) en (3) genoemde kenmerken. Tevens hebben we driedelingen gemaakt naar
- (5) de afstand hemelsbreed tot de Dam, en
- (6) de invalshoek ten opzichte van het centrum van Amsterdam.

We zijn met behulp van deze indelingen nagegaan, in hoeverre de situering en het fysieke karakter van de woonomgeving van invloed zijn op het ruimtelijke gedrag van de respondenten. Bij de analyse bleek al spoedig dat de laatste variabele - als enige van de zes op nominaal niveau gemeten - eigenlijk niet goed in zijn samenhang met andere variabelen viel te interpreteren. We hebben dan ook besloten 'invalshoek' verder buiten de bespreking van de analyseresultaten te laten.

Om de analyse binnen redelijke proporties te houden hebben we ons beperkt in het aantal onderzochte relaties. Tabel 5.16 laat zien welke bewonerskenmerken en welke habitatvariabelen voor deze analyse zijn geselecteerd en toont tevens de mate van samenhang tussen beide variabelencomplexen, uitgedrukt in procentuele verschillen.⁽¹⁸⁾

In Tabel 5.17 wordt zichtbaar gemaakt, in hoeverre de respondenten volgens de geselecteerde achtergrondkenmerken gelijkelijk zijn verdeeld over de verschillende milieutypen. Er blijken nogal wat afwijkingen voor te komen. Bij de interpretatie van de gegevens dienen we ons overigens te realiseren, dat we via de selectie van woonstructuren bewust gestreefd hebben naar beperking van de sociale differentiatie *tussen* woonstructuren. Dit is langs directe of indirecte weg geprobeerd met betrekking tot de variabelen geslacht, inkomen (via de huur), woonduur en leeftijd (vooral via de ouderdom van de woongebouwen). We wisten uit hoofdstuk 3 al, dat ons dat voor wat de laatste variabele betreft niet was gelukt. Variabelen waarbij blijkens Tabel 5.17 eveneens verschillen van betekenis tussen de diverse milieutypen optreden, zijn aard van het werk, woonduur en gezinsfase.

Wanneer we nu in enkele punten willen weergeven wat er aan de hand is, dan kunnen we het volgende noteren:

Tabel 5.16.

Samenhang tussen een achttal bewonerskenmerken en enkele vormen van ruimtelijk gedrag (procentuele verschillen)

Bewonerskenmerken	Activiteiten- diversiteit (laag/hoog)	Winkelacti- viteiten (weinig/veel adressen)	Recreatieve activiteiten (weinig/veel adressen)	Gem.afstand van act. tot woonstructuur (klein/groot)
geslacht (man/vrouw)	+ 6,6	<u>+40,6</u>	+ 0,4	<u>- 21,8</u>
leeftijd (jong/oud)	<u>- 22,7</u>	- 11,5	<u>- 18,4</u>	- 2,1
gezinsfase (met jonge k./ov.)	- 13,2	- 4,2	- 4,5	+ 2,6
aard werk (m + g/d)	- 4,1	- 9,0	- 13,7	+ 1,0
netto-inkomen (laag/hoog)	- 2,7	<u>- 23,9</u>	- 4,9	+ 6,8
auto beschikbaar (wel/niet)	- 11,9	+ 8,7	+ 6,6	<u>- 15,0</u>
vrije tijd (weinig/veel)	- 5,1	- 8,3	- 3,6	+ 2,2
woonduur (kort/lang)	- 11,9	- 3,0	- 4,3	- 4,4

Tabel 5.17.

Samenhang tussen een achttal bewonerskenmerken en de aard van het woonmilieu (procentuele verschillen)

Bewonerskenmerken	Woonmilieutype				
	groen en water (weinig/ veel)	winkels, café's e.d. (veel/ weinig)	nabijheid doorg.weg (dichtbij/ veraf)	levendig- stenig vs rustig- groen	afstand tot Dam (klein/ groot)
geslacht (man/vrouw)	- 2,7	+ 1,9	+ 4,1	+ 0,3	- 1,0
leeftijd (jong/oud)	+ 9,5	<u>+ 15,8</u>	+ 0,2	+ 9,4	<u>- 18,4</u>
gezinsfase (met jonge k./ov.)	- 0,2	+ 13,4	- 1,3	+ 6,3	<u>- 18,6</u>
aard werk (m + g/d)	<u>+ 24,9</u>	<u>+ 17,6</u>	- 4,0	<u>+ 15,4</u>	- 1,0
netto-inkomen (laag/hoog)	- 8,4	- 4,4	- 1,8	- 7,6	- 0,6
auto beschikbaar (wel/niet)	+ 7,2	+ 5,1	+ 5,8	+ 1,2	- 6,4
vrije tijd (weinig/veel)	+ 11,1	+ 10,9	+ 0,7	+ 12,0	- 5,1
woonduur (kort/lang)	<u>+ 15,3</u>	<u>+ 17,1</u>	- 0,1	+ 13,5	<u>- 15,7</u>

1. Mensen die in hun werk voornamelijk met dingen omgaan, blijken hun woonadres vaker te hebben in een (stedelijk) milieu met veel groen en water, terwijl omgekeerd respondenten die in hun werk vooral met mensen en gegevens hebben te maken, vaker gevestigd zijn in levendig-stenige woonmilieus, dichtbij een goed toegerust winkelapparaat.
2. Leeftijd en woonduur vertonen in hun verdeling over de verschillende milieutypen overeenkomstige trekken: zowel jongere respondenten als respondenten die relatief kort op hun huidige adres wonen, treffen we vaker aan in omgevingen met betrekkelijk veel winkels, café's e.d. en in

woonstructuren die naar verhouding veraf zijn gelegen van de Dam. Dit laatste geldt ook voor gezinnen met jonge kinderen. Het ligt voor de hand hier een verband te veronderstellen tussen ouderdom woonstructuur, afstand woonstructuur-Dam en leeftijdsopbouw van de bevolking in de woonstructuur: de nieuwere woonstructuren zullen in het algemeen meer perifeer gelegen zijn dan de oudere woonstructuren, en door de geringe doorstroming bovendien een jongere woonbevolking kennen.(19)

Tabel 5.18 tenslotte toont het verband tussen de aard van het woonmilieu en de al eerder genoemde vormen van ruimtelijk gedrag. Uit de tabel blijkt, dat de aard van het woonmilieu slechts een zeer bescheiden invloed uitoefent op het bestudeerde ruimtelijke gedrag.

Tabel 5.18.

Samenhang tussen de aard van het woonmilieu en enkele vormen van ruimtelijk gedrag (procentuele verschillen)

Woonmilieutype	Activiteiten- diversiteit (laag/hoog)	Winkel- activiteiten (weinig/veel adressen)	Recreatieve activiteiten (weinig/veel adressen)	Gem. afstand van act. tot woonstructuur (klein/groot)
groen en water (weinig/veel)	- 5,7	- 0,1	+ 4,0	- 1,5
winkels, café's (veel/weinig)	- 8,4	- 0,9	- 10,5	- 7,8
nabijheid weg (dichtbij/veraf)	- 0,5	+ 2,6	+ 2,0	- 5,0
levendig-stenig/ rustig-groen	- 5,4	- 0,4	+ 3,7	- 6,1
afstand tot Dam (klein/groot)	+ 8,3	+ 8,4	+ 8,2	<u>+19,4</u>

Eén samenhang van meer dan 15,0 treffen we alleen aan tussen de variabele afstand van de woonstructuur tot de Dam en de afhankelijke variabele gemiddelde afstand van de verschillende regelmatig bezochte activiteitenplaatsen tot de woonstructuur van de respondent. Aanzienlijk zwakker al is het verband tussen veel winkels, café's e.d. in de woonomgeving en bezoek aan veel verschillende ca-

fé's, restaurants, bioscopen e.d. Het is mogelijk dat in een aantal gevallen de procentuele verschillen zijn gedrukt doordat de respondenten die regelmatig meerdere winkels in hetzelfde winkelcentrum bezoeken, die adressen als één activiteitenplaats hebben aangemerkt.

Nu we van deze gegevens hebben kennis kunnen nemen, wordt het interessant na te gaan wat er met de samenhang tussen de verschillende bewonerskenmerken en de vier vormen van ruimtelijk gedrag gebeurt, indien we het woonmilieutype constant houden. Tabel 5.19 geeft een overzicht van de desbetreffende partiële samenhangen, althans voorzover het verschil tussen de beide epsilons tenminste 15,0 bedraagt. Ook nu weer zijn haakjes geplaatst rondom de epsilons, die berekend zijn op tabellen waarin één (of beide) categorie(ën) van de afhankelijke variabele minder dan 20 respondenten telde.

Opmerkelijk maar niet verrassend is, dat de invloed van het fysieke milieu vooral tot uiting komt in de partiële samenhangen van bewonerskenmerken met recreatieve activiteiten. Dit resultaat is niet verrassend, omdat het hier immers om activiteiten gaat die zowel naar aard, als naar plaats - althans in een grote stad als Amsterdam - een aanzienlijke keuzevrijheid toestaan.

Als het milieutype al een differentiële invloed op het ruimtegebruik van verschillende bewonerscategorieën uitoefent, dan mag verwacht worden dat die invloed juist in de sfeer van de vrijwillige activiteiten het duidelijkst merkbaar is. Het bezoeken van café's, restaurants, bioscopen en theaters is bij uitstek een bezigheid, die als zodanig kan worden aangemerkt. Kenmerken van bewoners die in dit verband in het oog springen, zijn de aard van het werk en het inkomen.

Milieus waarin vlakbij een doorgaande weg wordt gewoond en die een levendigenig karakter dragen, blijken vooral bij bewoners met een verschillend soort werk aanleiding te geven tot onderling afwijkend recreatief gedrag. Respondenten die in hun werk overwegend met mensen en gegevens omgaan, bezoeken onder die milieuumstandigheden doorgaans meer verschillende café's, restaurants, bioscopen e.d. dan respondenten die in hun werk voornamelijk met dingen hebben te maken.

Wanneer het gaat om een rustig-groene woonomgeving, ver van een doorgaande weg, dan blijken de respondenten met een relatief laag inkomen vaker tot het bezoeken van veel verschillende café's, restaurants, bioscopen e.d. te komen dan respondenten met een hoger inkomen. Verder zijn inkomensverschillen ook van belang in verband met de nabijheid van regelmatig bezochte activiteitenplaatsen, althans in situaties waarin een doorgaande weg dichtbij de woning is gelegen.

Het woonmilieu blijkt vervolgens ook een verschillende invloed op het aantal bezochte recreatieve activiteitenplaatsen te hebben, wanneer we de respondenten onderscheiden naar geslacht, leeftijd en beschikbare hoeveelheid vrije tijd.

Tenslotte kunnen we, voor wat de winkelactiviteiten betreft, opmerken dat een (rustig-)groene woonomgeving, zowel bij mensen met veel vrije tijd als bij mensen die een auto tot hun beschikking hebben, samengaat met het bezoeken van

Tabel 5.19.

Samenhang tussen bepaalde achtergrondkenmerken en ruimtelijk gedrag onder constanthouding van woonmilieutype (procentuele verschillen) (*)

	Activiteiten- diversiteit (laag/hoog)	Winkel- activiteiten (weinig/veel adressen)	Recreatieve activiteiten (weinig/veel adressen)	Gem. afstand van act. tot woonstructuur (klein/groot)
<u>Geslacht</u> (man/vrouw)				
-levendig-stenig/ rustig-groen			- 9,5 + 5,5	
-afstand Dam (klein/groot)			+12,0 - 6,8	
<u>Leeftijd</u> (jong/oud)				
-groen en water (weinig/veel)			-11,9 -28,0	
<u>Gezinsfase</u> (met jonge k./ov.)				
<u>Aard werk</u> (m + g/d)				
-winkels, café's (veel/weinig)			(-3,4) -20,0	
-nabijheid weg (dichtbij/veraf)	-12,6 +3,1		-40,4 + 8,4	
-levendig-stenig/ rustig-groen			-26,3 (+ 6,9)	
-afstand Dam (klein/groot)			-19,9 (- 1,2)	
<u>Netto-inkomen</u> (laag/hoog)				
-groen en water (weinig/veel)			+14,0 -25,9	+15,0 - 4,9
-nabijheid weg (dichtbij/veraf)			+10,0 -28,0	+22,5 - 5,5
-levendig-stenig/ rustig-groen			+14,1 -30,7	+14,6 - 2,6
<u>Auto beschikb.</u> (wel/niet)				
-levendig-stenig/ rustig-groen		+2,3 +20,6		
<u>Vrije tijd</u> (weinig/veel)				
-groen en water (weinig/veel)		-0,5 -20,2		
-winkels, café's (veel/weinig)			+ 6,3 -13,4	
-afstand Dam (klein/groot)			-15,0 + 6,1	
<u>Woonduur</u> (kort/lang)				

(*) Een voorbeeld ter verduidelijking. Onder winkelactiviteiten vinden we bij 'auto beschikbaar' een procentueel verschil van + 2,3 en van + 20,6. De eerste waarde geeft de mate van samenhang aan tussen het kunnen beschikken over een auto en het aantal regelmatig bezochte winkeladressen *in een levendig-stenig woonmilieu*, de tweede waarde betreft dezelfde relatie maar nu *in een rustig-groen milieutype*. In het eerste geval is er praktisch geen samenhang, in het tweede geval wel in die mate dat het kunnen beschikken over een auto vaak samengaat met het bezoeken van weinig verschillende winkeladressen.

naar verhouding weinig verschillende winkeladressen. Voor het gedrag van de eerstgenoemden kunnen wij geen bevredigende verklaring geven; de tweede categorie is door de beschikbaarheid van een auto en het geringe aantal winkels in de onmiddellijke nabijheid om praktische redenen misschien meer georiënteerd op enkele grote winkels verder weg.

Het voorgaande kan als volgt worden samengevat. Centraal heeft de vraag gestaan, of we meer van het ruimtelijk gedrag van onze respondenten kunnen verklaren, indien we kennis dragen zowel van de demografische en sociaal-structurele kenmerken van deze bewoners als van hun waardenoriëntaties. Tevens hebben we een indruk trachten te krijgen van de mogelijke invloed van het woonmilieutype op het ruimtelijk gedrag.

Om de eerste vraag te kunnen beantwoorden moet uiteraard bekend zijn, welke waardenoriëntaties zo al bij onze respondenten voorkomen. Met behulp van factoranalyse zijn we erin geslaagd drie oriëntaties te onderscheiden, te weten: hedonisme vs ingetogenheid, rationeel-egoïstisch vs emotioneel-altruïstisch en conformistisch vs 'self-directed'. Voor wat de interpretatie en theoretische inbedding van deze waardenoriëntaties betreft, hebben we aansluiting kunnen vinden bij de literatuur terzake.

Vervolgens hebben we stapsgewijs toegewerkt naar de beantwoording van de opgeworpen centrale vraag. We hebben kunnen vaststellen, dat met demografische en sociaal-structurele variabelen veel meer van het ruimtelijke gedrag van de respondenten kan worden verklaard, dan met de door ons onderscheiden waardenoriëntaties. Toch kan additionele kennis omtrent de waardenoriëntaties van bewoners soms tot vrij aanzienlijke predictieverbetering van het ruimtelijke gedrag leiden. En nog belangrijker is misschien, dat informatie over waardenoriëntaties of levenshoudingen de onderzoeker een beter inzicht verschaft in de vraag, *waarom* bewoners verschillen in het gebruik dat zij van de stedelijke ruimte maken. Aangezien verschillen in ruimtegebruik mede bepaald kunnen zijn door verschillen in ruimtelijke situaties, is tenslotte ook een poging gedaan het effect van het woonmilieutype op het ruimtelijke gedrag vast te stellen.

We zullen hier niet nog eens de uitkomsten van onze analyses herhalen. We willen volstaan met daarover twee opmerkingen te maken, die we in deze vorm nog niet eerder naar voren hebben gebracht. In de eerste plaats valt op, dat in ons onderzoek achtergrondkenmerken als gezinsfase en sociaal-economische status een minder belangrijke rol als verklaringsfactoren voor ruimtelijk gedrag lijken te spelen dan op grond van de woonsociologische literatuur mag worden verwacht. De voornaamste oorzaak hiervan zou weleens kunnen zijn, dat ons respondentenbestand op deze punten te homogeen van samenstelling is. Het aantal respondenten dat lid is van een gezin met uitsluitend kinderen in de leeftijdsklasse 0-5 jaar bedraagt bijvoorbeeld maar 60 (d.i. 7,5% van het totaal). Het is

met dit vrij geringe aantal mogelijk, dat enkele atypische gevallen te zeer de uitkomsten hebben bepaald, waardoor we in de eerste stap van de contrastgroepenanalyse het grootste contrast niet aantreffen tussen deze categorie en de rest, maar bij een tweedeling waarmee we theoretisch eigenlijk niet goed raad weten (gezinnen met kinderen jonger dan 18 jaar vs rest).

Voor wat 'sociaal-economische status' betreft - een bewonerskenmerk dat uit gegevens omtrent opleiding, beroep en inkomen is opgebouwd - herinneren we de lezer eraan, dat wij met huurders van portiek- en galerijwoningen hebben te maken, die zo'n 10 tot 15 jaar geleden zijn gebouwd en waarvan de kale huur in principe niet boven de fl. 200,- per maand mocht uitkomen (in 1974). Hoewel er tussen huur en inkomen zeker geen perfecte correlatie bestaat, mogen we toch wel aannemen dat zowel de lage als de hoge inkomens - en bij gevolg ook de lage en hoge statuscategorieën - in ons respondentenbestand slecht zijn vertegenwoordigd. Dit kan ertoe hebben bijgedragen, dat sociaal-economische status als mogelijk belangrijke verklaringsfactor na de eerste stap van de contrastgroepenanalyse van het toneel is verdwenen.

Van de andere kant - en dat is onze tweede opmerking - blijkt de aard van het werk, op een overigens niet altijd doorzichtige wijze, wel verband te houden met ruimtegebruik. Het gaat hier om een persoonskenmerk, dat althans in het woon-sociologische onderzoek betrekkelijk weinig aandacht heeft gekregen. Het ziet ernaar uit, dat respondenten die in overwegende mate met mensen en gegevens werken, zich in het algemeen meer dan mensen die in hun werk vooral met dingen hebben te maken, aangetrokken voelen tot een levendig-stenig woonmilieu. In een dergelijk type milieu blijken de eersten bovendien tot het bezoeken van meer verschillende café's, restaurants, bioscopen, theaters e.d. te komen dan degenen die overwegend met dingen werken. Waarschijnlijk wordt dit verschil nog sterker, indien we tevens de waardenoriëntatie conformisme vs 'self-direction' in rekening brengen: er zijn immers aanwijzingen dat met name de 'self-directed' onder de eerstgenoemde categorie actieve uitgaanders zijn, waarbij het citygebied naar verhouding vaak als bestemming wordt opgegeven. Tenslotte willen we in dit verband nog vermelden, dat er een - zij het vrij zwakke - samenhang bestaat tussen de aard van het werk, de opleiding van de hoofdkostwinner, het netto-inkomen en de mate van autonomie in het werk.

We zullen nu overstappen naar het volgende hoofdstuk. In dit hoofdstuk zullen we ons bezighouden met een aantal aspecten van het ruimtelijke gedrag van onze respondenten, waarover veel gegevens zijn verzameld maar die tot nu toe niet aan bod zijn gekomen. Aangezien het hierbij om zulke verschillende zaken gaat als de waardering en beleving van de eigen woonbuurt en de sociale relaties in de microbuurt zal dit hoofdstuk een enigszins fragmentarisch karakter dragen. Dit wordt nog versterkt door het feit, dat de gepresenteerde resultaten deels betrekking hebben op alle respondenten tezamen, ongeacht de woonstructuur waarin zij wonen, deels op respondenten uit de afzonderlijke woonstructuren.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK 5

- (1) Segers, J.H.G. en Ph. C.Stouthard, Analyse door middel van opeenvolgende contrasterende groepen, in: Sociale Wetenschappen, VI (1963), 6; Reeken, A.J. van, Een aansluiting tussen de tau van Goodman en Kruskall, de χ^2 , beide voor een 2 x 2-tabel en de contrastgroepenmethode van Segers en Stouthard, in: Sociale Wetenschappen, VII (1964), 2; Segers, J.H.G., De contrastgroepen-methode, Nadere uitwerking en een tweetal toepassingen, in: Sociale Wetenschappen, VII (1964), 3.
- (2) Bij het selecteren speelde zowel de hoogte van de gevonden tau-waarde een rol, als het aantal habitatvariabelen waarmee een bepaalde onafhankelijke variabele een significante samenhang vertoonde.
- (3) Wright en Wright hebben op ongeveer dezelfde wijze als wij van Kohn's vragenreeks gebruik gemaakt. Zowel de Wrights als Kohn vinden als eerste factor conformiteit vs 'self-direction'. De tweede factor die bij de Wrights verschijnt, is echter verschillend van de tweede factor bij Kohn. Kohn duidt zijn tweede factor aan met volwassenheid vs onvolwassenheid en deze factor blijkt sterk met de leeftijd van het kind samen te hangen. Door de anders gerichte vraagstelling van de Wrights is het niet verwonderlijk, dat hun materiaal deze tweede factor niet bevat. Hun tweede factor geeft aan de positieve kant hoge ladingen te zien op de waarden 'succes' en 'goed hun best doen op school', aan de negatieve kant op de waarden 'eerlijk' en 'rekening houden met anderen'. We zullen nog merken, dat deze factor sterke gelijkenis vertoont met een factor die wij in ons onderzoek aantreffen. Zie Wright, J.D. en S.R. Wright, Social Class and Parental Values for Children: A partial replication and extension of the Kohn thesis, en de daarop volgende discussie met Melvin Kohn in: American Sociological Review, XLI (June 1976), 3. Verder ook: Kohn, M.L., Class and Conformity, A study in values, Homewood, Ill. 1969, pp.56-59.
- (4) Rummel, R.J., Applied Factor Analysis, Evanston 1970, pp.104-113.
- (5) Rokeach, M., The Nature of Human Values, New York 1973, pp.42-48.
- (6) Zie Rokeach, op. cit., p.43 en Kohn, M.L., Class and Conformity, A study in values, Homewood, Ill. 1969, voetnoot 15 op p. 57.
- (7) Wippler, R., Sociale determinanten van het vrijetijdsgedrag, Assen 1968, pp.30-31.
- (8) Rokeach, M., The Nature of Human Values, New York 1973, pp.58-59.
- (9) Zie noot (3).

- (10) Rokeach, M., *The Nature of Human Values*, New York 1973, pp.59-66.
- (11) Om misverstand te voorkomen: hiermee wil niet gezegd zijn, dat vrouwen geen 'self-directed' (of rationeel-egoïstische) waardenoriëntatie zouden kunnen hebben. We hebben eerder het onderzoek van de Wrights aangehaald, waaruit bleek dat ook bij moeders een sterke samenhang bestaat tussen sociaal-economische positie en hun waardering van 'self-direction'.
- (12) Dit tast uiteraard niet de statistische onafhankelijkheid van beide instrumentele waardenoriëntaties aan: de correlatie tussen beide waardenoriëntaties in gedichotomiseerde vorm is .06. Ook blijkt er geen samenhang te bestaan tussen hedonisme/ingetogenheid en rationeel-egoïstisch/emotioneel-altruïstisch ($r = .07$) en tussen hedonisme/ingetogenheid en 'self-direction'/conformisme ($r = .02$).
- (13) Het gaat hier om de variabelen genoemd in de Tabellen B22 tot en met B30 van de bijlage, aangevuld met de variabelen activiteitendiversiteit, recreatieadressen al of niet uitsluitend in gebieden zonder citykarakter, winkeladressen idem en gemiddelde afstand van de activiteitenadressen tot de eigen woonstructuur. Het lijkt ons niet nodig hier de preciese inhoud van de variabelen activiteitendiversiteit, recreatie- en winkeladressen al of niet uitsluitend in gebieden zonder citykarakter uit de doeken te doen. Een nauwkeurige beschrijving van deze variabelen is te vinden in de doctoraalscriptie van Eijkeren, R.A.J.M. van, *Activiteitenpatronen en soorten ruimtegebruik bij stadsbewoners, Operationalisering en toepassing van een tweetal begrippen*, Tilburg februari 1977. Wel moet ten aanzien van de variabelen recreatie- en winkeladressen al of niet uitsluitend in gebieden zonder citykarakter worden opgemerkt, dat geen van de respondenten zijn recreatieve of winkelactiviteiten *uitsluitend* in gebieden *met* citykarakter verricht (zie Kaart 5.1.). Alle habitatvariabelen zijn gedichotomiseerd. Van de activiteiten naar aard (B24, B27 en B30) zijn steeds de 'uitsluitend'-categorieën tegenover elkaar geplaatst. Deze habitatvariabelen maken het niet noodzakelijk de respondenten eerst uit te splitsen naar woonstructuur, zoals bijvoorbeeld het geval zou zijn met winkeladressen naar exacte locatie.
- (14) Tussen epsilon en bijvoorbeeld de product-momentcorrelatiecoëfficiënt r (in 2×2 -tabellen) bestaat een relatie, die evenwel niet gemakkelijk in een formule is uit te drukken. Voor niet-scheve verdelingen kan als vuistregel worden aangehouden, dat $r = \frac{\text{epsilon}}{100}$. In geval van ongelijkheid van de randtotalen van de *onafhankelijke* variabele valt r echter absoluut genomen *lager* uit dan $\frac{\text{epsilon}}{100}$, terwijl r een *hogere* waarde aanneemt indien de randtotalen van de *afhankelijke* variabele ongelijk zijn. Wij hebben aan de berekende samenhangen geen betekenis toegekend, wanneer tenminste één categorie van de afhankelijke variabele minder dan 20 respondenten bevatte.
- (15) Zie ook Tabel 5.16.

- (16) Die contaminatie valt gemakkelijk af te leiden uit de gegevens van onderstaand overzichtje. Dit overzicht vormt een uittreksel uit de 'missing data' correlatie-matrix van de 18 achtergrondkenmerken, die wij eerder in dit hoofdstuk met behulp van contrast-groepenanalyse hebben geselecteerd. Alleen correlaties $\gg +.20$ of $\leq -.20$ hebben wij in het overzicht opgenomen.

gezinshoofd (wel/niet)	x	geslacht (man/vrouw)	+.86	gezinsfase (met jonge k/ov.)	x	woonduur (kort/lang)	+.24
geslacht (man/vrouw)	x	werkzaam (wel/niet)	+.70	inkomen (laag/hoog)	x	opl.hoofdkw. (laag/hoog)	+.24
gezinshoofd (wel/niet)	x	werkzaam (wel/niet)	+.69	werkzaam (wel/niet)	x	auto (wel/niet)	+.22
aard werk (m/g + d)	x	aard werk (m + g/d)	+.53	regl. werk (sterk/zwak)	x	controle (veel/weinig)	+.21
leeftijd (jong/oud)	x	gezinsfase (met jonge k/ov.)	+.50	geslacht (man/vrouw)	x	vrije tijd (weinig/veel)	-.21
aard werk (g/m + d)	x	aard werk (m + g/d)	+.49	familiebez. (weinig/veel)	x	vriendenbez. (weinig/veel)	+.21
aard werk (m/g + d)	x	aard werk (g/m + d)	-.48	geslacht (man/vrouw)	x	auto (wel/niet)	+.21
inkomen (laag/hoog)	x	geslacht (man/vrouw)	-.44	gezinshoofd (wel/niet)	x	vrije tijd (weinig/veel)	-.20
leeftijd (jong/oud)	x	woonduur (kort/lang)	+.42	vriendenbez. (weinig/veel)	x	opl.hoofdkw. (laag/hoog)	+.20
inkomen (laag/hoog)	x	gezinshoofd (wel/niet)	-.40	aard werk (m/g + d)	x	regl. werk (sterk/zwak)	-.20
inkomen (laag/hoog)	x	auto (wel/niet)	-.25	aard werk (m + g/d)	x	regl. werk (sterk/zwak)	-.20
aard werk (m + g/d)	x	opl.hoofdkw. (laag/hoog)	-.24	inkomen (laag/hoog)	x	controle (veel/weinig)	+.20

N.B. De scheefheidscoëfficiënten (β_1) van 17 variabelen schommelen tussen +0,60 en -0,73; een extreem scheve verdeling vonden we bij de variabele burgerlijke staat (wed/ov.) (-22,44).

- (17) Zie noot (16).
- (18) Zie verder ook Tabel 5.7. en het daarbij gegeven commentaar.
- (19) Volgens onderstaande tabel zijn de respondenten in de later gebouwde woonstructuren, die bovendien gemiddeld op grotere afstand van de Dam blijken te liggen, inderdaad in doorsnee iets jonger.

Afstand tot Dam van woonstructuur:	Gem. ouderdom woonstructuren (1 nov. 1974)	Gem. leeftijd respondenten (1 nov. 1974)
4 - 5 km	15,1 jaar	49,6 jaar
5 - 6 km	14,2 jaar	46,5 jaar
6 - 7 km	13,9 jaar	45,1 jaar

Hoofdstuk 6

ACTIVITEITEN EN HOUDINGEN IN VIER WOONSITUATIES

In het vorige hoofdstuk hebben we ons betrekkelijk los van de ruimtelijke situatie een beeld trachten te vormen van het ruimtelijk gedrag dat de diverse bewonerscategorieën ontplooiën. Pas in het laatste deel van het hoofdstuk hebben we ons afgevraagd, in hoeverre daarbij het woonmilieutype een rol speelt. Het woonmilieutype bleek met name op het recreatieve gedrag van verschillende bewonerscategorieën een differentiële invloed uit te oefenen.

In de volgende paragrafen willen we nader ingaan op de mogelijke invloed die de ruimtelijke situatie op het gebruik en de beleving van de ruimte uitoefent. Daartoe hebben we een viertal woonsituaties geselecteerd, die qua stedenbouwkundig ontwerp als karakteristieke representanten kunnen gelden voor ofwel het levendig-stenige milieutype ofwel het rustig-groene type, en die qua respondentenaantal en demografische samenstelling bovendien onderlinge vergelijking van gedrag mogelijk en zinvol maken. De keuze is gevallen op de woonstructuren 01 (Osdorpplein; 94 respondenten) en 05 (Osdorperban; 46 respondenten), beide behorend tot het levendig-stenige type, en voor wat het rustig-groene type betreft op de woonstructuren 11 (Hinderstein; 136 respondenten) en 12 (Henri Dunantstraat; 96 respondenten) (1).

a. Ruimtelijk patroon van activiteiten in vier woonsituaties

We zullen beginnen met een tabel waarin we voor elk van de elf activiteitensoorten, waarover we gegevens hebben verzameld, zullen aangeven: (1) het aantal activiteitenplaatsen binnen het onderzoeksgebied per respondent, (2) de strooiingsindex (2) van de desbetreffende activiteitenplaatsen en (3) de gemiddelde afstand van de activiteitenplaatsen tot de woonstructuur. Bij de interpretatie van de gegevens van Tabel 6.1. dienen we wel in de gaten te houden, dat een aantal uitkomsten gebaseerd is op slechts weinig waarnemingen. Dit kan met name bij de strooiingsindices en de gemiddelde afstanden tot onaanvaardbare vertekeningen leiden. Immers, wanneer het aantal activiteitenplaatsen waarop de berekeningen worden uitgevoerd aan de lage kant is, dan kan één enkele activiteitenplaats die 'toevallig' veraf gelegen is, een onevenredig grote invloed op het eindresultaat uitoefenen. We hebben daarom voor wat de strooiingsindices en de gemiddelde afstanden betreft een vrij streng criterium aangelegd: we hebben - overigens nogal willekeurig - gesteld, dat het aantal activiteitenplaatsen tenminste 20 zal moeten bedragen, wil men aan de uitkomsten enige betekenis kunnen hechten. Dit houdt in dat voor de ratio activiteitenplaatsen: respondenten in de vier woonsituaties de volgende waarden als ondergrens dienen te worden genomen:

Osdorpplein	Osdorperban	Hinderstein	H. Dunantstraat
0,21	0,43	0,15	0,21

Osdorperban: levendig-stenig type

Henri Dunantstraat: rustig-groen type

In verband met deze normstelling is ook van belang, dat de teleenheid niet respondenten maar activiteitenplaatsen is. Dat betekent bijvoorbeeld voor de activiteitensoort 'familie bezoeken', dat een aantal van 100 adressen in het ene uiterste staat voor 20 respondenten die elk het maximum van 5 adressen hebben opgegeven, en in het andere uiterste voor 100 respondenten die elk 1 bezoekadres hebben genoemd. Als er niet meer dan 100 respondenten zijn, dan is het percentage respondenten dat geen bezoekadres heeft gemeld in het eerste geval dus 80, in het tweede geval 0! Uiteraard doet dit probleem zich niet voor bij de activiteitensoorten 'werken' en 'bibliotheek bezoeken', omdat daar immers maar 1 adres kon worden opgegeven.

Wanneer we nu met deze opmerkingen in het achterhoofd Tabel 6.1. bekijken, dan kunnen we het volgende vaststellen:

1. De gemiddelde afstand van de regelmatig bezochte winkeladressen voor de dagelijkse levensbehoeften tot de eigen woning blijkt in de levendigstenige woonsituaties belangrijk korter dan in de situaties met een rustig-groen karakter. Bovendien bereiken de strooiingsindices in Hinderstein en Henri Dunantstraat hogere waarden. Dit is niet verrassend, omdat we weten dat in het eerste geval de winkels dichterbij de woning van de respondenten zijn te vinden dan in het tweede geval.

Toch levert dit verschil in afstand geen noemenswaard verschil op in het gemiddeld aantal regelmatig bezochte adressen per respondent. Belangrijk hierbij is dat de woonstructuren qua achtergrondkenmerken van de respondenten sterk op elkaar lijken; dit geldt met name voor Osdorpplein en Hinderstein.

Een verklaring voor het gesignaleerde verschijnsel zou kunnen zijn, dat het doen van dagelijkse inkopen naar frequentie en aantal bezochte adressen bij onze respondenten volgens een vrij vast patroon verloopt, dat niet of nauwelijks wordt beïnvloed door aanwezige afstandsverschillen tussen woning en winkelvoorzieningen. Dit hoeft overigens nog niet in te houden, dat een grotere afstand ook in de beleving en waardering van de situatie geen rol van betekenis zou kunnen spelen. We komen op deze kwestie in de volgende paragraaf nog terug.

2. Het kopen van duurzame artikelen levert een geheel ander beeld op. In de eerste plaats zijn de gemiddeld per activiteit afgelegde afstanden veel groter. Uit de verdeling van de activiteitenplaatsen over het onderzoeksgebied blijkt, dat duurzame consumptiegoederen zowel regelmatig dicht bij huis als bijvoorbeeld in het stadscentrum worden gekocht. Voor Hinderstein is naast het Gelderlandplein ook het grote Amstelveense winkelcentrum van belang. De grotere spreiding van activiteitenplaatsen - vergeleken met de regelmatig bezochte winkeladressen voor dagelijkse levensbehoeften - komt ook tot uitdrukking in de strooiingsindices. Opvallend is dat

Tabel 6.1.

De elf activiteitensoorten naar aantal activiteitenplaatsen per respondent, strooiingsindex (S) en gemiddelde afstand tot woonstructuur in dam, in vier woonsituaties.

Activiteitensoort	Osdorpplein			Osdorperban			Hinderstein			H. Dunantstr.		
	act./resp.	S in dam	afst. in dam	act./resp.	S in dam	afst. in dam	act./resp.	S in dam	afst. in dam	act./resp.	S in dam	afst. in dam
Werken	0,48	34,3	35,8	0,50	31,1	40,5	0,40	32,2	39,8	0,43	31,5	33,0
Kinderen naar school brengen/afhalen	0,13	6,6	5,4	0,26	15,3	6,7	0,08	2,7	5,5	0,10	1,3	0,6
Dagelijkse inkopen doen	1,50	11,9	3,6	1,50	8,4	4,8	1,38	14,0	10,2	1,47	12,9	10,7
Duurzame artikelen kopen	1,44	30,2	20,7	1,59	31,7	27,2	1,02	30,3	28,1	0,93	30,8	30,2
Onderwijs/cursussen volgen	0,06	27,1	56,2	0,15	32,7	43,8	0,16	27,9	33,3	0,02	14,0	18,9
Bibliotheek bezoeken	0,26	5,2	3,5	0,26	16,2	8,3	0,29	1,0	7,4	0,21	4,1	13,6
Café's, restaurants bezoeken	0,31	26,9	41,4	0,30	17,1	52,8	0,15	27,2	21,8	0,09	26,7	32,6
Bioscopen, theaters bezoeken	0,39	15,5	54,9	0,11	25,0	50,1	0,19	8,3	34,5	0,23	8,9	38,9
Deelnemen aan verenigingsactiviteiten	0,45	36,5	35,3	0,61	29,0	26,0	0,29	31,1	28,3	0,46	30,1	24,9
Familie bezoeken	1,30	35,9	51,6	1,28	38,9	50,0	1,24	34,2	40,4	1,41	36,1	40,5
Vrienden/kennissen bezoeken	1,09	32,2	25,9	1,06	32,2	23,0	1,38	30,4	24,5	0,98	31,3	27,3

deze indices in de vier woonsituaties nagenoeg gelijk zijn. Verschillend daarentegen is het aantal activiteitenplaatsen per respondent in de levendig-stenige en in de rustig-groene woonsituaties: dit aantal ligt in heteerste type aanmerkelijk hoger dan in het tweede.

Hoe is dat nu te verklaren? Al weer is het niet aannemelijk, dat verschillen in achtergrondkenmerken voor dit verschijnsel verantwoordelijk kunnen worden gesteld. Hoewel zelfselectie van de bewoners in de verschillende woonsituaties niet geheel mag worden uitgesloten, ligt het toch meer voor de hand de verklaring te zoeken in de aard van de activiteitensoort in kwestie.

Meer dan bij het doen van de dagelijkse boodschappen zal bij de aanschaf van duurzame goederen selectief te werk (kunnen) worden gegaan zowel ten aanzien van de winkels als ook ten aanzien van het tijdstip van de aankoop. We moeten dit uiteraard in verband zien met de verschillen in prijs en duurzaamheid die er tussen beide artikelensoorten bestaan. We kunnen het ook zo stellen: terwijl bij de dagelijkse inkopen de nabijheid van de voorzieningen van doorslaggevende betekenis is, zullen bij de aanschaf van duurzame consumptiegoederen de alternatieve keuzemogelijkheden doorslaggevend zijn voor het activiteitenpatroon. In Tabel 6.1. komt dit tot uiting, doordat de grootste verschillen tussen de levendig-stenige en rustig-groene woonsituaties voor wat de dagelijkse inkopen betreft bij de gemiddelde per activiteit afgelegde *afstand* wordt aangetroffen en voor wat de aanschaf van duurzame consumptiegoederen betreft bij het *aantal* regelmatig bezochte activiteitenplaatsen per respondent.

3. Ook met betrekking tot het bezoeken van familie en vrienden kunnen we over genoeg waarnemingen beschikken om een nadere inspectie van de cijfers te rechtvaardigen. Zoals verwacht mag worden, is er geen duidelijk verband aanwijsbaar tussen de door ons onderscheiden woonmilieutypen en het bezoeken van familie en vrienden. De verschillen in familiebezoek op het punt van 'gemiddelde afstand' tussen Osdorpplein en Osdorperban enerzijds en Hinderstein en Henri Dunantstraat anderzijds moeten waarschijnlijk aan de meer perifere ligging van de eerstgenoemde woonstructuren ten opzichte van het stadscentrum worden toegeschreven en niet aan milieutypische verschillen zoals door ons bedoeld. In dit verband is het van belang erop te wijzen, dat ook met betrekking tot het bezoeken van bioscopen, theaters e.d. Osdorpplein en Osdorperban belangrijk hogere waarden voor 'gemiddelde afstand' te zien geven dan de beide andere, iets minder excentrisch gelegen woonstructuren. Zoals bekend zijn dergelijke voorzieningen in sterke mate in het centrale deel van de stad Amsterdam geconcentreerd.

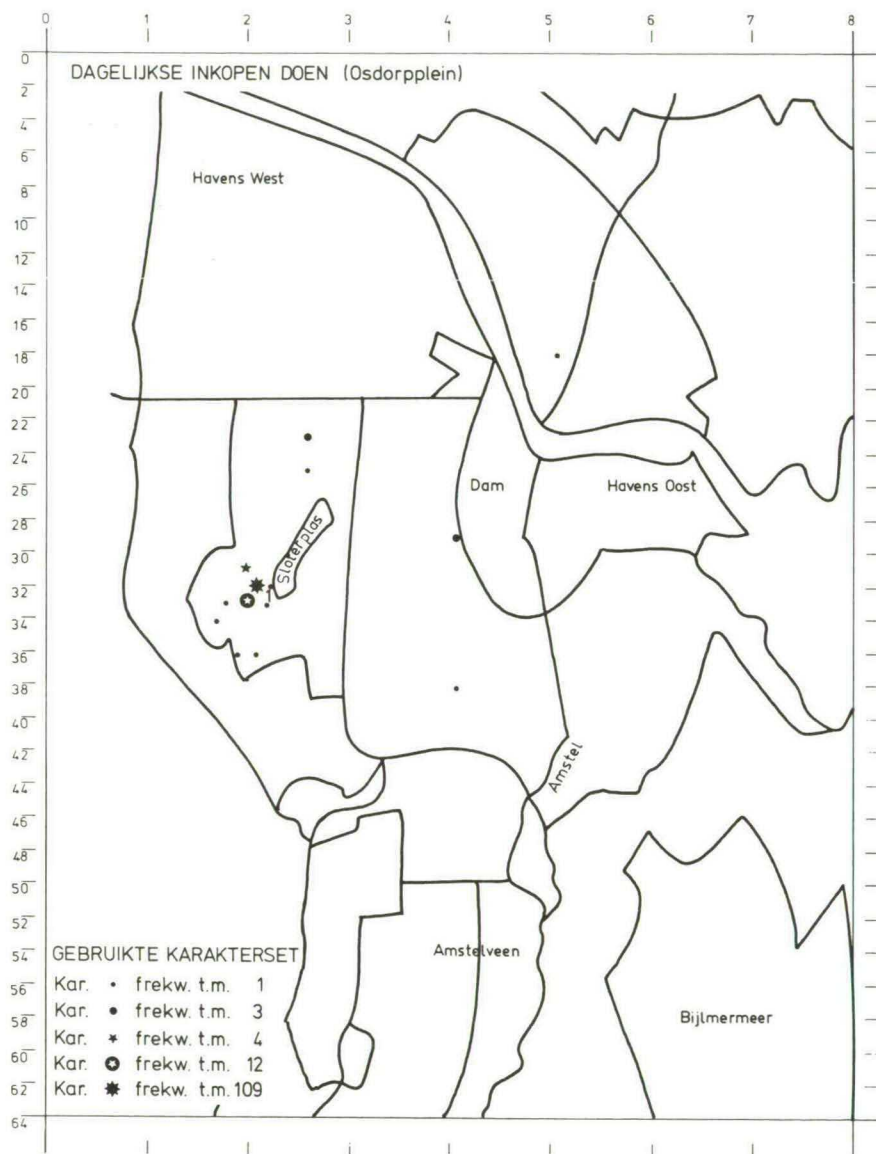
Wanneer we de gegevens voor familiebezoek vergelijken met die voor vriendenbezoek, dan vallen ons een aantal dingen op. In de eerste plaats is het aantal regelmatig bezochte familieadressen in het algemeen genomen groter dan het aantal vriendenadressen; een uitzondering vormt Hinderstein dat gekenmerkt wordt door een relatief hoge waarde voor het aantal vriendenadressen per respondent.

Een ander onmiskenbaar verschil tussen familiebezoek en vriendenbezoek is, dat de adressen van de vrienden en kennissen die men regelmatig bezoekt, gemiddeld dicht bij huis zijn gelegen. Overigens blijken de strooiingsindices niet erg sterk van elkaar te verschillen, hetgeen doet veronderstellen dat het ruimtelijk patroon van vriendenadressen gekenmerkt wordt

Plotdiagram bezochte koordinaten/woonstructuur 1

AKTV. : 4, 5, 6

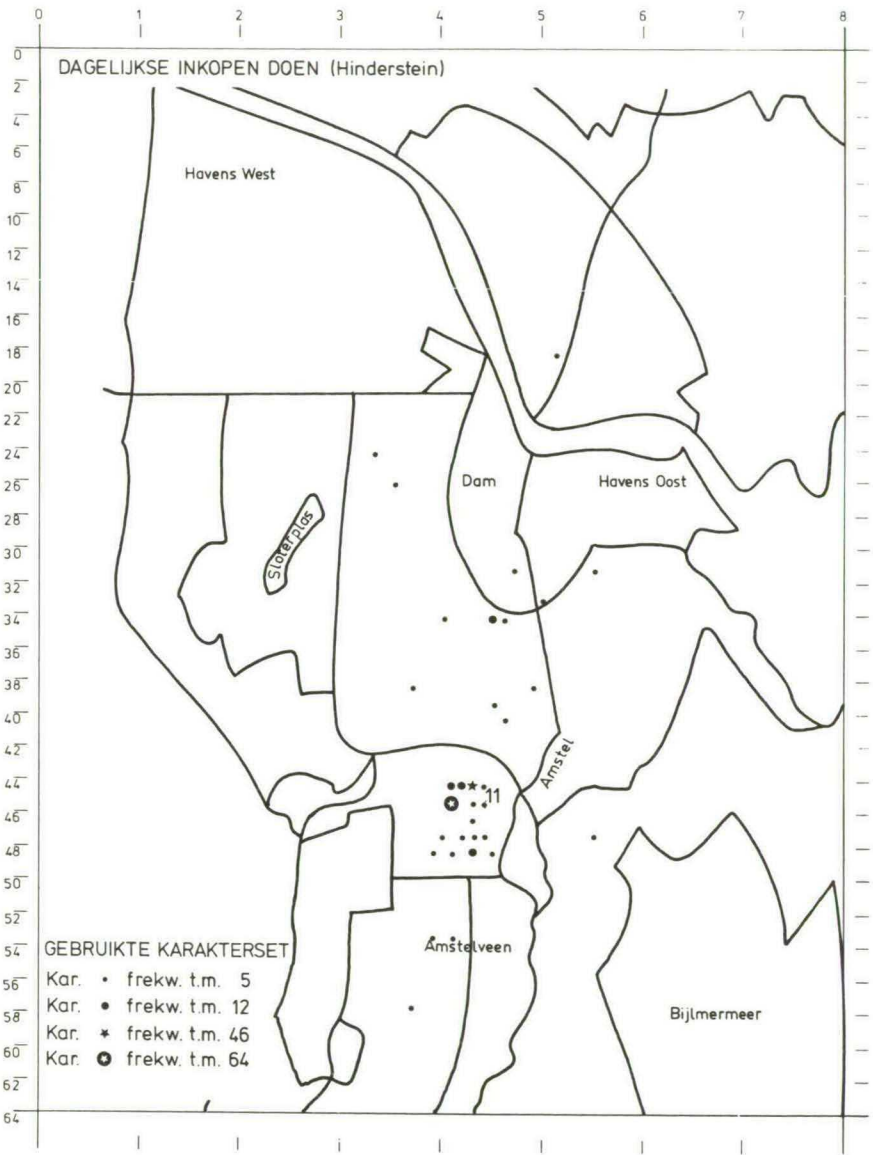

Plotdiagram bezochte koordinaten/woonstructuur 11

AKTV. : 4, 5, 6

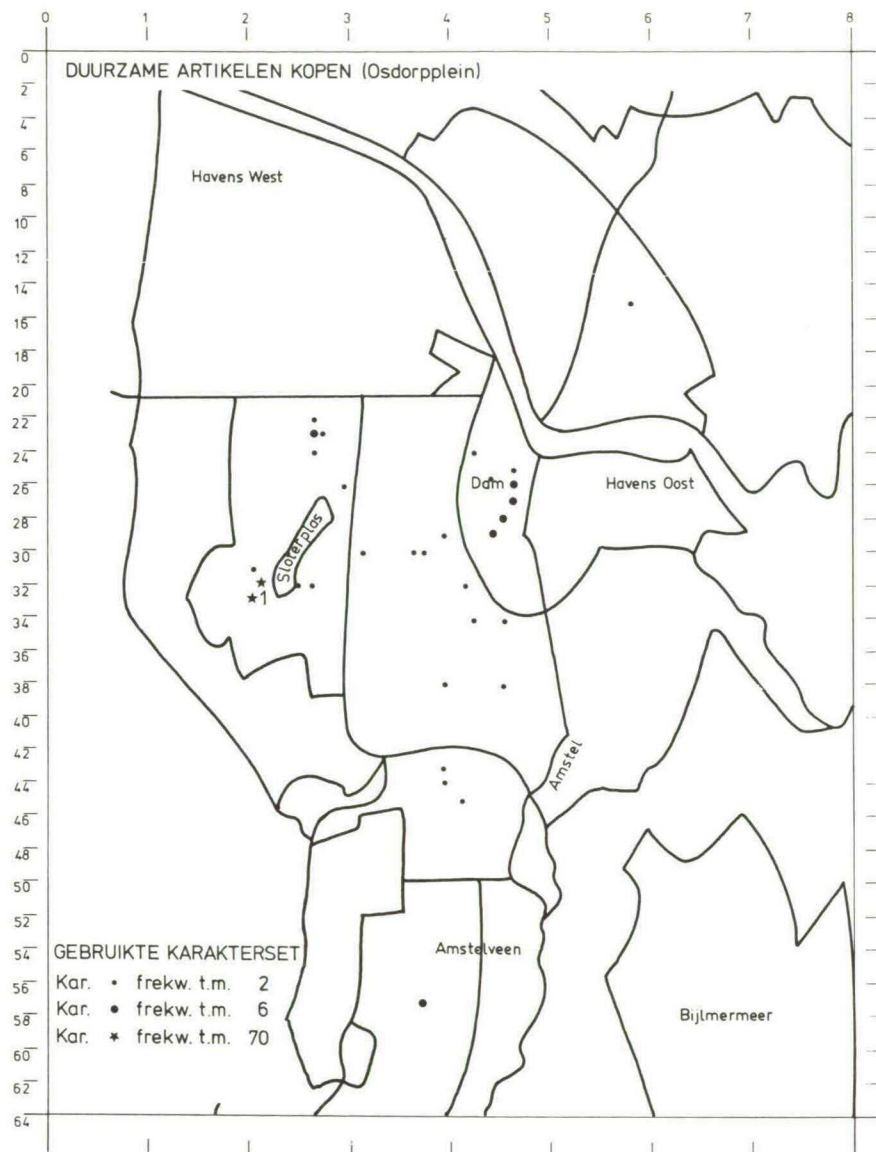

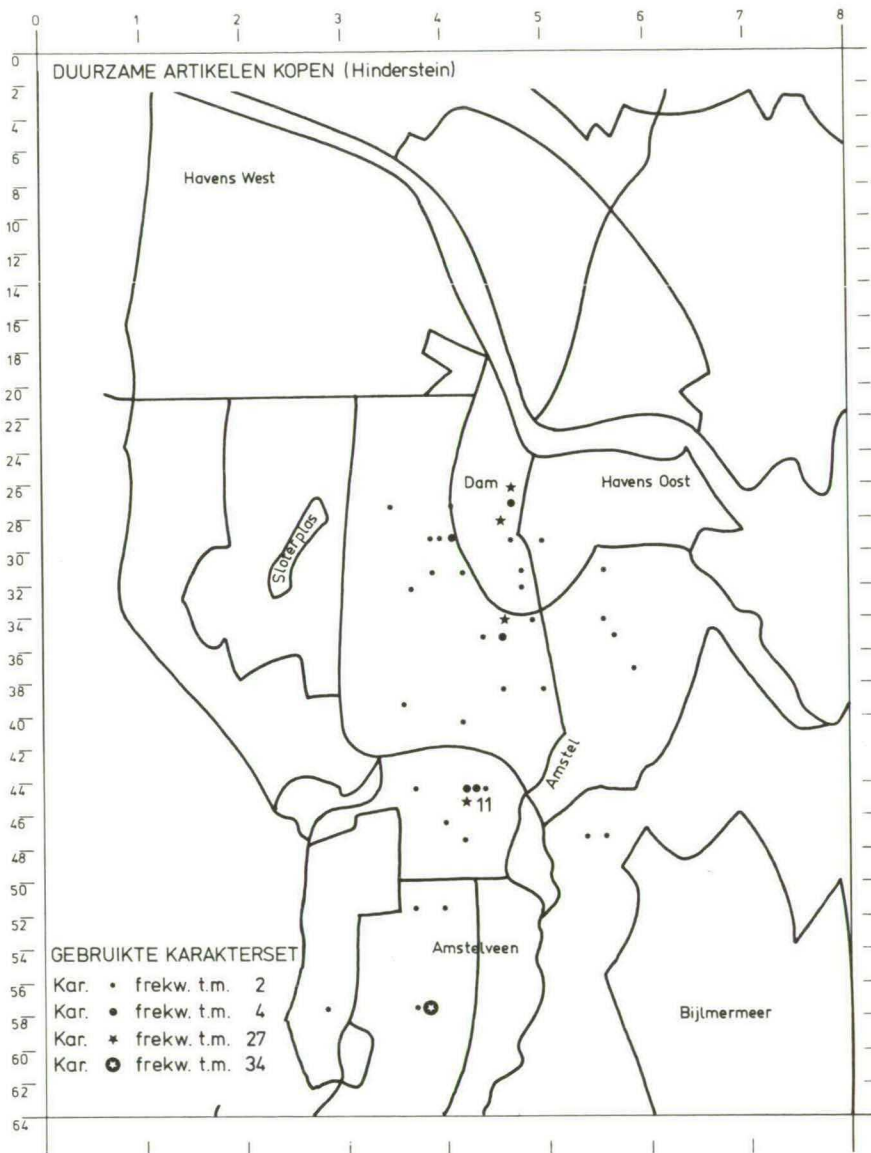

Plotdiagram bezochte koordinaten / woonstructuur 1

AKTV.: 7, 8, 9

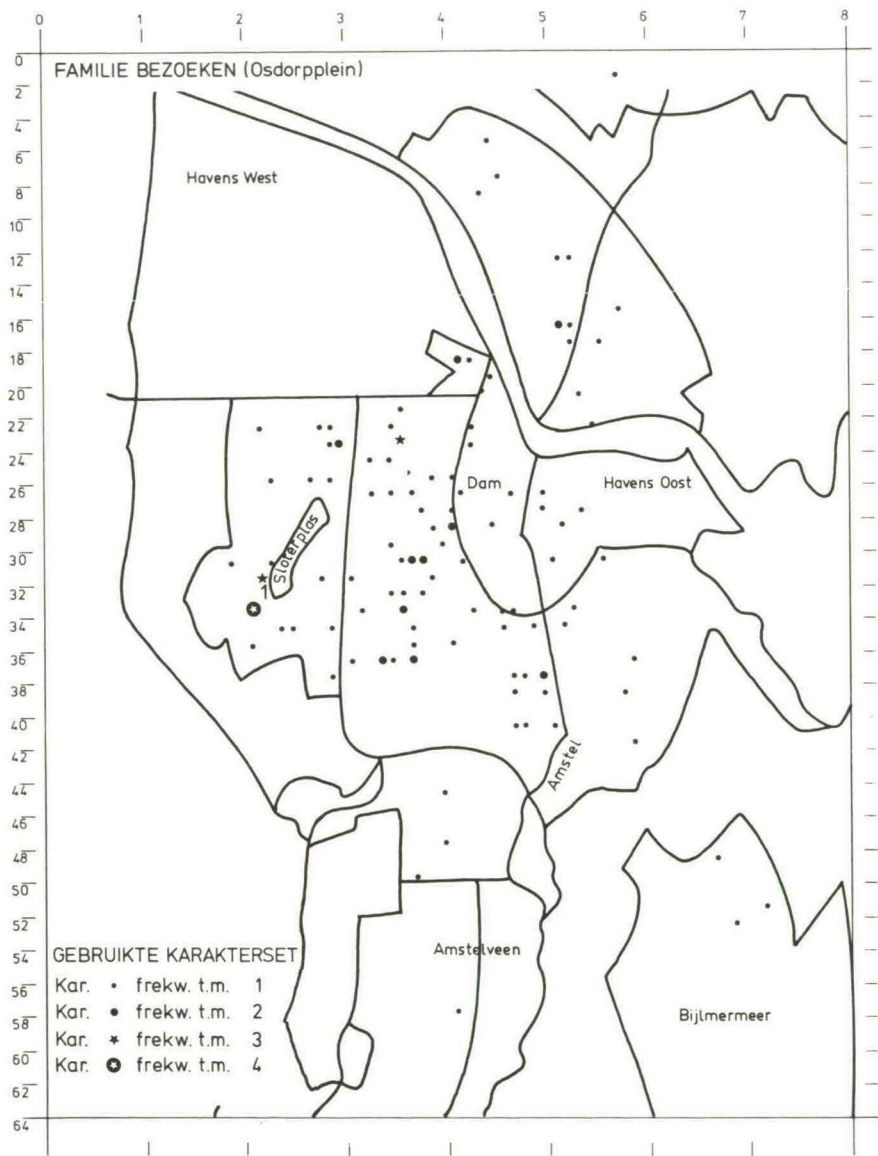

Plotdiagram bezochte koordinaten / woonstructuur 1

AKTV. : 24, 25, 26, 27, 28

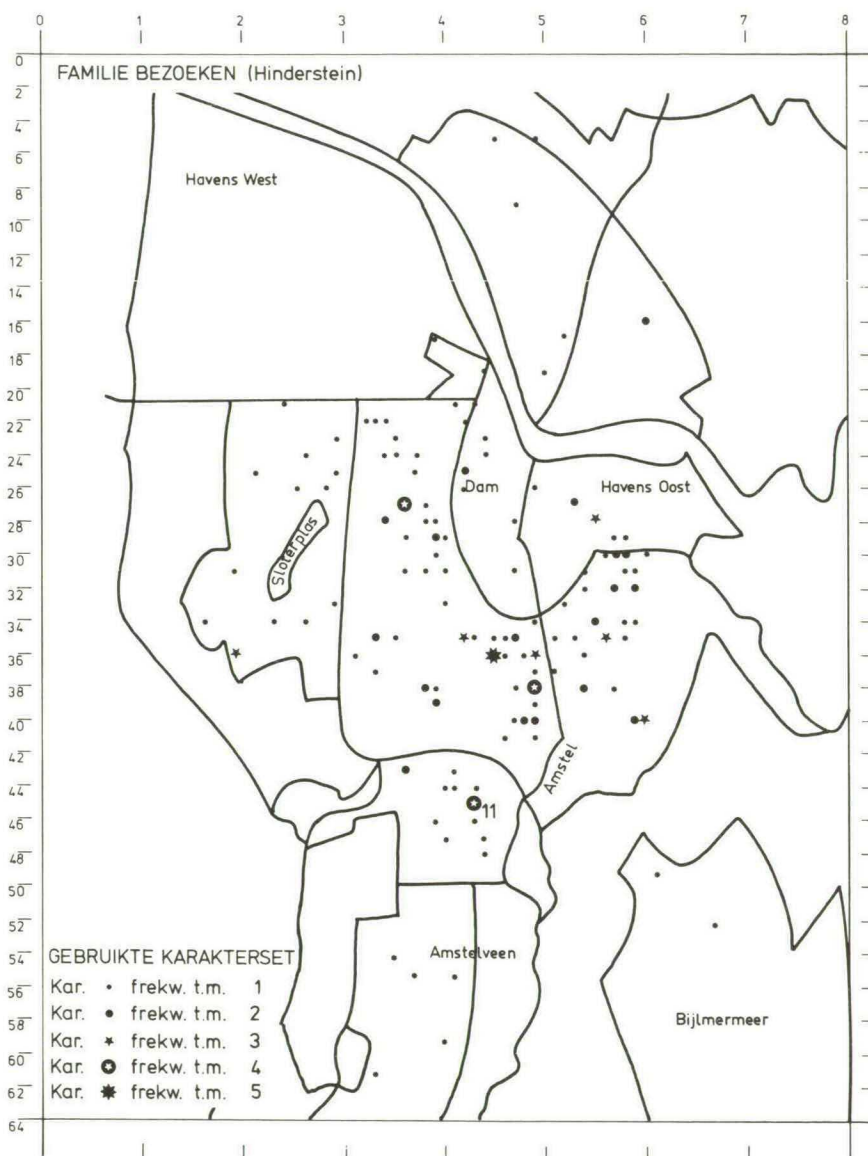

Plotdiagram bezochte koordinaten/woonstructuur 11

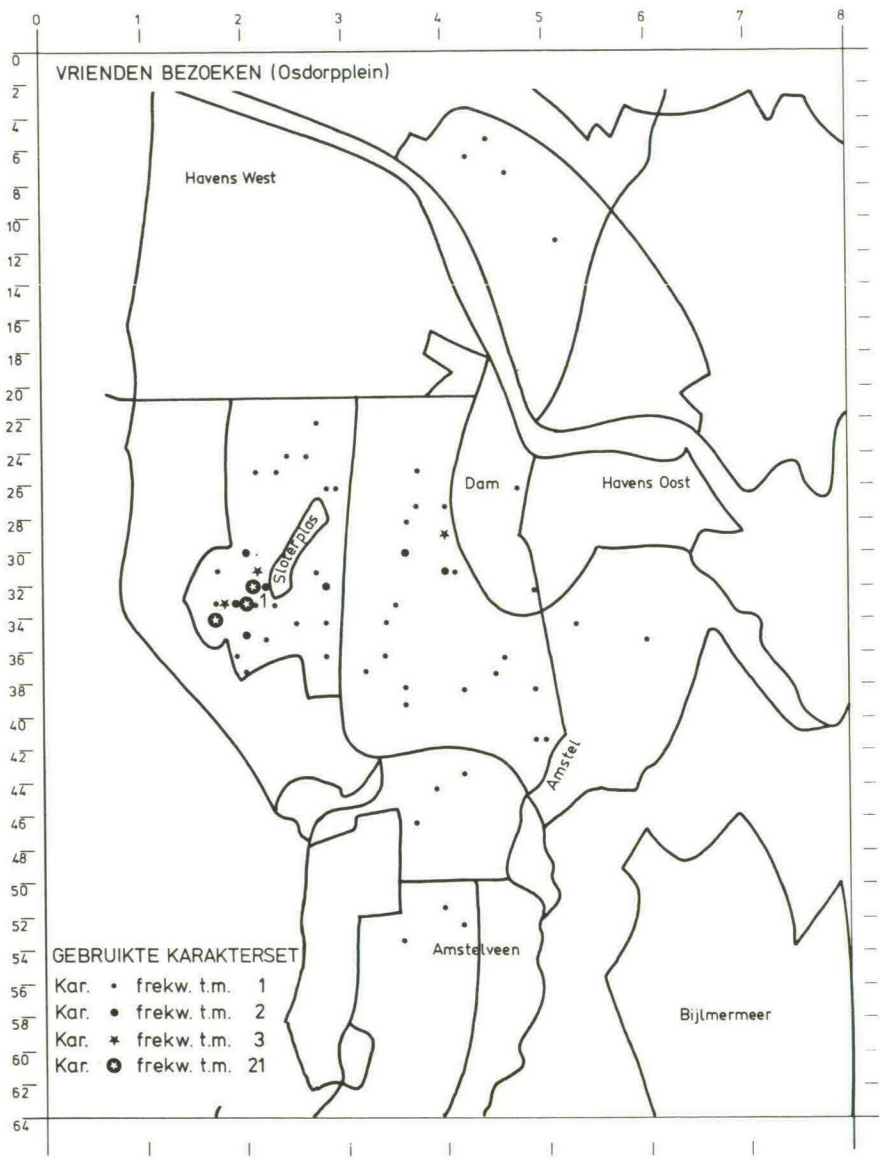
AKTV. : 24, 25, 26, 27, 28

Plotdiagram bezochte koordinaten / woonstructuur 1

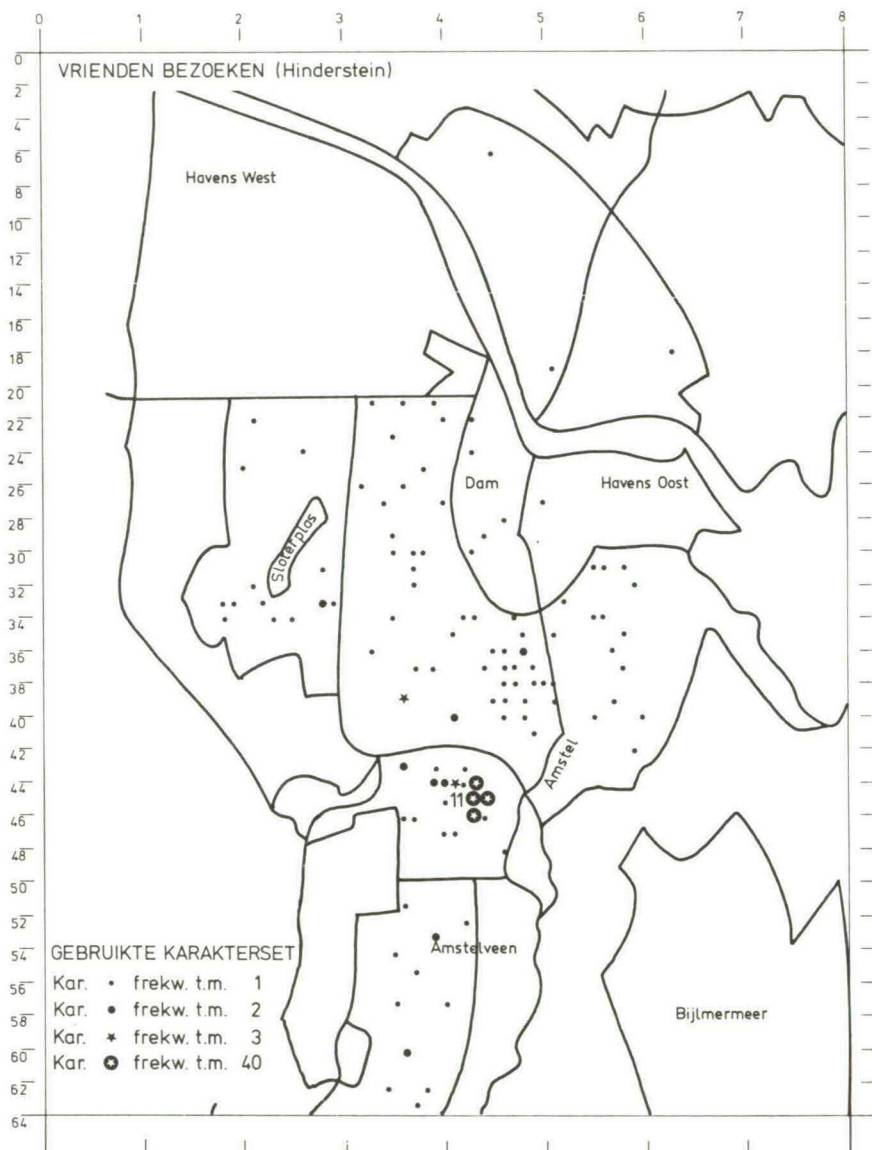
AKTV.: 29, 30, 31, 32, 33

Plotdiagram bezochte koordinaten / woonstructuur 11

AKTV.: 29, 30, 31, 32, 33

zowel door concentratie in de nabijheid van de woning als door spreiding in het gebied daarbuiten. Dit vermoeden wordt bevestigd, wanneer we de plotdiagrammen raadplegen.

4. Geheel binnen de norm blijven ook de cijfers met betrekking tot 'werken' en 'deelnemen aan verenigingsactiviteiten'. De iets lagere waarden voor het aantal werkadressen per respondent in Hinderstein en Henri Dunantstraat zijn waarschijnlijk het gevolg van het feit, dat het percentage oudere en bejaarde respondenten in deze woonstructuren wat hoger ligt dan in de beide andere woonstructuren.

Onduidelijk is waar de verschillen in verenigingsactiviteiten tussen de diverse woonsituaties vandaan komen. Mogelijk zou meer gedetailleerde informatie over de afzonderlijke ruimtelijke situaties hier uitkomst kunnen bieden. Een probleem zal echter ook dan zijn, dat onder de noemer 'deelnemen aan verenigingsactiviteiten' nogal van elkaar afwijkende activiteiten zijn samengebracht: zowel het kijken naar sport als het doen van sport in verenigingsverband valt er onder, zowel de activiteiten van de leden van een klaverjasclub worden ertoe gerekend als de activiteiten die iemand voor zijn politieke partij verricht. Het zou misschien beter zijn geweest als 'verenigingsactiviteiten' nader was gedifferentieerd.

5. Voorzichtiger moeten we zijn met de gegevens betreffende de nog resterende activiteitensoorten. Het aantal adressen dat met betrekking tot het naar school brengen en afhalen van kinderen en het volgen van onderwijs/cursussen is genoemd, is zo laag dat aan verschillen in strooiingsindices en gemiddelde afstanden eigenlijk geen betekenis mag worden toegekend. Wel mogen we bijvoorbeeld constateren, dat de scholen waarheen de kinderen worden gebracht, in het algemeen dichtbij de woning zijn gelegen. Maar dat kan onmogelijk als een opzienbarende vondst worden aangemerkt.

Hoewel ook het bibliotheekbezoek geen grote hoogte bereikt, bieden de cijfers hier toch iets meer houvast. We kunnen vaststellen dat het bibliotheekbezoek in de vier woonsituaties nagenoeg op gelijk niveau ligt ondanks afstandsverschillen. Daarbij moeten we ons echter realiseren, dat het vergeleken met andere activiteiten ook in het ongunstigste geval vrijwel steeds om betrekkelijk korte afstanden gaat.

6. Voorzichtigheid is ook geboden met de interpretatie van de gegevens aangaande het bezoeken van café's, restaurants en het bezoeken van bioscopen, theaters e.d. Zelfs als we beide activiteitensoorten samenvoegen tot de categorie recreatieve of uitgaansactiviteiten zoals we eerder hebben gedaan, dan nog blijft Osdorperban - verreweg de kleinste van de vier woonstructuren - beneden de door ons gestelde norm.

Wanneer we naar het aantal activiteitenplaatsen per respondent kijken, dan lijkt althans voor wat het gebruik van horecavoorzieningen betreft, van het levendig-stenige milieutype een stimulerende invloed op het bezoekgedrag uit te gaan. We weten op grond van onze inventarisatie dat dergelijke

voorzieningen ook in grotere aantallen in dat type woonmilieu worden aangetroffen. Daarmee is evenwel slecht te rijmen, dat de gemiddelde afstanden in Osdorpplein en Osdorperban groter zijn dan in de meer rustig-groene woonsituaties. Een meer aannemelijke verklaring is dan, dat bewoners die regelmatig van café's, restaurants e.d. gebruik maken in hun verhuisgedrag een voorkeur aan de dag leggen voor levendig-stenige woonmilieus.

We kunnen ons na het voorgaande afvragen, of het wel verantwoord is de respondenten in de vier woonstructuren verder uit te splitsen naar kenmerken als geslacht en leeftijd. De aantallen worden daardoor uiteraard kleiner en het gevaar neemt toe, dat toevallige afwijkingen worden aangezien voor betekenisvolle verschillen. We hebben al opgemerkt, dat dit gevaar met name bij de interpretatie van de strooiingsindices en gemiddelde afstanden levensgroot aanwezig is.

We hebben uiteindelijk toch gemeend er goed aan te doen enige tabellen in het onderzoeksverslag op te nemen, waarin die verdere uitsplitsing is doorgevoerd. De kenmerken waar het hier om gaat, zijn geslacht, leeftijd, beschikbaarheid auto en aard van het werk.

Het aantal beschouwde activiteitensoorten hebben we teruggebracht tot de zes, die we in hoofdstuk 4 paarsgewijs hebben samengebracht onder de noemers winkelactiviteiten, recreatieve activiteiten en sociale activiteiten.

Uit de Tabellen 6.2., 6.3., 6.4. en 6.5. valt niet af te lezen om hoeveel respondenten en activiteitenplaatsen het in elk van de gevallen gaat. Toch zal hierover iets bekend moeten zijn om de uitkomsten op hun waarde te kunnen schatten. Wij hebben daarom in de tabellen aangegeven, welke resultaten op deze punten naar onze mening aan minimale eisen voldoen. Voor wat de strooiingsindices en de gemiddelde afstanden betreft hebben we gesteld, dat zowel het aantal activiteitenplaatsen als het aantal respondenten niet beneden de 20 mag zakken. In de gevallen waarin aan beide voorwaarden is voldaan, zijn de uitkomsten onderstreept. Daarenboven hebben we de activiteitenplaatsen per respondent van een asterisk voorzien, als wel het minimum aantal respondenten maar niet het minimum aantal activiteitenplaatsen is gehaald.

Wanneer we nu het ruimtelijke gedrag van de respondenten in de verschillende woonsituaties aan een nader onderzoek onderwerpen, dan kunnen we het volgende opmerken.

1. Winkelactiviteiten.

Wanneer we voor beide milieutypen trachten te becijferen, welke invloed de woonsituatie op het aantal regelmatig bezochte winkeladressen van de diverse bewonerscategorieën heeft, dan lijken mannen sterker op de factor afstand te reageren dan vrouwen. De verklaring hiervoor zou kunnen zijn, dat het winkelen - en dan met name het doen van de dagelijkse inkopen - voor de man meestal een facultatieve bezigheid is. Hij hoeft het niet als hij geen zin heeft, hij kan het ook vaak niet vanwege zijn werkuren. Daardoor zal hij gemakkelijker dan de (huis)-

Tabel 6.2.

Zes activiteitensoorten naar aantal activiteitenplaatsen per respondent, strooiingsindex (S) en gem. afstand tot woonstructuur in dam, naar geslacht in vier woonsituaties

Activiteiten- soort en ge- slacht	Osdorpplein			Osdorperban			Hinderstein			H. Dunantstraat		
	act./ resp.	S in dam	afst. in dam	act./ resp.	S in dam	afst. in dam	act./ resp.	S in dam	afst. in dam	act./ resp.	S in dam	afst. in dam
Dagelijkse inkopen doen	M	0,98	5,6	2,1	0,87	11,3	6,9	18,0	14,0	0,79	14,2	12,6
	V	2,02	13,9	4,3	2,13	6,7	3,9	2,00	9,1	2,00	12,4	10,1
Duurzame artikelen kopen	M	1,28	29,6	19,3	1,61	32,1	26,9	0,91	28,5	0,69	32,7	36,2
	V	1,60	30,3	21,8	1,57	30,9	27,6	1,13	31,5	1,11	29,2	27,3
Café's, res- taurants be- zoeken	M	0,40 *	26,3	44,9	0,43 *	13,0	55,3	0,19 *	29,7	0,12 *	25,1	32,7
	V	0,21 *	27,3	34,9	0,17 *	22,3	46,5	0,11 *	20,4	0,07 *	28,5	32,5
Bioscopen, theaters bezoeken	M	0,28 *	6,2	57,0	0,04 *	-	57,6	0,17 *	10,0	0,33 *	8,0	40,5
	V	0,51	18,5	53,7	0,17 *	27,5	48,2	0,21 *	6,7	0,15 *	9,5	36,2
Familie bezoeken	M	1,17	34,5	51,8	1,04	39,2	42,4	1,11	37,2	1,57	35,3	38,6
	V	1,43	37,0	51,4	1,52	37,4	55,2	1,35	31,1	1,28	36,6	42,3
Vrienden bezoeken	M	0,83	33,3	25,8	0,91	37,9	29,8	1,08	29,3	0,98	28,8	25,7
	V	1,34	31,4	26,0	1,22	25,8	18,0	1,65	30,7	0,98	33,0	28,5

Tabel 6.3.

Zes activiteitensoorten naar aantal activiteitenplaatsen per respondent, strooiingsindex (S) en gem. afstand tot woonstructuur in dam, naar leeftijd in vier woonsituaties

Activiteiten- soort en leeftijd (*)	Osdorpplein			Osdorperban			Hinderstein			H. Dunantstraat		
	act./ resp.	S in dam	afst. in dam	act./ resp.	S in dam	afst. in dam	act./ resp.	S in dam	afst. in dam	act./ resp.	S in dam	afst. in dam
Dagelijkse in- kopen doen	J 1,53	15,6	5,2	1,68	6,7	3,5	1,48	14,6	10,1	1,62	13,8	11,9
	O 1,49	5,6	1,9	1,29	10,6	6,8	1,34	13,7	10,3	1,43	12,4	10,1
Duurzame artikelen kopen	J 1,38	29,3	20,6	1,68	31,8	32,8	1,13	30,7	29,2	0,92	34,5	33,2
	O 1,51	31,2	21,4	1,48	29,8	19,7	0,98	30,1	27,7	0,94	29,1	29,1
Café's, res- taurants bezoeken	J 0,47	26,8	42,4	0,44 *	17,1	52,5	0,13 *	31,2	45,4	0,12 *	22,2	32,6
	O 0,16 *	26,3	38,4	0,14 *	17,2	53,9	0,16 *	18,7	14,0	0,09 *	27,1	32,7
Bioscopen, theaters bezoeken	J 0,47	7,4	58,6	0,16 *	4,0	61,4	0,23 *	7,6	35,9	0,27 *	10,1	35,7
	O 0,27 *	22,4	47,2	0,05 *	-	5,0	0,18 *	8,5	33,7	0,22 *	7,8	40,4
Familie bezoeken	J 1,11	33,1	52,8	1,48	36,0	41,6	1,80	30,7	37,8	1,54	35,7	40,8
	O 1,53	37,8	50,7	1,05	40,2	64,1	1,00	36,4	42,4	1,38	36,2	40,4
Vrienden bezoeken	J 1,23	30,1	20,9	1,36	28,3	19,3	1,98	27,0	20,0	1,15	36,6	33,8
	O 0,93	34,3	33,7	0,71 *	36,8	31,5	1,14	32,7	27,7	0,93	28,4	24,2

(*) Jong: 21-42 jaar; oud: 43 jaar en ouder.

Tabel 6.4.

Zes activiteitensoorten naar aantal activiteitenplaatsen per respondent, strooiingsindex (S) en gem. afstand tot woonstructuur in dam, naar beschikbaarheid auto in vier woonsituaties

Activiteiten- soort en be- schikbaarheid auto	Osdorpplein			Osdorperban			Hinderstein			H. Dunantstraat		
	act./ resp.	S in dam	afst. in dam	act./ resp.	S in dam	afst. in dam	act./ resp.	S in dam	afst. in dam	act./ resp.	S in dam	afst. in dam
Dagelijkse inkopen doen niet	$\frac{1,45}{1,63}$	$\frac{13,7}{5,7}$	$\frac{4,4}{1,8}$	$\frac{1,46}{1,67}$	$\frac{8,1}{9,5}$	$\frac{4,6}{5,4}$	$\frac{1,21}{1,69}$	$\frac{15,9}{11,7}$	$\frac{11,6}{8,7}$	$\frac{1,27}{2,00}$	$\frac{14,2}{10,0}$	$\frac{11,9}{8,5}$
Duurzame artikelen kopen	$\frac{1,31}{1,74}$	$\frac{31,9}{26,2}$	$\frac{23,1}{16,2}$	$\frac{1,62}{1,44}$	$\frac{31,8}{30,6}$	$\frac{28,5}{21,3}$	$\frac{1,01}{1,06}$	$\frac{30,3}{30,0}$	$\frac{27,6}{28,8}$	$\frac{0,96}{0,85}$	$\frac{31,9}{26,9}$	$\frac{30,6}{29,1}$
Café's, restaurants bezoeken	$\frac{0,42}{0,04 *}$	$\frac{27,1}{-}$	$\frac{40,8}{58,0}$	$\frac{0,38}{-}$	$\frac{17,1}{-}$	$\frac{52,8}{-}$	$\frac{0,15 *}{0,15 *}$	$\frac{29,9}{20,0}$	$\frac{25,2}{16,8}$	$\frac{0,11 *}{0,04 *}$	$\frac{28,1}{-}$	$\frac{32,8}{31,3}$
Bioscopen, theaters bezoeken	$\frac{0,40}{0,37 *}$	$\frac{17,3}{8,0}$	$\frac{53,9}{57,5}$	$\frac{0,14}{-}$	$\frac{25,0}{-}$	$\frac{50,1}{-}$	$\frac{0,19 *}{0,20 *}$	$\frac{9,0}{6,8}$	$\frac{34,6}{34,3}$	$\frac{0,26 *}{0,15 *}$	$\frac{7,5}{12,5}$	$\frac{39,9}{34,6}$
Familie bezoeken	$\frac{1,34}{1,19}$	$\frac{36,4}{34,4}$	$\frac{51,9}{50,7}$	$\frac{1,32}{1,11}$	$\frac{39,3}{36,2}$	$\frac{49,3}{53,4}$	$\frac{1,35}{1,11}$	$\frac{34,3}{33,5}$	$\frac{42,1}{37,4}$	$\frac{1,53}{1,08}$	$\frac{36,9}{32,1}$	$\frac{41,4}{36,9}$
Vrienden bezoeken	$\frac{1,13}{0,96}$	$\frac{33,5}{28,1}$	$\frac{26,7}{23,8}$	$\frac{1,16}{0,67}$	$\frac{33,8}{15,1}$	$\frac{24,3}{14,0}$	$\frac{1,36}{1,39}$	$\frac{29,5}{31,5}$	$\frac{22,4}{27,2}$	$\frac{1,07}{0,73 *}$	$\frac{31,6}{29,1}$	$\frac{28,5}{22,2}$

Tabel 6.5.

Zes activiteitensoorten naar aantal activiteitenplaatsen per respondent, strooiingsindex (S) en gem. afstand tot woonstructuur in dam, naar aard van het werk in vier woonsituaties

Activiteiten- soort en aard werk	Osdorpplein				Osdorperban				Hinderstein				H. Dunantstraat			
	act./ resp.	S in dam	afst. in dam		act./ resp.	S in dam	afst. in dam		act./ resp.	S in dam	afst. in dam		act./ resp.	S in dam	afst. in dam	
Dagelijkse inkopen doen	m+g d	1,22 1,17	13,9 1,5	5,6 0,8	1,41 0,58	8,4 11,2	4,4 8,9		0,89 1,00	17,1 13,0	13,0 10,3		0,94 1,29	12,8 14,2	12,3 11,8	
Duurzame artikelen kopen	m+g d	1,36 1,42	31,0 26,9	21,5 14,7	1,24 1,75	28,8 34,4	20,9 33,1		1,04 0,92	29,5 27,0	26,5 26,7		0,61 0,92	32,7 33,4	31,4 36,0	
Café's, restaurants bezoeken	m+g d	0,48 0,08	26,8 -	42,8 0,0	0,65 -	12,6 -	56,0 -		0,20* 0,08*	30,0 22,5	24,6 22,9		0,11* 0,08*	24,3 15,2	38,3 20,8	
Bioscopen, theaters bezoeken	m+g d	0,38* 0,25	6,3 8,3	56,6 55,6	0,06 -	- -	57,6 -		0,16* 0,12*	9,3 8,3	33,2 40,8		0,28* 0,29*	6,1 12,6	39,0 38,1	
Familie bezoeken	m+g d	1,20 0,83	34,7 30,4	50,7 50,8	1,18 1,00	38,8 42,3	46,2 43,4		1,09 1,35	34,4 42,4	39,7 47,9		1,28 1,71	38,3 28,4	38,8 42,3	
Vrienden bezoeken	m+g d	0,94 1,33	32,9 30,5	26,9 23,1	1,29 0,75	33,6 36,2	24,3 32,5		1,27 0,92	29,9 29,3	24,9 22,4		0,86 1,04	28,6 34,6	29,4 32,5	

vrouw zijn winkelactiviteiten kunnen beperken, als de afstand als een bezwaar wordt gevoeld (3).

Het beeld met betrekking tot de factor leeftijd is wat verwarrend, maar ook wanneer we de gegevens per milieutype samenvoegen, zijn er geen duidelijke aanwijzingen dat milieuverschillen zoals door ons bedoeld aanleiding geven tot verschillen in winkelgedrag.

Ten aanzien van de respondenten die de beschikking hebben over een auto, kan worden gezegd dat degenen die in rustig-groene milieus wonen minder winkeladressen voor de dagelijkse levensbehoeften bezoeken dan die afkomstig zijn uit levendig-stenige woonsituaties. Bij degenen die niet over een auto beschikken, ligt de zaak eerder andersom. Daaraan kunnen we nog toevoegen dat bij de laatsten het aantal adressen per respondent steeds hoger ligt dan bij de eerstgenoemde categorie bewoners. De verklaring zou kunnen zijn dat men in rustig-groene woonsituaties eerder de auto pakt om boodschappen te doen dan in levendig-stenige milieus, waar de winkels voor de dagelijkse levensbehoeften als het ware naast de deur liggen. Bij gebruik van de auto is het niet alleen mogelijk meer in één keer te vervoeren, maar er zal ook een grotere geneigdheid bestaan om de boodschappen op één adres, i.c. een supermarkt, te halen. Het resultaat is uiteraard: een geringer aantal regelmatig bezochte winkeladressen voor de dagelijkse levensbehoeften per respondent.

Over het winkelen in verband met de aard van het werk valt niets zinnigs te zeggen, omdat we een te groot deel van de gegevens moeten wantrouwen vanwege een te gering aantal respondenten.

2. Recreatieve activiteiten.

Het probleem met de recreatieve activiteiten is vooral dat het aantal adressen dat regelmatig wordt bezocht in vrijwel alle gevallen zo laag ligt, dat aan de afzonderlijke strooiingsindices en gemiddelde afstanden zeker geen absolute waarde mag worden toegekend. Wel is er ons inziens voldoende grond aanwezig om bijvoorbeeld te kunnen stellen, dat de vrouwen in het algemeen voor hun uitgaansactiviteiten meer op hun wijk of stadsdeel zijn georiënteerd dan de mannelijke respondenten.

Voor wat het café- en restaurantbezoek betreft verschillen mannen en vrouwen ook in het aantal adressen dat ze regelmatig bezoeken. Er zijn evenwel geen duidelijke aanwijzingen, dat het milieutype op deze relatie invloed uitoefent.

Verschillen in milieutype lijken wel van betekenis te zijn voor het uitgaansgedrag van jongere en oudere respondenten: niet alleen bezoeken jongeren in het algemeen meer verschillende adressen dan ouderen, maar de verschillen blijken bovendien groter te zijn in woonsituaties met een levendig-stenig karakter. Kennelijk stimuleert dit type woonmilieu jongeren tot een actiever uitgaansgedrag.

Ook respondenten die de beschikking over een auto hebben of in hun werk

vooral met mensen of gegevens omgaan, bezoeken in het algemeen meer verschillende uitgaansadressen. De beschikbare gegevens zijn echter te mager om de vraag te kunnen beantwoorden, of ook hierbij het woonmilieu een rol van betekenis speelt.

3. Sociale activiteiten.

Over de sociale activiteiten kunnen we betrekkelijk kort zijn. Er zijn geen duidelijke indicaties dat het bezoeken van familie of vrienden zich bij de onderscheiden bewonerscategorieën wijzigt onder invloed van het woonmilieutype. Iets anders hadden we trouwens ook niet verwacht. Wel kunnen we aan de hand van de Tabellen 6.2. tot en met 6.5. vaststellen dat vrouwen, jongeren en degenen die over een auto kunnen beschikken, in het algemeen meer verschillende vrienden en familieleden bezoeken dan mannen, ouderen en degenen die niet de beschikking over een auto hebben.

Behalve over de elf in Tabel 6.1. opgesomde activiteiten zijn de respondenten ook aan de tand gevoeld over eventuele ommetjes, die ze regelmatig in hun woonbuurt maken en over de vraag, of ze een vaste looproute hebben als ze in de binnenstad etalages gaan bekijken. We noemen deze beide activiteitensoorten hier niet zozeer vanwege de analyseuitkomsten, maar meer uit een oogpunt van volledigheid.

Een van de moeilijkheden met het vergelijken van ommetjes in de verschillende woonsituaties is, dat de wandelroutes zich veelal over een veel ruimer gebied uitstrekken dan het gebied dat wij voor de plaatscodering van de routes hebben afgebakend. (4) Zo blijken in de dertien woonstructuren tezamen van 79,4% en in de vier geselecteerde woonstructuren van 70,9% der wandelende respondenten de routes gedeeltelijk buiten de grenzen van bedoeld gebied te liggen. Een ander probleem vormt het betrekkelijk geringe aantal respondenten dat regelmatig een ommetje in zijn woonbuurt maakt: over het totale aantal respondenten is dat 39,6%, over de respondenten in de vier geselecteerde woonstructuren niet meer dan 37,9%. Frappant is dat dit percentage in de levendig-stenige woonmilieus niet onbelangrijk hoger ligt (45,7%) dan in de rustig-groene woonmilieus (33,2%).

Ondanks deesignaleerde bezwaren hebben we per woonstructuur in kaart gebracht, waar de respondenten komen wanneer ze een ommetje maken, althans voor zover de wandelroute binnen het afgebakende gebied rondom de woonstructuur is gelegen. We zullen deze kaartjes hier niet reproduceren, omdat ze weinig nieuwe informatie bevatten. De belangrijkste conclusie die uit de resulterende routepatronen kan worden getrokken, is dat er drie elementen zijn die een duidelijke aantrekkingskracht op de wandelaar uitoefenen, namelijk drukke winkelstraten, waterkanten (bijvoorbeeld Sloterpas) en stadsparken (bijvoorbeeld Gijsbrecht van Aemstelpark).

De analyse van de looproutes in de binnenstad heeft zich vanwege het betrekke-

lijk geringe aantal respondenten dat een vaste route pleegt te volgen (28,3%) en vanwege verwerkingstechnische problemen, waardoor veel met de hand moest worden uitgezocht, beperkt tot het samenstellen van enkele overzichten van meer en minder frequent gebruikte routestukken. Naast een totaal overzicht van alle respondenten tezamen zijn er frequentieverdelingen gemaakt waarbij de respondenten naar geslacht, leeftijd en sociaal-economische status zijn gedichotomiseerd. Tabel 6.6. is op de gegevens van deze overzichten gebaseerd en laat zien, hoe vaak een bepaald routestuk in verhouding tot de andere routestukken wordt gebruikt voor 'window-shopping' in de binnenstad. Ten behoeve van de overzichtelijkheid zijn in Tabel 6.6. alleen de 15 meest voorkomende routestukken genoemd.

Bij het lezen van de tabel dient bedacht te worden, dat de respondenten niet uit alle delen van de stad komen, maar slechts uit de naoorlogse uitbreidingen aan de west- en zuidkant van Amsterdam. Daaraan moet bijvoorbeeld worden toegevoegd dat de Utrechtsestraat en het Rembrandtsplein zo laag in de ranglijst voorkomen.

Tabel 6.6.

De 15 meest frequent gebruikte routestukken bij het 'window-shopping' in de binnenstad naar geslacht, leeftijd en S.E.S. van de gebruikers, in %

Routestuk (*)	Geslacht		Leeftijd		S.E.S.	
	man	vrouw	jong	oud	laag	hoog
Kalverstraat (Spui)	11,9	13,4	13,4	12,2	13,7	12,0
Kalverstraat (Dam)	11,8	13,2	13,4	11,7	13,5	11,6
Kalverstraat (Heiligeweg)	11,8	12,4	12,5	11,7	12,6	12,0
Dam	11,8	12,3	11,6	12,6	12,2	11,3
Kalverstraat (Munt)	7,7	8,2	8,4	7,6	8,9	7,6
Nieuwendijk	7,0	7,9	7,2	7,9	8,1	6,7
Heiligeweg	3,7	4,7	4,2	4,4	3,6	4,9
Koningsplein	3,5	4,4	4,1	3,9	3,5	4,9
Damrak	4,0	2,9	3,1	3,6	3,6	2,9
Leidsestraat (Herengracht)	2,3	3,2	2,6	3,2	2,0	3,9
Leidsestraat (Keizersgracht)	2,3	3,1	2,6	3,0	2,0	3,9
Leidseplein/Leidsestraat	2,3	2,9	2,5	2,8	1,8	3,7
Reguliersbreestraat/ Rembrandtsplein	3,3	1,6	2,6	1,9	2,3	2,4
Rokin (Dam)	2,6	1,4	1,9	1,9	1,8	1,9
Rokin (Spui)	2,6	1,3	1,7	1,9	1,8	1,7
Rest	11,4	7,1	8,2	9,7	8,6	8,6
Totaal	100	100	100	100	100	100

(*) Tussen haakjes is de straat, het plein of de gracht aangegeven waar het routestuk in kwestie dichtbij is gelegen.

Hoewel de verschillen tussen de diverse categorieën respondenten niet spectaculair zijn, kunnen we toch enkele frappante afwijkingen van het gemiddelde patroon aanwijzen. We zien bijvoorbeeld dat de vrouwelijke respondenten meer de 'echte' en voor het autoverkeer afgesloten winkelstraten in het stadscentrum opzoeken, terwijl de mannen meer winkelstraten in hun route opnemen die tegelijk ook een belangrijke functie voor het doorgaande verkeer hebben. Verder kunnen we vaststellen dat respondenten met een lage sociaal-economische status vaker een route langs de Nieuwendijk en de Kalverstraat kiezen, terwijl degenen met een hogere status verhoudingsgewijs meer door het traject Heiligeweg-Koningsplein-Leidsestraat-Leidseplein worden aangetrokken.

Dit strookt met de bevinding van Heinemeijer, dat 'enkele winkelplaatsrelaties (.....) duidelijk (variëren) met status. De schakel Kalverstraat-Nieuwendijk is in trek bij respondenten van lage status, die tussen Kalverstraat-Spui-Heiligeweg-Leidsestraat overweegt bij degenen aan wie hoge status is toegekend'. (5) Kennelijk heeft het feit, dat de Leidsestraat als dure winkelstraat in de afgelopen jaren danig aan betekenis heeft ingeboet, (nog) geen principiële wijziging teweeggebracht in de looproutes van lage en hoge statusgroeperingen.

Tot zover onze beschouwingen over het ruimtelijke patroon van activiteiten van onze respondenten. In de volgende paragraaf willen we ons bezighouden met de houding van de respondenten tegenover de ruimtelijke situatie waarin zij dagelijks verkeren.

b. Houding tegenover de eigen woonsituatie

Het houdingsaspect in het gedrag van onze respondenten hebben we op verschillende manieren trachten te meten. Het gaat in dit onderzoek uiteraard om houdingen, die de wonende mens ontwikkelt tegenover de ruimtelijke situatie waarin hij verkeert. Het begrip houding wordt wel uiteengelegd in drie componenten: (1) een cognitieve component, (2) een affectieve of evaluatieve component en (3) een component die de geneigdheid tot handelen aangeeft. (6) Hoewel deze indeling niet zonder kritiek is gebleven, biedt zij ons toch voldoende houvast voor een systematische behandeling van de houding die onze respondenten tegenover de eigen woonsituatie hebben ontwikkeld.

Onder het kopje 'de cognitieve component' willen we ondermeer aandacht besteden aan de reacties van de respondenten op de drie vragen van Rozelle & Baxter. We hebben in hoofdstuk 3 gezien, dat deze vragen twee keer zijn gesteld: eenmaal in verband met de eigen woonbuurt en eenmaal in verband met Amsterdam als geheel. We hebben er toen ook op gewezen, dat dit instrument van Rozelle & Baxter tevens een duidelijk evaluatief moment kent. Het is trouwens moeilijk in te zien, hoe selectieve processen van beeldvorming, probleemoplossing en ideeënontwikkeling kunnen verlopen, zonder dat positieve en negatieve gevoelens een woordje meespreken. Derhalve zullen ook in de uitlatingen van de respondenten

aangaande de identificatie- en oriëntatiemogelijkheden van hun woonbuurt gevoelens pro en contra doorklinken. Hetzelfde geldt a fortiori voor de preferenties die de respondenten met betrekking tot de eigen woonsituatie huldigen.

Vooral evaluatief zijn de vragen waarin de buurtgehechtheid van de respondent wordt gemeten (de Guttman-schaal) en de vragen, waarin de respondent wordt uitgenodigd een oordeel over zijn woonsituatie te geven, zowel in algemene zin als over bepaalde aspecten en onderdelen van zijn woonbuurt.

De geneigdheid tot activiteit tenslotte staat centraal in het complex vragen naar verhuisplannen, verhuisredenen en de moeite die men heeft gedaan om een andere woning te krijgen.

1. De cognitieve component

We zullen beginnen met een beeld te geven van hoe de respondenten in doorsnee tegen hun eigen stad aankijken. We gebruiken daarvoor de antwoorden die de respondenten hebben gegeven op de drie 'open-ended' vragen ontleend aan Rozelle & Baxter. Zoals bekend hebben we deze antwoorden naar een zestal gezichtspunten geclassificeerd, te weten (1) structuraliteit, (2) 'natuur'-lijkheid, (3) sociale geladenheid, (4) specificiteit, (5) bereikbaarheidsaspect en (6) negatief-evaluatieve connotatie.

Volgens Rozelle & Baxter's bevindingen mogen we verwachten, dat op de eerste vraag ('zien') meer structureel georiënteerde reacties worden gegeven en op de laatste vraag ('belangrijk') meer sociaal geladen reacties. De middelste vraag ('herinneren') zou in dat opzicht een tussenpositie innemen. Verder vonden zij, dat het aantal reacties op de derde vraag sterk achterbleef bij het aantal op de eerste en tweede vraag. Rozelle & Baxter vermoeden dat dit veroorzaakt wordt doordat bij de 'belangrijk'-vraag meer overwegingen van interpretatieve en evaluatieve aard een rol spelen. Bovendien waren er aanwijzingen, dat belangrijkheid eenzijdig met positieve of aangename ervaringen werd geassocieerd, dit in tegenstelling tot de beelden die met de eerste twee vragen werden opgeroepen.

In onderstaand overzichtje zijn de meest frequent geuite opmerkingen samengebracht, die de respondenten hebben gemaakt naar aanleiding van de drie vragen over Amsterdam. Wij zien dat ook in ons onderzoek de laatste vraag een veel geringer aantal opmerkingen oplevert dan de beide eerste vragen.

Soort opmerkingen (*)	'zien'	'herinneren'	'belangrijk'	Voorbeelden
algemeen/'steen'/structureel	21.5	30.6	41.4	goede winkelvoorzieningen, binnenstad, grachtenhuizen, uitgaansmogelijkheden
specifiek/'steen'/structureel	19.1	19.2	8.8	Dam, Westertoren, monument op de Dam, Kalverstraat, Magere Brug
algemeen/'groen'/structureel	10.5	8.9	7.1	(mooie) parken, (mooie) grachten, volkstuinen, plantenbakken
algemeen/sociaal	8.6	12.3	14.5	gezelligheid, tolerantie, ongedwongen sfeer, mengelmoes van mensen
algemeen/negatief	6.6	2.2	0.5	stad gaat achteruit, smerige rotstad, lawaai, rommel/troep
specifiek/'groen'/structureel	3.2	5.1	2.9	Amsterdamse Bos, de eigen volkstuin, Amstel, Artis
specifiek	0.7	2.9	7.1	draaiorgels, de eigen woning, het werk, Ajax

Vervolg schema

Soort opmerkingen (*)	'zien'	'herinneren'	'belangrijk'	Voorbeelden
specifiek/sociaal	1.5	4.5	6.6	de amsterdamse mentaliteit, mijn vrienden, soc. beweging van de studenten, de koopavond
overige	28.3	14.3	11.1	
Totaal	100 (N=2468)	100 (N=2488)	100 (N=1896)	

(*) Zie voor de gebruikte classificatie de tekst en Bijlage III.

Eveneens in overeenstemming met de bevindingen van Rozelle & Baxter is, dat althans in de meest frequent geuite opmerkingen het sociale aspect het sterkst naar voren komt in de antwoorden op de 'belangrijk'-vraag. De opmerkingen naar aanleiding van deze vraag blijken bovendien zelden in negatieve termen te zijn gesteld. We dienen hierbij echter te bedenken, dat het overzicht geen volledige informatie geeft over de classificatie van de verschillende reacties volgens de eerder onderscheiden gezichtspunten. Vandaar Tabel 6.7. waarin *alle* opmerkingen worden beoordeeld naar elk van de vijf aspecten afzonderlijk. (7)

Uit Tabel 6.7. blijkt dat onze uitkomsten met betrekking tot het sociale aspect toch niet die van Rozelle & Baxter dekken. Hoewel de verschillen klein zijn, hebben onze respondenten meer op de eerste dan op de laatste vraag met sociaal geladen antwoorden gereageerd. Wat hiervan de oorzaak is, valt moeilijk na te gaan.

Het is mogelijk dat onze interpretatie van wat als sociaal moet worden aangemerkt toch onbedoeld afwijkt van de interpretatie van Rozelle & Baxter. Het is echter ook heel goed mogelijk, dat de afwijkende uitkomsten voortvloeien uit verschillen in het karakter van de onderzochte plaatsen (Amsterdam en Houston, Texas) en de samenstelling van het respondentenbestand ('doorsnee' Amsterdammers tegenover 'a small sample of literate and educated residents of Houston'). Zo verwijzen de antwoorden van de Amsterdammers vaak naar de sfeer, de mentaliteit die in hun stad heerst, terwijl de bewoners van Houston wat dat

Tabel 6.7.

Opmerkingen over Amsterdam n.a.v. vragen over wat men 'ziet', wat men zich zal herinneren en wat men het meest belangrijk vindt, beoordeeld naar een 5-tal gezichtspunten, in %

Gezichtspunten	Vragen		
	'zien'	'herinneren'	'belangrijk'
algemeen	70.9	64.2	73.0
specifiek	29.1	35.8	27.0
'groen'	14.6	14.4	10.4
'steen'	85.4	85.6	89.6
structureel	71.9	72.8	65.2
niet-structureel	28.1	27.2	34.8
sociaal	27.5	26.1	25.7
niet-sociaal	72.5	73.9	74.3
negatief	22.5	7.6	4.2
niet-negatief	77.5	92.4	95.8

betreft weinig hebben mee te delen. Zij noemen in hun reactie op de 'belangrijk'-vraag veel vaker hun familie en vrienden. Overigens zijn de reacties van de Amsterdammers met betrekking tot de sfeer in de stad nog al eens negatief; vooral de eerste vraag heeft aan de respondenten uitspraken ontlokt in de trant van: de sfeer gaat achteruit, criminaliteit, te veel buitenlanders, verarmde stad, onveilige straten.

Wel in overeenstemming met de bevindingen van Rozelle & Baxter in Houston is, dat de 'belangrijk'-vraag minder structurele antwoorden op zich heeft verzameld dan de beide andere vragen. Ook ten aanzien van de aspecten 'natuur'-lijkheid, specificiteit en negatieve evaluatie kan een vrij grote mate van parallelie in de uitkomsten worden vastgesteld: de laatste vraag blijkt in beide onderzoeken minder negatieve, op de 'natuur' geïnspireerde en specifieke reacties op te roepen dan de eerste en tweede vraag. Als verschil kan tenslotte nog worden vermeld, dat de relatieve frequentie van de antwoorden tussen de drie vragen in ons onderzoek in het algemeen minder ver uiteenloopt.

Dezelfde vragen hebben wij ook aan de respondenten voorgelegd met betrekking tot de eigen woonbuurt. We zullen ons in de weergave van de resultaten

beperken tot de vier geselecteerde woonstructuren, d.i. Osdorpplein, Osdorperban, Hinderstein en Henri Dunantstraat. Het overzicht van de meest frequent geuite opmerkingen geeft ons aanleiding tot de volgende observaties.

Niet de laatste maar de eerste vraag blijkt nu de minste antwoorden op te leveren. Kennelijk roept de eigen woonbuurt minder gemakkelijk bepaalde beelden op dan het grotere geheel waarvan die buurt een onderdeel vormt. Opvallend is verder, dat de respondenten in Osdorperban zowel betrekkelijk frequent uitspraken doen, die verwijzen naar het 'stenige', stedelijke karakter van hun woonbuurt, als die meer het 'groen' en de ruimte in de buurt benadrukken. Inderdaad is het zo, dat Osdorperban volgens objectieve maatstaven een hoog voorzieningenniveau (veel winkels, café's e.d., nabij een doorgaande weg) paart aan naar verhouding veel groen en water in de omgeving (8). Uit andere reacties waarin iets meer van een waardeoordeel doorklinkt, krijgen wij de indruk dat een dergelijke combinatie van kenmerken door veel respondenten op hoge prijs wordt gesteld. Tabel 6.8. waarin hetzelfde materiaal op een wat andere manier is geordend, wijst ook duidelijk in deze richting.

Voor wat de eigen woonbuurt aangaat, is in het interview doorgevraagd over de identificatie- en oriëntatiemogelijkheden van de buurt. De resultaten daarvan voegen weinig toe aan het beeld dat wij ons reeds hebben gevormd. Wij volstaan daarom met Tabel 6.9. waarin de meest frequent geuite soorten reacties zijn opgenomen naar aanleiding van de vraag: 'Als iemand die in deze buurt volkomen onbekend is, hier zou rondlopen, welke dingen zouden hem dan volgens u opvallen?'

We zien dat in alle vier gevallen algemene verwijzingen naar het 'stenige', stedelijke karakter van de buurt overheersen. Zoals verwacht mag worden, is dat in de milieus die wij als stedelijk-stedelijk hebben aangemerkt, in sterkere mate het geval dan in de landelijk-stedelijke woonmilieus. In de woonstructuren behorend tot het laatste type wordt het 'groen'- in algemene zin aangeduid - daarentegen vaker genoemd. Opmerkelijk is dat de respondenten in Osdorperban kennelijk van mening zijn, dat onbekenden niet zo gauw in de gaten zullen hebben, dat de buurt toch ook de indruk kan geven van buiten te wonen. Dat is althans de conclusie die wij trekken, als we de gegevens van Tabel 6.9. vergelijken met de gegevens afkomstig uit de laatste vraag van Rozelle & Baxter.

Tenslotte willen we in deze paragraaf nog aandacht besteden aan de voorkeuren, die onze respondenten aan de dag hebben gelegd ten aanzien van de nabijheid van bepaalde voorzieningen. Zoals bekend hebben we de gegevens daarvoor verzameld door aan iedere respondent te vragen tien kaartjes met verschillende voorzieningen te rangordenen naar de mate van gewenste nabijheid tot de eigen woning. Tevens hebben we naar de relatieve belangrijkheid van deze voorzienin-

Soort opmerkingen en vraag *)	Osdorpplein	Osdorperban	Hinderstein	Henri Duintantstraat	Voorbeelden
1 spec/'groen'/struct. 2 3	24.3 14.2 9.9	12.1 13.8 12.4	19.5 20.1 11.8	10.0 8.9 9.1	De Sloterplas, de speeltuin, de jachthaven, het park
1 spec/'steen'/struct. 2 3	19.9 14.6 13.2	14.0 8.4 5.3	9.5 9.4 6.6	5.0 12.1 2.9	het ziekenhuis, de Hema, de tram, de torenwijk
1 alg/'steen'/struct. 2 3	18.8 23.8 28.9	18.7 18.6 30.8	14.1 11.5 18.0	15.5 14.3 22.6	ruime opzet, stads-idee, goede voorzieningen, veel winkels
1 alg/'groen'/struct. 2 3	8.7 6.6 7.7	23.4 9.0 11.8	28.2 15.1 18.2	27.0 16.4 18.5	groen, bomen, je woont buiten, recreatiemogelijkheden
1 alg/'steen'/struct/neg. 2 3	5.4 1.0 0.4	0.9 0.0 0.0	4.9 2.1 0.0	4.5 2.5 1.7	steenmassa, slechte verbindingen, te weinig voorzieningen
1 alg/soc. 2 3	5.1 4.0 2.9	6.5 7.8 1.8	2.9 4.0 3.9	4.0 5.4 3.7	gezellige/nette buurt gemeleerde wijk, aardige mensen, verenigingen
1 alg. 2 3	2.9 4.3 5.9	4.7 6.0 6.5	6.9 9.4 13.2	9.5 9.3 13.6	fijn wonen, rustige buurt, frisse lucht, woongenot
1 alg/soc/neg. 2 3	1.1 2.3 0.7	3.7 1.2 0.0	4.3 2.3 0.2	6.0 2.1 0.4	ongezellige/asociale buurt, vandalisme, weinig contact
1 spec. 2 3	0.7 4.3 5.5	1.9 9.6 5.9	0.9 8.0 8.4	2.0 10.0 11.5	prettige/goede/mooie woning, woning niet te duur
1 spec/soc. 2 3	0.7 5.6 3.3	0.9 9.0 7.1	0.3 7.3 4.1	2.0 6.8 4.5	de burens, geen last van burens, spelende kinderen, bejaardenclub
1 spec/'steen'/struct/bereikb. 2 3	0.4 1.0 4.8	0.0 0.6 6.5	1.1 0.8 1.8	1.0 0.0 2.9	winkelcentrum vlakbij, zwembad dichtbij, bushalte dichtbij
1 alg/'steen'/struct/bereikb. 2 3	0.0 5.0 12.8	0.9 6.6 7.7	1.1 2.1 8.0	1.5 1.8 5.8	dichtbij goede winkels/scholen/de stad
1 overige 2 3	12.0 13.3 4.0	12.3 9.4 4.2	6.3 8.9 5.8	12.0 10.4 2.8	
1 Totaal (abs) 2 3	276 302 273	107 167 169	348 477 440	200 280 243	

*) 1. wat men 'ziet'

2. wat men zich zal herinneren

3. wat men het meest belangrijk vindt.

Tabel 6.8.

Opmerkingen over de eigen woonbuurt n.a.v. vragen over wat men 'ziet' (1), wat men zich zal herinneren (2) en wat men het meest 'belangrijk' vindt (3), beoordeeld naar een 6-tal gezichtspunten, in %

Gezichtspunten	Osdorpplein			Osdorperban			Hinderstein			H. Dunantstraat		
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
algemeen specifiek	50.4 49.6	53.3 46.7	61.5 38.5	69.2 30.8	54.5 45.5	60.4 39.6	66.1 33.9	49.9 50.1	65.7 34.3	73.5 26.5	58.6 41.4	67.1 32.9
'groen' 'steen'	33.3 66.7	21.2 78.8	19.0 81.0	36.4 63.6	23.4 76.6	27.2 72.8	48.9 51.1	36.3 63.7	32.0 68.0	39.0 61.0	25.7 74.3	28.0 72.0
structureel niet-structureel	85.9 14.1	73.2 26.8	80.6 19.4	78.5 21.5	62.3 37.7	78.7 21.3	82.5 17.5	64.6 35.4	68.9 31.1	73.5 26.5	61.8 38.2	65.8 34.2
bereikbaarheid niet-bereikbaarh.	0.7 99.3	6.3 93.7	18.3 81.7	4.7 95.3	7.8 92.2	17.2 82.8	2.9 97.1	3.1 96.9	12.3 87.7	5.0 95.0	2.9 97.1	9.5 90.5
sociaal niet-sociaal	14.1 85.9	18.5 81.5	9.2 90.8	15.9 84.1	22.2 77.8	9.5 90.5	10.1 89.9	16.4 83.6	11.4 88.6	18.0 82.0	17.9 82.1	10.3 89.7
negatief niet-negatief	12.7 87.3	11.9 88.1	2.2 97.8	12.1 87.9	6.6 93.4	0.6 99.4	13.8 86.2	11.5 88.5	3.4 96.6	15.5 84.5	12.9 87.1	3.3 96.7

Tabel 6.9.

Meest frequent geuite type antwoorden op de vraag, welke dingen onbekenden in deze buurt zouden opvallen per woonstructuur, in %

Soort opmerkingen	Osdorp- plein	Osdorper- ban	Hinder- stein	H. Dunant- straat
alg./'steen'/struct.	29.5	34.7	20.4	24.1
spec./'steen'/struct.	14.9	5.1	6.1	8.5
spec./'groen'/struct.	11.6	7.6	5.2	5.5
alg./'steen'/struc./neg.	10.4	9.3	18.1	13.1
alg./'groen'/struct.	9.7	8.5	18,4	18,6
algemeen	4.5	8.5	12.0	10.6
alg./sociaal	3.7	5.1	3.8	2.5
specifiek	0.0	5.1	4.7	1.5
overige	15.7	16.1	11.3	15.6
Totaal	100 (N = 268)	100 (N = 118)	100 (N = 343)	100 (N = 199)

gen gevraagd. In Tabel 3.12. op p. 50 hebben we de tien voorzieningen opgesomd in de volgorde waarin alle respondenten tezamen ze op grond van gewenste nabijheid hebben geplaatst. In dat verband hebben we ook opgemerkt, dat het voor de rangorde van voorzieningen nauwelijks verschil maakt, of respondenten zich uitlaten over de gewenste nabijheid dan wel over de relevantie van voorzieningen.

Tabel 3.12. geeft een gemiddeld patroon, waarbij geen rekening is gehouden met verschillen in achtergrondkenmerken van bewoners, noch met verschillen tussen de ruimtelijke situaties waarin de respondenten verkeren. Op het laatste willen we nu iets dieper ingaan.

Tabel 6.10. laat voor de vier geselecteerde woonstructuren zien, wat de gemiddelde score voor elke voorziening is, wat de daarbij behorende standaardafwijking is en wat het rangnummer. We moeten dan constateren dat het type woonmilieu geen aanleiding geeft tot duidelijk aanwijsbare verschillen in het voorkeurspatroon van voorzieningen. Wel bestaan er tussen de afzonderlijke woonstructuren afwijkingen, maar die zijn toch niet goed te begrijpen vanuit het verschillende fysieke karakter der woonsituaties.

Wanneer we het totaal overzien dan valt op, dat de hiërarchieën van prioriteiten bijna steeds in drie groepen van voorzieningen uiteenvallen. Bovenaan vinden we een groot cluster bestaande uit de voorzieningen kruidenier/ slager/groenteboer -

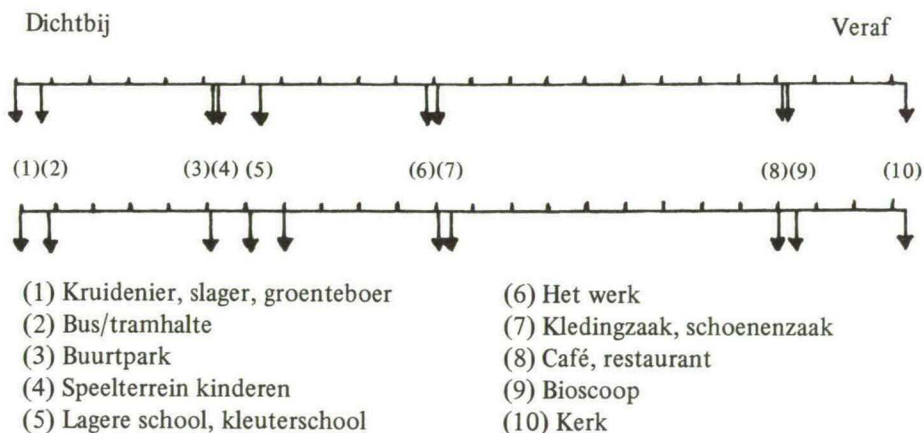
Tabel 6.10.

Gemiddelde score, standaardafwijking en rangnummer van 10 voorzieningen berekend op basis van prioriteiten toegekend door respondenten in vier woonstructuren

Voorzieningen	Osdorpplein		Osdorperban		Hinderstein		H. Dunantstraat					
	gem. score	stand. afw.	gem. score	stand. afw.	gem. score	stand. afw.	gem. score	stand. afw.				
kruidenier, slager, groenteboer	3.28	2.12	1	3.28	1.66	1	3.01	1.83	1	3.09	1.70	2
bus/tramhalte	3.43	2.10	2	3.96	1.98	3	3.43	2.11	2	2.96	1.92	1
buurtpark	4.59	2.26	5	4.07	1.97	4	3.78	1.92	3	4.60	1.97	5
speelterrein kind.	3.86	2.43	3	3.41	2.91	2	4.59	2.57	4	4.02	2.38	3
lagere/kleuterschool	3.90	2.67	4	4.24	2.74	5	4.78	2.93	5	4.31	2.65	4
het werk	5.53	3.19	6	6.15	2.51	7	5.58	2.97	7	5.87	2.85	7
kleding-, schoenen-zaak	5.81	2.25	7	6.00	1.77	6	4.94	2.20	6	5.68	2.08	6
café, restaurant	7.38	2.41	9	8.33	1.71	10	7.08	2.46	8	7.84	1.78	9
bioscoop	7.16	2.68	8	8.28	1.91	9	7.26	2.65	9	7.76	1.93	8
kerk	8.00	2.69	10	7.22	2.22	8	8.53	2.39	10	8.34	2.56	10

bus/tramhalte - buurtpark/speelterrein kinderen - lagere/kleuterschool, in het midden het werk - kleding/schoenenzaak en onderaan een groepje omvattende café/restaurant - bioscoop - kerk. Alleen in Hinderstein is er een vloeiende overgang tussen het eerste en tweede cluster. Het heeft er veel van weg, dat de respondenten bij de rangordening van de voorzieningen naar gewenste nabijheid uitgaan van een ruimtelijke verdeling in een aantal afstandszônes. We moeten hier echter wel enige voorzichtigheid betrachten, omdat het gemiddelde patroon zeker ook beïnvloed is door het feit, dat niet elke voorziening voor een even groot publiek gebruikswaarde bezit. Zo zullen kleuterscholen bijvoorbeeld voor een veel beperkter publiek gebruikswaarde bezitten dan winkels voor de dagelijkse levensbehoeften. De opvattingen over de gewenste nabijheid van deze voorzieningen zullen daardoor ook in het eerste geval vaker uiteenlopen dan in het tweede geval. Een maat voor de spreiding van deze opvattingen rondom het gemiddelde is de standaardafwijking, die bij kruidenier/slager/groenteboer inderdaad veel kleiner is dan bij lagere/kleuterschool.

Hoe het ook zij, het mogelijke bestaan van verschillende afstandszônes was voor ons aanleiding wat nauwkeuriger naar Tabel 3.12. te kijken, waarin de rangnummers en de gemiddelde scores van de 10 voorzieningen zijn weergegeven, berekend over alle respondenten tezamen. We hebben de gemiddelde scores vermeld in deze tabel, op een schaal uitgezet die de lezer hieronder als eerste aantreft. Daarnaast hebben we nog een andere bewerking op het materiaal uitgevoerd, waarbij wordt uitgegaan van een zogenaamde dominantiematrix (waarin aangegeven is het aantal malen dat een bepaalde voorziening boven een andere voorziening wordt geprefereerd), maar die blijkens de tweede (Thurstone-)schaal tot nagenoeg hetzelfde resultaat leidt.

Duidelijker dan uit de tabel valt uit de schaaltes af te lezen, dat de gemiddelde scores in een aantal groepjes bijeen liggen. Het beeld is echter enigszins bedrie-

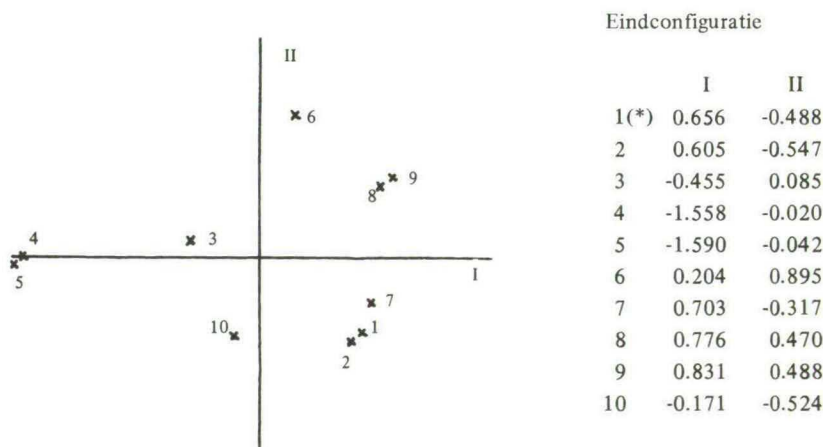

gelijk, want als we ook de standaardafwijkingen hadden aangegeven, dan zou naar voren zijn gekomen, dat elk cluster binnen de standaardafwijking van tenminste één ander cluster lag. (9)

Niettemin zijn we geneigd het resultaat op te vatten als een aanwijzing voor het bestaan van een zekere mate van zonering in de situering van voorzieningen ten opzichte van elkaar en ten opzichte van de woning. Wellicht moeten we daarbij meer waarde hechten aan het feit, dat er bepaalde clusters van voorzieningen zijn te onderscheiden, dan aan de precieze volgorde waarin de clusters voorkomen.

Op het eerste punt zijn we verder ingegaan door de correlatiecoëfficiënten tussen elk paar voorzieningen te berekenen. Eigenlijk is dat een weinig fraaie werkwijze, omdat er tussen de gerangordende voorzieningen een lineaire afhankelijkheid bestaat (10), die ondermeer tot uiting komt in het overheersen van negatieve correlatiecoëfficiënten. We hebben desondanks Tabel 6.11. opgenomen: als ruwe indicatie voor de relatieve 'afstanden' tussen de verschillende voorzieningen kunnen de uitkomsten naar onze mening wel dienen. (11)

De correlatiecoëfficiënten hebben verder tot uitgangspunt gediend voor het speuren naar benoembare dimensies in de configuratie van voorzieningen. Via een multidimensionele schalingstechniek voor gelijkheidsgegevens is achtereenvolgens toegewerkt naar een 1-, een 2-, en een 3-dimensionale oplossing. In de 2-dimensionale oplossing bleek de stress-waarde (=maat voor de onbetrouwbaarheid van de oplossing) belangrijk beneden de 0.25 te liggen die dikwijls als uiterste grens wordt genomen, terwijl de beide dimensies redelijk benoembaar waren. In onderstaand figuur is de 2-dimensionale oplossing in kaart gebracht; rechts daarvan zijn de waarden opgenomen, waarmee de 10 voorzieningen op elk van beide dimensies laden.

stress = 0.093

(*) Zie voor de betekenis der nummers tabel 6.11.

Tabel 6.11.

Correlatiematrix van 10 voorzieningen, welke door de respondenten zijn gerangordend naar gewenste nabijheid

Voorzieningen	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1. Kruidenier, sla- ger,groenteboer	1.000	.188	-.081	-.299	-.196	-.147	.292	-.038	-.093	-.030
2. Bus/tramhalte		1.000	-.061	-.297	-.303	-.066	.049	-.069	-.079	.056
3. Buurtpark			1.000	-.001	-.133	-.139	-.085	-.074	-.109	-.045
4. Speelterrein kinderen				1.000	.659	-.236	-.364	-.262	-.229	-.132
5. Lagere/kleu- terschool					1.000	-.224	-.372	-.288	-.244	-.159
6. Het werk						1.000	-.121	-.048	-.092	-.059
7. Kleding-,shoe- nenzaak							1.000	.042	.054	-.007
8. Café,restaurant								1.000	.369	-.186
9. Bioscoop									1.000	-.172
10. Kerk										1.000

Bij de eerste dimensie springen aan de negatieve kant onmiddellijk de voorzieningen lagere/kleuterschool en speelterrein kinderen in het oog, aan de positieve kant treffen we voorzieningen aan als bioscoop, café/ restaurant en kleding/schoenenzaak. We kunnen deze dimensie misschien het best aanduiden met *stedelijkheidsdimensie*.

Op de tweede dimensie laadt alleen het werk tamelijk hoog. Veel lager zijn de absolute waarden van bus/tramhalte en kerk op deze dimensie. Kerk en werk zijn bovendien de voorzieningen die in absolute zin het laagste scoren op de eerste dimensie en daarvan dus betrekkelijk los staan. We hebben de tweede dimensie *werkdimensie* genoemd, omdat we ons kunnen voorstellen, dat in de keuze van de werkplaats de mate van stedelijkheid een zeer ondergeschikte rol speelt. Voor de kerk zou ongeveer hetzelfde kunnen gelden.

We willen nu proberen in het kort weer te geven, wat de verschillende analyse-uitkomsten aangaande de gewenste voorzieningenstructuur ons in combinatie te zeggen hebben. Aan de ene kant hebben we kunnen vaststellen, dat de nabijheid van bepaalde voorzieningen tot de woning op hoge prijs wordt gesteld. Dat zijn in het algemeen de voorzieningen die dagelijks worden gebruikt. Van de andere kant zijn we via een multidimensionale schalingstechniek voor gelijkheidsgegevens op het spoor gekomen van twee dimensies, die de respondenten hanteren als zij zich een beeld van de 10 voorzieningen trachten te vormen.

De belangrijkste dimensie hebben wij geassocieerd met stedelijkheid, met enerzijds de rust van de woonbuurt in de stedelijke randzone en anderzijds de drukte en levendigheid, die in gebieden zijn te vinden waar een veelheid van voorzieningen en activiteiten is geconcentreerd. Aangezien de voorzieningen die de respondenten nabij hun woning wensen aan beide uiteinden van de stedelijkheidsdimensie worden aangetroffen, mogen we misschien stellen dat bij velen van onze respondenten een voorkeur bestaat voor een woonmilieu met zowel uitgesproken landelijke als stedelijke trekken. Verder onderzoek zal moeten uitwijzen wat deze stelling waard is en welke verschillen er op dit punt nog tussen diverse bewonerscategorieën bestaan.

2. De evaluatieve component

Onder het evaluatieve aspect willen we vooral aandacht besteden aan elementen in de woonsituatie, die door de respondenten als positief, dan wel als negatief worden ervaren. Daarbij zullen we ook gegevens betrekken aangaande de gehechtheid van de respondenten aan hun buurt, het totaaloordeel dat de respondenten over hun woonwijk hebben geveld en de mate, waarin er tussen de respondenten en hun naaste burens contact bestaat. In hoofdstuk 3 hebben we al aangegeven hoe deze begrippen zijn geoperationaliseerd, zodat we hier kunnen volstaan met daarnaar te verwijzen. Rechte tellingen van de bedoelde variabelen per woonstructuur zijn te vinden in tabellenbijlage A.

In Tabel 6.12. zijn de positieve en negatieve reacties van alle respondenten gepercenteerd en gegroepeerd naar een zevental gezichtspunten. Bovendien zijn de procentuele verschillen tussen de voor- en nadelen vermeld.

Tabel 6.12.

Voor- en nadelen van de eigen woonbuurt genoemd door de respondenten, in %

Voordelen	%	proc. verschil	%	Nadelen
GROENVOORZIENINGEN				
Buurt met veel groen	10,9	+ 9,6	1,3	Te weinig groen
Dichtbij de natuur, het gevoel buiten te wonen	8,8	+ 5,8	3,0	Te ver van de natuur, je komt moeilijk echt buiten
Voldoende speelruimte	8,7	+ 3,0	5,7	Onvoldoende speelruimte
WINKELVOORZIENINGEN				
Dichtbij winkelcentrum, winkels in de buurt	8,6	- 1,5	10,1	Te weinig winkels in de omgeving
BEREIKBAARHEID				
Goede verbindingen, vlot openbaar vervoer	7,6	- 4,2	11,8	Slechte verbindingen, onvoldoende openbaar vervoer
Dichtbij werk	3,0	- 5,9	8,9	Te ver van werk
Goede centrale ligging, dichtbij het centrum	3,0	- 5,2	8,2	Te ver van alles, te geïsoleerd, te afgelegen
PARKEERGELEGENHEID				
Voldoende parkeergelegenheid	6,9	- 1,0	7,9	Onvoldoende parkeergelegenheid
OPZET, TOESTAND BEBOUWING				
Ruimgebouwde buurt, je woont niet zo vlak op elkaar	7,2	+ 1,4	5,8	Te vol, steenmassa, huizen te dicht op elkaar
Huizen zijn modern, schoon, in goede staat	6,5	+ 5,7	0,8	Huizen zijn oud, vuil, uitgewoond
Nieuwe, moderne buurt	4,5	+ 4,4	0,1	Oude vervallen buurt
SOCIAAL KLIMAAT				
Heb er mijn vrienden (familie, kennissen) wonen	2,7	- 6,3	9,0	Heb er geen vrienden, enz. wonen, ken er vrijwel niemand
Mensen laten je met rust	6,7	+ 3,8	2,9	Mensen zijn te bemoeiziek, roddelbuurt
Prettige burens, netjes, op stand	5,7	+ 3,9	1,8	Onprettige burens, ordinair
DRUKTE/RUST, SFEER				
Rustig, weinig verkeer	4,2	-10,7	14,9	Te druk, lawaaierig
Prettige, gezellige sfeer; je voelt je er thuis	4,9	- 2,8	7,7	Ongezellig, eentonig, saai, troosteloos
N=5757		0,0	N=1359	

De uitkomsten geven aanleiding te geloven, dat we met deze keuze van mogelijk relevante milieufactoren een schot in de roos hebben gedaan. Immers, die kwaliteiten van de ruimtelijke situatie die zeer op prijs worden gesteld dan wel node worden gemist, zijn dezelfde als die wij als variabele milieufactoren hebben opgevoerd. Niet expliciet in onze typologie van woonmilieus opgenomen zijn speelruimte voor kinderen, parkeergelegenheid en de mate van sociaal isolement, die afgaande op de cijfers eveneens belangrijke ingrediënten kunnen zijn voor het positief ervaren van de eigen woonbuurt.

Tabel 6.12. versterkt de indruk die wij reeds in de vorige paragraaf hadden opgedaan, namelijk dat onze respondenten in het algemeen een milieu verkiezen, dat rust, verkeersveiligheid en een zekere landelijkheid paart aan een goed uitgerust winkelapparaat in de nabijheid en goede verbindingen met de bredere omgeving. Twee kanttekeningen moeten we hierbij maken. Ten eerste zal de gewenste dosering van deze elementen niet voor elke bewonerscategorie gelijk zijn. Afhankelijk van factoren als leeftijd, gezinsfase, waardenoriëntatie en persoonlijke voorkeur zullen er tussen bewoners zeker belangrijke accentverschillen bestaan in het type stedenbouwkundige oplossing dat wordt geprefereerd. In voortgezet onderzoek zou dit nader bekeken kunnen worden. Verder dient men duidelijk voor ogen te houden, dat noch onze respondenten, noch de onderzochte woonsituaties als representatief kunnen gelden voor het mozaïek van bewonerscategorieën c.q. milieutypen dat in de grote stad wordt aangetroffen.

Ten tweede: de eisen van onze respondenten met betrekking tot de inrichting van hun milieu, die wij met enige behoedzaamheid uit het materiaal hebben afgeleid, botsen tot op zekere hoogte met elkaar. We hebben al eerder opgemerkt dat winkelconcentraties in de regel niet aan smalle woonstraten zijn gelegen, maar langs of bij knooppunten van grotere verbindingswegen, terwijl een goed bereikbaar en uitgebreid winkelapparaat zich moeilijk laat combineren met omvangrijke groenvoorzieningen. Niettemin zijn wij van oordeel, dat de situatie zoals die ondermeer in de Westelijke Tuinsteden en Buitenveldert wordt aangetroffen, voor verbetering vatbaar is. Vooral met de open ruimten is naar onze mening erg verkwistend en vanuit gebruiks- en belevingsoogpunt ook onoordeelkundig omgesprongen. We komen op dit punt in het laatste hoofdstuk nog terug. De gegevens met betrekking tot de voor- en nadelen van de eigen woonbuurt hebben we ook uitgesplitst naar de verschillende woonstructuren. We zullen hier niet alle dertien woonstructuren de revue laten passeren, maar ons beperken tot de vier woonstructuren die wij eerder hebben geselecteerd, aangevuld met twee woonstructuren die diametraal tegenover elkaar staan voor wat de houding van de bewoners tegenover hun ruimtelijke situatie betreft. De lezer zal zich herinneren, dat van de eerstbedoelde woonstructuren deel uitmaken Osdorpplein en Osdorperban als typische voorbeelden van levendig-stenige milieus, en Hinderstein en Henri Dunantstraat als typisch rustig-groene woonmilieus. De twee

nieuwe woonstructuren zijn Lambertus Zijlplein als de meest ongunstig en Noordzijde als de meest gunstig beoordeelde woonsituatie.

In Tabel 6.13. zijn enige kerngetallen weergegeven met betrekking tot de buurtgehechtheid, het oordeel over de wijk en de mate van burenccontact van de respondenten uit de zes genoemde woonstructuren. Daarbij moeten wij opmerken, dat van de 13 woonstructuren in feite niet Noordzijde de hoogste gemiddelde scores heeft gehaald, maar de Johan Huizingalaan. We hebben echter toch Noordzijde gekozen, omdat (1) de Johan Huizingalaan koopwoningen omvat, terwijl het in de andere woonstructuren steeds om huurwoningen gaat, en (2) het aantal respondenten in deze woonstructuur niet meer dan 15 personen telt. Betrekkelijk laag is ook het aantal van 28 respondenten in de meest ongunstig beoordeelde woonsituatie, te weten Lambertus Zijlplein. Vermeldenswaard is hier, dat voor 12 van deze respondenten (= 42,9%) geen maat voor burenccontact kon worden berekend, omdat de benodigde gegevens geheel of gedeeltelijk ontbraken, voornamelijk vanwege het feit dat nogal wat woningen in dit complex leeg stonden of een andere dan woonbestemming hadden (onder andere artspraktijk, reclamebureau). Ter vergelijking: de overeenkomstige percentages in de andere woonstructuren bedragen 6,4 (Osdorpplein), 10,9 (Osdorperban), 8,1 (Hinderstein), 4,2 (Henri Dunantstraat) en 9,9 (Noordzijde).

Voor zover het om de typering van het fysieke milieu gaat, zijn Lambertus Zijlplein en Noordzijde als mengvormen te bestempelen. Noordzijde ziet uit op de Sloterplas, maar wordt daarvan tegelijkertijd gescheiden door een vrij drukke weg. Het Lambertus Zijlplein ligt meer opgesloten in de bebouwing en telt een wat groter aantal winkels, café's en dergelijke in zijn omgeving dan Noordzijde. We zullen nu overstappen naar Tabel 6.14. waarin voor de zes geselecteerde woonsituaties is nagegaan, wat de procentuele verschillen zijn tussen de diverse plus- en minpunten die door de respondenten naar voren zijn gebracht. We willen proberen mede aan de hand van de gegevens van Tabel 6.13. tot een aannemelijke - zij het ook tentatieve - interpretatie van de gevonden procentuele verschillen te komen.

Zoals verwacht mag worden, reageren de respondenten op de karakteristieke eigenschappen van de fysiek-ruimtelijke situatie waarin zij verkeren: waar veel winkels in de buurt aanwezig zijn, reageren de respondenten in doorsnee positief, waar weinig winkels zijn, vaker negatief. Zo is het in grote lijn ook met de groenen speelvoorzieningen en met de kwaliteit van de verbindingen met de rest van de stad. Tegenover het voordeel van een goede verbinding met de bredere omgeving staat echter het nadeel, dat de nabijheid van drukke, doorgaande wegen door de bewoners vaak als hinderlijk lawaaiig wordt ervaren. Alleen de bewoners van Hinderstein - een woonstructuur die praktisch geheel afgeschermd ligt van de drukte van het doorgaande verkeer - komen vaker tot een positief dan negatief oordeel.

Tabel 6.13.

Buurtgehechtheid, oordeel over de wijk en burenccontact, uitgedrukt in gem. scores, standaardafwijkingen (s.a.) en rangnummers (*) in zes woonstructuren

	Osdorp- plein	Osdorper- ban	Hinder- stein	H. Dunant- straat	L. Zijl- plein	Noord- zijde
gem. buurtgehechtheid s.a. rang	3,82 1,05 10	3,87 0,97 9	4,15 1,05 4	3,92 0,96 8	3,11 1,21 13	4,25 0,87 3
gem. oordeel wijk s.a. rang	3,68 0,66 5	3,96 0,59 1	3,81 0,69 4	3,43 0,64 9	3,07 0,66 13	3,86 0,58 3
gem. burenccontact s.a. rang	2,23 0,75 6	2,41 0,70 3	2,23 0,77 5	2,10 0,72 11	1,75 0,64 13	2,44 0,57 2

(*) Rangnrs. in de reeks van 13 woonstructuren.

Lambertus Zijlplein: ontevreden bewoners.

Noordzijde: uitzicht op de Slotterplas.

Het ligt voor de hand te veronderstellen, dat daar waar het oordeel van de bewoners ten aanzien van punten als verkeersdrukte, mogelijkheden tot winkelen, groen- en speelvoorzieningen gemiddeld genomen doorslaat naar de negatieve kant, ook het totaaloordeel over de wijk negatief wordt beïnvloed. We moeten echter vaststellen, dat daarvan in onze gegevens weinig of niets blijkt.

Nu kan het zijn dat het oordeel over de verschillende onderdelen van de woon-situatie wel degelijk doorwerkt in het samenvattende oordeel over de wijk, maar dat ons uitzicht daarop wordt ontnomen door het feit, dat tegenover bepaalde voordelen steeds bepaalde nadelen staan die een nivellerend effect op het totaaloordeel hebben. We kunnen zelfs stellen, dat wij door de keuze van juist deze vier woonstructuren een dergelijke uitkomst in de hand hebben gewerkt. Van daar dat wij Lambertus Zijlplein en Noordzijde aan de reeks van vier aanvankelijk geselecteerde woonstructuren hebben toegevoegd: deze woonsituaties vertonen zowel trekken van het levendig-stenige als van het rustig-groene milieutype, maar verschillen in extreme mate van elkaar voor wat het totaaloordeel van de bewoners over de wijk betreft.

Toch levert ook deze toevoeging geen aanwijzing op, dat bepaalde tekortkomingen met betrekking tot de eerdergenoemde punten doorslaggevend voor het totaaloordeel zijn. Wel zijn er indicaties dat andere omgevingskenmerken voor het algemene oordeel over de wijk van meer betekenis zijn. Die andere kenmerken moeten we dan niet zozeer zoeken in de hoek van de fysieke, maar meer in de hoek van de sociale omgevingsfactoren. Het blijkt namelijk dat de als meest ongunstig beoordeelde woonsituatie vooral op drie punten aanleiding geeft tot vrij sterk afwijkende negatieve reacties: (1) ten aanzien van de vraag in hoeverre de eigen woonbuurt ongezellig, eentonig, saai of troosteloos is, (2) ten aanzien van de kwestie of men er vrienden, familie of andere bekenden heeft wonen, en tenslotte (3) ten aanzien van de vraag in hoeverre de buurt te ver van alles af ligt, te geïsoleerd of te afgelegen is. In combinatie roepen deze drie uitspraken het beeld op van een buurt of wijk, waar vooral het sociale klimaat door de respondenten als problematisch wordt ervaren. Hoewel de reacties voor een deel ook uitgelegd kunnen worden als kritiek op de fysieke omgeving, hebben wij geen reden om aan te nemen dat daarin de voornaamste oorzaak voor het ongunstige oordeel is gelegen.

Deze bevinding lijkt in overeenstemming met wat ondermeer door Brouwer & Tacken is gevonden. Zij verkregen uitkomsten die er eveneens op wezen, dat het 'onbehagen' met het wonen in naoorlogse, stedelijke wijken wellicht in de eerste plaats verband houdt met ervaren 'sociale tekorten' in de woonbuurt (12).

Wanneer we nu de balans opmaken, dan kunnen we vaststellen dat een vrij scherp beeld is ontstaan van de dingen, die onze respondenten in hun ruimtelijke situatie als positief, dan wel als negatief ervaren. Voor zover het om een aantal met name genoemde fysiek-ruimtelijke tekortkomingen gaat, zijn wij bovendien van mening dat daarvoor vrij gemakkelijk betere oplossingen geboden kunnen worden dan nu in de Westelijke Tuinsteden en Buitenveldert in Amsterdam het geval is. Het vervelende is evenwel, dat niet kan worden vastgesteld dat

Tabel 6.14.

Procentuele verschillen tussen voor- en nadelen van de eigen woonbuurt genoemd door de respondenten in zes geselecteerde woonstructuren

Voordelen	Op	Ob	Hs	HD	LZ	Nz	Nadelen
GROENVOORZIENINGEN							
Buurt met veel groen	+ 7,3	+11,3	+10,0	+10,4	+ 7,4	+10,0	Te weinig groen
Dichtbij de natuur, het gevoel buiten te wonen	+ 0,3	+ 5,8	+ 9,1	+ 7,3	- 1,3	+10,8	Te ver van de natuur, je komt moeilijk echt buiten
Voldoende speelruimte	-12,8	- 8,7	+ 6,0	+ 6,7	+ 4,9	+ 1,4	Onvoldoende speelruimte
WINKELVOORZIENINGEN							
Dichtbij winkelcentrum, winkels in de buurt	+12,7	+13,7	- 7,5	-12,0	+ 0,1	- 9,2	Te weinig winkels in de omgeving
BEREIKBAARHEID							
Goede verbindingen, vlot openbaar vervoer	+ 9,7	+ 5,2	-17,6	-11,8	+ 7,4	-11,7	Slechte verbindingen, onvoldoende openbaar vervoer
Dichtbij werk	- 4,7	- 8,1	- 9,2	- 3,1	+ 2,0	- 3,5	Te ver van werk
Goede centrale ligging dichtbij het centrum	- 0,9	- 1,3	- 7,6	- 9,3	-15,8	- 6,0	Te ver van alles, te geïsoleerd, te afgelegen
PARKEERGELEGENHEID							
Voldoende parkeergelegenheid	+ 9,4	- 0,7	+ 4,5	- 0,6	- 2,3	-10,8	Onvoldoende parkeergelegenheid
OPZET, TOESTAND, BEBOUWING							
Ruimgebouwde buurt, je woont niet zo vlak op elkaar	- 3,5	+ 0,8	- 2,4	+ 6,4	+ 5,4	+ 7,2	Te vol, steenmassa, huizen te dicht op elkaar
Huizen zijn modern, schoon, in goede staat	+ 6,8	+ 5,9	+ 4,5	+ 8,1	+ 7,3	+ 3,8	Huizen zijn oud, vuil, uitgewoond
Nieuwe, moderne buurt	+ 4,4	+ 1,0	+ 5,4	+ 5,4	+ 2,9	+ 5,6	Oud vervallen buurt
SOCIAAL KLIMAAT							
Heb er mijn vrienden (familie, kennissen) wonen	- 8,7	+ 3,3	- 6,1	- 7,7	-13,9	- 3,4	Heb er geen vrienden enz. wonen, ken er vrijwel niemand
Mensen laten je met rust	+ 2,7	- 2,2	+ 3,7	+ 4,5	+ 7,8	+ 6,0	Mensen zijn te bemoeiziek, roddelbuurt
Prettige burens, netjes, op stand	+ 2,4	+ 0,2	+ 4,0	+ 2,6	+ 3,0	+ 5,7	Onprettige burens, ordinair
DRUKTE/RUST, SFEER							
Rustig, weinig verkeer	-24,6	-26,4	+ 5,9	- 4,7	- 5,2	-10,6	Te druk, lawaaierig
Prettige, gezellige sfeer; je voelt je er thuis	- 0,7	0,0	- 2,8	- 1,9	- 9,1	+ 4,6	Ongezellig, eentonig, saai, troosteloos

deze tekortkomingen in de materiële sfeer van de woonomgeving ook aanleiding geven tot beduidende negatieve reacties, indien een totaaloordeel over de wijk wordt gevraagd. Als er al van een naspeurbare invloed van ruimtelijke factoren op het totaaloordeel over de wijk sprake is – door de opzet van het onderzoek mag de eventuele invloed van de woning geacht worden te zijn geneutraliseerd –, dan moeten we die factoren eerder onder de sociale dan onder de fysieke omgevingsfactoren zoeken.

Toch kunnen we ons afvragen of de materiële omgevingscondities in bijvoorbeeld de woonstructuur Noordzijde niet gunstiger zijn voor het ontstaan of het instandhouden van een aangenaam 'sociaal klimaat' dan in de woonstructuur Lambertus Zijlplein. Hoe komt het bijvoorbeeld, dat nu juist aan het Lambertus Zijlplein relatief veel woningen leeg staan of een andere dan woonbestemming hebben gekregen? Is dat 'toeval' of heeft dat toch iets te maken met de fysieke omgeving? Jammer genoeg zijn deze vragen met de beschikbare gegevens niet goed te beantwoorden. Wel kunnen we vaststellen, dat Lambertus Zijlplein en Noordzijde in nog wat meer opzichten vrij extreme posities innemen temidden van de andere woonstructuren. Zo blijken de huren van de respondenten aan het Lambertus Zijlplein gemiddeld bijna 60% hoger te liggen dan die aan de Noordzijde. Ook de huurquotes van de respondenten verschillen niet onbelangrijk: bijna 45% van de respondenten aan het Lambertus Zijlplein zit op een huurlast van meer dan 15% van het netto-inkomen tegen iets meer dan 6% van de respondenten aan de Noordzijde.

Toch is het netto-inkomen van de laatsten gemiddeld niet hoger, maar juist lager dan dat van de respondenten aan het Lambertus Zijlplein. Dit laatste gegeven kunnen we aflezen uit Tabel 5.1.; deze tabel laat overigens nog enkele andere interessante verschillen tussen beide woonstructuren zien, namelijk op het punt van de gezinsfase, de sociaal-economische status, het stadsdeel waarin de vorige woning is gelegen en de woonduur van de respondenten.

We kunnen ons niet aan de indruk onttrekken, dat het zeer verschillende totaaloordeel over de eigen woonsituatie in beide woonstructuren minder te maken heeft met het karakter van de fysieke omgeving als zodanig, maar meer met de verschillende achtergrond van waaruit de beide woonsituaties door de bewoners worden bekeken. Hoewel de woningen in kwaliteit, grootte en ook bezettingsgraad niet veel voor elkaar onderdoen, moet aan het Lambertus Zijlplein door de respondenten toch aanmerkelijk meer voor huur worden neergeteld. Gezien hun inkomen behoeft die hogere huur niet op bezwaren te stuiten. Het punt is echter dat een bewoner in zijn oordeel over zijn huidige woonsituatie vermoedelijk ook laat meespelen, wat hij voor hetzelfde geld (in dit geval fl. 240,- kale huur voor een vierkamerwoning in 1974) elders op dezelfde woningmarkt denkt te kunnen krijgen. En dan zullen er voor de respondenten aan het Lambertus Zijlplein meer aantrekkelijke alternatieven te vinden zijn dan voor de mensen aan de Noordzijde.

Het komt erop neer, dat wij veronderstellen dat het aspiratieniveau van de res-

pondenten aan het Lambertus Zijlplein hoger ligt dan dat van de respondenten aan de Noordzijde. Het gat tussen wat is en wat als haalbaar ideaal wordt gezien, is daardoor bij de bewoners van het Lambertus Zijlplein groter hetgeen ondermeer tot uiting komt in een betrekkelijk ongunstig oordeel over de huidige woonsituatie.

Interessant in dit verband is ook het verschil in woonhistorie: van tenminste 46,4% van de respondenten aan het Lambertus Zijlplein weten we dat hun vorige woning in een 20e eeuwse wijk stond; het corresponderende percentage voor Noordzijde is 13,6. Een ander rekensommetje leert dat minstens 21,4% van de respondenten aan het Lambertus Zijlplein hiervoor in een oude wijk was gehuisvest tegen tenminste 46,8% van de respondenten aan de Noordzijde. Jammer genoeg weten we van de overige respondenten in beide woonstructuren niet exact in welk soort woongebieden ze voordien hebben gewoond. Toch lijkt het niet al te gewaagd te veronderstellen, dat de respondenten aan het Lambertus Zijlplein bij het betrekken van hun huidige woning over het algemeen meer 'verwende' bewoners waren dan hun stadgenoten aan de Noordzijde.

Een ander opvallend verschil is de gemiddelde woonduur. Hoewel de woningen in beide woonstructuren reeds in de jaren 50 zijn gebouwd, woont 3/4 deel van de respondenten aan de Noordzijde reeds 11 jaar of langer op het huidige adres tegen niet meer dan 1/3 van de respondenten aan het Lambertus Zijlplein. De mediaan ligt in het laatste geval bij ruim vijf jaar. Van een stabiele woonbevolking kan hier dus niet worden gesproken. We kunnen slechts gissen wanneer het gaat om de beantwoording van de vraag, in hoeverre deze omstandigheid mede aan de wortel ligt van het gevoel van sociaal isolement, dat door de respondenten van het Lambertus Zijlplein zoveel vaker wordt ervaren dan elders. Op grond van het voorgaande mogen we verwachten, dat de verhuisgeneigdheid aan het Lambertus Zijlplein groter is dan in de andere woonstructuren. In de volgende paragraaf zullen we nagaan of dat inderdaad het geval is.

3. De geneigdheid tot verhuizen

In Tabel 6.15 wordt antwoord gegeven op de vraag, in hoeverre de respondenten in deze zes geselecteerde woonstructuren van plan zijn binnen afzienbare tijd te verhuizen.

We zien dat de respondenten aan het Lambertus Zijlplein inderdaad vaker tot verhuizen zijn geneigd dan de respondenten in de andere woonstructuren. Dit is in overeenstemming met onze eerdere bevindingen, evenals het feit dat het overgrote deel van de respondenten aan de Noordzijde juist niet van plan is te verhuizen. De overige woonstructuren nemen een tussenpositie in, waarbij het opvalt dat de verhuisgeneigdheid in de levendig-stenige woonmilieus iets groter is dan in de rustig-groene milieus. Dit laatste ligt niet geheel in het verlengde van de uit-

Tabel 6.15.

Verhuisplannen van de respondenten in zes geselecteerde woonstructuren, in %.

Verhuisplannen	Osdorp- plein	Osdorp- perban	Hinder- stein	H.Dunant- straat	L. Zijl- plein	Noord- zijde	Totaal
ja, binnen 3 jaar	21,5	23,9	14,1	10,4	39,3	11,3	16,7
ja, na langere tijd	18,3	28,3	11,9	15,6	17,9	6,3	14,9
weet niet	3,2	—	8,1	8,3	—	2,5	5,0
neen	57,0	47,8	65,9	65,6	42,9	80,0	63,4
Totaal (abs)	93	46	135	96	28	80	478

komsten van Tabel 6.13., waaruit meteen blijkt dat bijvoorbeeld de mate van buurtgehechtheid niet zonder meer indicatief is voor de mate van verhuigeneigdhed. Met name de Henri Dunantstraat geeft tegen de achtergrond van de cijfers van Tabel 6.13. een verrassend laag percentage te zien van respondenten die binnen 3 jaar van plan zijn te verhuizen.

Ook hier zou het verschil in huurprijs een rol kunnen spelen: de huren in de levendig-stenige woonmilieus liggen zo'n fl. 15,- à fl. 30,- hoger dan in de rustig-groene milieus, terwijl de woningen weinig of niets van elkaar verschillen. Het zal voor de respondenten in de levendig-stenige milieus dan ook minder lastig zijn voor hetzelfde bedrag als zij nu betalen op de lokale woningmarkt een passende woning te vinden dan voor de respondenten in de rustig-groene milieus. En dat feit drukt mogelijkwerwijs de tevredenheid over de huidige woonsituatie bij de mensen die nu in de duurdere woningen zitten.

Overigens is het ook heel goed denkbaar, dat het type woonmilieu mede van invloed is op de verhuigeneigdhed. We kunnen ons voorstellen, dat het rustig-groene milieutype gedurende een langere periode in de gezinscyclus als een geschikte woonsituatie wordt ervaren dan het levendig-stenige type. Hoewel er in ons materiaal wel aanwijzingen zijn die steun aan deze gedachte geven, kunnen we daarvoor toch niet het onweerlegbare bewijs leveren.

Een aanwijzing zou kunnen liggen in de redenen die de respondenten hebben opgegeven om te verhuizen. Het blijkt dat de verhuigeneigden in de levendig-stenige milieus betrekkelijk vaak het drukke verkeer en het gebrek aan speelgelegenheid voor de kinderen als verhuisredenen opgeven, terwijl hun soortgenoten in de rustig-groene milieus deze punten in het geheel niet noemen (13). Deze uitkomst lijkt erg voor de hand te liggen gezien de aard van de woonmilieus. Daar

staat echter tegenover dat in de rustig-groene milieus *niet* vaker dan in de levendig-stenige milieus verhuismotieven naar voren worden gebracht, die verband houden met de bereikbaarheid en het niveau van bijvoorbeeld de winkelveorzieningen. Als het op verhuizen aankomt, tellen ervaren tekorten op het punt van de verkeersveiligheid, de verkeersdruk en de speelgelegenheid voor velen toch kennelijk zwaarder dan tekorten op het punt van de winkelveorzieningen en de verbindingen met de rest van de stad. Overigens moet hieraan onmiddellijk worden toegevoegd, dat – gemiddeld over de zes woonstructuren – ruim 2/3 deel van alle verhuisredenen met de woning hebben te maken; veel voorkomende opmerkingen zijn: deze woning is te klein, biedt te weinig comfort, is te gehorig, we willen een (eengezins)huis met een tuin.

Tenslotte willen we nog signaleren, dat de bezwaren die de respondenten van het Lambertus Zijplein eerder tegen hun woonbuurt hebben ingebracht, ook nu weer veelvuldig door de verhuisgeneigden onder hen naar voren worden gebracht. Ruim 1/3 van de verhuismotieven blijkt te gaan over zulke zaken als het gebrek aan sociaal contact in de buurt, de geïsoleerde ligging, het verval van de buurt. In de andere woonsituaties heeft nog geen 10% van de uitspraken betrekking op deze aspecten van de woonbuurt.

Hiermee zijn we aan het einde van hoofdstuk 6 gekomen. In het slothoofdstuk zullen we proberen tot een samenvatting en waardering van de belangrijkste bevindingen van het onderzoek te komen. De centrale vraag daarbij is, wat heeft dit onderzoek nu aan bruikbare inzichten opgeleverd omtrent de relatie van de stadsbewoner tot zijn ruimtelijke situatie. Omdat het antwoord op zo'n vraag nauw verband houdt met de manier waarop een onderzoek is opgezet en uitgevoerd, willen we in het laatste hoofdstuk tevens enige aandacht besteden aan de gevolgde benaderingswijze.

NOTEN BIJ HOOFDSTUK 6

- (1) Gegevens die een globale vergelijking tussen de dertien woonstructuren mogelijk maken, zijn te vinden in Tabel 5.1, p. 89.
- (2) Zie voor de definitie van strooiingsindex Bijlage IV.
- (3) Overigens valt uit de desbetreffende tabel ook af te lezen, dat vrouwen ongeacht het milieutype veel meer winkeladressen regelmatig bezoeken dan mannen. In de tabel-bijlage hebben we tabel B. 31 opgenomen, waarin voor de gehele responsegroep wordt nagegaan, hoe de verhouding vrouwen : mannen en jongeren : ouderen ligt ten aanzien van het al dan niet verrichten van een bepaalde activiteitensoort.

- (4) Zie p. 57.
- (5) Heinemeijer, W.F., De Amsterdamse binnenstad als centrum van attractie, in: W.F. Heinemeijer e.a., Het centrum van Amsterdam, Een sociografische studie, Amsterdam 1968, p. 48.
- (6) Krech, D., R.S. Crutchfield & E.L. Ballachey, Individual in Society, A textbook of social psychology, New York etc. 1962, Hoofdstuk V.
- (7) Bereikbaarheid bleek in dit geval geen bruikbaar c.q. zinvol criterium te zijn.
- (8) Zie Tabel 3.2., p. 31.
- (9) De standaardafwijkingen zijn te vinden op p.240 van tabellenbijlage A. Omgerekend in de hier gehanteerde eenheid schommelt die tussen de 9,14 ($\approx 4,7105 \times 1,94$) en de 14,04 ($\approx 4,7105 \times 2,98$).
- (10) We gaan dan nog maar voorbij aan het feit, dat op ordinale gegevens eigenlijk ook geen gemiddelden en standaardafwijkingen mogen worden berekend.
- (11) Ter vergelijking: ook in het proefonderzoek in Tilburg vonden we de hoogste positieve correlatiecoëfficiënten tussen speelterrein kinderen en lagere/kleuterschool (+.605), tussen café/restaurant en bioscoop (+.352) en tussen kruidenier/slager/groenteboer en kleding/schoenenzaak (+.278).
Stoppenburg, P.A., Proefonderzoek naar de habitat van stadsbewoners in Tilburg, Tilburg, aug. 1974, p. 44.
- (12) Brouwer, K. & M. Tacken, Wonen in nieuwe stadsuitbreidingen, Samenvatting van de resultaten, Delft 1977.
- (13) Deze en soortgelijke verhuisredenen werden in de woonstructuur Osdorpplein in 14,8% en in Osdorperban in 13,8% van de gevallen genoemd. In Hinderstein en de Henri Dunantstraat was het percentage uiteraard 0. Een relevant gegeven in dit verband is ook de demografische samenstelling van de verhuisgeneigden. Voor wat de leeftijdsopbouw betreft, blijken de verhuisgeneigden uit de beide levendig-stenige woonmilieus enigszins jonger te zijn dan die uit de rustig-groene milieus (70,0% respectievelijk 57,6% is 45 jaar of jonger). Dit strookt met de gedachte dat levendig-stenige milieus bezwaarlijk kunnen zijn voor gezinnen met (jonge) kinderen. Van de andere kant wijken de leeftijdsverdelingen van de verhuisgeneigden in beide milieutypen ook weer niet zo sterk van elkaar af, dat daaruit geheel het verschil in verhuisredenen kan worden verklaard.

Hoofdstuk 7

SAMENVATTING EN CONCLUSIES

In dit laatste hoofdstuk willen we proberen een samenvatting van het voorafgaande te geven. Daarbij zullen we zowel aandacht besteden aan het verloop van het onderzoek als aan de resultaten, die het onderzoek vanuit research- en beleidsoogpunt heeft opgeleverd.

Doel van het onderzoek is nader geïnformeerd te raken over de gebruiks- en beleevingswaarde van naoorlogse stedelijke woonwijken voor de bewoners. We hebben dit probleem niet via het geijkte woonwensen- en woontevredenheidsonderzoek willen aanpakken, omdat er aanwijzingen zijn dat een dergelijke aanpak niet tot voldoende betrouwbare en geldige uitkomsten zou leiden. Er is gekozen voor een benaderingswijze die meer het accent legt op het feitelijke gebruik dat van de fysieke omgeving wordt gemaakt. De achterliggende gedachte daarbij is, dat (1) gegevens over ruimtegebruik 'harder' zijn dan vrijblijvend geuite wensen en bezwaren van bewoners, en (2) dat een gebied voor de bewoners vooral betekenis krijgt, doordat die bewoners via regelmatig gebruik steeds weer met de positieve en negatieve kanten van dat gebied worden geconfronteerd.

Daarnaast is aan de respondenten in het onderzoek overigens ook gevraagd zich uit te laten over hun houding tegenover de actuele ruimtelijke situatie waarin zij verkeren en over hun woonvoorkeuren. Door gegevens over activiteiten en houdingen met betrekking tot de ruimtelijke situatie met elkaar te combineren hebben wij gepoogd inzicht te verkrijgen in de mate, waarin bepaalde stedenbouwkundige oplossingen aansluiten bij de ruimtelijke eisen die diverse bewonerscategorieën aan hun omgeving stellen.

We hebben ons in het onderzoek bepaald tot in principe twee typen ruimtelijke oplossingen: (1) ruimtelijke situaties die hoog scoren op de dimensie levendigstenig, en (2) ruimtelijke situaties die hoge ogen gooien op de dimensie rustig-groen. Verondersteld is dat (1) naoorlogse, stedelijke woonmilieus vooral op deze dimensie karakteristieke verschillen vertonen, en (2) deze verschillen van belang zijn voor het ruimtelijke gedrag. Bij de selectie van ruimtelijke situaties – in Amsterdam – is er verder naar gestreefd de verschillen ten aanzien van bevolkingssamenstelling en overige fysiek-morfologische kenmerken tussen de diverse onderzoekslocaties zo gering mogelijk te doen zijn. Ondanks de genomen voorzorgen is dat toch niet steeds in voldoende bevredigende mate gelukt. Bovendien bleek het bij nadere analyse van de te evalueren omgevingskenmerken wenselijk de dertien uiteindelijk geselecteerde ruimtelijke situaties te verdelen in drie in plaats van twee typen. Het derde 'type' woonmilieu is dan te beschouwen als een meng- of tussenvorm van het zuivere levendigstenige en rustig-groene type.

Om beter zicht te krijgen op de achtergronden waarom stadsbewoners zich in een bepaald type woonmilieu gedragen zoals zij doen, hebben we ook aandacht besteed aan de waardenoriëntaties van de bewoners. De 810 Amsterdammers die aan de enquête hun medewerking hebben verleend, hebben niet alleen gegevens verstrekt over hun leeftijd, gezinsfase, werkomstandigheden en dergelijke, maar zijn ook aan de tand gevoeld over hun waardenoriëntatie. Van de eerste groep persoonskenmerken — hetzelfde geldt trouwens voor de kenmerken van de sociale en fysieke omgeving — kan worden gesteld, dat ze vooral beperkingen aan het gedrag opleggen. Zij geven als het ware de grenzen aan van de gedragsalternatieven die open staan voor realisering. Binnen deze speelruimte zijn het vervolgens de waarden waarop men is georiënteerd, die aan het gedrag richting geven en die zorgen voor nadere differentiatie van gedragsvormen tussen bewoners met dezelfde demografische en sociaal-structurele kenmerken.

Dit punt is vooral van betekenis, omdat we in het sociologische onderzoek steeds weer moeten vaststellen, dat verschillen in gedrag zich nog slechts in zeer onvolkomen mate laten verklaren uit factoren als leeftijd, geslacht, beroep en dergelijke alleen. Door allerlei oorzaken heeft het structureel begrensde handelingsgebied van de westerse mens zich — bij de een meer, bij de ander minder — kunnen verwijden, waardoor meer ruimte is gekomen voor keuzegedrag. Het is bovendien niet meer zo, dat allerlei kenmerken van bewoners op betrekkelijk uniforme wijze met elkaar variëren, zodat één strategisch gekozen kenmerk voldoende is om sociologisch relevante bewonerscategorieën van elkaar te kunnen onderscheiden. Dit alles is voor ons aanleiding geweest te zoeken naar meer synoptisch gearde variabelen, waarin bewoners gekarakteriseerd worden zowel naar hun demografische/structurele kenmerken als naar hun waardenopvattingen. Daarvoor is in de eerste plaats nagegaan, welke waardenpatronen de bewoners in ons onderzoek met anderen gemeenschappelijk hebben. Drie oriëntaties hebben we via factoranalyse kunnen blootleggen: (1) hedonisme vs. ingetogenheid, (2) rationeel-egoïstisch vs. emotioneel-altruïstisch, en (3) conformistisch vs. 'self-directed'. Andere onderzoekers bleken op dezelfde of soortgelijke waardenoriëntaties te zijn gestoten.

Inmiddels hadden we ook vastgesteld, welke achtergrondkenmerken van de bewoners voor welke vormen van ruimtegebruik van betekenis zijn. De verwachting was nu, dat we door het combineren van deze kenmerken met waardenoriëntaties beter in staat zouden zijn het ruimtelijke gedrag van onze respondenten te voorspellen en te begrijpen. Dit bleek maar tot op zekere hoogte op te gaan. Activiteiten met een sterk gedwongen karakter zoals het doen van de dagelijkse boodschappen laten weinig ruimte voor keuzen open en veranderen niet of nauwelijks van vorm en inhoud onder invloed van de waarden die men aanhangt. Het zijn de demografische/structurele kenmerken van de bewoners die hier de doorslag geven en daaraan doen waardenopvattingen blijkbaar weinig toe of af. Anders ligt het met de meer vrijwillige activiteiten zoals het bezoeken van een

café, restaurant of bioscoop. Daarbij maakt het wel degelijk uit of men bijvoorbeeld een meer hedonistische dan wel een meer ingetogen levenshouding heeft. Combinatie van demografisch/structurele kenmerken en culturele kenmerken leiden in dat geval wel tot een betere verklaring van geconstateerd ruimtelijk gedrag. Verderop zullen we wat meer ingaan op de verkregen uitkomsten. Hier willen we volstaan met de opmerking, dat kennis omtrent de waardenopvattingen van mensen in het woononderzoek vooral van belang is, als het gaat om activiteiten die een niet-routinematig, relatief vrijwillig karakter hebben (onderzoek naar vrijetijdsgedrag !).

In de gedachtengang die hier naar voren is gebracht, past het begrip levensstijl. Levensstijl is een synoptisch begrip dat niet door iedereen op dezelfde manier wordt omgrensd. In engere zin verstaat men er een complex van met elkaar samenhangende handelwijzen onder. Het begrip is al ruimer, wanneer daaraan de opvattingen en strevingen worden toegevoegd, die aan het handelen richting geven. In de ruimste zin staat levensstijl gelijk aan een totale beschrijving van individuen, die zowel sociaal-structurele en culturele kenmerken met elkaar delen als ook overeenkomstige trekken vertonen in hun houdings- en activiteitenpatroon. Het zal duidelijk zijn dat afhankelijk van het te bestuderen probleem nu eens deze, dan weer gene levensstijlaspecten in het licht gesteld zullen moeten worden. Bovendien, ook als we uitgaan van de ruime definitie van levensstijl zullen we niet stil willen staan bij beschrijven alleen, maar toch ook de samenhang der dingen willen begrijpen. En dat impliceert onder meer, dat we in onze analyses goed uit elkaar moeten houden, welke de te verklaren, afhankelijke variabelen zijn en welke de onafhankelijke. Na onze analytische dissectie zullen we echter toch weer moeten proberen de fragmenten tot een compleet en levensecht portret van de veelkleurige werkelijkheid samen te voegen.

In ons onderzoek is de te verklaren variabele het gedrag dat bewoners in en met betrekking tot hun ruimtelijke situatie ontplooien. De verklaring voor dit gedrag hebben we gezocht bij de bewoners zelf, door het opsporen van de voor dit gedrag relevante sociaal-structurele en culturele kenmerken, maar ook bij de ruimtelijke situatie waarin die bewoners verkeren. Dit onderscheid in te verklaren en verklarende variabelen en vervolgens in persoons- en omgevingsgebonden onafhankelijke variabelen is uiteraard nodig om aanstonds de vraag te kunnen beantwoorden, in hoeverre het woonmilieu het ruimtelijk gedrag van diverse bewonerscategorieën beïnvloedt.

Het ruimtelijk gedrag is in dit onderzoek op verschillende wijzen gemeten. In een vraaggesprek is gepoogd informatie te verzamelen over de houding van de respondenten tegenover hun ruimtelijke situatie, over hun verhuisgeneigdheid en woonvoorkeur, en last but not least, over de activiteiten die ze regelmatig buitenshuis verrichten. Vooral op het patroon van activiteiten in ruimte en tijd is in het interview uitvoerig ingegaan: niet alleen is aan de respondenten gevraagd te vertellen welke activiteiten men waar verricht, maar ook welke route daarbij doorgaans wordt gevolgd en wanneer die activiteiten precies plaats vinden.

In de uiteindelijke analyse is voor wat het patroon van activiteiten betreft voornamelijk gebruik gemaakt van de gegevens omtrent de aard en de locatie van de activiteiten. Een uitgebreide analyse van de routes en van het temporele aspect van de activiteitenpatronen hebben we vooralsnog om verwerkingstechnische redenen en om redenen van tijd achterwege gelaten. Bovendien bleek bij een eerste inspectie van de routegegevens, dat het materiaal waarschijnlijk niet veel nieuwe gezichtspunten zou opleveren: de keuze van de kanalen lijkt bijna uitsluitend te worden bepaald door de locatie van de activiteitenplaatsen (inclusief de woning) en de wens de reistijd te minimaliseren. Een uitzondering vormen het ommetje in de buurt en het etalages kijken in de stad, die dan ook aan een verder onderzoek zijn onderworpen.

Gegevens over het tijdsaspect van de activiteiten buitenshuis zijn verzameld via een dagboekje. Aanvankelijk hoopten we door eenvoudig het patroon van tijdsbesteding over de diverse weekdays in kaart te brengen interessante aanvullende informatie te verkrijgen over het ruimtelijk patroon van activiteiten van de verschillende bewonerscategorieën. Bovendien verwachtten we langs die weg gemakkelijker een brug te kunnen slaan tussen de aard van het ruimtegebruik en kenmerken van bewoners als geslacht, gezinsfase, waardenoriëntatie (levensstijl).

Spoedig bleek evenwel dat een dergelijke vrij oppervlakkige, doch niettemin zeer tijdrovende analyse niet veel nieuws vermocht te onthullen. Om achter het dominante patroon van routinematig handelen te kunnen kijken was het nodig verfijndere analyses uit te voeren dan op dat moment verwerkingstechnisch mogelijk was. Vanwege het betrekkelijk geringe informatiegehalte van de in kaart gebrachte profielen van tijdsbesteding hebben we ervan afgezien ze in het eigenlijke onderzoeksverslag op te nemen en te behandelen. Van de andere kant leek het ons ook niet juist in dit rapport geheel aan de kwestie van de tijdsbesteding voorbij te gaan. Vandaar dat we een zestal voorbeelden van profielen in Bijlage V hebben opgenomen.

Deze profielen hebben betrekking op de tijdsbesteding van vrouwen/mannen op een doordeweekse dag, van respondenten zonder/met kinderen jonger dan 18 jaar op zaterdag en van respondenten jonger/ouder dan 45 jaar op zondag. Min of meer opvallende punten zijn, dat

- (1) vrouwen meer dan mannen — althans op een doordeweekse dag — tijd investeren in het afleggen van bezoeken bij familie en vrienden;
- (2) respondenten met jonge kinderen in het algemeen duidelijker hun activiteiten buitenshuis op zaterdag rondom de lunch en het avondmaal groeperen dan de respondenten zonder jonge kinderen;
- (3) de eerstgenoemde categorie 's zaterdags overdag meer buitenshuis vertoeft en de laatste meer 's avonds, hetgeen vooral verschil uitmaakt voor het patroon van sociale contacten;
- (4) jongere respondenten op zondag meer tijd aan recreatieve activiteiten buitenshuis besteden dan ouderen, maar

- (5) ouderen daarentegen meer bij familie en vrienden op bezoek gaan, vooral ook in de avonduren.

Hiermee zijn wij aangeland bij de resultaten van het onderzoek. We zullen nu trachten een samenhangend overzicht te geven van de belangrijkste bevindingen. Het accent zullen we daarbij leggen op wat als de kernvraag van het onderzoek is te beschouwen: op welke wijze en met welk effect beïnvloedt het fysieke woonmilieu — geoperationaliseerd in twee contraire typen ruimtelijke situaties — het gedrag van bewoners.

Een eerste algemene conclusie die we kunnen trekken is, dat de fysiek-morfologische omgevingsfactoren die wij hebben bestudeerd, slechts in zeer bescheiden mate het ruimtelijke gedrag van de bewoners beïnvloeden. Het is wel zo, dat de aanwezigheid van een uitgebreid winkelapparaat in de nabijheid of van allerlei groenvoorzieningen of van goede verbindingen zeer op prijs wordt gesteld, maar als deze voorzieningen in minder ruime mate voor handen zijn, dan leidt dit toch niet automatisch tot een ongunstiger oordeel over de buurt of tot een grotere verhuiscgenheid. Kennelijk worden in geen van de onderzochte situaties drempelwaarden overschreden met betrekking tot de bereikbaarheid van voorzieningen die men regelmatig nodig heeft. Voor deze conclusie is ook steun te vinden in het ruimtelijk patroon van activiteiten: slechts activiteiten in de recreatieve sfeer zoals het bezoeken van een café of restaurant lijken enigermate de invloed te ondergaan van het aantal voorzieningen dat daarvoor in de nabijheid beschikbaar is. Het omgekeerde geldt vermoedelijk evenzeer, namelijk dat levendig-stenige milieus ook vaker als woonomgeving worden geprefereerd door mensen die regelmatig dergelijke activiteiten wensen te ontplooiën.

Bij deze algemene opmerkingen is nog wel een aantal kanttekeningen te plaatsen. We mogen aannemen dat het type woonmilieu niet voor iedereen dezelfde attractiewaarde bezit. Hoewel ons onderzoek door zijn opzet daarover niet echt uitsluitend kan geven, ziet het er naar uit dat bewoners die in hun werk overwegend met mensen of gegevens hebben te maken of die tot de categorie jongeren gerekend kunnen worden, in hun vestigingspatroon een voorkeur aan de dag leggen voor een levendig-stenig milieutype. Dit zijn tegelijkertijd ook de bewoners die — ongeacht het type woonmilieu — meer adressen in de recreatieve sfeer bezoeken en daarvoor ook vaker naar het citygebied trekken. De waardenopvattingen die men huldigt, kunnen deze tendentie nog versterken. Zo blijken bijvoorbeeld conformistisch georiënteerde en/of ingetogen ouderen veel minder geneigd zich in het uitgaansleven te storten dan hun 'self-directed' of meer hedonistisch ingestelde leeftijdgenoten.

Ook het werken met voornamelijk dingen onder strikte contrôle en een relatief laag opleidings- en inkomensniveau leiden in combinatie met een conformistische levensinstelling tot een betrekkelijk geringe deelname aan het uitgaansleven in de vorm van het bezoeken van café's, restaurants, bioscopen, theaters en dergelijke. Bovendien vindt het bezoeken van dergelijke gelegenheden bij deze bewonerscategorieën vaker plaats buiten het citygebied, hetgeen waarschijnlijk wil zeggen meer op relatief korte afstand van de woning.

Ook vrouwen zijn voor hun recreatieve activiteiten vrij sterk georiënteerd op de wijk waar zij wonen. Dit hangt uiteraard samen met het feit, dat de vrouw in de regel is belast met de huishoudelijke taken, die haar meer dan haar beroepsarbeid verrichtende echtgenoot binden aan woning en woonomgeving. Deze taakverdeling tussen man en vrouw verklaart ook, waarom het bezoeken van winkels voor de dagelijkse levensbehoeften bij de vrouw niet of nauwelijks door de factor afstand wordt beïnvloed, en bij de man wel. In tegenstelling tot de (huis)vrouw is het winkelen voor de man meestal een facultatieve bezigheid. We zien dan ook, dat met name het aantal regelmatig bezochte winkeladressen voor de dagelijkse levensbehoeften bij de man terugloopt als de winkels verder weg liggen, terwijl dit aantal bij de vrouw nagenoeg gelijk blijft. Ook hier kunnen we dus constateren dat de invloed van de ruimtelijke situatie zich pas laat gelden, wanneer het gaat om activiteiten die voor het betrokken individu een relatief vrijwillig karakter dragen.

De beschikbaarheid van een auto maakt verschil voor het activiteitenpatroon. Er valt een toename waar te nemen in het aantal regelmatig bezochte vrienden- en familieadressen, indien over een auto kan worden beschikt. Daaraan doet het milieutype niets toe of af. Anders ligt het met het aantal winkeladressen. Respondenten die de beschikking hebben over een auto, bezoeken over het algemeen juist minder winkeladressen dan degenen die geen auto tot hun beschikking hebben. Bovendien blijkt het woonmilieu hierin een rol te spelen: bewoners met een auto en wonend in een rustig-groen milieu bezoeken minder winkeladressen voor de dagelijkse levensbehoeften dan zij die over een auto kunnen beschikken en in een levendig-stenig milieu wonen. Vermoedelijk is het zo, dat men in rustig-groene woonsituaties eerder de auto neemt om boodschappen te doen dan in levendig-stenige milieus, waar de winkels voor de dagelijkse levensbehoeften als het ware naast de deur liggen. Bij gebruik van de auto is het niet alleen mogelijk meer in één keer te vervoeren, maar ook zal de neiging bestaan het aantal te bezoeken adressen te beperken (supermarkt).

Voordat we nu van het feitelijk gebruik van de ruimte overstappen op de houding van de bewoners tegenover hun ruimtelijke situatie, willen we nog enige woorden wijden aan een tweetal activiteiten van bijzonder karakter. We doelen op het maken van een ommetje in de buurt en het 'window-shopping' in de stad. Over het eerste kunnen we kort zijn. Het blijkt dat het wandelingetje in de buurt niet zozeer een ommetje in de letterlijke zin van het woord is, maar meer een trip van niet zelden enige kilometers die bij voorkeur voert langs winkelstraten, waterkanten en door parken.

Over het etalages kijken in de stad valt op te merken dat er verschillen zijn aan te wijzen tussen mannen en vrouwen en tussen bewoners met een hoge en een lage sociaal-economische status. Vrouwen blijken vaker dan mannen de winkelstraten in het centrum op te zoeken die afgesloten zijn voor het autoverkeer; mannen

leggen daarentegen meer een voorkeur aan de dag voor winkelstraten die tegelijk ook een belangrijke functie voor het doorgaande verkeer hebben.

Voor wat de factor sociaal-economische status betreft, vonden we een verschil in looproutes dat reeds eerder ook door Heinemeijer is gesignaleerd. De bewoners in ons en in zijn onderzoek met een relatief lage sociale status blijken meer aangetrokken te worden door het traject Kalverstraat-Nieuwendijk (of omgekeerd), terwijl de bewoners met een hogere status voorkeur vertonen voor een route langs Heiligeweg, Koningsplein, Leidsestraat en Leidseplein.

Uit de antwoorden op de verschillende houdingsvragen valt in het algemeen gesproken een preferentie af te leiden voor een type woonmilieu met zowel uitgesproken stedelijke als landelijke trekken. We hebben hiervoor aanwijzingen gevonden in de reacties op de vragen van Rozelle & Baxter, maar ook in de antwoorden op de vragen naar de gewenste voorzieningenstructuur en naar de voordelen en nadelen van de actuele ruimtelijke situatie. Analyse van de voorkeurspatronen met betrekking tot de gewenste nabijheid van voorzieningen heeft een dimensie opgeleverd, op grond waarvan de verschillende voorzieningen door de respondenten kennelijk worden beoordeeld. Deze dimensie — die wij met stedelijkheid hebben geassocieerd — omvat aan de ene pool zulke voorzieningen als kleuter-/lagere school en speelterrein voor kinderen, en aan de andere pool voorzieningen als bioscoop, café/restaurant en kleding-/schoenenzaak. Het blijkt nu dat velen van onze respondenten voorzieningen nabij hun woning wensen die aan beide uiteinden van deze stedelijkheidsdimensie worden aangetroffen.

Ook uit de voor- en nadelen die aan de eigen buurt worden toegeschreven, komt naar voren dat de respondenten over het algemeen een rustig en verkeersveilig woonmilieu met speelgelegenheid en groen prefereren, gelegen op gemakkelijk overbrugbare afstand tot goede en gevarieerde voorzieningen in een levendig gebied. Dit lijkt op het eerste gezicht tegenstrijdig, maar dat hoeft het toch niet te zijn. Het komt ons voor dat beide wenselijkheden wel degelijk verenigbaar zijn, als we ons maar realiseren dat het hier om twee verschillende schaalniveaus gaat. Uit onder meer de motieven tot verhuizen in de verschillende woonsituaties is gebleken, dat het — voor zover het althans om het fysieke milieu gaat — vooral de verkeersdruk, de verkeersonveiligheid en het gebrek aan speelgelegenheid voor de kinderen zijn die als bezwaarlijk worden ervaren. En dat zijn nu net de punten, die op het niveau van de naaste omgeving spelen en opgelost moeten worden. Hoewel de nabijheid van een uitgebreid winkelapparaat en goede verbindingen met de rest van de stad wel zeer op prijs worden gesteld, is het niet zo dat klachten hierover bij de verhuisgeneigden uit onze rustig-groene woonmilieus vaker worden gehoord dan bij die uit onze levendig-stenige milieus. Zoals bekend hebben wij ook elders aanwijzingen gevonden die deze uitspraak kunnen steunen. Kennelijk vormt de afstand tot winkels, tot culturele en recreatieve voorzieningen voor de meesten van onze respondenten nergens echt een hinderpaal. Wanneer we in dit verband toch pleiten voor een verdergaande vermenging

van quasi-landelijke met stedelijke elementen, dan hebben we het in feite niet meer over de naaste woonomgeving maar over de buurt of eventueel de wijk waar men woont.

Wij kunnen geen argumenten verzinnen, waarom het onmogelijk zou zijn in de stedelijke randzone milieus te creëren of zelfs om te vormen, die voor wat de naaste omgeving van de woningen betreft gekenmerkt worden door betrekkelijke rust, verkeersveiligheid en voldoende speel- en groenvoorzieningen, en waarbij de woningen tegelijkertijd zo zijn gesitueerd dat er voldoende winkels voor de dagelijkse levensbehoeften in de nabijheid aanwezig zijn en ook de verbindingen met de rest van de stad geen probleem vormen. Daarvoor is dan wel nodig, dat een aantal stokpaardjes uit de stedenbouw van na de 2e wereldoorlog op stal wordt gezet.

In de eerste plaats — en we beseffen daarmee eigenlijk niets nieuws te zeggen — dienen de naar monofunctionaliteit neigende situaties zoals wij die in Amsterdam hebben onderzocht, zoveel mogelijk vermeden te worden. Voorts — en ook dat is niet nieuw — moeten we van het tot verspilling van grond en gemakzucht leidende idee af dat licht, lucht, ruimte en een heldere (verkeers-)structuur het hoogst bereikbare goed in de stedenbouw is. Jobse heeft een aantal jaren geleden opgemerkt, dat door de typische demografische ontwikkeling van de bevolking in de grootstedelijke nieuwbouwwijken (veroudering, dalend geboorteoverschot, stijgend vertrekoverschot) op het vlak van de lokale voorzieningen grote problemen zijn ontstaan, die in de komende jaren bovendien nog in omvang zullen toenemen (1). Als één van de factoren die het effect van deze onevenwichtige bevolkingsontwikkeling nog versterken, noemt hij de lage bebouwings- en woningdichtheid van deze wijken. Jobse oppert in zijn artikel van 1974 nog niet de mogelijkheid iets aan het probleem te doen door wat later 'inbreien' en 'verdichten' zal gaan heten.

Naar ons oordeel zijn er in de naoorlogse uitbreidingen van Amsterdam — en hetzelfde geldt wellicht voor de woongebieden die Jobse in Rotterdam, Den Haag en Utrecht heeft onderzocht — zeker heel wat plekken aan te wijzen, die een nadere studie op dat punt de moeite waard maken. Voor een niet gering deel is dat trouwens al gebeurd (2). In dit verband denken we in het bijzonder aan de vele groenelementen die vaak niet meer dan een coulissenfunctie vervullen en daarom best van geringere diepte kunnen zijn dan ze nu veelal zijn. Bij het eventueel verder invullen van open ruimten zou uiteraard ook meteen bekeken moeten worden, in hoeverre op het niveau van de woonstraat of het woonblok aan de eis van rust, veiligheid en speelmogelijkheden tegemoet gekomen kan worden, met behoud of liever nog verbetering van de bereikbaarheid van voorzieningen als winkels, bus-/tramhalte en dergelijke. In dit verband dringen zich onmiddellijk oplossingen op als het woonpad of woonerf. Jansen en Burie hebben jaren geleden reeds in hun onderzoek naar woonpadsystemen in Amsterdam, Tilburg en Wageningen kunnen aantonen, dat de voordelen van het woonpad vooral de bewoners van de grote stad Amsterdam aanspraken, omdat de rust en veiligheid in de naaste woonomgeving juist daar het meest problematisch is (3).

Door verdere invulling van open ruimten met voornamelijk woningen en de daarbij behorende voorzieningen wordt uiteraard ook een hogere bebouwings- en woningdichtheid bereikt, waardoor de toch al sterk aangetaste wijk- en vooral buurtvoorzieningen weer een iets steviger economisch draagvlak krijgen. Bovendien zal door de nieuwbouw — die overigens niet anders dan zeer bescheiden kan zijn — enige correctie kunnen worden aangebracht op bestaande onevenwichtigheden in de bevolkingsopbouw van de naoorlogse stedelijke woonwijken. Tenslotte kan kleinschalige nieuwbouw temidden van in grote bouwstromen gerealiseerde huizenblokken ook een bijdrage leveren tot verhoging van de visuele attractiviteit van deze wijken.

In het voorgaande hebben we eigenlijk nauwelijks rekening gehouden met de *verschillen* die er tussen bewoners bestaan ten aanzien van de eisen, die zij aan het woonmilieu stellen. Daarmee hebben wij misschien de verdenking op ons geladen uit te zijn op een soort gemiddeld woonmilieu voor iedereen. Dat is zeker niet onze bedoeling.

Om te beginnen dient men zich rekenschap te geven van het feit, dat we het steeds over woongebieden hebben die nog het meest Schmidt-Relenberg's 'städtisch-ruhige Wohngebiete' nabij komen(4). Onder conditie van voldoende keuzemogelijkheid op de lokale woningmarkt houdt dit reeds een selectie in van bewoners die worden aangetrokken door de perifere ligging en de aard van deze woongebieden. Dit zullen niet in de eerste plaats de fervente centrumgenieters zijn, noch bijvoorbeeld het legioen van jeugdige alleenstaanden, maar veeleer de stedelingen die rust en speelgelegenheid voor hun kinderen in de naaste woonomgeving wensen en toch ook willen profiteren van de betreffende nabijheid van hoogwaardige centrumvoorzieningen. We weten echter dat het patroon van vestiging dat daaruit zou resulteren door allerlei omstandigheden sterk afwijkt van wat wij in de werkelijkheid aantreffen. Dat neemt niet weg dat wij voor wat de naoorlogse stedelijke woonwijken betreft, toch aan een bevolkingssamenstelling moeten denken, die met name voor de categorie gezinnen met jongere kinderen een oververtegenwoordiging te zien geeft ten opzichte van de stad als geheel. De variatie in bevolkingscategorieën die dan overblijft, is uiteraard nog aanzienlijk en maakt een verdere differentiatie van milieutypen binnen het 'städtisch-ruhige Wohngebiet' wenselijk. Wij denken daarbij aan varianten van het eerder beschreven globale milieutype (5), waarbij de ligging ten opzichte van fysiekrumtelijke elementen als een winkelcentrum, een buurtpark, een doorgaande weg bepalend is voor het meer stedelijke of meer quasi-landelijke karakter van het woonmilieu. Het is te verwachten dat veel gezinnen met jonge kinderen een voorkeur zullen hebben voor het laatstgenoemde type woonmilieu, maar door een zorgvuldige inrichting van het micromilieu moeten zij in principe ook in een meer stedelijke variant terecht kunnen, zonder dat er onmiddellijk problemen met het verkeer ontstaan.

Het omgekeerde zou ook moeten gelden voor alleenstaanden, werkende gehuwde vrouwen en bejaarden, die vooral gebaat zijn bij de directe nabijheid

van een aantal winkels voor de dagelijkse levensbehoeften, een bus- of tramhalte. Het is immers heel goed denkbaar, dat men los van de ruimtelijke behoeften die voortvloeien uit het hebben van kleine kinderen, het werken en gehuwd zijn, het minder mobiel zijn, toch op grond van bijvoorbeeld een meer hedonistische of meer puritanistische levensinstelling een duidelijke voorkeur heeft voor het ene of andere milieutype.

We hebben in ons onderzoek slechts zijdelings aandacht besteed aan de invloed van de woning en de sociale woonomgeving op het ruimtelijke gedrag. Dat was ook onze opdracht, maar daardoor kan gemakkelijk de indruk zijn ontstaan dat deze omgevingsfactoren slechts van ondergeschikt belang zijn. Dat is zeker niet het geval.

Met name uit de verhuismotieven is naar voren gekomen, dat circa 2/3 deel van de bezwaren tegen de huidige woonsituatie te maken hebben met de woning. Veel voorkomende klachten zijn: deze woning is te klein, biedt te weinig comfort, is te gehorig, we willen een eengezinshuis buiten. Dit is in overeenstemming met wat andere onderzoekers hebben gevonden.

Eveneens in overeenstemming met de bevindingen van anderen is, dat het 'onbehagen' met het wonen in naoorlogse stedelijke woonwijken ook voor een niet on aanzienlijk deel terug te voeren is op ervaren sociale tekorten in de woonbuurt. Zo blijkt de als meest ongunstig beoordeelde woonsituatie in ons onderzoek (Lambertus Zijlplein) vooral op drie punten van de woonomgeving aanleiding te geven tot vrij sterk afwijkende negatieve reacties: (1) ten aanzien van de vraag in hoeverre de eigen woonbuurt ongezellig, eentonig, saai of troosteloos is, (2) ten aanzien van de kwestie of men er vrienden, familie of andere bekenden heeft wonen en tenslotte (3) ten aanzien van de vraag, in hoeverre de buurt te ver van alles af ligt, te geïsoleerd of te afgelegen is. In combinatie roepen deze drie uitspraken het beeld op van een woonbuurt, waar vooral het sociale klimaat door de bewoners als problematisch wordt ervaren. In hoeverre verbetering van de fysieke omgeving in dit geval een verandering ten goede kan bewerkstelligen, moet hier een open vraag blijven maar verdient naar onze mening wel nader bekeken te worden.

Een punt dat in de beoordeling van de eigen woonsituatie ook een belangrijke rol lijkt te spelen, is de hoogte van de huur. Hoewel de woningen qua grootte (3 en 4 kamers), woonvorm (portiek- en flatwoningen in overwegend middelhoge bouw) en wooncomfort elkaar weinig ontlopen, bestaan er toch vrij grote huurverschillen tussen de diverse woonstructuren. Onze indruk is dat in situaties waar de huur relatief hoog is, de neiging tot verhuizen — onder overigens gelijkblijvende omstandigheden — groter is en de woontevredenheid lager. Wanneer we even aannemen dat deze indruk juist is, dan zou de verklaring voor dit verschijnsel kunnen zijn, dat degenen die meer huur betalen weten dat ze voor hetzelfde geld elders wellicht een betere woning kunnen krijgen, terwijl degenen die op een relatief lage huur zitten, zich juist als 'goed af' beschouwen. Het gevolg van

deze discrepantie in op te brengen huur en aangetroffen wooncomfort is dan een hoger aspiratieniveau bij de eersten, hier tot uiting komend in een grotere verhuisgeneigdheid en een geringere woontevredenheid. We moeten hieraan overigens wel toevoegen, dat de bewoners van de duurdere woningen in de regel ook een wat hoger inkomen genieten.

We willen nu nog even terugkomen op onze eerdere conclusie, dat verschillen in de stedenbouwkundige inrichting van een woongebied maar in zeer bescheiden mate het ruimtelijke gedrag van de bewoners beïnvloeden. Bij het beoordelen van de draagwijdte van deze uitspraak dient men zich wel bewust te zijn van de beperkingen die aan een onderzoek als dit kleven. Wij hebben geprobeerd het effect op het ruimtelijke gedrag te meten van *bepaalde* verschillen, die er tussen *bepaalde* bestaande ruimtelijke situaties kunnen worden aangewezen. Hoewel deze verschillen zijn onderzocht juist met het oog op hun veronderstelde betekenis voor het ruimtelijke gedrag, mag uit het feit dat wij geen spectaculaire effecten hebben kunnen vaststellen niet zonder meer worden afgeleid dat de fysieke woonomgeving onbelangrijk is of dat het er in het wezen niet zo veel toe doet, hoe we woonwijken precies inrichten, als het noodzakelijke maar aanwezig is.

Wij hebben maar een beperkt aantal aspecten van de fysieke omgeving aan een nader onderzoek onderworpen, waarbij we moesten uitgaan van fysiekruimtelijke configuraties zoals ze in de werkelijkheid worden aangetroffen. Inderdaad blijken dan die onderzochte aspecten voor het ruimtelijke gedrag van minder betekenis te zijn dan wij aanvankelijk dachten. Om die aspecten goed te kunnen bestuderen hebben wij een zodanige onderzoeksopzet gekozen, dat de eventuele invloed van allerlei andere milieufactoren op het gedrag zoals de graad van visuele complexiteit, van schaal, van ruimtelijke beslotenheid, van bouwhoogte en bebouwingsdichtheid zoveel mogelijk werd uitgeschakeld. Wij hebben die keuze heel bewust zo gedaan, maar voor het gevoel van nog al wat critici schuilt juist in deze, uiterst moeilijk grijpbaar te maken hoedanigheden van de gebouwde omgeving de oorzaak voor het tekortschieten van de naoorlogse stedelijke woonwijk. Hoe dan ook, wij menen dat dit onderzoek ondanks de onduidelijkheden die zijn gebleven toch ook een aantal fingerwijzingen heeft opgeleverd over hoe het misschien beter kan. Tenslotte kan de vraag worden gesteld in hoeverre de toegepaste benaderingswijze tot bruikbare resultaten leidt.

In het eerste deel van dit rapport hebben wij in algemene bewoordingen beargumenteerd, waarom naar ons inzicht in het onderzoek naar woongedrag informatie over het ruimtegebruik node kan worden gemist. Dit punt willen we in het navolgende verder uitdiepen, waarbij we uiteraard gebruik zullen maken van de ervaringen die we in het nu afgesloten habitatonderzoek hebben opgedaan.

Wanneer we willen aangeven wat de bruikbaarheid van het habitatbegrip is voor evaluatieonderzoek van de gebouwde omgeving dan heeft het zin verschil te maken tussen:

- 1) onderzoek waarbij een *extern* evaluatiecriterium wordt gehanteerd, en
- 2) onderzoek waarbij een *intern* evaluatiecriterium wordt toegepast.

We spreken van een intern evaluatiecriterium als de onderscheiding in een goede of slechte ruimtelijke vormgeving afhankelijk wordt gesteld van de eisen die bewoners zelf aan hun omgeving stellen, en van een extern criterium indien de kwaliteitseisen door anderen worden geformuleerd.

Onderzoek met een extern evaluatiecriterium

Van een extern evaluatiecriterium is sprake wanneer een plannende instantie bijvoorbeeld zou willen weten, of een bepaalde conceptie omtrent de hiërarchische opbouw van een stadsgewest wel voldoende aansluit bij het ruimtelijke patroon van activiteiten en verplaatsingen van de bevolking. De vraag hier is dus niet, of een bepaald ruimtelijk structuurmodel tegemoetkomt aan de eisen van individuele bewoners (categorieën), maar of het model dat als mogelijke oplossing wordt gezien voor problemen die op het *collectieve* niveau van ruimtegebruik zijn ontstaan, voldoende inhaakt op het *individuele* ruimtegebruik om als algemeen ruimtelijk ordeningsprincipe te kunnen gelden.

Daarnaast is er evaluatieonderzoek dat wèl van 'het egocentrische gezichtspunt' (Michelson) uitgaat, maar waarbij het criterium voor de gebruikswaarde van een ruimtelijke oplossing als een gegeven wordt beschouwd dat geen nadere toetsing aan het oordeel van de betrokken onderzoekspopulatie behoeft. Als voorbeeld noemen we een onderzoek waarin wordt nagegaan, in hoeverre een woonerf een verkeersveiliger en/of multifunctioneler gebruik van de ruimte mogelijk maakt dan een traditionele woonstraat. Aan deze vraagstelling ligt de aanname ten grondslag, dat bewoners — onder overigens gelijkblijvende omstandigheden — altijd zullen kiezen voor een oplossing die meer verkeersveiligheid biedt c.q. een grotere gevarieerdheid van gebruik toestaat.

Tenslotte is er nog een type onderzoek naar ruimtelijk gedrag dat geen evaluatieonderzoek in de gebruikelijke zin van het woord is, maar waarbij de uitkomsten wel aan een extern criterium worden getoetst. We doelen hier op onderzoek waarin hypothesen omtrent de invloed van de fysieke omgeving op het gedrag van mensen worden getoetst met het oog op theorievorming. Een voorbeeld is de bevinding van Lee die tevens een bevestiging inhoudt van 'Brennan's Law', 'that housewives tend to use shops that are not their nearest ones, but those which are in the general direction of the city center'. Dit is dus duidelijk in strijd met een andere bekende hypothese: 'the principle of least effort' (6).

De vragen die in de genoemde vormen van evaluatieonderzoek aan de orde zijn, kunnen slechts op een bevredigende manier tot een oplossing worden gebracht, indien gegevens beschikbaar zijn over de wijze waarop mensen hun omgeving gebruiken. Aangezien het ruimtegebruik in de habitatbenadering centraal staat, zal deze aanpak vooral op dit terrein van onderzoek zijn grootste toepassingsmogelijkheden hebben.

Onderzoek met een intern evaluatiecriterium

Een kenmerk van onderzoek waarbij met een extern evaluatiecriterium wordt gewerkt, is de betrekkelijk simpele en gerichte vraagstelling. In feite gaat het daarbij om een vorm van hypothesentoetsend onderzoek. Een bepaald aspect van de gebouwde omgeving wordt nader op zijn implicaties voor het menselijke gedrag onderzocht en de resultaten daarvan worden geconfronteerd met een vooraf vastgesteld criterium. Daarbij moet uiteraard rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat allerlei andere factoren de onderzochte relatie kunnen doorkruisen, maar de te volgen strategie is in principe duidelijk.

Het probleem wordt ingewikkelder wanneer tevens een uitspraak wordt verwacht over de vraag, in hoeverre een ruimtelijke oplossing bijdraagt tot het welbevinden van de diverse bevolkingscategorieën. Dan kan niet worden volstaan met het registreren van de wijze waarop mensen de hun omringende ruimte gebruiken. Uit het ruimtegebruik kan immers niet zonder meer worden afgeleid, wat de betekenis van een bepaalde voorziening of ander ruimtelijk element is voor de bewoner. We zullen dus langs een andere weg te weten moeten komen, welke waarde aan een bepaalde ruimtelijke oplossing moet worden toegekend vanuit een oogpunt van gebruik en beleving (intern evaluatiecriterium). Dit geldt des te meer, naarmate het vermoeden sterker is dat het aantal keuzemogelijkheden in de omgeving in feite maar zeer beperkt is.

Een grote handicap is dat we eigenlijk nog steeds niet over een betrekkelijk gemakkelijk te hanteren en eenduidig criterium beschikken, waaraan afgemeten kan worden hoe belangrijk een bepaalde ruimtelijke oplossing is voor de leefbaarheid van een gebied. Eerder hebben we gezien, dat rechtstreekse vragen naar woonvoldoening of woonwensen meestal niet het soort informatie opleveren waaraan zonder voorbehoud de kwaliteit van een ruimtelijke oplossing voor de diverse gebruikerscategorieën kan worden vastgesteld. Reacties op deze manier aan de bewoner onttokt, kennen allerlei beperkingen en worden op nauwelijks te traceren wijze mede beïnvloed door omstandigheden die niet onmiddellijk met de kwaliteit van de gebouwde omgeving hebben te maken⁽⁷⁾. Kortom, er is meer voor nodig om te kunnen bepalen welk soort fysieke omgeving nu het beste bij wiens gebruiks- en belevingseisen aansluit. We komen op dat punt aanstonds in een ander verband nog terug; hier willen we slechts opmerken dat al veel gewonnen zou zijn, indien we weten dat geuite woonsatisfacties of woonwensen betrekking hebben op zaken die voor de bewoner werkelijk relevant zijn. In evaluatieonderzoek — met of zonder intern criterium — zijn we uiteraard niet geïnteresseerd in uitspraken van bewoners over ruimtelijke aspecten of elementen die voor hen zonder betekenis zijn. We moeten dus een onderscheid maken in zaken die voor de bewoner relevant zijn en die voor hem irrelevant zijn. Dit houdt in dat het informeren naar de voldoening met bijvoorbeeld de lokale onderwijsvoorzieningen weinig zin heeft, als niet tegelijkertijd duidelijk wordt wat de relevantie van deze voorzieningen voor de desbetreffende bewoner is.

Door nu de uitkomst van satisfactie- of tevredenheidsmetingen in verband te brengen met het ruimtegebruik kan wel iets over het gewicht worden gezegd, dat aan een positieve of negatieve reactie moet worden toegekend. We mogen er immers van uitgaan dat ruimten en kanalen die door het individu met een zekere regelmaat en frequentie worden gebruikt, voor hem relevantie bezitten. Dat betekent dus dat gegevens over ruimtegebruik in dat geval als toetssteen kunnen dienen bij het vaststellen van de relevantie van een bepaalde evaluerende uitspraak.

Op deze wijze kan ondubbelzinnig worden vastgesteld, dat een voorziening of ander ruimtelijk element voor de bewoner van betekenis is, niet echter dat andere elementen voor hem van geen betekenis zijn. Het niet-gebruiken van delen van de ruimte hoeft immers niet noodzakelijk in te houden, dat die delen voor de bewoner irrelevant zijn. Een bewoner kan bijvoorbeeld wel op een bepaald *soort* ruimtelijke voorzieningen zijn aangewezen, maar afzien van het gebruik van de meest nabij gelegen voorziening, omdat hij daarmee in het verleden slechte ervaringen heeft opgedaan. Hoewel hij deze concrete voorziening dus niet gebruikt, kan niet worden gesteld dat de aanwezigheid van deze voorziening in zijn woonomgeving voor hem tot een irrelevantie is geworden. Immers, het is waarschijnlijk dat hij zijn behoeften liever wat dichter bij huis had bevredigd.

Een andere mogelijkheid is dat een bepaald ruimtelijk element qua primaire gebruiksfunctie voor een bewoner van geen belang is, maar de feitelijke aanwezigheid ervan hem wel in zijn ruimtelijk gedrag stoort of juist gunstig beïnvloedt. Een voorbeeld van het eerste is de hinder die een stankverwekkende fabriek voor zijn omgeving oplevert; van het tweede de oriëntatiemogelijkheid die een opvallend kerktorentje kan bieden.

De relevantie van deze non-habitat-elementen voor het ruimtelijk gedrag laat zich dus niet — althans niet rechtstreeks — afleiden uit de confrontatie van satisfactiegegevens met ruimtegebruik. Andersoortige informatie is vereist om de eventuele relevantie van deze elementen aan te tonen. We spreken dan meestal niet meer van de gebruikswaarde van een ruimtelijke oplossing maar van haar belevingswaarde.

In zekere zin is het onderscheid in gebruiks- en belevingswaarde kunstmatig. De gebruikswaarde van een object is evenmin als zijn belevingswaarde een voor iedereen geldend vast gegeven, maar wordt mede bepaald door persoons- en groepsgebonden behoeften en aspiraties. Sterker nog: gebruiks- en belevingswaarde zijn in de betekenisgeving zozeer met elkaar vervlochten dat beide eigenlijk niet te scheiden zijn. Toch is het onderscheid zinvol, omdat beide aspecten in het onderzoek een verschillende wijze van benaderen vragen. De analyse van activiteitenpatronen naar aard en plaats leent zich vooral goed voor het zichtbaar maken van de instrumentele aspecten van ruimtelijk gedrag (en daarmee van de gebruiksmogelijkheden van de gebouwde omgeving), terwijl bijvoorbeeld de 'repertory grid'-methode van Kelly (8) meer geschikt is voor het belichten van de expressieve aspecten (en daarmee van de belevingsmogelijkheden van de gebouw-

de omgeving). Beide gegevenssoorten zijn in combinatie met een of ander intern evaluatiecriterium (woonvoldoening, mate van verhuisgeneigdheid, woonpreferenties) nodig om een compleet beeld te krijgen van wat de betekenis van een ruimtelijke oplossing voor de bewoner is.

Uit het voorgaande zal duidelijk zijn geworden dat het succes van evaluatieonderzoek naar de gebouwde omgeving niet slechts afhankelijk is van de aandacht die in het onderzoek aan het ruimtegebruik wordt besteed. Vooral aan onderzoek met een intern evaluatiecriterium zitten zoveel haken en ogen, dat wij het niet kunnen nalaten daarover nog een aantal opmerkingen te maken.

Onderzoekingen waarbij een intern evaluatiecriterium in het geding is, dragen vaak een exploratief karakter. Als reden wordt meestal opgegeven dat nog zo weinig bekend is over de relatie van de mens tot zijn fysieke omgeving. Dat is misschien wel waar, maar daarmee wordt niet verklaard waarom in het geval van onderzoek met een extern criterium wel van specifieke hypothesen wordt uitgegaan en in het geval van onderzoek met een intern criterium niet of nauwelijks.

Het verschil in aanpak is volgens ons terug te voeren op het feit, dat in het eerste type onderzoek de vraag naar de relevantie van de gevonden samenhangen geheel buiten het onderzoek om wordt beantwoord, terwijl die relevantie in het tweede type onderzoek juist het centrale thema vormt. We hebben al gezien dat zich dan de moeilijkheid voordoet, dat er op dit moment eigenlijk geen eenduidig criterium voor handen is waaraan afgemeten kan worden, hoe belangrijk een bepaalde ruimtelijke oplossing is voor de leefbaarheid van een gebied.

Daardoor zal menig onderzoeker in de verleiding komen steeds weer opnieuw de totale ruimtelijke situatie als mogelijke bron van welbevinden in zijn onderzoek te betrekken en niet slechts een bepaald aspect of onderdeel daarvan. Die neiging wordt dikwijls nog versterkt door de opstelling van de opdrachtgever. Doordat een onderzoeksopdracht vaak het karakter heeft van een eenmalige gebeurtenis en niet een element vormt in een samenhangende reeks van onderzoekingen, wordt veelal meer gevraagd dan in één onderzoek opgelost kan worden. Daar komt nog bij dat dikwijls niet alleen een min of meer compleet inzicht in de *oorzaken* van het optreden van een bepaald probleem wordt gewenst, maar tegelijk ook een representatief beeld wordt verlangd van het *voórkomen* van dat probleem. Aangezien de eerste vraag een andere onderzoeksopzet vereist dan de tweede vraag, leidt het combineren van beide vragen in één onderzoek gemakkelijk tot een hybridische opzet waarin geen van beide vragen op bevredigende wijze tot een oplossing kan worden gebracht. Tenslotte wordt vaagheid over wat precies onderzocht zal worden ook in de hand gewerkt doordat in de beginfase vaak weinig tijd beschikbaar is voor het aanscherpen en onderzoekbaar maken van de probleemstelling.

Om in deze situatie verbetering te brengen is het nodig het onderzoek naar het gebruik en de beleving van de gebouwde omgeving een hechtere theoretische en methodische basis te geven. Een van de dingen die daarbij nadere aandacht verdienen, is de kwestie hoe de validiteit en de betrouwbaarheid van metingen met betrekking tot het evaluatiecriterium (woonvoldoening, woonvoorkeuren) kunnen worden opgevoerd.

De moeilijkheden bij het bepalen van woonvoldoening en woonvoorkeuren zijn zowel van *conceptuele* als van *operationele* aard. Om met het eerste te beginnen: het is naar onze mening onvoldoende wanneer in een onderzoek wordt volstaan met het aangeven van de plaats die deze begrippen in het conceptuele kader innemen. Daarmee wordt het probleem van de meervoudige interpreteerbaarheid van de uitkomsten wel enigszins ingeperkt, maar zeker niet opgelost. Om tot een eenduidige interpretatie van gemeten woonsatisfacties of woonvoorkeuren te komen is het tevens nodig vooraf te specificeren, wie onder welke ruimtelijke condities hoe zal reageren en waarom. We beseffen dat dit, gegeven de huidige stand van kennis, geen gemakkelijke opgave is.

Eerder hebben we proberen duidelijk te maken, dat in de hypothesenvorming het gebruik dat van de ruimte wordt gemaakt, een belangrijke plaats dient in te nemen. De relaties die mensen met de gebouwde omgeving onderhouden, komen immers het meest direct tot uiting in de wijze waarop zij die omgeving gebruiken. We mogen aannemen dat voorzieningen en andere ruimtelijke elementen die regelmatig worden gebruikt, daardoor reeds voor het individu een zekere relevantie bezitten. We hebben echter ook gezien dat daarmee de kous niet af is. Ook de non-habitat kan relevante aspecten en elementen bevatten. De relevantie en betekenis daarvan kunnen slechts via een attitudenonderzoek worden achterhaald.

Met dit alles is echter nog nauwelijks iets gezegd over de aard van de relaties die we in ons onderzoeksmateriaal mogen verwachten en die we daarom in onze hypothesen willen verwoorden. Het formuleren van hypothesen zou zeker een vruchtbaarder en een minder willekeurige bezigheid zijn, indien kon worden teruggevallen op een conceptueel model waarin de vele soorten relaties die mensen met hun fysieke — maar ook met hun sociale — omgeving kunnen onderhouden, in samenhang met elkaar waren uitgewerkt. Misschien hebben we met Cohen's 'paradigm for social ecological analysis' iets in handen, dat ons denken op dit punt in de goede richting kan sturen (9).

Deze auteur onderscheidt vier soorten oriëntaties op de omgeving (instrumenteel, territoriaal, sentimenteel en symbolisch), die elk weer uitgesplitst worden in twee suboriëntaties. Verondersteld wordt dat deze oriëntaties bij de gebruikers van de ruimte in verschillende doseringen aanwezig zijn, afhankelijk van de behoeften die zij middels de omgeving tot bevrediging willen brengen. Met behulp van het paradigma van Cohen zijn we misschien beter in staat regelmatigheden te ontdekken in de wijzen waarop het proces van betekenisgeving bij de diverse bewonerscategorieën met betrekking tot de omgeving verloopt. Vervolgens zou het paradigma ook kunnen helpen bij het opsporen van eventuele tekortko-

mingen van de gebouwde omgeving of punten van mogelijk conflict aan het licht kunnen brengen.

Daarvoor is dan wel vereist dat nauwkeurig bekend is, hoe de te onderzoeken ruimte is ingericht. Niet alles behoeft te worden geïnventariseerd maar wel die aspecten en elementen, die volgens de hypothesen als relevant voor het gebruik en de beleving van de ruimte in kwestie worden beschouwd. Blijft over het praktische probleem, hoe deze eis in concrete onderzoeksprojecten te realiseren. We komen op dit punt aanstonds terug.

Het bepalen van woonvoldoening of woonvoorkeuren kan ook als een *operationeel* probleem worden opgevat. Ook dan gaat het erom de kloof te versmallen tussen wat we in feite meten en wat we bedoelen te meten. Nu echter niet door woonvoldoening of woonvoorkeuren in een samenhangend stelsel van hypothesen op te nemen, maar door te proberen het meetinstrument zelf te verbeteren. De pogingen die daartoe worden ondernomen, zijn erop gericht vragen naar woonvoldoening of woonvoorkeuren te plaatsen in een context die zoveel mogelijk de realiteit benadert. De respondent wordt bijvoorbeeld bij het aangeven van zijn woonprioriteiten onmiddellijk geconfronteerd met de consequenties van zijn keuze, waardoor hij beter rekening kan houden met de mogelijkheden die reëel voor hem aanwezig zijn, en waardoor het keuzeproces in de interview-situatie dus een minder vrijblijvend karakter krijgt (10).

Evaluatieonderzoek naar het functioneren van een bepaald ruimtelijk plan of van een bepaalde ruimtelijke oplossing moet kunnen steunen op inzichten verkregen uit onderzoek gericht op het opsporen en verklaren van regelmatigheden in de relaties die mensen met hun omgeving onderhouden. De resultaten tot nu bereikt zijn niet indrukwekkend. Veel onderzoek op dit terrein draagt een ad-hoc karakter, probeert te veel ineens te verklaren zonder een duidelijke probleemstelling en onderzoeksopzet. Om voortgang te boeken is het nodig zich in zijn onderzoek bewust beperkingen op te leggen, zonder dat daarbij echter de totale samenhang uit het oog wordt verloren. Dit wordt tegengegaan door een onderzoeksstrategie uit te stippelen waarin stapsgewijze via beperkte vraagstellingen wordt toegewerkt naar een consistent stelsel van empirisch getoetste uitspraken over de relatie mens-omgeving. Dit houdt overigens wel in dat allereerst duidelijke perspectief waarin het onderzoeksprogram zijn beslag moet krijgen (11).

Een punt dat nog nauwelijks aandacht heeft gekregen maar ons inziens wel van groot belang is, betreft de noodzaak een onderzoeksopzet te kiezen waarbij a priori een groot aantal mogelijk doorkruisende factoren kan worden uitgeschaald. Het zogenaamde representatieve survey is daarvoor in de regel niet geschikt omdat het de onderzoeker ondanks de beschikbaarheid van multivariate analyse-technieken onvoldoende zekerheid verschaft dat hij al die factoren kan controleren waarin hij op dat moment niet is geïnteresseerd, maar die wel het resultaat kunnen beïnvloeden. Het onderzoek naar ruimtelijk gedrag dat causale verban-

den wil blootleggen, zal vaker dan nu het geval is het karakter moeten dragen van een (quasi-)experimenteel onderzoek. Wij hebben daarnaar gestreefd door woonlocaties te kiezen die in principe slechts op één complex van kenmerken variatie vertonen en overigens gelijk aan elkaar zijn, zowel voor wat de overige omgevingsfactoren betreft als voor wat de samenstelling van de bewoners betreft van wie wij het gedrag willen onderzoeken. Een variant vinden wij bij Nozeman, die twee groepen respondenten onderzocht om de mate van gewenste concentratie/spreiding van winkelvoorzieningen te achterhalen: een groep woonachtig in Haarlem-Schalkwijk (sterk geconcentreerd winkelapparaat), vroeger wonend in Haarlem-Noord (sterk gespreid winkelapparaat) en een groep woonachtig in Haarlem-Noord, voorheen wonend in Haarlem-Schalkwijk (12).

Het is niet alleen het grote aantal, mogelijk gedragsbeïnvloedende factoren dat noopt tot grote zorgvuldigheid in de keuze van onderzoekslocaties. In het causale onderzoek naar ruimtebehoevend gedrag zitten we ook met de moeilijkheid, dat het verband tussen het gedrag van mensen en kenmerken van het milieu vaak niet lineair van aard is. Dikwijls wordt de invloed van de fysieke omgeving op het gedrag pas merkbaar als bepaalde kritische grenzen of drempelwaarden worden overschreden. Dit heeft te maken met het feit dat de fysieke omgeving zelf geen veroorzaker is van gedrag, maar meer of minder gunstige voorwaarden biedt voor het ontplooiën van activiteiten en het ontwikkelen van positieve houdingen tegenover die omgeving. Dit kan tot gevolg hebben dat in de vergelijking van verschillende fysiek-ruimtelijke oplossingen die aan minimale eisen voldoen, geen samenhang wordt gevonden tussen bijvoorbeeld het aantal winkels voor dagelijkse levensbehoeften in de omgeving en woonvoldoening of verhuisgeneidheid, terwijl een gering aantal van deze winkels in de woonomgeving door de bewoners wel als een minpunt wordt gezien. We gaan er bij dit voorbeeld uiteraard vanuit, dat tekorten op het ene vlak niet worden gecompenseerd door pluspunten op een ander vlak.

Een andere moeilijkheid bij het causale onderzoek is, dat geen twee omgevingen precies gelijk aan elkaar zijn (13). Dit is een grotere handicap naarmate met minder zekerheid valt te zeggen of aanwezige locationele verschillen wel of niet van wezenlijk belang zijn voor het gebruik en de beleving van de ruimte in kwestie. Zoals we hebben gezien, zijn de bezwaren hiervan gedeeltelijk te ondervangen door in de opzet van het onderzoek te zoeken naar locaties met woonstructuren van voldoende omvang.

In ons onderzoek hebben we ernaar gestreefd woonstructuren te vinden, die qua samenstelling van de woonbevolking onderling vergelijkbaar zijn. Vergelijkbaarheid van woonbevolking en responsegroep was als eis gesteld, omdat we bewoners met overeenkomstige kenmerken wilden onderzoeken in verschillende fysiek-ruimtelijke situaties. Van die vergelijkbaarheid is maar zeer ten dele iets terechtgekomen, aangezien aan te veel eisen tegelijkertijd voldaan moest worden: ruimtelijke situaties die slechts in bepaalde opzichten van elkaar mochten afwijken.

ken, woonstructuren die voldoende groot moesten zijn en responsegroepen die van vergelijkbare samenstelling moesten zijn.

Ook wanneer het wel was gelukt individuele bewoners of categorieën van bewoners te matchen, dan nog is er geen zekerheid dat inderdaad de belangrijkste bewonerskenmerken onder controle zijn gebracht. In principe kan dit probleem worden omzeild door dezelfde bewoners in verschillende situaties te observeren, hetgeen neerkomt op longitudinaal onderzoek. Aangezien de onderzoeker niet werkelijk ruimtelijke situaties en bewoners kan manipuleren, zitten er ook aan dit type onderzoek haken en ogen. Een daarvan is dat met het verstrijken van de tijd zich min of meer omvangrijke veranderingen kunnen voordoen in de kenmerken van de eertijds onderzochte bewoners.

We hebben in het voorgaande een aantal eisen geformuleerd waaraan het onderzoek naar ruimtebehoefte of meer in het bijzonder naar woongedrag ons inziens moet voldoen om te bereiken dat het inzicht in de relatie mens-milieu zich kan verdiepen. Dit inzicht is nodig enerzijds om te kunnen evalueren of bestaande ruimtelijke oplossingen aan de behoeften tegemoetkomen, anderzijds om richtlijnen te kunnen geven voor het ontwerpen van nieuwe omgevingen. Ondanks de omvangrijke verwerkingstechnische problemen die aan de analyse van activiteitenpatronen naar ruimte en tijd vastzitten – en waarvoor wij in dit onderzoek niet steeds een adequate oplossing hebben kunnen vinden – menen wij duidelijk te hebben gemaakt dat in het onderzoek naar ruimtelijk gedrag gegevens over ruimtegebruik niet kunnen worden gemist. Ze vormen een belangrijke, zo niet noodzakelijke aanvulling op data die meer in de sfeer van de houdingen en voorkeuren liggen en die daardoor vanuit een oogpunt van betrouwbaarheid en geldigheid wel altijd vragen zullen oproepen(14).

NOTEN BIJ HOOFDSTUK 7

- (1) Jobse, R.B., Bevolkingssamenstelling en -ontwikkeling in grootstedelijke nieuwbouwwijken: achtergronden en consequenties, in: Handboek Bouwen en Wonen, Deventer 1974–.
- (2) Zie onder andere Hondius, J., De fictie van de groene stad, in: Plan, VII (dec. 1976), 12; Studiegroep BNA-kring Rijnmond, Verdichting van woongebieden, in: Plan, VIII (juni 1977), 6; Jongejan, P., Enkele gedachten over verdichten (i.c. inbreien), Amsterdam juli 1979; Boerlage, S., e.a., Verdichting in de Amsterdamse tuinsteden; zo ja, voor wie ? in: Wonen-TA/BK, 20/21, nov. 1979; Burgers, J., Nieuwe woningen in oude stadsdelen, Een verkenning naar de relatie tussen bebouwingsdichtheid, bevolkingssamenstelling en woonkwaliteit, IVA, Tilburg 1979.

Voorstanders van verdichting wijzen overigens niet alleen op de aantrekkelijke kanten daarvan voor de buurt of de wijk maar noemen vooral ook de bijdrage die verdichting kan leveren aan het oplossen van problemen op stedelijk en stadsgewestelijk niveau

(vasthouden van de bevolking door ruimer woningaanbod, vergroten stedelijk draagvlak, minder interlokaal autoverkeer, geringere aantasting van schaarse open ruimten, minder eenzijdige bevolkingsopbouw).

- (3) Jansen, G.H. en J.B. Burie, Wonen aan een woonpad, Onderzoek naar de waardering van het wonen in woonpadsystemen, Utrecht oktober 1967.
- (4) Schmidt-Relenberg, N., Soziologie und Städtebau, Versuch einer systematischen Grundlegung, Stuttgart/Bern 1968, p. 215 e.v.
- (5) Zie p. 195: '(.....) een rustig en verkeersveilig woonmilieu met speelgelegenheid en groen (.....), gelegen op gemakkelijk overbrugbare afstand tot goede en gevarieerde voorzieningen in een levendig gebied'.
- (6) Lee, T.R., Psychology and living space, in: R.M. Downs & D. Stea (eds), Image and Environment, Cognitive mapping and spatial behavior, Chicago 1973, p. 107.
- (7) Burgers, J., Woonwensen- en woonsatisfactieonderzoek, in: Handboek Bouwen en Wonen, Deventer 1974-.
- (8) Kelly, G., The psychology of personal constructs, New York 1955.
- (9) Cohen, E., Environmental orientations: A multidimensional approach to social ecology, in: Current Anthropology, XVII (1976), 1.
- (10) Zie bijvoorbeeld Kuylen, A., R. van Eijkeren & C. van Brunschot, Prioriteiten van woningbehoevende eenheden, Verslag van het vooronderzoek, IVA, Tilburg maart 1978, p. 34 e.v. en Kuylen, A., Prioriteiten in het wonen, Een economisch-psychologische benadering (werkverslag), IVA, Tilburg november 1980, p. 1 e.v.
- (11) Onderzoeksprogramma 1977/1979 van IVA-sectie wonen en vakgroep sociologie van de ruimtelijke ordening, Tilburg februari 1978; Stoppelenburg, P.A., De sociologie van de ruimtelijke ordening; De contouren van een onderzoeksplan, in: Sociale Wetenschappen, XXI (1978), 1.
- (12) Nozeman, E.F., De gewenste spatiëring van het voorzieningenapparaat, Amsterdam 1975.
- (13) Dit geldt weliswaar ook voor mensen, maar door voldoende grote aantallen te nemen is de invloed van het unieke hier minder bepalend voor de einduitkomst. Een dergelijke werkwijze is echter meestal niet mogelijk, wanneer gebouwde omgevingen eenheid van onderzoek zijn.
- (14) Zie ook Vliet, W. van, Sociologie en de ruimtelijke omgeving, in: Sociale Wetenschappen, XXII (1979), 1, p. 42.

SUMMARY

The purpose of this study is to gain insight into the utility and experiential value of post-war urban residential areas for the inhabitants. In the past the livability of residential areas had usually been studied by questioning inhabitants about their satisfaction with the neighbourhood and their (unfulfilled) housing needs. However, there are clear indications that such an approach is not sufficiently reliable and valid.

In our approach more emphasis is given to the use that inhabitants make of their environment. This approach is based on the assumption (1) that data on space use are 'harder' than opinions expressed without commitment, and (2) that the urban environment becomes especially meaningful for the inhabitants because by using it regularly they are confronted with its positive and negative aspects. The central concept in our approach is 'habitat', i.e. the total space used by an individual, group or collectivity on a regular basis and with a certain frequency.

In this study, inhabitants were not only interviewed about the nature and location of their activities outside the home, but also about their spatial situations and their environmental preferences. By comparing these data, we have tried to see which selected environmental designs are best suited to the spatial claims of different categories of inhabitants.

After a pilot study undertaken in Tilburg we started the full investigation in 1974. In the autumn of that year we conducted interviews with 810 residents of Amsterdam age 21 or older living in two large post-war planned residential areas: the Westelijke Tuinsteden (Western Garden Cities) and Buitenveldert. Thirteen apartment-house clusters, situated either in a lively-stony environment (many shops, little greenery, close to busy streets), or a quiet-green environment (few shops, much greenery, some distance from busy streets), served as a starting point for the selection of the respondents.

In this investigation we confined ourselves to these types of environments, (1) because most Dutch post-war urban residential areas are characteristic of either lively-stony or quiet-green environments and (2) because we expect that the differences between these environments are relevant to spatial behaviour. In selecting the environments, we tried to minimize the differences in the composition of the population and the physical-morphological features between the various research locations.

In order to answer the question why inhabitants behave as they do in a given situation, we asked the respondents (1) their age, stage in family life cycle, income, level of education, profession, job situation etc., and (2) their value orientations. The first set of background data imposes constraints on behaviour, limiting the available behaviour alternatives; the same applies to characteristics of the social and physical environments. Within this framework, value orientation gives direction to behaviour and causes a further differentiation of beha-

viour between inhabitants with roughly the same demographic and social-structural characteristics.

By means of factor analysis we were able to uncover three value orientations: (1) hedonism vs austerity, (2) rational-egoistic vs emotional-altruistic, and (3) conformity vs self-direction. Previously, researchers found the same or similar value orientations.

By combining these value orientations with relevant demographic and social-structural characteristics of inhabitants, we hoped to better explain the spatial behaviour of our respondents. We found that this was only possible to a certain extent. For example, strong obligatory activities such as shopping for the daily necessities do not leave much room for choices. In that case demographic and social-structural characteristics are more decisive and values play only a minor part.

It is different in the case of more voluntary activities such as visiting a pub, a restaurant or a cinema where it is important whether people are more hedonistic or more austere. With regard to the study of spatial behaviour, value orientations are important when the activities are non-routine and relatively voluntary.

The physical residential milieu, operationalized into two different types of spatial situations, influences the behaviour of the inhabitants to a lesser degree than expected. Social factors and perceptions of the housing market probably play a more important part in the feeling of well-being than do the explored physical environmental factors.

Our respondents valued the presence of extended shopping facilities in their neighbourhood, a variety of greenery, and good communications with the outside world. The absence of these facilities, however, does not imply that the respondents viewed their neighbourhood less favourably or that they were more inclined to move. Apparently, in none of the situations under investigation were thresholds crossed with respect to the accessibility of regularly needed facilities. This conclusion is also supported by the spatial patterns of activities. Only activities in the recreational sphere such as visiting a pub or a restaurant were slightly influenced by the number of facilities available for that purpose in the neighbourhood.

There are indications that inhabitants who worked predominantly with people or with data, as well as younger inhabitants preferred the lively-stony type of residential milieu. Regardless of the type of residential milieu, these inhabitants were relatively frequent visitors of recreational facilities and often went to the city center for that purpose. This tendency may be reinforced by a hedonistic or self-directed value orientation.

Women shopping for the daily necessities were not as influenced by the distance factor as men. It is necessary to look at the division of labour between men and women within the family for an explanation of this. Shopping is usually a facul-

tative concern for men, or at least is an activity from which men may more easily withdraw than women. What we see is that with men the number of regularly visited shops for the daily necessities diminishes if the distance to these shops increases, while with women this number remains approximately the same. Again we may conclude that the influence of the spatial situation is only operative, when the activities are relatively voluntary.

People who have a car at their disposal, visit friends and relatives more regularly than those without a car. The type of milieu is of no significance here. In the case of shopping, however, respondents with cars generally visit fewer shops than those without cars. Moreover, shopping behaviour is somewhat affected by the kind of milieu. Inhabitants with a car, living in a quiet-green residential area, appear to visit fewer shops for the daily necessities than inhabitants who also have a car but live in a lively-stony milieu. In the latter case, where the shops for the daily necessities are close by, people are reluctant to use the car to shop. If the distance to the shops is greater, it is more likely that people will use the car to carry more at one time from fewer shops (supermarkets!).

From the analysis of preferential patterns and judgements of the present-day spatial situation, we concluded that respondents in general prefer a quiet and traffic-safe residential milieu with playgrounds and greenery, easily accessible to good and varied facilities in a lively area. At first these claims seem contradictory. This, however, is not necessarily the case if we consider that there are two different levels of concern. As far as the physical environment is concerned, people object most to traffic-noise and the lack of traffic safety and playgrounds. These are problems of the immediate environment and must be solved at that level. Further, while it is true that respondents appreciated the proximity of extended shopping facilities and good traffic connections with other parts of the city we found that distance seldom creates a serious obstacle to the use of shops, cultural and recreational facilities. These facts favour restructuring residential areas in the urban fringe zone so, that the immediate surroundings of housing blocks are characterized by peacefulness, road safety and sufficient greenery and playgrounds. At the same time these blocks should be located reasonably close to a sufficient number of shops needed for daily necessities. We think that the physical planning idea of complete separation of functions carried through into amply spaced residential areas is difficult, if not impossible, to reconcile with the above mentioned milieu-conception.

The last part of the study is concerned with the requirements for different forms of spatial behaviour research. One of the conclusions is that in this kind of research, data on the use that people make of their environment can hardly be missed. These data form an important if not necessary addition to data on attitudes and preferences which always present problems of reliability and validity.

AANGEHAALDE LITERATUUR

Adriaanse, R.,

De toepasbaarheid van statistische toetsen op populatiegegevens in: *Sociologische Gids*, XXIII (1976), 3.

Alexander, C.,

Een stad is geen boom, vert. uit *Design* van febr. 1966, verschenen in: 'Hoe maken we een bewoonbare wereld?', Stichting Werkgemeenschappen Bergeijk.

De anonimiteit van de bewoner,

Vergelijkende literatuurstudie en uitgangspunten voor verder onderzoek uitgebracht ter gelegenheid van het Kongres Bergeijk 1968 (auteurs: J.A. Kropman & A.J.M. Kreukels), Nijmegen 1968.

Bahrtdt, H.P.,

Humaner Städtebau, Hamburg 1968.

Berndt, H.,

Das Gesellschaftsbild bei Stadtplanern, Stuttgart/Bern 1968.

Berry, B.J.L. & W.L. Garrison,

The functional bases of the central-place hierarchy, in: Mayer, H.M. & C.F. Kohn (eds), *Readings in Urban Geography*, Chicago/London 1959.

Blalock, Jr., H.M.,

Social Statistics, 2nd ed., Tokyo etc. 1972.

Boer-d'Ancona, H. de,

De bewoner in het woononderzoek, in: *Geografisch Tijdschrift*, V (1971), 4.

Boerlage, S. e.a.,

Verdichting in de Amsterdamse tuinsteden; zo ja, voor wie? in: *Wonen-TA/BK*, 20/21, nov. 1979.

Brouwer, K. & M. Tacken,

Wonen in nieuwe stadsuitbreidingen, Samenvatting van de resultaten, Delft 1977.

Burgers, J.,

Woonwensen- en woonsatisfactieonderzoek, in: *Handboek Bouwen en Wonen*, Deventer 1974—.

- Burgers, J.,
Nieuwe woningen in oude stadsdelen, Een verkenning naar de relatie tussen bebouwingsdichtheid, bevolkingssamenstelling en woonkwaliteit, IVA, Tilburg 1979.
- Burie, J.B.,
Wonen en woongedrag. Verkenningen in de sociologie van bouwen en wonen, Meppel 1972.
- Buttimer, A.,
Social space and the planning of residential areas, in: *Environment and Behavior*, IV (1972), 3.
- B.v.S.,
Jaarboek 1974 van het Bureau van Statistiek der Gemeente Amsterdam.
- C.B.S.,
Typologie van Nederlandse gemeenten naar urbanisatiegraad, 31 mei 1960.
- Chapin, Jr., F. Stuart & H.C. Hightower,
Household Activity Patterns and Land Use, in: *J.A.I.P.*, XXXI (Aug. 1965).
- Chapin, Jr., F. Stuart & H.C. Hightower,
Household Activity Systems — A pilot investigation, Chapel Hill, May 1966.
- Chapin, Jr., F. Stuart,
Activity Systems and Urban Structure: A working schema, in: *J.A.I.P.*, XXXIV (Jan. 1968), 1.
- Chapin, Jr., F. Stuart & T.H. Logan,
Patterns of time and space use, in: Perloff, H.S. (ed.), *The Quality of the Urban Environment, Essays on 'New Resources' in an Urban Age*, Baltimore 1969.
- Cohen, E.,
Environmental orientations: A multidimensional approach to social ecology, in: *Current Anthropology*, XVII (1976), 1.
- Cullen, I.G.,
Space, time and the disruption of behavior in cities, in: *Environment and Planning*, IV (1972).

- Cullen, I.G. & V. Godson,
Urban Networks: The Structure of Activity Patterns, London 1975.
- Downs, R.M. & D. Stea,
Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products, in: Downs,
R.M. & D. Stea (eds), Image and Environment, Cognitive mapping and
spatial behavior, Chicago 1973.
- Eijkeren, R.A.J.M. van,
Activiteitenpatronen en soorten ruimtegebruik bij stadsbewoners, Operati-
onalisering en toepassing van een tweetal begrippen, doctoraalscriptie, Til-
burg febr. 1977.
- Feather, N.T.,
Values in Education and Society, New York 1975.
- Francescato, D. & W. Mebane,
How Citizens View Two Great Cities: Milan and Rome, in: Downs, R.M. &
D. Stea (eds), Image and Environment, Cognitive mapping and spatial be-
havior, Chicago 1973.
- Gans, H.J.,
The Potential Environment and the Effective Environment, in: Gans, H.J.,
People and Plans, Essays on Urban Problems and Solutions, Harmonds-
worth 1972.
- Geijer, R.F.,
Productiviteit en regionale arbeidsverhoudingen, deel I-II, Een onderzoek
onder migranten naar de woon- en werkaspecten van de leefbaarheid van
het Rijnmondgebied, Rotterdam juli 1968.
- Groot, A.D. de,
Methodologie, Grondslagen van onderzoek en denken in de gedragsweten-
schappen, Den Haag 1961.
- Grunfeld, F.,
Habitat and Habitation, A pilot study, Amsterdam 1970.
- Grunfeld, F.,
Sociologisch onderzoek op het gebied van het wonen, Poging tot een
nieuwe benadering, in: Sociale Wetenschappen, XV (1972), 2.
- Grunfeld, F.,
De grote stad, Bedreigd systeem ? Alphen aan den Rijn/Brussel 1974.

- Gutenschwager, G.A.,
The Time-Budget-Activity Systems Perspective in Urban Research and Planning, in: J.A.I.P., XXXIX (Nov. 1973), 6.
- Habraken, N.J.,
Over de gebouwde omgeving en de grenzen van de vakbeoefening, afscheidscollege, Eindhoven 1975.
- Hägerstrand, T.,
What about people in regional science ? in: Papers of the Regional Science Association, XXIV (1970).
- Handboek Bouwen en Wonen,
Deventer 1974—.
- Hart, H.W. ter,
De toepassing van enkele geostatistische methodes in stadsgeografisch onderzoek, in: Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie, LIX (1968), 1.
- Hauer, J. & G.A. van der Knaap,
Sociale geografie en ruimtelijk onderzoek, Kwantitatieve methoden, Rotterdam 1973.
- Hays, W.L.,
Statistics for psychologists, New York enz. 1963.
- Heinemeijer, W.F. e.a.,
Het centrum van Amsterdam, Een sociografische studie, Amsterdam 1968.
- Hondius, J.,
De fictie van de groene stad, in: Plan, VII (dec. 1976), 12.
- Horton, F.E. & D.R. Reynolds,
Action space formation: A behavioral approach to predicting urban travel behavior, in: Highway Research Record, nr. 322, Washington 1970.
- Jansen, G.H. & J.B. Burie,
Wonen aan een woonpad, Onderzoek naar de waardering van het wonen in woonpadsystemen, Utrecht, okt. 1967.
- Jobse, R.B.,
Bevolkingssamenstelling en -ontwikkeling in grootstedelijke nieuwbouwwijken: achtergronden en consequenties, in: Handboek Bouwen en Wonen, Deventer 1974—.

- Jongejan, P.,
Enkele gedachten over verdichten (i.c. inbreien), Amsterdam juli 1979.
- Kelly, G.,
The psychology of personal constructs, New York 1955.
- Kohn, M.L.,
Class and Conformity, A study in values, Homewood, Ill. 1969.
- Krech, D., R.S. Crutchfield & E.L. Ballachey,
Individual in Society, A textbook of social psychology, New York etc. 1962.
- Kutter, E.,
Aktionsbereiche des Stadtbewohners, Untersuchungen zur Bedeutung des territorialen Komponente im Tagesablauf der städtischen Bevölkerung, in: Archiv für Kommunalwissenschaften, XII (1973), 1.
- Kuylen, A.,
Prioriteiten in het wonen, Een economisch-psychologische benadering (werkverslag), IVA, Tilburg november 1980.
- Kuylen, A., R. van Eijkeren & C. van Brunschot,
Prioriteiten van woningbehoevende eenheden, Verslag van het vooronderzoek, IVA, Tilburg maart 1978.
- Land, H.,
Woonvoldoening, Verkenning van gebruik en bruikbaarheid van een begrip in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek van het wonen, SISWO, Amsterdam 1969.
- Lee, T.R.,
Psychology and Living Space, in: Downs, R.M. & D. Stea (eds), Image and Environment, Cognitive mapping and spatial behavior, Chicago 1973.
- Lynch, K.,
The Image of the City, Cambridge, Mass. 1960.
- Maslow, A.H.,
Motivation and Personality (ed. by W.G. Holtzman & G. Murphy), 2nd ed., New York 1970.

- Michelson, W.,
An empirical analysis of urban environmental preferences, in: J.A.I.P.,
XXXII (Nov. 1966), 6.
- Michelson, W.,
Man and his urban environment: a sociological approach, Reading, Mass.
1970.
- Michelson, W. & P. Reed,
The theoretical status and operational usage of life style in environmental
research, Research Paper no. 36, Toronto Sept. 1970.
- Mitscherlich, A.,
Die Unwirtlichkeit unserer Städte, Frankfurt 1965.
- Motieven voor verhuizingen in nieuwe woonwijken,
Dienst van Stadsontwikkeling en Wederopbouw, Rotterdam 1963.
- De naaste omgeving van de woning,
Samenvatting van een reeks studies, C.D.V.B., Den Haag 1971.
- Nelissen, N.J.M. & J.A. Kropman,
Sociologie van het wonen; een poging tot het opstellen van een model, in:
Sociale Wetenschappen, XII (1969), 2.
- Nicolas, F., P. Debets & H. Peters,
Habitats in Zuid-Holland West, Verslag 1: Een voorstudie voor een onder-
zoek naar gebruik en waardering van de ruimte door bewoners van Zuid-
Holland West, IVA, Tilburg sept. 1974.
- Nooy, A.J.T.,
Scalogram-techniek, in: Sociologische Gids, VIII (1961), 2.
- Nozeman, E.F.,
De gewenste spatiëring van het voorzieningenapparaat, Amsterdam 1975.
- Onderzoeksprogramma 1977/1979 van IVA-sectie wonen en vakgroep sociologie van de ruimtelijke ordening, Tilburg februari 1978.
- Pastor, C.,
Enkele sociologische benaderingen van het woongedrag. Een vergelijkende studie, Amsterdam jan. 1973.

- Priemus, H.,
Wonen — creativiteit en aanpassing, Delft 1968.
- Priemus, H.,
Woonwensen en realiteit, Het wonen als dynamisch proces, in: *Intermedi-air*, VI (1970), 21.
- Reeken, A.J. van,
Een aansluiting tussen de tau van Goodman en Kruskall, de χ^2 , beide voor een 2 x 2-tabel en de contrastgroepenmethode van Segers en Stout-hard, in: *Sociale Wetenschappen*, VII (1964), 2.
- Rokeach, M.,
The Nature of Human Values, New York 1973.
- Rosow, I.,
The Social Effects of the Physical Environment, in: *J.A.I.P.*, XXVII (1961), 2.
- Rozelle, R.M. & J.C. Baxter,
Meaning and Value in Conceptualizing the City, in: *J.A.I.P.*, XXXVIII (March 1972), 2.
- Rummel, R.J.,
Applied Factor Analysis, Evanston 1970.
- Schmidt-Relenberg, N.,
Soziologie und Städtebau, Versuch einer systematischen Grundlegung, Stuttgart/Bern 1968.
- Segers, J.H.G. & Ph.C. Stouthard,
Analyse door middel van opeenvolgende contrasterende groepen, in: *Soci-ale Wetenschappen*, VI (1963), 6.
- Segers, J.H.G.,
De contrastgroepen-methode, Nadere uitwerking en een tweetal toepassin-gen, in: *Sociale Wetenschappen*, VII (1964), 3.
- Sennett, R.,
The Uses of Disorder, Personal Identity and City Life, New York 1970.

- Sociale stratificatie van de Amsterdamse wijken,
in: Op grond van cijfers, I (1964), 2.
- Stoppelenburg, P.A.,
Behagen-onbehagen in de naoorlogse stedelijke woonwijk. Voorstudie voor
een onderzoek naar wijktypen, IVA, Tilburg febr. 1972.
- Stoppelenburg, P.A.
Onderzoek naar de habitat van stadsbewoners, IVA, Tilburg okt. 1972.
- Stoppelenburg, P.A.,
Proefonderzoek naar de habitat van stadsbewoners in Tilburg, IVA, Til-
burg aug. 1974.
- Stoppelenburg, P.A.,
De sociologie van de ruimtelijke ordening; De contouren van een onder-
zoeksplan, in: Sociale Wetenschappen, XXI (1978), 1.
- Stoppelenburg, P.A. & R. van Eijkeren,
Habitatonderzoek in Amsterdam, Voortgangsnotitie 3: eerste resultaten,
IVA, Tilburg sept. 1975.
- Studiegroep BNA-kring Rijnmond,
Verdichting van woongebieden, in: Plan, VIII (juni 1977), 6.
- Vliet, W. van,
Sociologie en de ruimtelijke omgeving, in: Sociale Wetenschappen, XXII
(1979), 1.
- Voorlopige rangschikking van de Amsterdamse wijken naar sociaal niveau op
grond van de volkstelling 1960, in: Op grond van cijfers, I (1963), 1.
- Webber, M.M.,
Order in Diversity: Community without Propinquity, in: Wingo, Jr., L.
(ed.), Cities and Space, The future use of urban land, Baltimore 1963.
- Webber, M.M.,
The Urban Place and the Nonplace Urban Realm, in: Webber, M.M. e.a.,
Explorations into Urban Structure, Philadelphia 1964.
- Wippler, R.,
Sociale determinanten van het vrijetijdsgedrag, Assen 1968.

Woningbehoeftenonderzoek Amsterdam 1968,
II. Enige uitkomsten, Gem. Dienst Volkshuisvesting Amsterdam, okt.
1969.

Wright, J.D. & S.R. Wright,
Social Class and Parental Values for Children: A partial replication and extension of the Kohn thesis, in: American Sociological Review, XLI (June 1976), 3.

TABELLENBIJLAGE A : Rechte tellingen per woonstructuur.

	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
GESLACHT														
man	50.0	47.6	48.1	60.0	50.0	50.0	40.6	50.0	58.5	51.9	47.8	44.8	53.7	49.9
vrouw	50.0	52.4	51.9	40.0	50.0	50.0	59.4	50.0	41.5	48.1	52.2	45.2	51.3	50.1
LEEFTIJD														
onbekend	2.2	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	1.1	0.0	0.4
21 - 35 j.	18.1	4.8	28.6	6.7	23.9	27.3	37.5	13.3	20.0	8.6	12.5	12.5	19.7	17.2
36 - 50 j.	52.1	66.7	39.3	46.7	56.5	31.8	31.3	46.7	50.8	30.9	45.6	44.8	49.2	45.4
51 - 65 j.	24.4	23.8	17.9	26.7	19.6	29.5	21.9	33.3	26.2	55.6	36.0	33.3	23.8	30.6
66 j. of ouder	3.2	4.8	14.3	20.0	0.0	11.4	9.4	6.7	3.1	4.9	5.9	8.3	7.4	6.4
BURG. STAAT														
gehuwd	91.5	90.5	85.7	86.7	100.0	90.9	81.2	83.3	90.8	93.8	94.1	90.6	91.0	91.4
ongehuwd	2.1	0.0	7.1	6.7	0.0	2.3	3.1	6.6	6.2	0.0	0.7	1.0	2.5	2.2
gescheiden	4.3	9.5	3.6	0.0	0.0	2.3	6.2	3.5	0.0	1.2	0.7	3.1	3.3	2.5
wed/weduwenaar	2.1	0.0	3.6	6.7	0.0	4.5	9.4	6.6	3.1	4.9	4.4	5.2	3.3	3.8
HUISHOUDEN- GROOTTE														
1 persoon	3.2	4.8	7.1	13.3	0.0	4.5	15.6	3.3	1.5	3.7	2.2	5.2	3.3	4.0
2 personen	23.4	23.8	28.6	40.0	10.9	36.4	40.6	23.3	18.5	39.5	33.1	30.2	25.4	28.5
3 - 4 personen	57.4	61.9	42.9	46.7	63.0	50.0	40.6	43.4	50.8	46.9	53.0	50.0	51.7	51.5
5 pers. of meer	16.0	9.5	21.4	0.0	26.2	9.1	3.1	30.0	29.2	9.8	11.7	14.6	19.7	17.0
GEZINSFASE														
onbekend/anders	4.3	4.8	10.7	20.0	0.0	4.6	18.7	13.3	4.6	3.7	3.7	6.2	4.9	5.7
jong echtpaar zonder kinderen	2.1	0.0	7.1	0.0	0.0	6.8	9.4	0.0	1.5	1.2	0.7	3.1	3.3	2.5
gezin met kind. ≤ 5 jaar	18.1	4.8	21.4	13.3	28.3	9.1	21.9	10.0	16.9	6.2	14.7	13.5	18.0	15.3
gezin zonder kinderen ≤ 5 jaar	54.3	71.5	46.4	33.4	60.9	47.7	25.0	63.3	61.5	55.6	53.7	55.2	55.8	54.2
ouder echtpaar zonder kinderen	21.3	19.0	14.3	33.3	10.9	31.8	25.0	13.4	15.4	33.3	27.2	21.9	18.0	22.3
Totaal (abs)	94	21	28	15	46	44	32	30	65	81	136	96	122	810

	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
BEROEPSNIVO														
onbekend/ geen ber.	34.1	23.8	35.7	13.3	39.2	31.8	34.4	43.3	32.3	35.8	40.4	37.5	26.2	34.3
laag	34.0	28.6	14.3	40.0	37.0	20.4	43.8	26.7	58.5	53.1	38.3	42.7	55.0	41.7
midden	27.6	28.6	32.2	40.0	23.9	40.9	18.7	20.0	9.3	9.8	18.3	19.8	17.2	20.6
hoog	4.2	19.1	17.8	6.7	0.0	6.8	3.1	10.0	0.0	1.2	2.9	0.0	1.6	3.4
WERKZAAM IN BEROEP OF BEDRIJF														
onbekend	1.1	0.0	0.0	0.0	2.2	2.3	0.0	0.0	4.6	2.5	0.7	0.0	0.0	1.1
niet werkzaam	33.0	23.8	35.7	13.3	37.0	29.5	34.4	43.3	27.7	33.3	39.7	37.5	26.2	33.2
wel werkzaam	65.8	76.3	64.3	86.7	60.9	68.1	65.6	56.7	67.8	64.1	59.5	62.5	73.8	65.7
AARD V/H WERK														
onbekend/ geen ber.	34.0	23.8	35.7	13.3	37.0	31.8	34.4	43.3	27.7	35.8	40.4	37.5	26.2	33.8
werkt met mensen	29.8	38.1	32.1	46.7	10.9	38.6	28.1	23.3	16.9	19.8	21.3	17.7	17.2	22.7
werkt met gegevens	23.4	28.6	25.0	33.3	26.1	13.6	31.3	20.0	13.8	8.6	19.1	19.8	23.0	20.1
werkt met dingen	12.8	9.5	7.1	6.7	26.1	15.9	6.2	13.3	41.5	35.8	19.1	25.0	33.6	23.4
REGLEMEN- TERING V/H WERK														
onbekend	35.1	23.8	35.7	13.3	37.0	31.8	34.4	43.3	27.7	37.0	41.2	37.5	26.2	34.2
sterk geregl.	24.5	23.8	10.7	33.3	26.1	11.4	25.0	33.3	43.1	35.8	29.4	29.2	42.6	30.6
zwak geregl.	40.4	52.4	53.6	53.3	37.0	56.8	40.6	23.3	29.1	27.2	29.4	33.3	31.1	35.2
CONTOLE WERK DOOR BAAS/CHEF														
onbekend	35.1	23.8	35.7	13.3	37.0	31.8	37.5	43.3	27.7	37.0	42.6	37.5	26.2	34.6
veel controle	30.9	42.9	17.9	33.3	21.7	22.7	18.7	0.0	35.4	27.2	35.3	37.5	36.9	30.6
weinig controle	34.0	33.3	46.4	53.3	41.3	45.5	43.7	56.7	36.9	35.8	22.1	25.0	36.9	34.8
Totaal (abs)	94	21	28	15	46	44	32	30	65	81	136	96	122	810

	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
NETTO- INKOMEN P/M														
onbekend/ geen ber.	35.1	28.6	42.8	20.0	39.2	36.3	37.5	39.9	32.3	34.6	47.1	36.5	29.5	3.5
≤ f 1149, -	19.1	28.5	10.2	13.4	13.0	18.1	18.7	9.9	20.1	17.3	16.2	25.0	27.8	19.6
f 1150 - f 1649	21.3	9.6	32.1	20.0	28.3	20.4	18.8	26.7	33.9	37.1	19.8	15.6	27.9	34.4
f 1650, - ofmeer	24.5	33.3	17.9	46.6	19.5	25.0	24.9	23.3	13.8	11.1	16.9	21.8	14.8	19.4
OPLEIDINGS- NIVO HOOFD- KOSTWINNER														
onbekend	34.1	28.6	35.7	13.3	37.0	31.8	34.4	43.3	29.3	35.8	41.1	37.5	27.8	34.5
basis + lager	17.0	23.8	3.6	20.0	23.9	20.5	18.7	20.0	38.5	34.6	23.5	28.1	30.3	25.4
uitgebreid lager	30.9	19.0	25.0	33.3	21.7	27.3	28.1	20.0	27.7	27.2	25.0	21.9	32.0	26.7
middelb.+hoger	18.1	28.6	35.7	33.3	17.4	20.5	18.7	16.7	4.6	2.5	10.3	12.5	9.8	13.5
BEROEP HOOFDKOST- WINNER														
onbekend/ geen ber.	4.3	9.5	7.1	0.0	4.3	9.1	12.5	13.3	6.2	2.5	2.2	5.2	0.0	4.4
laag	47.9	33.3	17.9	53.3	54.3	25.0	43.7	40.0	76.9	76.5	56.6	57.3	66.4	55.8
midden	41.5	42.9	53.6	40.0	39.1	56.8	37.5	30.0	15.4	18.5	33.8	36.5	32.0	34.3
hoog	6.4	14.3	21.4	6.7	2.2	9.1	6.2	16.7	1.5	2.5	7.4	1.0	1.6	5.4
NETTO-INKO- MEN P/M HOOFDKOST- WINNER														
onbekend	9.6	14.3	14.3	6.7	10.9	25.0	18.7	13.3	9.2	3.7	13.2	11.5	6.6	11.0
≤ f 1149, -	12.8	4.8	10.8	13.4	8.7	8.7	13.7	6.2	13.3	17.0	14.8	16.6	24.7	15.2
f 1150 - f 1649	40.5	33.3	35.7	33.3	47.8	22.7	46.9	33.4	49.3	61.7	36.0	32.3	45.1	41.2
f 1650, - ofmeer	37.2	47.6	39.3	46.6	32.6	38.6	28.1	40.0	24.7	19.7	36.0	39.5	23.8	32.6
SOCIAAL-ECON. STATUS														
onbekend	9.6	14.3	7.1	6.7	10.9	20.5	15.6	20.0	16.9	9.9	16.9	9.4	8.2	12.5
laag	23.4	28.6	3.6	30.0	28.3	20.5	21.8	20.0	41.5	33.2	25.0	39.6	39.3	30.7
midden	39.4	28.5	32.2	40.0	41.3	31.8	43.7	30.0	37.0	39.5	37.5	29.2	38.6	36.5
hoog	27.7	28.6	57.2	33.3	19.6	27.2	18.7	30.0	4.6	7.4	20.6	21.9	13.9	20.2
Totaal (abs)	94	21	28	15	46	44	32	30	65	81	136	96	122	810

	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
BEZOEK VAN FAMILIE														
onbekend	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	3.7	0.7	0.0	0.0	0.4
ja	83.0	76.2	71.4	80.0	71.7	84.1	65.6	76.7	73.8	86.4	78.7	83.3	82.8	79.8
neen	17.0	23.8	28.6	20.0	28.3	15.9	34.4	23.3	26.2	9.9	20.6	16.7	17.2	19.8
BEZOEK VAN VRIENDEN														
onbekend	0.0	0.0	7.1	0.0	0.0	2.3	0.0	0.0	1.5	1.2	0.7	0.0	0.0	0.7
ja	74.5	95.2	64.3	86.7	56.5	70.5	75.0	70.0	60.0	60.5	69.1	60.4	59.8	66.2
neen	25.5	4.8	28.6	13.3	43.5	27.3	25.0	30.0	38.5	38.3	30.1	39.6	40.2	33.1
BESCHIKBAARHEID AUTO														
onbekend	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	6.2	0.0	3.1	0.0	1.5	0.0	0.8	0.9
ja	71.3	81.0	75.0	80.0	80.4	65.9	68.7	60.0	61.5	67.9	58.8	72.9	63.9	67.4
neen	28.7	19.0	25.0	20.0	19.6	34.1	25.0	30.0	35.4	32.1	39.7	27.1	35.2	31.7
HOEEVELHEID VRIJE TIJD														
onbekend	1.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	3.1	0.0	0.0	0.0	0.7	0.0	0.0	0.4
2 uur of minder	7.5	14.3	28.6	13.4	23.9	15.9	21.8	13.3	12.4	11.2	10.3	11.4	8.2	12.5
3 - 4 uur	40.4	19.1	35.8	33.4	34.8	29.6	28.1	43.3	24.6	21.0	30.9	31.2	27.8	30.5
5 - 6 uur	35.1	38.1	35.0	26.7	21.8	31.8	31.2	36.7	41.5	46.9	40.8	33.3	33.6	34.2
7 - 8 uur	7.5	9.6	0.0	13.4	15.2	6.8	3.1	3.3	13.9	9.9	16.2	10.4	17.3	11.5
9 uur of meer	8.5	19.0	10.7	13.4	4.3	15.8	12.4	3.3	7.6	11.1	11.0	13.6	13.0	11.0
AARD VORIGE WONING I														
onbekend	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.3	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	1.0	0.0	0.2
andere zelfstandige woning	72.3	90.5	60.7	46.7	65.2	56.8	53.1	76.7	53.8	79.0	79.4	69.8	64.8	69.0
ingewoond	18.1	9.5	28.6	26.7	23.9	25.0	34.4	16.7	32.3	21.0	19.1	27.1	28.7	24.0
altijd in deze woning	9.6	0.0	10.7	26.7	10.9	15.9	12.5	6.6	13.8	0.0	1.5	2.1	6.6	6.8
Totaal (abs)	94	21	28	15	46	44	32	30	65	81	136	96	122	810

	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
AARD VORIGE WONING II														
onbekend/n. v. t.	9.6	0.0	10.7	26.7	10.9	15.9	15.6	10.0	13.8	0.0	1.5	3.1	6.6	7.1
eengezinshuis	18.1	0.0	17.9	20.0	15.2	18.2	9.4	43.3	29.2	23.5	16.2	14.6	10.7	17.6
meergezinshuis	72.3	100.0	71.4	53.3	73.9	65.9	75.0	46.7	56.9	76.5	82.4	82.3	82.8	75.2
AARD VORIGE WONING III (verdieping)														
onbekend/n. v. t.	22.3	0.0	21.4	33.4	26.1	22.8	18.7	33.3	35.4	12.3	6.6	9.4	14.8	17.2
begane grond	9.6	14.3	21.4	6.7	6.5	15.9	15.6	16.7	16.9	22.2	20.6	14.6	13.9	15.7
eerste	23.4	42.9	10.7	6.7	17.4	22.7	21.9	23.3	20.0	28.4	21.3	20.8	30.3	23.3
tweede	21.3	23.8	25.0	20.0	30.4	13.6	9.4	13.3	13.8	23.5	20.6	26.0	16.4	20.1
derde of hoger	23.4	19.1	21.5	33.3	19.6	27.0	34.3	13.3	13.9	13.6	30.9	29.0	24.6	23.7
PLAATS VORIGE WONING : LANDSDEEL														
onbekend/n. v. t.	9.6	0.0	10.7	26.7	10.9	15.9	12.5	10.0	13.8	0.0	2.9	2.0	6.6	7.2
A'dam/A'veen	72.3	100.0	75.0	66.7	82.6	72.7	81.2	53.3	70.8	75.3	86.8	89.6	79.5	79.0
omgeving A'dam	6.4	0.0	3.6	0.0	4.4	4.5	6.2	3.3	3.0	6.2	2.9	1.0	3.2	3.7
rest v. Nederl.	11.8	0.0	10.7	6.7	2.2	6.8	0.0	33.3	12.3	18.5	7.3	7.2	10.6	10.1
URBANISATIE- GRAAD VORIGE WOONPLAATS (CBS indeling)														
onbekend/n. v. t.	9.6	0.0	10.7	26.7	10.9	22.7	12.5	27.3	13.8	3.7	2.9	3.1	8.2	9.1
nivo A1 t/m A4 en B1 t/m B3	8.6	0.0	3.6	0.0	6.5	0.0	6.2	6.7	3.0	11.1	4.3	0.0	4.1	4.9
nivo C1 t/m C4	5.3	0.0	3.6	0.0	0.0	2.3	0.0	10.0	4.6	6.1	5.9	2.1	3.3	4.2
nivo C5	76.6	100.0	82.1	73.3	82.6	75.0	81.2	43.3	78.5	79.0	86.8	94.8	84.4	82.0
Totaal (abs)	94	21	28	15	46	44	32	30	65	81	136	96	122	810

	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
STADSDEEL VORIGE WOON- ADRES														
onbekend/n. v. t./ niet in A'dam	28.7	0.0	25.0	33.4	15.2	27.3	24.9	46.6	29.2	23.5	13.2	12.5	21.3	21.4
Centrum	7.4	4.8	14.3	0.0	8.7	11.4	6.2	10.0	7.7	8.6	10.3	15.6	7.4	9.4
Oud West	19.1	47.6	0.0	33.3	10.9	22.7	15.6	0.0	21.5	25.9	15.4	34.4	25.4	21.4
Oud Zuid	8.5	14.3	7.1	13.3	19.6	11.4	21.9	10.0	12.3	12.3	22.1	11.5	13.9	14.2
Oost/Water- graafsmeer	9.6	9.5	7.1	13.3	13.0	25.0	3.1	13.3	15.4	9.9	18.3	14.6	14.0	13.7
Nieuw Zuid	1.1	0.0	10.7	6.7	4.3	0.0	25.0	10.0	0.0	2.5	8.8	2.1	1.6	4.4
Nieuw West	11.7	19.0	14.3	0.0	4.3	2.3	0.0	0.0	10.8	8.6	6.6	2.1	1.6	6.0
Noord	5.3	0.0	0.0	0.0	4.3	0.0	3.1	0.0	0.0	6.2	1.5	4.2	2.5	2.7
Westelijke Tuinsteden	8.5	4.8	21.4	0.0	17.4	0.0	0.0	10.0	3.1	2.5	2.9	3.1	12.3	6.4
Bijlmermeer	0.0	0.0	0.0	0.0	2.2	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.7	0.0	0.0	0.2
WOONDUUR IN AMSTERDAM														
onbekend	1.1	0.0	3.6	6.7	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	3.7	0.0	0.0	0.0	0.7
≤ 10 jaar	18.1	0.0	3.6	13.3	6.5	13.6	12.5	16.7	3.1	4.9	7.4	8.3	4.1	8.3
11 - 20 jaar	18.1	19.0	28.6	26.7	13.0	11.4	18.8	30.0	29.2	19.8	13.2	7.3	23.8	18.3
21 - 30 jaar	19.1	19.0	28.6	13.3	26.1	15.9	21.9	16.7	13.8	9.9	11.8	8.3	15.6	15.2
31 - 40 jaar	18.1	0.0	7.1	0.0	23.9	20.5	15.6	6.7	15.4	6.2	15.4	17.7	20.5	15.3
41 jaar of langer	25.5	61.9	28.6	40.0	30.4	38.6	31.3	30.0	38.5	55.6	52.2	58.3	36.1	42.2
WOONDUUR HUIDIGE ADRES														
onbekend	1.1	0.0	0.0	6.7	0.0	0.0	9.4	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.6
< 3 jaar	4.3	0.0	7.1	0.0	6.5	2.3	0.0	0.0	6.2	0.0	2.9	3.1	0.8	2.7
3 - 4 jaar	18.1	4.8	39.3	6.7	15.2	18.2	25.0	13.3	12.3	7.4	14.7	7.3	14.8	14.3
5 - 6 jaar	20.2	19.0	14.3	20.0	19.6	15.9	31.3	13.3	7.7	9.9	12.5	9.4	14.8	14.5
7 - 8 jaar	9.6	9.5	3.6	0.0	15.2	13.6	12.5	6.7	13.8	3.7	8.8	6.2	10.7	9.1
9 - 10 jaar	12.8	14.3	3.6	6.7	6.5	6.8	6.2	6.7	7.7	4.9	5.9	5.2	3.3	6.5
11 jaar of langer	34.0	52.4	32.1	60.0	37.0	43.2	15.6	59.9	52.3	74.1	55.1	68.7	55.7	52.2
Totaal (abs)	94	21	28	15	46	44	32	30	65	81	136	96	122	810

	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
VERHUIS- PLANNEN														
onbekend	1.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	1.5	1.2	0.7	0.0	0.0	0.5
ja/binnen 3 j.	21.3	33.3	39.3	40.0	23.9	22.7	21.9	26.6	24.6	11.1	14.0	10.4	25.4	20.4
ja/na lange- re tijd	18.1	14.3	17.9	0.0	28.3	18.2	3.1	16.7	15.4	6.2	11.8	15.6	5.7	13.0
neen	56.4	47.6	42.9	60.0	47.8	54.5	65.6	43.3	49.2	79.0	65.4	65.6	67.2	61.0
weet niet	3.2	4.8	0.0	0.0	0.0	4.5	9.4	13.3	9.2	2.5	8.1	8.3	1.6	5.2
AARD HUIDIGE WONING I														
onbekend	7.4	0.0	7.1	0.0	13.0	6.8	0.0	6.7	6.2	4.9	13.2	18.8	2.5	8.3
portiekflat	30.9	100.0	3.6	100.0	87.0	65.9	3.1	16.7	92.3	86.4	0.0	81.3	97.5	57.8
galerijflat	61.7	0.0	89.3	0.0	0.0	27.3	96.9	76.7	1.5	8.6	86.8	0.0	0.0	34.0
AARD HUIDIGE WONING II (verdieping)														
onbekend	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.1	0.0	0.2
eerste	16.0	4.8	21.4	33.3	28.3	15.9	31.3	36.6	20.0	35.8	33.1	14.6	17.2	23.5
tweede	27.7	28.6	21.4	40.0	41.3	27.3	25.0	30.0	43.1	32.1	32.4	28.1	27.9	31.0
derde	21.3	33.3	25.0	26.7	30.4	31.8	43.7	33.3	32.3	28.4	34.6	25.0	29.5	29.8
vierde	10.6	33.3	10.7	0.0	0.0	18.2	0.0	0.0	4.6	3.7	0.0	30.2	25.4	11.6
vijfde of hoger	24.5	0.0	21.4	0.0	0.0	6.8	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	4.0
AARD HUIDIGE WONING: KA- MERS														
onbekend	1.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	3.3	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.2
drie kamers	19.1	0.0	25.0	33.3	47.8	29.5	75.0	16.7	33.8	18.5	47.1	50.0	45.9	36.9
vier kamers	79.8	100.0	75.0	66.7	52.2	70.5	25.0	79.9	64.6	81.5	52.9	49.0	54.1	62.6
vijsf kamers	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	1.5	0.0	0.0	1.0	0.0	0.2
Totaal (abs)	94	21	28	15	46	44	32	30	65	81	136	96	122	810

	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
AARD HUIDIGE WONING:HUUR- QUOTE														
onbekend/ koopwoning	10.6	14.3	14.3	100.0	10.9	25.0	25.0	13.3	9.2	3.7	13.2	12.5	6.6	13.2
≤ 10%	42.6	28.6	10.7	0.0	23.9	22.7	12.5	30.0	47.7	46.9	47.1	50.0	33.6	37.7
10% - 15%	35.1	52.4	35.7	0.0	56.5	31.8	31.3	43.3	36.9	43.2	28.7	26.0	48.4	36.9
15% - 20%	9.6	0.0	28.6	0.0	6.5	9.1	31.3	6.7	6.2	3.7	6.6	8.3	8.2	8.6
20% - 25%	1.1	0.0	3.6	0.0	2.2	4.5	0.0	3.3	0.0	1.2	2.9	0.0	1.6	1.6
25% - 30%	1.1	0.0	0.0	0.0	0.0	6.8	0.0	3.3	0.0	1.2	1.5	3.1	1.6	1.6
30% of meer	0.0	4.8	7.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.4
BURENCON- TACT														
onbekend	6.4	0.0	42.9	13.3	10.9	22.7	15.6	3.3	4.6	9.9	8.1	4.2	4.9	9.0
sterk	18.1	14.3	21.4	6.7	10.9	20.5	31.3	20.0	21.5	3.7	19.1	20.8	10.7	16.4
matig	36.2	57.1	28.6	33.3	30.4	25.0	28.1	43.3	33.8	43.2	32.4	44.8	35.2	36.2
zwak	39.4	28.6	7.1	46.7	47.8	31.8	25.0	33.3	40.0	43.2	40.4	30.2	49.2	38.4
AANTAL BE- ZOCHE A- DRESSEN BIN- NEN A'DAM/ A'VEEN														
0 - 3 adressen	11.7	0.0	14.2	13.4	10.8	15.9	12.4	16.6	12.3	14.7	22.0	14.5	18.0	15.2
4 - 7 adressen	39.2	33.4	32.1	20.0	49.9	45.4	61.3	52.3	55.2	48.1	40.4	56.1	44.3	44.8
8 - 11 adressen	38.4	38.1	28.6	53.4	23.9	29.7	18.6	33.4	32.2	25.8	30.9	23.1	28.7	29.9
12-19 adressen	10.6	38.6	25.0	13.3	15.2	6.8	9.3	6.6	9.1	11.0	6.6	6.3	8.9	10.0
AANTAL VER- SCHILLENDE SOORTEN ACTI- VITEITEN														
0 - 2 soorten	11.7	9.5	21.5	0.0	13.0	27.3	12.4	23.3	19.9	13.6	19.8	20.9	9.0	16.0
3 - 4 soorten	28.7	14.3	28.6	33.3	43.5	38.7	37.5	16.7	32.3	43.2	36.8	39.6	36.9	35.4
5 - 6 soorten	51.1	57.1	35.8	53.3	37.0	31.8	34.3	40.0	36.9	35.8	36.8	31.3	32.6	39.1
7 - 10 soorten	8.6	19.1	14.3	13.4	6.6	2.3	15.6	20.0	10.8	7.4	6.6	8.3	11.5	9.5
Totaal (abs)	94	21	28	15	46	44	32	30	65	81	136	96	122	810

	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
AANTAL ADRESSEN BEZOCHT T.B.V. KINDEREN NAAR SCHOOL DRENGEN														
onbekend	2.1	0.0	3.6	0.0	2.2	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.5
brenkt geen kind naar school	88.3	95.2	82.1	93.3	76.1	93.2	93.8	93.2	95.4	95.1	92.6	91.7	91.8	91.2
1 adres	8.5	4.8	14.3	6.7	21.7	6.8	6.2	3.4	4.6	2.5	6.6	6.2	7.4	7.3
2 adressen	1.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	3.4	0.0	2.5	0.7	2.1	0.8	1.0
AANTAL ADRESSEN T.B.V. WINKELN DAAGELIJKSE LEVENSBEOEFENINGEN														
onbekend	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.3	0.0	0.0	0.0	0.0	2.2	0.0	0.0	0.5
winkelt niet	21.3	28.6	21.4	33.3	30.4	34.1	21.9	20.0	43.1	33.3	27.2	29.2	31.1	29.3
1 adres	25.5	28.6	17.9	40.0	10.9	18.2	25.0	43.3	13.8	22.2	22.1	17.7	27.9	22.6
2 adressen	31.9	28.6	21.4	20.0	32.6	15.9	34.4	26.6	21.5	18.5	27.9	19.8	23.0	24.7
3 adressen	13.8	9.5	25.0	6.7	8.7	20.5	12.5	3.3	15.4	16.0	14.7	18.7	8.2	13.8
4 of meer adressen	7.5	4.8	14.3	0.0	17.4	9.0	6.2	6.6	6.1	9.9	5.8	14.5	9.7	9.1
AANTAL ADRESSEN T.B.V. WINKELN DUURZAAM CONS. GOED.														
onbekend	3.2	4.8	3.6	0.0	8.7	6.8	3.1	0.0	6.2	3.7	4.4	5.2	1.6	4.1
winkelt niet	11.7	4.8	10.7	13.3	4.3	25.0	12.5	20.0	27.7	16.0	22.1	9.4	4.9	14.3
1 adres	21.3	23.8	25.0	13.3	26.1	22.7	21.9	46.6	20.0	34.6	19.1	24.0	25.4	24.4
2 adressen	20.2	14.3	10.7	6.7	13.0	13.6	15.6	23.3	18.5	14.8	13.2	5.2	10.7	13.6
3 adressen	17.0	19.0	3.6	20.0	26.1	11.4	18.7	3.3	3.1	11.1	5.9	9.4	9.8	10.9
4 adressen	11.7	9.5	14.3	33.3	6.5	2.3	18.7	0.0	6.2	6.2	5.1	2.1	13.1	8.1
5 adressen	3.2	14.3	7.1	0.0	0.0	4.5	3.1	6.7	3.1	6.2	3.7	1.0	9.8	4.7
6 of meer adressen	11.7	9.5	25.0	13.4	15.3	13.6	6.2	0.0	15.4	7.4	26.4	43.7	24.5	19.9
Totaal (abs)	94	21	28	15	46	44	32	30	65	81	136	96	122	810

	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
AANTAL ADRESSEN T.B.V. VOLGEN ONDERWIJS														
onbekend	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.2	0.0	0.0	0.4
volgt geen onderwijs	92.6	71.4	82.1	93.3	89.1	93.2	93.8	86.7	80.0	91.4	85.3	97.9	92.6	89.6
1 adres	7.4	14.3	17.9	6.7	6.5	6.8	6.2	13.3	20.0	7.4	8.1	2.1	6.6	8.4
2 adressen	0.0	14.3	0.0	0.0	2.2	0.0	0.0	0.0	0.0	1.2	2.9	0.0	0.8	1.2
3 of meer adressen	0.0	0.0	0.0	0.0	2.2	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	1.4	0.0	0.0	0.3
AANTAL ADRESSEN T.B.V. BIBLIOTH.BEZOEK														
onbekend	2.1	4.8	0.0	0.0	2.2	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.2	3.1	0.0	1.2
geen biblioth.bezoek	74.5	76.2	78.6	80.0	73.9	79.5	78.1	59.9	83.1	87.7	69.1	78.1	83.6	77.5
1 adres	23.4	14.3	21.4	20.0	21.7	20.5	21.9	40.1	16.9	12.3	28.7	18.7	15.6	20.9
2 of meer adressen	0.0	4.8	0.0	0.0	2.2	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.8	0.4
AANTAL ADRESSEN T.B.V. HORECA-BEZOEK														
onbekend	2.1	0.0	0.0	0.0	0.0	2.3	0.0	6.7	0.0	0.0	1.5	0.0	0.0	0.9
geen horeca-bezoek	79.8	81.0	67.9	60.0	82.6	70.5	78.1	69.9	78.5	86.4	86.8	90.6	85.2	82.1
1 adres	10.6	4.8	21.4	0.0	8.7	22.7	15.6	16.7	16.9	8.6	8.1	7.3	5.7	10.4
2 adressen	2.1	0.0	3.6	6.7	0.0	0.0	3.1	3.3	0.0	2.5	1.5	0.0	0.0	1.2
3 adressen	2.1	9.5	0.0	13.3	0.0	0.0	0.0	3.3	0.0	1.2	1.5	1.0	2.5	1.7
4 of meer adressen	3.3	4.8	7.2	20.0	8.8	4.6	3.1	0.0	4.6	1.2	0.7	1.0	6.5	3.8
Totaal (abs)	94	21	28	15	46	44	32	30	65	81	136	96	122	810

	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
AANTAL ADRESSEN T.B.V. BIOS/THEATER-BEZOEK														
onbekend	1.1	0.0	0.0	0.0	2.2	2.3	3.1	0.0	0.0	1.2	1.5	1.0	0.0	1.0
geen bios/theaterbezoek	75.5	66.7	82.1	80.0	91.3	84.1	81.2	53.3	80.0	85.2	86.0	81.2	83.6	81.4
1 adres	6.4	14.3	7.1	6.7	4.3	6.8	9.4	20.0	7.7	3.7	4.4	10.4	4.9	6.9
2 adressen	7.4	4.8	7.1	6.7	0.0	2.3	3.1	13.2	3.1	3.7	1.5	3.1	2.5	3.7
3 adressen	3.2	0.0	3.6	0.0	0.0	0.0	3.1	10.0	3.1	6.2	2.2	0.0	2.5	2.6
4 of meer adressen	6.3	14.3	0.0	6.7	2.2	4.6	0.0	3.3	6.1	0.0	3.4	4.1	6.5	4.5
AANTAL ADRESSEN T.B.V. VERENIG. ACT.														
onbekend	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	1.5	0.0	0.0	0.2
geen ver. act.	66.0	52.4	67.9	60.0	58.7	79.5	68.7	53.3	66.2	56.8	69.1	61.5	61.5	64.0
1 adres	19.1	33.3	25.0	26.7	21.7	13.6	28.1	30.0	16.9	34.6	22.8	26.0	26.2	24.3
2 adressen	9.6	14.3	7.1	6.7	13.0	4.5	0.0	10.0	12.3	8.6	3.7	10.4	5.7	7.8
3 adressen	4.3	0.0	0.0	0.0	2.2	0.0	0.0	3.3	3.1	0.0	2.2	0.0	0.8	1.5
4 of meer adressen	1.1	0.0	0.0	6.7	4.4	2.3	3.1	3.3	1.5	0.0	0.7	2.0	5.7	2.2
AANTAL ADRESSEN T.B.V. FAMILIEBEZOEK														
onbekend	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.7	0.0	0.0	0.1
geen fam. bezoek	13.8	19.0	28.6	6.7	17.4	38.6	25.0	30.0	18.5	17.3	26.5	17.7	15.6	20.5
1 adres	31.9	23.8	25.0	26.7	43.5	11.4	28.1	10.0	20.0	19.8	17.6	26.0	24.6	23.6
2 adressen	14.9	14.3	17.9	13.3	15.2	20.5	28.1	16.7	16.9	22.2	16.9	22.9	22.1	19.1
3 adressen	16.0	19.0	7.1	0.0	8.7	11.4	12.5	6.7	15.4	21.0	13.2	9.4	14.8	13.3
4 adressen	11.7	23.8	14.3	20.0	2.2	9.1	0.0	23.3	13.8	11.1	14.0	14.6	9.8	12.1
5 adressen	6.4	0.0	7.1	20.0	4.3	2.3	0.0	3.3	3.1	3.7	2.9	6.2	3.3	4.3
6 of meer adressen	5.3	0.0	0.0	13.4	8.7	6.8	6.2	6.7	12.3	4.9	8.0	3.1	9.8	6.9
Totaal (abs)	94	21	28	15	46	44	32	30	65	81	136	96	122	810

	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
AANTAL ADRESSEN T.B.V. VRIENDENBEZOEK														
onbekend	0.0	0.0	3.6	0.0	0.0	2.3	0.0	0.0	0.0	0.0	1.5	0.0	1.6	0.7
geen vriendenbezoek	29.8	9.5	39.3	20.0	43.5	38.6	40.6	50.0	41.5	46.9	29.4	44.8	43.4	38.3
1 adres	18.1	23.8	21.4	20.0	17.4	18.2	9.4	6.7	21.5	19.8	25.0	20.8	16.4	19.3
2 adressen	25.5	19.0	0.0	6.7	10.9	15.9	21.9	16.7	15.4	13.6	13.2	10.4	16.4	15.1
3 adressen	13.8	14.3	17.9	6.7	19.6	11.4	9.4	6.7	9.2	9.9	11.0	7.3	11.5	11.2
4 adressen	6.4	4.8	0.0	20.0	4.3	2.3	6.2	3.3	7.7	4.9	6.6	9.4	3.3	5.8
5 adressen	1.1	9.5	14.3	6.7	4.3	2.3	6.2	6.7	1.5	0.0	4.4	1.0	2.5	3.2
6 of meer adressen	5.4	19.1	3.6	20.1	0.0	9.1	6.2	10.0	3.0	5.0	8.8	6.2	4.8	6.5
BUURTBINDING														
onbekend	1.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.7	0.0	0.8	0.4
1 = zwak	4.3	4.8	14.3	0.0	2.2	4.5	0.0	3.3	10.8	2.5	5.1	2.1	11.5	5.6
2	9.6	4.8	17.9	6.7	8.7	4.5	0.0	0.0	18.5	0.0	2.9	5.2	9.0	6.7
3	10.6	4.8	17.9	6.7	15.2	9.1	9.4	20.0	10.8	13.6	8.8	22.9	14.8	13.2
4	50.0	52.4	42.9	40.0	47.8	45.5	40.6	43.3	24.6	38.3	37.5	38.5	33.6	39.5
5 = sterk	24.5	33.3	7.1	46.7	26.1	36.4	50.0	33.3	35.4	45.7	44.9	31.3	30.3	34.7
OORDEEL WOONSITUATIE														
onbekend	0.0	0.0	3.6	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.7	0.0	0.0	0.2
1 = ongunstig	0.0	0.0	3.6	0.0	0.0	2.3	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.2
2	2.1	0.0	3.6	0.0	0.0	2.3	3.1	6.7	3.1	0.0	0.7	2.1	4.1	2.1
3	36.2	52.4	75.0	20.0	19.6	40.9	31.3	50.0	73.8	24.7	33.1	59.4	55.7	44.3
4	53.2	42.9	10.7	66.7	65.2	43.2	62.5	40.0	18.5	64.2	50.0	32.3	36.1	44.4
5 = gunstig	8.5	4.8	3.6	13.3	15.2	11.4	3.1	3.3	4.6	11.1	15.4	6.2	4.1	8.6
Totaal (abs)	94	21	28	15	46	44	32	30	65	81	136	96	122	810

	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
VOORDELEN BUURT														
dichtbij natuur	6.5	9.4	8.3	8.7	7.8	6.3	8.7	8.8	9.7	10.8	9.7	8.4	8.5	8.8
voldoende speelruimte	5.7	11.8	6.8	4.3	8.9	6.0	7.0	7.0	12.5	8.4	8.3	9.6	11.4	8.7
voldoende par- keergelegenheid	9.4	9.4	9.2	5.2	5.2	9.7	8.3	7.0	7.7	4.1	8.0	6.9	4.2	6.9
goede huizen	7.6	9.4	7.3	7.8	5.9	7.5	5.8	6.1	3.2	6.0	5.7	8.7	6.3	6.5
dicht bij werk	4.5	2.4	3.9	1.7	3.7	4.5	2.5	0.9	2.7	3.1	2.5	2.6	2.9	3.0
prettige buren	5.5	3.5	4.9	6.1	4.1	4.5	5.4	6.1	6.5	7.0	5.2	6.0	6.0	5.7
gezellig	3.9	3.5	2.4	7.8	5.9	4.1	4.1	2.6	4.0	8.1	4.8	5.6	3.9	4.9
vrije buurt	5.8	5.9	7.8	7.0	3.7	7.5	5.4	7.9	7.7	7.8	6.0	7.9	6.7	6.7
veel groen	9.6	9.4	11.2	7.8	13.3	8.6	10.7	8.8	14.5	10.4	11.2	10.4	11.6	10.9
dicht bij winkels	12.7	8.2	9.7	12.2	13.7	12.0	9.1	18.4	5.2	5.3	7.1	5.2	10.1	8.6
ruime opzet	6.5	8.2	7.3	7.8	6.7	6.3	6.6	5.3	7.7	9.0	6.4	8.7	6.5	7.2
moderne buurt	4.4	4.7	2.9	5.2	3.0	2.6	6.2	4.4	2.5	5.6	5.4	5.4	3.3	4.5
rustig	0.8	3.5	4.4	0.0	1.1	1.5	7.4	0.0	2.0	3.0	7.7	5.1	5.4	4.2
goed verbin- dingen	11.2	4.7	11.2	9.6	11.1	10.1	8.7	11.4	8.7	3.7	5.8	5.4	8.1	7.6
dichtbij alles	3.7	2.4	1.5	7.0	2.6	4.5	3.7	4.4	2.7	3.6	3.5	1.6	2.1	3.0
vrienden in de buurt	2.1	3.5	1.5	1.7	3.3	4.1	0.4	0.9	2.5	4.1	2.7	2.6	2.8	2.7
Totaal (abs)	616	85	206	115	270	267	242	114	401	702	1120	771	848	5757

	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
NADELEN BUURT														
ver van natuur	6.2	3.0	9.6	4.0	2.0	7.8	0.0	2.5	2.2	0.0	0.6	1.1	5.9	3.0
niet voldoende speelruimte	18.5	3.0	1.9	12.0	17.6	10.9	6.5	5.0	0.0	7.0	2.3	2.9	1.4	5.7
niet voldoende parkeergele- genheid	0.0	3.0	11.5	16.0	5.9	6.3	3.2	0.0	7.9	14.9	3.5	7.5	11.3	7.9
uitgewoonde huizen	0.8	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.5	0.7	2.2	1.2	0.6	0.0	0.8
te ver van werk	9.2	12.1	1.9	4.0	11.8	10.9	9.7	2.5	10.8	6.6	11.7	5.7	11.8	8.9
onprettige buren	3.1	3.0	1.9	0.0	3.9	0.0	0.0	0.0	1.4	1.3	1.2	3.4	1.8	1.8
troosteloos, ongezellig	4.6	15.2	11.5	4.0	5.9	3.1	12.9	12.5	5.8	3.5	7.6	7.5	13.6	7.7
roddel buurt	3.1	3.0	0.0	4.0	5.9	3.1	0.0	0.0	2.9	1.8	2.3	3.4	5.0	2.9
te weinig groen	2.3	3.0	3.8	0.0	2.0	4.7	3.2	0.0	0.0	0.4	1.2	0.0	1.4	1.3
te weinig winkels	0.0	0.0	9.6	0.0	0.0	0.0	9.7	2.5	18.7	14.5	14.6	17.2	6.3	10.1
te vol, steen- massa	10.0	3.0	1.9	0.0	5.9	3.1	3.2	15.0	3.6	1.8	8.8	2.3	10.9	5.8
vervallen buurt	0.0	0.0	0.0	0.0	2.0	0.0	0.0	0.0	0.7	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1
te druk	25.4	18.2	9.6	40.0	27.5	31.3	9.7	40.0	19.4	13.6	1.8	9.8	7.7	14.9
slechte verbin- dingen	1.5	24.2	3.8	4.0	5.9	3.1	9.7	5.0	7.9	15.4	23.4	17.2	10.0	11.8
te afgelegen	4.6	3.0	17.3	0.0	3.9	3.1	9.7	2.5	10.1	9.6	11.1	10.9	6.3	8.2
geen vrienden in de buurt	10.8	6.1	15.4	12.0	0.0	12.5	22.6	10.0	7.9	7.5	8.8	10.3	6.8	9.0
Totaal (abs)	130	33	52	25	51	64	31	40	139	228	171	174	221	1359

	WOONSTRUCTUUR														tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13		
WIL NIET VERHUIZEN/WEET NIET	60.6	52.4	44.4	60.0	47.8	59.1	75.0	56.7	60.0	81.5	74.3	74.0	68.9	66.7	
WIL VERHUIZEN	39.4	47.6	55.6	40.0	52.2	40.9	25.0	43.3	40.0	28.5	25.7	26.0	31.1	33.3	
MET ALS VERHUISMOTIEVEN															
sociale bezwaren	11.1	25.0	8.7	0.0	0.0	8.7	15.4	6.7	7.3	5.9	9.6	2.9	14.0	9.1	
fys.morf.bezwaren (stedel.)	1.9	0.0	8.7	0.0	3.4	8.7	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.9	4.0	2.4	
fys.morf.bezwaren (landel.)	14.8	6.3	8.7	0.0	13.8	21.7	7.7	0.0	14.6	5.9	0.0	0.0	2.0	7.8	
fys.morf.bezwaren (anderszins)	1.9	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	7.7	0.0	2.4	0.0	1.9	2.9	4.0	1.9	
andere bezwaren tegen buurt	1.9	0.0	17.4	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	2.4	0.0	1.9	5.9	2.0	2.7	
bezwaren woning	25.9	18.8	21.7	42.9	41.4	34.8	38.5	20.0	43.9	41.2	40.4	52.9	40.0	36.6	
wil buiten wonen	29.6	50.0	34.8	28.6	34.5	13.0	30.8	53.3	19.5	29.4	32.7	29.4	22.0	29.4	
anderszins (bijv. werk)	13.0	0.0	0.0	28.6	6.9	13.0	0.0	20.0	9.8	17.6	13.5	2.9	12.0	10.2	
Totaal (abs)	54	16	23	7	29	23	13	15	41	17	52	34	50	374	

VOORKEUR NA- BIJHEID VOOR- ZIENINGEN	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
kruidenier, sla- ger, groenteboer														
gem.	3.28	2.24	3.18	3.00	3.28	2.98	2.59	2.48	3.49	2.85	3.01	3.09	3.86	3.17
s.d.	2.12	1.66	1.85	1.67	1.66	1.90	1.56	1.77	2.10	1.81	1.83	1.70	2.14	1.94
bus/tramhalte														
gem.	3.43	2.71	2.68	2.80	3.96	3.34	3.59	3.31	3.68	3.07	3.43	2.96	3.45	3.33
s.d.	2.10	1.08	1.79	1.72	1.98	2.02	2.12	2.37	2.64	1.77	2.11	1.92	1.89	2.06
speelterrein kinderen														
gem.	3.86	4.05	5.14	5.00	3.41	4.70	5.28	4.21	4.80	4.38	4.59	4.02	4.06	4.32
s.d.	2.43	2.89	2.56	2.19	2.91	2.62	2.89	2.26	2.70	2.51	2.57	2.38	2.40	2.58
lagere, kleu- terschool														
gem.	3.90	3.76	4.54	4.40	4.24	4.66	4.97	3.83	5.26	4.86	4.78	4.31	4.70	4.55
s.d.	2.67	2.78	2.83	2.60	2.74	3.00	3.24	2.52	3.05	2.59	2.93	2.65	2.69	2.82
buurtpark														
gem.	4.59	3.81	4.61	4.93	4.07	4.61	4.09	3.55	4.32	4.38	3.78	4.60	4.57	4.31
s.d.	2.26	2.17	1.61	1.77	1.97	1.90	2.07	1.61	2.44	1.95	1.92	1.97	2.14	2.07
kleding-, schoenenzaak														
gem.	5.81	5.48	5.14	5.33	6.00	5.61	5.59	5.76	5.12	5.49	4.94	5.68	6.01	5.54
s.d.	2.25	2.40	2.20	2.27	1.77	1.54	2.29	2.06	2.41	1.98	2.20	2.08	2.09	2.16
het werk														
gem.	5.53	4.48	5.86	7.00	6.15	4.77	4.91	5.34	4.95	5.56	5.58	5.87	5.24	5.47
s.d.	3.19	3.00	2.96	2.88	2.51	2.62	3.10	3.01	3.12	2.74	2.97	2.85	3.02	2.98
café, restaurant														
gem.	7.38	6.33	7.32	6.67	8.33	7.68	6.97	6.93	6.95	8.21	7.08	7.84	7.68	7.47
s.d.	2.41	2.70	2.20	2.30	1.71	1.93	2.56	2.32	2.70	1.61	2.46	1.78	2.45	2.31
bioscoop														
gem.	7.16	7.05	7.79	7.47	8.28	7.18	7.28	8.03	7.11	7.37	7.26	7.76	7.84	7.49
s.d.	2.68	3.08	2.04	2.60	1.91	2.25	2.39	2.14	2.75	2.32	2.65	1.93	2.28	2.43
kerk														
gem.	8.00	7.43	8.39	8.40	7.22	9.23	8.00	7.93	7.18	8.78	8.53	8.34	7.61	8.11
s.d.	2.69	3.80	2.01	2.30	2.22	1.54	2.45	3.02	3.00	1.79	2.39	2.56	2.59	2.56

EINDWAARDEN (ROKEACH)	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
leven zonder materiële zorgen														
gem.	10.22	8.17	10.26	12.53	10.80	8.66	8.00	10.43	9.58	10.27	10.51	9.37	9.77	9.92
s.d.	5.16	4.52	4.29	4.81	4.79	4.71	4.39	4.76	5.33	5.46	4.89	5.08	5.17	5.08
opwindend leven														
gem.	13.12	14.00	11.89	12.80	13.15	12.27	13.55	12.87	11.05	13.43	12.77	13.40	14.07	13.03
s.d.	4.47	4.21	4.90	4.43	4.01	4.78	3.73	3.50	5.33	4.27	4.75	4.09	4.28	4.52
gevoel van volkomenheid														
gem.	10.42	10.05	11.67	8.80	10.00	11.36	11.16	10.52	10.92	9.93	9.78	10.28	11.07	10.45
s.d.	3.94	5.08	3.79	4.56	3.85	3.94	4.02	5.54	4.54	4.38	3.91	4.24	4.07	4.24
wereld leven in vrede														
gem.	5.89	6.32	6.54	4.27	6.39	7.09	5.75	6.17	5.87	5.52	5.92	5.85	5.27	5.86
s.d.	5.24	4.77	4.67	5.13	5.02	5.97	5.04	5.03	4.83	4.89	4.99	4.80	4.70	5.01
wereld van schoonheid														
gem.	10.03	9.05	10.89	11.14	10.96	10.09	10.37	10.33	9.78	10.75	9.71	10.10	10.63	10.24
s.d.	4.40	3.63	4.54	4.21	4.73	4.45	5.05	3.29	4.39	3.88	4.48	4.61	4.28	4.39
gelijkheid														
gem.	8.35	8.70	9.19	7.67	10.13	8.30	9.81	7.13	8.29	7.85	8.29	7.98	8.11	8.34
s.d.	4.57	5.10	5.44	3.59	4.60	4.88	4.52	3.90	4.99	4.57	5.16	4.64	4.63	4.79
geborgenheid in het gezin														
gem.	5.34	5.22	5.48	6.80	4.31	6.32	6.19	7.52	5.69	4.86	4.92	4.51	5.08	5.25
s.d.	4.06	3.82	4.64	4.49	3.53	4.12	4.54	4.37	4.73	3.69	3.91	3.71	4.32	4.15
vrijheid														
gem.	6.68	4.74	6.58	6.93	9.31	7.84	7.16	7.33	8.34	7.82	7.10	7.45	7.07	7.36
s.d.	4.17	3.88	4.47	3.36	4.72	4.72	4.74	4.41	4.40	4.03	4.51	4.29	4.30	4.42

EINDWAARDEN (ROKEACH)	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
geluk														
gem.	6.44	6.67	6.56	7.00	5.25	6.07	6.41	4.93	7.08	6.64	6.11	6.28	6.33	6.29
s.d.	4.52	4.14	5.27	3.76	4.25	4.34	4.79	3.97	4.47	4.28	4.20	4.38	4.35	4.40
innerlijke even- wichtigheid														
gem.	8.64	9.28	9.89	9.93	11.39	10.00	9.12	7.80	10.44	10.04	9.45	8.91	9.72	9.56
s.d.	5.02	4.52	3.54	4.42	4.33	4.22	4.32	4.25	4.74	4.74	4.65	4.64	4.29	4.61
volwassen liefde														
gem.	10.76	10.53	8.81	9.53	8.73	9.43	9.22	10.80	10.43	11.15	9.91	11.01	11.25	10.39
s.d.	4.74	4.55	4.79	4.44	4.87	4.94	4.98	4.69	5.61	4.89	5.24	5.30	4.68	5.06
nationale veiligheid														
gem.	11.00	10.84	10.15	10.80	11.78	11.00	11.97	13.57	10.97	10.95	11.13	10.86	10.44	11.06
s.d.	4.27	5.53	4.62	4.46	4.72	4.92	4.25	4.45	4.73	4.74	4.78	4.57	4.97	4.75
plezier														
gem.	10.10	10.89	10.70	10.07	8.31	8.77	9.29	11.53	8.71	10.05	9.77	10.27	10.41	9.88
s.d.	5.14	3.93	4.19	3.87	3.87	5.04	4.59	4.03	4.59	4.66	4.57	4.39	4.55	4.62
verlossing van het kwade														
gem.	14.83	16.56	16.37	16.13	12.91	16.53	14.44	14.47	14.29	15.20	15.58	15.16	13.45	14.84
s.d.	4.49	3.92	4.04	3.91	6.20	2.66	4.39	4.81	4.88	4.64	3.81	4.47	5.72	4.76
zelfrespect														
gem.	8.91	9.17	7.30	8.47	9.16	9.16	10.31	9.52	9.35	8.26	8.91	8.85	9.00	8.94
s.d.	4.30	3.29	3.61	4.60	4.39	4.20	4.85	4.53	4.16	4.54	4.62	4.11	4.53	4.41
maatschappelijke erkenning														
gem.	12.60	12.06	12.44	12.73	13.48	12.23	11.90	11.70	12.26	11.44	12.52	12.23	12.31	12.31
s.d.	4.29	4.93	4.57	4.99	3.84	4.57	4.38	5.18	4.30	4.54	4.46	4.66	4.33	4.49
ware vriend- schap														
gem.	7.71	7.58	6.52	4.40	7.93	7.11	6.56	6.53	7.34	6.80	7.64	7.54	7.68	7.33
s.d.	4.82	3.80	4.04	2.94	4.75	4.00	4.72	4.27	4.51	3.75	9.91	4.00	4.22	4.24
wijsheid														
gem.	9.31	8.05	9.35	10.00	7.49	8.32	9.59	7.70	9.98	9.77	9.80	10.40	8.97	9.34
s.d.	4.55	4.82	4.49	3.70	4.13	4.59	4.91	4.70	4.45	4.64	4.25	4.71	4.25	4.54

INSTRUMENTEN- TELE WAAR- DEN (ROKEACH)	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
ambitieux gem. s.d.	11.66 4.81	12.42 5.91	10.44 5.57	6.47 4.13	12.59 4.47	11.52 4.98	11.87 4.96	12.57 4.44	10.87 5.02	11.54 4.92	12.09 4.68	11.02 5.25	12.54 4.70	11.68 4.98
ruim van op- vattingen gem. s.d.	8.48 5.39	9.89 5.07	8.44 4.68	9.00 4.41	8.91 5.18	8.82 5.29	7.52 5.49	7.67 4.54	9.62 5.49	9.22 4.67	7.70 4.78	9.91 5.06	9.14 5.12	8.81 5.12
bekwaam gem. s.d.	11.67 4.60	11.84 3.99	10.96 3.81	11.87 5.15	12.26 4.49	10.00 4.27	11.94 4.49	10.62 4.21	11.11 4.62	11.32 4.69	11.41 4.23	11.66 4.53	10.54 4.28	11.27 4.45
opgewekt gem. s.d.	8.92 5.11	9.79 4.55	10.11 4.71	9.20 5.06	7.30 4.53	10.00 4.94	9.06 4.99	9.27 3.97	8.58 4.92	9.00 4.91	9.84 5.21	7.70 4.86	8.63 4.96	8.92 4.99
schoon gem. s.d.	11.56 5.20	11.84 4.97	13.15 4.52	14.53 3.96	10.20 5.53	10.91 4.90	10.94 4.99	11.50 4.78	10.37 4.66	10.56 4.86	11.14 5.13	10.51 4.96	10.98 5.06	11.05 5.05
moedig gem. s.d.	9.91 4.21	9.65 5.27	8.00 4.63	9.27 4.01	8.80 5.09	9.45 4.75	11.50 4.03	7.90 3.74	8.78 4.86	9.54 5.02	8.95 4.97	9.38 4.74	10.14 4.70	9.41 4.77
vergevensgezind gem. s.d.	8.91 4.40	8.42 4.93	9.89 4.64	8.87 3.96	9.07 5.35	10.50 4.64	7.81 4.40	9.40 4.54	9.71 4.78	9.02 5.16	8.10 5.06	8.78 5.00	8.20 4.70	8.82 4.88
hulpvaardig gem. s.d.	6.62 4.21	6.26 4.08	5.44 4.52	6.40 3.68	6.59 4.26	6.30 3.34	6.66 4.00	5.69 3.87	5.55 3.63	6.44 3.87	5.87 4.09	6.74 4.38	5.43 3.81	6.11 4.04
eerlijk gem. s.d.	4.82 4.27	6.56 4.76	4.92 4.54	5.36 4.24	5.15 3.91	4.91 3.96	3.22 2.72	4.55 4.15	5.19 4.34	4.46 3.65	5.35 4.47	4.07 3.85	4.26 3.64	4.73 4.08

INSTRUMEN- TELE WAAR- DEN (ROKEACH)	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
fantasierijk														
gem.	12.71	10.45	13.19	12.67	13.72	13.73	13.53	13.10	13.18	14.14	13.02	13.20	14.05	13.33
s.d.	4.75	5.27	5.28	5.19	3.88	4.58	4.27	4.50	4.31	3.54	4.40	4.55	4.04	4.43
onafhankelijk														
gem.	8.60	10.42	9.81	8.80	10.11	8.86	9.75	8.24	10.14	9.64	9.92	9.64	10.38	9.67
s.d.	5.06	4.97	4.77	4.92	4.90	5.16	4.40	4.78	5.26	4.67	4.55	4.87	4.76	4.87
intelligent														
gem.	9.47	9.50	7.96	9.47	11.07	8.48	8.75	9.83	10.83	9.81	10.61	9.17	10.46	9.89
s.d.	5.04	4.70	4.76	4.06	4.17	4.71	5.15	4.37	4.72	4.66	4.63	4.83	4.19	4.71
logisch denkend														
gem.	9.23	9.21	8.26	11.53	9.33	8.59	8.91	12.03	10.22	10.05	9.79	10.57	9.98	9.83
s.d.	5.34	4.71	4.13	4.54	4.98	4.85	4.13	4.56	5.06	4.90	4.61	4.67	5.01	4.90
liefhebbend														
gem.	9.18	8.00	8.30	8.33	8.78	9.23	7.66	6.77	8.85	8.78	8.36	9.22	9.60	8.80
s.d.	4.81	4.86	5.10	5.21	5.85	4.97	4.35	4.06	5.04	5.09	4.91	4.90	4.95	5.00
gehoorzaam														
gem.	12.57	11.56	12.85	10.87	11.63	12.91	13.00	11.43	11.00	11.75	12.63	11.77	11.73	12.04
s.d.	4.96	5.45	4.55	5.29	4.62	4.33	5.01	5.30	5.16	4.95	4.70	5.05	5.04	4.96
beleefd														
gem.	9.63	10.11	11.67	10.00	9.04	10.47	11.75	11.21	9.52	9.52	8.99	9.92	8.93	9.67
s.d.	4.62	4.52	4.50	5.54	4.27	5.06	4.56	5.84	4.43	4.94	5.09	4.51	5.05	4.90
met verantwoor- delijkheidsgevoel														
gem.	6.26	4.85	6.59	6.40	6.51	5.34	5.59	6.80	6.66	5.95	6.00	6.69	5.80	6.14
s.d.	4.16	2.97	4.36	4.24	4.22	3.93	3.07	5.13	5.13	4.52	4.18	4.35	3.94	4.28
beheerst														
gem.	10.49	8.45	10.37	11.53	9.87	10.93	11.34	11.32	10.08	10.00	10.30	10.40	9.67	10.26
s.d.	4.49	4.92	3.69	5.21	4.50	5.00	4.12	5.17	4.72	5.26	4.75	5.07	4.72	4.81

WAARDEN VAN KÖHN	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
goede manieren hebben														
gem.	2.74	3.10	3.08	2.80	2.86	2.66	2.50	3.07	2.70	2.89	2.79	2.87	2.84	2.82
s.d.	0.79	0.54	0.47	0.65	0.70	0.81	0.85	0.77	0.90	0.79	0.78	0.68	0.83	0.78
uiterste best doen om succes														
gem.	3.54	3.60	3.69	3.73	3.51	3.54	3.47	3.81	3.45	3.48	3.46	3.40	3.53	3.51
s.d.	1.31	1.16	1.10	0.93	1.29	0.94	0.99	1.02	1.16	1.11	0.97	1.15	1.15	1.12
eerlijk zijn														
gem.	2.10	2.19	1.82	1.67	2.05	2.21	1.72	1.55	2.16	1.87	1.88	1.88	1.98	1.95
s.d.	0.86	0.85	0.97	0.79	0.88	0.83	0.87	0.67	0.79	0.93	0.91	0.87	0.82	0.88
netjes zijn														
gem.	3.65	3.40	3.77	3.73	3.62	3.59	3.86	3.48	3.46	3.49	3.61	3.44	3.60	3.58
s.d.	0.76	0.80	0.85	0.77	0.87	0.85	0.78	0.69	0.79	0.87	0.85	0.83	0.76	0.82
verstandig zijn														
gem.	3.02	2.95	2.81	2.80	3.10	3.05	3.00	3.04	3.06	2.99	2.92	2.98	2.96	2.98
s.d.	0.57	0.22	0.56	0.65	0.62	0.71	0.53	0.69	0.71	0.48	0.54	0.67	0.54	0.59
zelfbeheersing opbrengen														
gem.	2.87	2.70	2.74	3.20	3.00	2.76	3.10	2.85	2.92	2.85	2.72	2.97	2.86	2.86
s.d.	0.71	0.46	0.58	0.65	0.58	0.69	0.47	0.52	0.82	0.72	0.70	0.74	0.66	0.69
zich gedragen als jongen/meisje														
gem.	3.77	3.30	3.67	3.53	3.49	3.92	3.50	3.81	3.52	3.64	3.86	3.89	3.73	3.72
s.d.	0.95	1.19	0.90	0.88	1.13	1.10	0.99	0.82	1.02	1.01	0.94	1.02	1.03	1.01
met anderen op kunnen schieten														
gem.	2.89	3.00	2.88	3.47	3.05	3.00	3.07	2.64	3.17	2.92	2.95	3.07	3.14	3.01
s.d.	0.70	0.55	0.75	0.72	0.73	0.62	0.77	0.67	0.68	0.51	0.71	0.64	0.58	0.67

WAARDEN VAN KOHN	WOONSTRUCTUUR													tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
ouders ge- hoorzamen														
gem.	3.20	3.19	3.73	3.20	2.86	3.27	3.14	3.29	3.35	3.38	3.39	3.23	3.17	3.26
s.d.	0.86	0.73	0.76	0.65	0.79	1.08	0.78	0.92	0.72	0.94	0.84	0.74	0.77	0.85
verantwoorde- lijkheidsgevoel hebben														
gem.	2.52	2.10	2.32	2.33	2.31	2.38	2.59	2.56	2.11	2.08	2.34	2.34	2.17	2.30
s.d.	0.74	0.92	0.66	0.70	0.74	0.87	0.62	0.79	0.85	0.79	0.82	0.85	0.81	0.81
met anderen rekening houden														
gem.	2.75	2.81	2.73	2.73	2.76	2.68	2.68	2.36	2.90	2.85	2.83	2.66	2.68	2.75
s.d.	0.76	0.59	0.59	0.57	0.73	0.84	0.53	0.72	0.66	0.73	0.68	0.73	0.82	0.73
belangstelling voor de dingen hebben														
gem.	2.65	2.70	2.46	2.93	2.76	2.51	2.87	2.96	2.80	2.91	2.81	2.78	2.76	2.76
s.d.	1.03	1.14	0.89	1.06	1.03	0.77	1.06	0.51	0.99	0.95	0.88	0.96	0.87	0.94
best doen op school														
gem.	3.07	2.95	3.11	2.67	2.98	3.00	2.93	2.89	2.97	3.15	3.00	3.16	3.13	3.05
s.d.	0.64	0.67	0.68	0.70	0.71	0.59	0.83	0.67	0.64	0.57	0.53	0.65	0.53	0.62

TABELLENBIJLAGE B.

TABEL B.1. : Procentuele verdeling naar geslacht van de bewoners van de dertien geselecteerde woonstructuren.

Geslacht	WOONSTRUCTUUR													Tot.
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	
man	47,6	47,4	50,6	45,8	50,6	49,6	45,2	47,4	50,7	52,0	52,4	48,6	52,0	50,0
vrouw	52,4	52,6	49,4	54,2	49,4	50,4	54,8	52,6	49,3	48,0	47,6	51,4	48,0	50,0
Totaal (abs)	554	215	231	131	419	425	270	445	865	603	965	728	843	6694

TABEL B.2. : Werken : wel of niet.

Werken	abs.	%
geen antwoord	23	2,8
wel	372	45,9
niet	415	51,2
Totaal	810	100

TABEL B.3. : Kinderen naar school brengen : wel of niet.

Kinderen naar school brengen	abs.	%
geen antwoord	4	0,5
wel	67	8,3
niet	739	91,2
Totaal	810	100

TABEL B.4. : Kinderen naar school brengen : weinig of veel adressen.

Kinderen naar school brengen	abs.	%
onbekend	0	0
weinig (1 adres)	58	86,6
veel (2 adressen)	9	13,4
Totaal	67	100

TABEL B.5. : Dagelijkse inkopen doen : wel of niet.

Dagelijkse inkopen doen	abs.	%
geen antwoord	4	0,5
wel	569	70,2
niet	237	29,3
Totaal	810	100

TABEL B.6 : Dagelijkse inkopen doen : weinig of veel adressen.

Dagelijkse inkopen doen	abs.	%
onbekend	6	1,1
weinig (1 adres)	184	32,3
veel (2 of 3 adressen)	379	66,6
Totaal	569	100

TABEL B.7. : Duurzame artikel kopen : wel of niet.

Duurzame artikelen kopen	abs.	%
geen antwoord	33	4,1
wel	661	81,6
niet	116	14,3
Totaal	810	100

TABEL B.8. : Duurzame artikelen kopen : weinig of veel adressen.

Duurzame artikelen kopen	abs.	%
onbekend	16	2,4
weinig (1 of 2 adressen)	298	45,1
veel (3 adressen)	347	52,5
Totaal	661	100

TABEL B.9. : Onderwijs volgen : wel of niet.

Onderwijs volgen	abs.	%
geen antwoord	3	0,4
wel	81	10,0
niet	726	89,6
Totaal	810	100

TABEL B.10. : Onderwijs volgen : weinig of veel adressen.

Onderwijs volgen	abs.	%
onbekend	3	3,7
weinig (1 adres)	65	80,2
veel (2 adressen)	13	16,1
Totaal	81	100

TABEL B.11. : Bibliotheekbezoek : wel of niet.

Bibliotheekbezoek	abs.	%
geen antwoord	2	0,2
wel	180	22,2
niet	628	77,5
Totaal	810	100

TABEL B.12. : Bezoek aan café's e.d. : wel of niet.

Cafébezoek e.d.	abs.	%
geen antwoord	7	0,9
wel	138	17,0
niet	665	82,1
Totaal	810	100

TABEL B.13. : Bezoek aan café's e.d. : weinig of veel adressen.

Cafébezoek e.d.	abs.	%
onbekend	4	2,9
weinig (1 adres)	81	58,7
veel (2 of 3 adressen)	53	38,4
Totaal	138	100

TABEL B.14. : Bezoek aan bioscoop/theater : wel of niet.

Bioscoop/theater-bezoek	abs.	%
geen antwoord	8	1,0
wel	143	17,7
niet	659	81,4
Totaal	810	100

TABEL B.15. : Bezoek aan bioscoop/theater : weinig of veel adressen.

Bioscoop/theater-bezoek	abs.	%
onbekend	0	0,0
weinig (1 of 2 adressen)	86	60,2
veel (3 adressen)	57	39,9
Totaal	143	100

TABEL B.16. : Deelnemen verenigingsactiviteiten : wel of niet.

Deelnemen verenigings-activiteiten	abs.	%
geen antwoord	2	0,2
wel	290	35,8
niet	518	64,0
Totaal	810	100

TABEL B.17. : Deelnemen verenigingsactiviteiten : weinig of veel adressen.

Deelnemen verenigings-activiteiten	abs.	%
onbekend	8	2,8
weinig (1 adres)	189	65,2
veel (2 of 3 adressen)	93	32,1
Totaal	290	100

TABEL B.18. : Familiebezoek : wel of niet.

Familiebezoek	abs.	%
geen antwoord	1	0,1
wel	643	79,4
niet	166	20,5
Totaal	810	100

TABEL B.19. : Familiebezoek : weinig of veel adressen.

Familiebezoek	abs.	%
onbekend	6	0,9
weinig (1 of 2 adressen)	344	53,5
veel (3,4 of 5 adressen)	293	45,6
Totaal	643	100

TABEL B.20. : Vriendenbezoek : wel of niet.

Vriendenbezoek	abs.	%
geen antwoord	6	0,7
wel	494	61,0
niet	310	38,3
Totaal	810	100

TABEL B.21. : Vriendenbezoek : weinig of veel adressen.

Vriendenbezoek	abs.	%
onbekend	4	0,8
weinig (1 of 2 adressen)	280	56,7
veel (3,4 of 5 adressen)	210	42,5
Totaal	494	100

TABEL B.22. : Winkelactiviteiten : wel of niet.

Winkelen	abs.	%
geen antwoord	10	1,2
wel	753	93,0
niet	47	5,8
Totaal	810	100

TABEL B.23. : Winkelactiviteiten : weinig of veel adressen.

Winkelen	abs.	%
onbekend	27	3,6
weinig (1 - 3 adressen)	372	49,4
veel (4 - 6 adressen)	354	47,0
Totaal	753	100

TABEL B.24. : Winkelactiviteiten : naar aard.

Winkelen	abs.	%
onbekend	26	3,5
uitsluitend voor dagelijkse levensbehoeften	69	9,2
dagelijkse levensbehoeften + duurzame artikelen	477	63,3
uitsluitend duurzame artikelen	181	24,0
Totaal	753	100

TABEL B.25. : Recreatieve activiteiten : wel of niet.

Recreatieve activiteiten	abs.	%
geen antwoord	8	1,0
wel	231	28,5
niet	571	70,5
Totaal	810	100

TABEL B.26. : Recreatieve activiteiten : weinig of veel adressen.

Recreatieve activiteiten	abs.	%
onbekend	5	2,2
weinig (1 - 2 adressen)	127	55,0
veel (3 - 6 adressen)	99	42,8
Totaal	231	100

TABEL B.27 : Recreatieve activiteiten : naar aard.

Recreatieve activiteiten	abs.	%
onbekend	6	2,6
uitsluitend bezoek café, restaurant	86	37,2
bezoek café e.d. + bioscoop e.d.	50	21,6
uitsluitend bezoek bioscoop, theater	89	38,5
Totaal	231	100

TABEL B.28. : Sociale activiteiten : wel of niet.

Sociale activiteiten	abs.	%
geen antwoord	1	0,1
wel	725	89,5
niet	84	10,4
Totaal	810	100

TABEL B.29. : Sociale activiteiten : weinig of veel adressen.

Sociale activiteiten	abs.	%
onbekend	1	0,1
weinig (1 - 3 adressen)	332	45,8
veel (4 - 10 adressen)	392	54,1
Totaal	725	100

TABEL B.30. : Sociale activiteiten : naar aard.

Sociale activiteiten	abs.	%
onbekend	5	0,7
uitsluitend bezoek aan familie	226	31,2
familie + vriendenbezoek	412	56,8
uitsluitend bezoek aan vrienden/kenn.	82	11,3
Totaal	725	100

TABEL B. 31. Verhouding vrouwen : mannen en jongeren : ouderen ten aanzien van het al dan niet regelmatig verrichten van een bepaalde activiteitensoort.

Activiteitensoort	V ^{*)}	J ^{**) / O}
	M	
Werken	0,358	1,153
Kinderen naar school brengen/afhalen	4,133	11,238
Dagelijkse inkopen doen	2,278	0,993
Duurzame artikelen kopen	1,093	1,141
Onderwijs/cursussen volgen	0,837	1,553
Bibliotheek bezoeken	1,416	1,085
Café's, restaurants bezoeken	0,743	1,577
Bioscopen, theaters bezoeken	1,300	1,206
Deelnemen aan verenigings-activiteiten	0,820	1,310
Familie bezoeken	1,056	1,106
Vrienden/kennissen bezoeken	1,229	1,199

*) $\frac{\% \text{ vrouwen met bepaalde activiteitensoort}}{\% \text{ mannen met bepaalde activiteitensoort}}$

**) $\frac{\% \text{ resp. van 21-45 jaar met bepaalde activiteitensoort}}{\% \text{ resp. ouder dan 45 jaar met bepaalde activiteitensoort}}$

BIJLAGE I. De introductiebrief.

**INSTITUUT VOOR SOCIAAL-WETENSCHAPPELIJK
ONDERZOEK VAN DE KATHOLIEKE HOGESCHOOL**

HOGESCHOOLLAAN 225 - TILBURG - TELEFOON (013) 669111 - AMRO-BANK REKENING 45 57.01.210

ONZE BRIEF PS/HvD/404/M2225

UW BRIEF

TILBURG. datum postmerk

Geachte heer, mevrouw, mejuffrouw,

In de komende weken zal in Amsterdam door ons instituut een onderzoek worden gedaan naar de wijze waarop bewoners van naoorlogse woonwijken hun woongebied en hun stad gebruiken en waarderen. Nu is het niet goed mogelijk en in feite ook niet nodig, dat met alle bewoners van deze wijken een gesprek over dit onderwerp wordt gehouden. Door bij het samenstellen van de groep bewoners die voor een vraaggesprek benaderd zullen worden, zeer zorgvuldig te werk te gaan, kan het aantal te voeren gesprekken beperkt worden gehouden. Een voorwaarde voor het slagen van het onderzoek is dan wel, dat iedereen of praktisch iedereen die op deze wijze is geselecteerd, zijn medewerking verleent.

U bent één van de ± 1.000 bewoners die eerst op grond van het woonadres en vervolgens op grond van woonduur zijn uitgekozen voor een vraaggesprek. Gezien het voorgaande zult U begrijpen, dat wij er zeer veel belang aan hechten, als U aan het onderzoek mee zou willen werken. Meedoen houdt voor U in, dat U (1) een serie vragen beantwoordt die U worden gesteld door een van onze interview(st)ers en die voor een groot deel betrekking hebben op de activiteiten, die U regelmatig buitenshuis verricht, en (2) gedurende een dag op een formulier aantekening houdt van de activiteiten, die U op die bewuste dag buitenshuis verricht.

Zoals gezegd zouden wij het zeer op prijs stellen, als U Uw medewerking aan dit onderzoek verleende. Wij beseffen dat wij daarmee beslag leggen op Uw tijd. Nuttig bestede tijd omdat met Uw informatie straks beter gebouwd zal kunnen worden. Maar ook tijd waartegenover wij geen passende geldelijke vergoeding kunnen plaatsen, eenvoudig omdat het onderzoeksbudget ons daarvoor geen ruimte laat. In dit verband willen wij U erop wijzen, dat ons instituut een onafhankelijke, niet-commerciële instelling voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek is, hetgeen dus betekent dat het instituut los staat van enigerlei belangengroep of politieke partij en niet werkt met het oogmerk winst te maken. Van de andere kant willen wij U toch via iets tastbaars laten merken, hoezeer wij Uw medewerking op prijs stellen. Wij hebben daarom onze enquêteurs opdracht gegeven U na afloop van de enquête een bloemenbon te overhandigen als blijk van waardering.

./.

INSTITUUT VOOR ARBEIDSVRAAGSTUKKEN, TILBURG

Op een van de komende dagen zal een enquêteur bij U langskomen om het eerste deel van het vraaggesprek met U te voeren of anders om een afspraak te maken voor een tijdstip, dat U beter schikt. Al onze enquêteurs zijn in het bezit van een legitimatiebewijs, waarop de directeur van het Instituut voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek IVA verklaart, dat de informatie die U aan de enquêteur verstrekt door het instituut strikt vertrouwelijk en anoniem zal worden verwerkt. Mochten er na het voorgaande toch nog vragen bij U bestaan over het onderzoek, dan kunt U die natuurlijk voorleggen aan de enquêteur of als U dat liever hebt: aan de projectleider Drs. P. Stoppelenburg of zijn assistent de heer R. van Eijkeren. Op dinsdag, donderdag en vrijdag zijn zij overdag te bereiken onder nummer 230984 van de Stichting Wonen (Leidsestraat 5), op de overige werkdagen onder nummer 013-662168 van de Hogeschool in Tilburg. In de hoop dat wij op Uw bereidwilligheid om aan het onderzoek mee te werken mogen rekenen, tekenen wij, hoogachtend,

Drs. P. Stoppelenburg,
Projectleider Habitatonderzoek

Prof. Dr. F. Grunfeld,
Hoofd Sectie Wonen.

BIJLAGE II. Een aantal door de sectie wonen gewenste verwerkingsmogelijkheden.¹⁾

De sectie wonen van het IVA-Tilburg, Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek, verricht op dit moment een proefonderzoek naar de habitat²⁾ van stadsbewoners. Dit vormt de voorbereiding op het in 1974 onder auspiciën van het NIROV in te stellen wijkonderzoek. Anders dan bij het meeste sociaal-wetenschappelijk onderzoek op het gebied van het wonen het geval is, wil de sectie niet alleen nagaan welke activiteiten (winkelen, werken, recreëren etc.) en communicaties (wegen die men volgt om een bepaalde plaats in de ruimte te bereiken) de respondenten verrichten, maar ook waar ze dat doen. Deze speciale belangstelling brengt met zich mee, dat we te maken krijgen met een aantal variabelen, welke alleen ten koste van zeer veel moeite en tijd met het gangbare Sociol-computerprogramma te verwerken zijn. SOSIOL (= Sociological Survey with In and Output Lay out) vormt een verzameling van standaardprocedures, welke ontworpen zijn om tegemoet te komen aan de verlangens, die men vanuit sociologisch onderzoek stelt aan de verwerking van gegevens. In dit programma is het niet mogelijk gebruik te maken van variabelen die meer dan twee kolommen omvatten. Omdat hier bij het meeste sociologisch onderzoek ook geen behoefte aan bestaat, zal dit zelden problemen opleveren. In het onderhavige onderzoek is daar echter wel behoefte aan. De introductie van de ruimtelijke dimensie leidt er namelijk toe, dat we gebruik moeten maken van variabelen die vier kolommen omvatten. Het onderstaande zal dit duidelijk maken.

Zoals gezegd willen we voor elke door een respondent verrichte activiteit vaststellen, waar deze plaats vindt. Omdat te bereiken is er over de plattegrond van het gebied waar het vooronderzoek gehouden werd (= Tilburg) een graadnet gelegd van vierkanten van elk 200 x 200 meter. Elke plaats die een respondent bezoekt, kan nu uitgedrukt worden in een combinatie van 4 cijfers, waarbij de eerste twee de x-coördinaat aangeven (lopend van 01 tot maximaal 99) en de laatste twee de y-coördinaat (eveneens lopend van 01 tot maximaal 99).

Voor het vastleggen van communicaties is een geheel andere procedure gevolgd. Voorafgaand aan de coderingsfase is voor een aantal at random uit de steekproef gekozen personen nagegaan van welke straten of gedeelten van straten zij gebruik maken, als ze zich naar een activiteitenplaats begeven. Kwam een straat met een bepaalde minimale frequentie voor, dan werd deze als routestuk in het codeboek

1) Deze bijlage vormt een overdruk van een eerder verschenen notitie : oktober 1973.

2) Onder habitat verstaan we : de totale ruimte, die door een individu, een groep of een collectiviteit regelmatig en met een bepaalde frequentie gebruikt wordt voor zijn/haar activiteiten en communicaties.

opgenomen. We waren zo in staat het stratenplan in het gebied van onderzoek dat + 1100 straatnamen omvatte te reduceren tot een 120-tal routestukken. Voor elke respondent werd vervolgens nagegaan welke van deze stukken hij wel en welke hij niet gebruikt. Bij het hoofdonderzoek zullen we anders dan dit in het vooronderzoek het geval is per routestuk tevens in codevorm aangeven voor welke activiteit dit stuk gebruikt wordt : gebruikt de respondent het voor dagelijkse inkopen, niet dagelijkse inkopen, werken, familiebezoek, vriendenbezoek, recreatie of combinaties daarvan (zie het in het navolgende gepresenteerde codeboek).

Nu uiteengezet is wat de aard van de variabelen is, waaraan een ruimtelijke dimensie moet worden toegekend, kunnen we overgaan tot het behandelen van de vragen, waarop wij middels een nieuw te ontwerpen verwerkingsprocedure een antwoord willen verkrijgen. We zullen dit doen aan de hand van een min of meer fictief codeboek.

var.nr.	kolom	kode	Variabelen
	1/3 4/5 6/10	151 01	Onderzoeknummer Kaartnummer Respondentnummer
1	11	0 1 2 3 4	<u>WOONADRES</u> geen antwoord, onbekend flatgebouw Kruidenlaan (woonstructuur 1) flatgebouw Statenlaan (woonstructuur 2) flatgebouw Mahlerstraat (woonstructuur 3) flatgebouw Franz Lisztlaan (woonstructuur 4)
2	12	0 1 2	<u>GESLACHT</u> onbekend man vrouw
4	13/14	00 01 02	<u>GEBORTEJAAR</u> geen antwoord 1901 of eerder 1902 etc.

var. nr.	kolom	kode	Variabelen
8	15/18		<u>PLAATS WAAR R. BROOD KOOPT¹⁾ :</u> <u>ACTIVITEITENPLAATS 1</u>
		0000	geen antwoord, onbekend
		0001	n. v. t. R. koopt geen brood
		0002	adres buiten Tilburg
		0003	geen vast adres
		0101	adres bakker x-as 01; y-as 01
		9999	adres bakker x-as 99; y-as 99
12	19/22		<u>PLAATS WAAR R. KRUIDENIERSWAREN</u> <u>KOOPT : ACTIVITEITENPLAATS 2</u>
		0000	geen antwoord, onbekend
		0001	n. v. t. R. koopt geen kruidenierswaren
		0002	adres buiten Tilburg
		0003	geen vast adres
		0101	adres kruidenier x-as 01 ; y-as 01
		etc.	zoals 15/18
16	23/26		<u>WERKADRES : ACTIVITEITENPLAATS 3</u>
		0000	geen antwoord, onbekend
		0001	n. v. t. R. werkt niet
		etc.	zoals 15/18
20	27/30		<u>ADRES FAMILIE : ACTIVITEITENPLAATS 4</u>
		0000	geen antwoord, onbekend
		0001	n. v. t. R. bezoekt geen familie
		etc.	zoals 15/18

1) In dit codeboek zijn slechts vier adressen opgenomen. In het proefonderzoek is er sprake van 28 adressen.

var.nr.	kolom	kode	Variabelen
22	31/32		<u>ROUTESTUK 1</u>
		00	geen antwoord, onbekend
		01	wordt niet gebruikt
		02	wordt gebruikt voor het kopen van brood (B), het kopen van kruidenierswaren (K), werken (W) en het bezoeken van familie (F)
		03	gebruik voor B, K en W niet voor F
		04	gebruik voor B, K en F niet voor W
		05	gebruik voor B en K, niet voor W en F
		06	gebruik voor B, W en F niet voor K
		07	gebruik voor B en W niet voor K en F
		08	gebruik voor B en F niet voor K en W
		09	gebruik voor B niet voor K, W en F
		10	gebruik voor K, W en F niet voor B
		11	gebruik voor K en W niet voor B en F
		12	gebruik voor K en F niet voor B en W
		13	gebruik voor K niet voor B, W en F
		14	gebruik voor W en F niet voor B en K
		15	gebruik voor W niet voor B, K en F
		16	gebruik voor F niet voor B, K en W
24	33/34		<u>ROUTESTUK 2</u> ¹⁾ Zoals kolom 31/32
260	krt. 4: 29/30		<u>ROUTESTUK 120</u> Zoals kolom 31/32 kaart 1

1) De variabelen 26 t/m 258 bevatten informatie omtrent de routestukken 3 t/m 119.

Gegeven voorgaand codeboek kunnen de volgende vragen aan het grondmateriaal gesteld worden :

- 1) Geef voor elk van de genoemde variabelen (1 t/m 260) de frequentieverdelingen
- 2) Wat is de samenstelling naar leeftijd (var. 4) en geslacht (var. 2) bij elk van de onderscheiden bewonersgroepen (var. 1) of anders gezegd wat zijn per woonstructuur de bewonerskenmerken.
- 3) Waar kopen de respondenten onderscheiden naar woonstructuur (var. 1) hun brood (var. 8) en kruidenierswaren (var. 12). Waar werken ze (var. 16) en waar bezoeken ze familie (var. 20).
- 4) Hetzelfde als onder 3, maar de respondenten moeten nu per woonstructuur ook nog onderscheiden worden naar geslacht en leeftijd.
- 5) Hoeveel respondenten komen (voor welke activiteiten dan ook) op welke plaatsen.
- 6) Hoeveel bezoeken worden er (voor welke activiteiten dan ook) aan welke plaatsen gebracht.

Deze laatste twee vragen vereisen wellicht enige toelichting.

Onderstaand schema kan ons daar behulpzaam bij zijn.

	Plaats van			
	Bakker	Kruidenier	Werk	Familie
Respondent 1	0408	0408	1216	2024
Respondent 2	0812	0812	0001	1216
Respondent 3	0408	0812	1216	1216
Respondent 4	0408	2024	2024	0001

Gegeven dit voorbeeld zou het antwoord op vraag 5 luiden :

Drie respondenten komen op plaats 0408, drie op 1216, twee op plaats 0812 en twee op 2024.

Het antwoord op vraag 6 zou luiden :

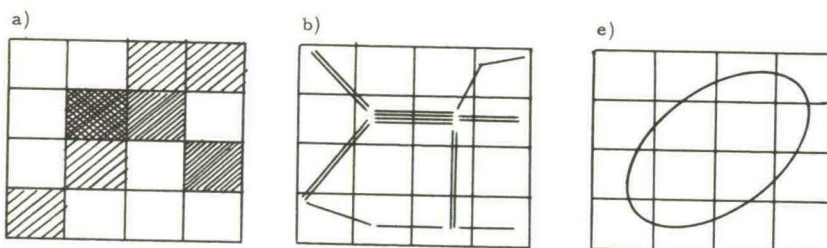
Plaats 0408 wordt viermaal bezocht en dit geldt ook voor 1216.

De plaatsen 0812 en 2024 worden elk driemaal bezocht.

- 7) Dezelfde vraag als onder 5, maar nu voor een bepaalde selectie van activiteiten. Van de vier gegeven activiteiten bijvoorbeeld alleen voor bakker en kruidenier.
- 8) Dezelfde vraag als onder 6, maar ook hier nu alleen voor een bepaalde selectie van activiteiten.
- 9) Dezelfde vraag als 5, maar hierbij dient de totale onderzoeksgroep beschouwd te worden onder conditie van een of meerdere variabelen (geslacht, leeftijd, woonstructuur of combinaties van deze variabelen). Dus bijvoorbeeld : Hoeveel vrouwen uit de Statenlaan komen op welke plaatsen.
- 10) Dezelfde vraag als 6, maar onder conditie van een of meer variabelen.
- 11) Dezelfde vraag als 7, maar onder conditie van een of meer variabelen.
- 12) Dezelfde vraag als 8, maar onder conditie van een of meer variabelen.
- 13) Met welke frequentie maakt een bepaalde categorie van respondenten gebruik van een bepaald routestuk. Bijvoorbeeld : Hoe vaak komen de vrouwen uit de Kruidenlaan op routestuk 1. (Hier wordt eenzelfde soort verwerking vereist als bij 9).
- 14) Van welke routestukken maken de respondenten gebruik wanneer ze een bepaalde activiteit verrichten. De variabelen 22 t/m 260 voor code 02 t/m 09 (= bakkersbezoek, zie codeboek) bijvoorbeeld afzetten tegen de plaats waar de respondent de bakker bezoekt (var. 8).
- 15) Van welke routestukken maken de respondenten onder conditie van een of meerdere variabelen gebruik als ze een bepaalde activiteit verrichten. Van welke routestukken (var. 22 t/m 260) maken de mannen uit de Mahlerstraat (var. 2 en 1) gebruik als ze naar de bakker gaan (var. 8).
- 16) Bereken per respondent de afstanden tussen zijn woonadres en alle door hem bezochte activiteitenplaatsen en de afstanden tussen deze plaatsen onderling.
- 17) Deze afstanden moeten zo binnen de computer worden opgeslagen dat ze op op elk gewenst moment toegankelijk zijn voor het uitvoeren van mathematische bewerkingen : het berekenen van gemiddelden, spreidingsmaten etc.
- 18) De verzameling van een door een respondent of een groep van respondenten bezochte activiteitenplaatsen kan beschouwd worden als een puntenwolk. Bereken de best passende meetkundige plaats van deze puntenwolk.

Tot slot van deze nota willen we nog een aantal wensen formuleren met betrekking tot het visualiseren van de gegevens welke wij als antwoord op bovengestelde vragen hopen te verkrijgen.

- a) Zoals reeds is uiteengezet, is voor het vastleggen van de activiteitenplaatsen gebruik gemaakt van een vierkantennet. Het komt ons als bijzonder wenselijk voor dat met behulp van de plotter per vierkant in de vorm van een reeks verschillende arceringen (welke elk voor een bepaalde frequentie categorie dienen te staan) het antwoord op de vragen 5 tot en met 12 wordt aangegeven. Twee voorbeelden : Geef per vierkant met een arcering aan hoeveel mensen daar komen (zie vraag 5) of :
- Geef met een arcering aan hoeveel bezoeken daar afgelegd worden (vraag 6).
- b) Naast het presenteren van gegevens per vierkant moet het ook mogelijk zijn dit voor grotere, willekeurig vast te stellen, gebieden te doen. We denken hierbij op dit moment aan de C. B. S. -wijkindeling.
- c) Een ander fenomeen in het habitatonderzoek betreft de routestukken. De plotter zou deze moeten kunnen tekenen en daarbij wederom in de vorm van arceringen aan moeten geven met welke frequentie deze stukken gebruikt worden.
- d) De plotter zou hetzelfde moeten doen als onder c, maar nu voor een bepaalde categorie van respondenten voor een bepaalde activiteitengroep of voor een combinatie daarvan (de vragen 13, 14, 15).
- e) De onder 18 berekende meetkundige plaatsen moeten eveneens getekend worden. Voor a, c en e zouden de resultaten er als volgt uit kunnen zien :

- f) Deze tekeningen dienen bij voorkeur gepresenteerd te worden op een schaal van 1 : 10.000.

R. v. E.

okt. 1973

N. B. : We moeten er op wijzen, dat deze notitie geschreven is naar aanleiding van de ervaringen opgedaan in het proefonderzoek in Tilburg. Zoals uit het verslag van het hoofdonderzoek blijkt, kon uiteindelijk maar voor een deel van de gesignaleerde verwerkingsproblemen een bevredigende oplossing worden gevonden.

BIJLAGE III. Codeerschema vragen Rozelle & Baxter.

Amsterdam als geheel.			STRUKTUREEL			
groen ja	sociaal	algemeen	neg		kode 02	
			+ of +	slapende jongeren in de parken	03	
	ja	specifiek	neg	schorem in het Vondelpark; het onveilige Amsterdamse Bos	04	
			+ of +	slapende jongeren in het Vondelpark	05	
	sociaal	algemeen	neg	vies water; vieze grachten; lelijke woonboten; weinig groen; weinig sportakkomodatie	06	
			+ of +	vrij veel groen; mooie parken; parken; sportakkomodatie; grachten; mooie grachten; rondvaartboten; volkstuinten; plantenbakken	07	
		nee	specifiek	neg	smerige Amstel	08
				+ of +	Amsterdamse Bos; Artis; het IJ; de Amstel; de eigen volkstuin; Ajaxstadion; Olympisch Stadion	09
groen nee	sociaal	algemeen	neg	drukke binnenstad niet meer zo gezellig; onleefbaar wordende binnenstad; verkeerschao	10	
			+ of +	druk verkeer; verkeer; drukke binnenstad; gezellige pleinen/markten/straten/binnenstad; verschillende markten	11	
		ja	specifiek	neg	schorem op de Dam; te drukke Kalverstraat	12
				+ of +	hippies op de Dam; de Jordaan; Waterlooplein; levendigheid op de Dam; gezellige Kalverstraat; sfeer op het Leidse Plein	13
	sociaal	algemeen	neg	slechte winkel/schoolvoorzieningen; slechte verbindingen; slecht openbaar vervoer; parkeerproblemen; vervallen Kinkerbuurt; verkrotting van de binnenstad; te nauwe straatjes; opengebroken straten	14	
			+ of +	goede winkelvoorzieningen; uitgaans mogelijkheden; goede schoolvoorzieningen; binnenstad; Osdorp; Amsterdam Noord; goed openbaar vervoer; havens; grachtenhuizen; mooie gevels; eigen buurt	15	
		nee	specifiek	neg	vies plein voor C.S.; Kalverstraat takelt af; opengebroken Waterlooplein	16
				+ of +	de Dam; het C.S.; Rembrandtplein; Kalverstraat; het monument; Westertoren; Magere Brug; Begijnhof; het ouderlijk huis	17

NIET STRUKTUREEL					
groen	sociaal	algemeen	neg	ongezellige stad; goede sfeer gaat achteruit; on- veilige stad; angst om op straat te lopen; krimina- liteit; te grote drukte; nare mensen; verarmd	kode 18
			+ of +	gezelligheid; tolerantie; ongedwongen sfeer; vrij- heid; prettige mensen; de drukte; jachtende men- sen; veel mensen; mengelmoes van mensen; inter- nationale stad/sfeer	19
	ja	specifiek	neg	te groot aantal buitenlanders; Amsterdamse men- taliteit verdwijnt	20
			+ of +	de Amsterdamse mentaliteit; de humor; de familie; mijn vrienden en kennissen (wonen hier); politieke en sociale beweging van studenten; koopavond	21
	nee	algemeen	neg	stad gaat achteruit; gore smerige rotstad; ver- vuilde stad; rommel/troep; lawaai	22
			+ of +	fijne/prettige/mooie stad; fijn wonen; prettig wo- nen	23
		specifiek	neg	slecht cultureel beleid; hondestront	24
			+ of +	draaiorgels; mijnwerk; Ajax; eigen woning; mooie eigen woning	25

00 = GEEN ANTWOORD/WEET NIET

01 = GEEN 2°/3°/4°/5° DING GENOEMD

26 = ANDERSZINS (NOTEREN WAT HIER ONDER VALT).

KOLOM 11:

Noteer in kolom 11 hoeveel dingen er in totaal genoemd worden.

- 0 geen antwoord, niets genoemd
- 1 1 ding
- 2 2 dingen
- 3 3 dingen
- 4 4 dingen
- 5 5 dingen
- 6 6 dingen
- 7 7 dingen
- 8 8 dingen
- 9 9 of meer dingen.

De eigen buurt.			STRUKTUREEL			
groen ja	algemeen	sociaal ja	ber	neg		kode 02
			ja	+ of +		03
			ber	neg		04
			nee	+ of +	spelende kinderen in 't groen	05
		sociaal nee	ber	neg	te ver van 't groen/'t water; sport/speel/recreatieve mogelijkheden te ver weg	06
			ja	+ of +	dichtbij groen; dichtbij water; dichtbij sportvoorzieningen; voldoende recreatieve mogelijkheden dichtbij	07
			ber	neg	geen/onvoldoende recreatieve/sport/speelgelegenheid; geen groen; geen bomen;geen viswater	08
			nee	+ of +	speelgelegenheid; recreatiemogelijkheden; wandelmogelijkheid; groen; bomen; water; je woont buiten	09
	specifiek	sociaal ja	ber	neg		10
			ja	+ of +		11
			ber	neg		12
			nee	+ of +	zandbak met spelende kinderen	13
		sociaal nee	ber	neg	het (buurt)park te verweg; de speeltuin te verweg; het voetbalveld te verweg	14
			ja	+ of +	tuinderijen vlakbij; dichtbij het park; dichtbij sportveld; dichtbij speeltuin	15
			ber	neg	vieze zandbak; te kleine bomen op plein	16
			nee	+ of +	Sloterplas; zandbak; speeltuin, park; sportpark; voetbalveld; tennispark; jachthaven; zeilboten; grote eik	17
groen nee	algemeen	sociaal ja	ber	neg	voorzieningen voor ouden van dagen te verweg	18
			ja	+ of +	voorzieningen voor ouden van dagen dichtbij	19
			ber	neg	te veel verkeer; ongezellige straten; onvoldoende voorzieningen voor ouden van dagen	20
			nee	+ of +	drukke straten; druk verkeer; verkeer; goede voorzieningen voor ouden van dagen	21
		sociaal nee	ber	neg	winkels/scholen/voorzieningen te verweg; te ver van de stad; stad moeilijk bereikbaar	22
			ja	+ of +	dichtbij goede winkels/scholen/voorzieningen; dichtbij stad	23
			ber	neg	huizen te dicht op elkaar; massaliteit; steenmassa; grauwe ellende; slechte verbindingen; te weinig voorzieningen	24
			nee	+ of +	ruime opzet; ruimte; brede straten; licht; veel zon; stadsidee; goede voorzieningen; winkels; scholen; openbaar vervoer	25

specifiek	sociaal	ber	neg	te ver van het gezellige Osdorpplein	26
		ja	+ of +	vlakbij het gezellige Osdorpplein	27
		ber	neg	weinig privacy doordat huis aan hofje ligt	28
		nee	+ of +	gezellig winkelcentrum; de drukke Huizingalaan; gezellige galerij; de gezellige straat	29
	sociaal	ber	neg	het winkelcentrum te verweg; zwembad verweg; bushalte verweg; de lagere school te verweg	30
		ja	+ of +	het winkelcentrum vlakbij; zwembad dichtbij; bushalte dichtbij; een ruime parkeerplaats vlakbij	31
		ber	neg	tram werkt op zenuwen; jankend draaiorgel; te nauwe straat; smerige galerij; lelijke torenflat; slecht winkelcentrum	32
		nee	+ of +	ziekenhuis; beeld; lichtreklame; markt; Hema; tram/tramlijn; de torenwijk; het winkelcentrum	33

NIET STRUKTUREEL					
groen neer	sociaal	algemeen	neg	ongezellig; vandalisme; weinig kontakt; te druk; a-sociale buurt; buurt achteruit wat betreft bevolking	kode 34
			+ of +	gezellige buurt; geen vandalisme; vriendelijke mensen; drukte; nette mensen; nette buurt; gemeleerde wijk; verenigingen	35
		specifiek	neg	moeilijk/weinig kontakt met burenen; weinig privacy; last van bovenburenen; achteruitgang flat (burenen)	36
			+ of +	kontakt met burenen; privacy; geen last van burenen; de burenen; spelende kinderen; koncerten in kerk; bejaarden klub	37
	neer	algemeen	neg	buurt achteruit/slijtage; rotbuurt; rommel/troep; smerige buurt;(vliegtuig)lawaai; beklemmende stilte	38
			+ of +	fijne/mooie/prettige buurt; frisse lucht; fijn wonen; woongenot; stilte; rustige buurt/rust	39
		specifiek	neg	gehoorigheid woning	40
			+ of +	leuk/prettig/goed/mooi huis/woning; woning niet te duur	41

Vrg. 117: BIJ DEZE VRAAG IS HET MOGELIJK OM MAXIMAAL 3 ANTWOORDEN TE
 ----- KODEREN IN RESP. KOL. 69/70, K. 71/72, K. 73/74.

- 00 geen antwoord
- 01 n.v.t., geen 2°/3° antwoord
- 02 weet niet
- 03 duidelijke/onduidelijke benaming van straten
- 04 logische/onlogische wijze van nummeren
- 05 overzichtelijk stratenpatroon/duidelijke opzet van de wijk
- 06 onoverzichtelijk stratenpatroon/hofjes, pleintjes maken het moeilijk/onduidelijke opzet
- 07 aanwezigheid van oriëntatiepunten/alles heeft zijn vaste plaats/alles dicht bij elkaar
- 08 gebrek aan oriëntatiepunten/alles lijkt op elkaar
- 09 anderszins (NOTEREN WAT HIER ONDER VALT).

Vrg. 118: BIJ ELKE UITSpraak HOORT EEN KOLOM. KOL. 75 KORRESPONDEERT MET
 ----- UITSpraak 1, KOL. 76 MET 2 ETC.

- 0 GEEN ANTWOORD: GEEN 1 OF 2 OMCIRKELD
- 1 KODE EEN VOOR DESBETREFFENDE UITSpraak OMCIRKELD
- 2 KODE TWEE OMCIRKELD

BIJLAGE IV. Enige geostatistische maten.¹⁾

- 1) Het zwaartepunt. Deze maat is te beschouwen als het equivalent van het rekenkundig gemiddelde uit de "gewone" statistiek.

Met behulp van een vierkantennet en een gefingeerd activiteitenpatroon geven we hier een rekenvoorbeeld voor het zwaartepunt. Per vierkant is aangegeven hoe vaak dat voor een bepaalde activiteit bezocht wordt.

5				1		
4		3	2			
3			1	1		
2						1
1	1					
	1	2	3	4	5	6

Zwaartepunt = $\bar{X}, \bar{Y}$

$$\bar{X} = \frac{\sum fx}{N}$$

$$\bar{Y} = \frac{\sum fy}{N}$$

X	f	fx
1	1	1
2	3	6
3	3	9
4	2	8
6	1	6
Tot.	10	30

$$\bar{X} = \frac{30}{10} = 3,0$$

Y	f	fy
1	1	1
2	1	2
3	2	6
4	5	20
5	1	5
Tot.	10	34

$$\bar{Y} = \frac{34}{10} = 3,4$$

- 2) Het mediaanpunt wordt bepaald door het snijpunt van twee orthogonale assen, die ieder de verzameling van observaties halveren.

Berekenen we het mediaanpunt voor bovenstaand voorbeeld dan is dat gelijk aan 2,8, 3,7. Als formule gebruiken we daarbij :

$$Md X = Bmd + \left[\frac{N/2 - Fx-1}{fx_{md}} \right] \cdot w$$

$$Md Y = Bmd + \left[\frac{N/2 - Fy-1}{fy_{md}} \right] \cdot w$$

- 1) Het merendeel van de hier besproken maten zijn ontleend aan : Hauer, J. en G.A. van der Knaap, Sociale geografie en ruimtelijk onderzoek, kwantitatieve methoden, Rotterdam 1973. Zie ook Hart, H.W. ter, De toepassing van enkele geo-statistische methodes in stadsgeografisch onderzoek, in : T.E.S.G., LIX (1968), 1.

waarbij: Md = mediaan

Bmd = benedengrens van het interval waarin de mediaan gelegen is

N = het aantal observaties in de verzameling

F - 1 = de geaccumuleerde som van frequenties tot aan het interval, waarin de mediaan gelegen is

fmd = de frequentie in het interval waarin de mediaan gelegen is

w = de breedte van het klasse-interval waarin de mediaan gelegen is

Rekenvoorbeeld :

X	f	F
0,5 - 1,5	1	1
1,5 - 2,5	3	4
2,5 - 3,5	3	7
3,5 - 4,5	2	9
4,5 - 5,5	0	9
5,5 - 6,5	1	10
	10	

Y	f	F
0,5 - 1,5	1	1
1,5 - 2,5	1	2
2,5 - 3,5	2	4
3,5 - 4,5	5	9
4,5 - 5,5	1	10
	10	

$$\text{Md } X = 2,5 + \left[\frac{5 - 4}{3} \right] \cdot 1 = 2,8$$

$$\text{Md } Y = 3,5 + \left[\frac{5 - 4}{5} \right] \cdot 1 = 3,7$$

- 3) Strooiingsindex. Deze maat is te beschouwen als het equivalent van de standaarddeviatie in de "gewone" statistiek.

De afwijkingen in de ruimtelijke verdeling van de activiteitenplaatsen worden gemeten ten opzichte van het zwaartepunt, hetgeen betekent dat de coördinaatwaarden van het zwaartepunt op 0 worden gesteld.

$$S = \sqrt{\frac{\sum (r^2 \cdot f)}{N}}$$

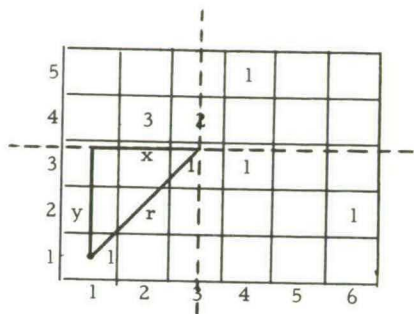
r = de afstand van het zwaartepunt tot een van de punten in de ruimte

f = het aantal observaties op dat bepaalde punt in de ruimte

N = het totaal aantal observaties

Gebruiken we de stelling van Pythagoras dan is r^2 te schrijven als $x^2 + y^2$

De oorsprong van het coördinatenstelsel is daarbij in het zwaartepunt gelegen.

Na toepassing van Pythagoras wordt de strooiingsindex :

$$S = \sqrt{\frac{\sum x^2 f + \sum y^2 f}{\sum f}}$$

Rekenvoorbeeld :

x	x^2	f	$x^2 f$
-2	4	1	4
-1	1	3	3
0	0	3	0
+1	1	2	2
+2	4	1	4
		10	13

y	y^2	f	$y^2 f$
-2,4	5,76	1	5,76
-1,4	1,96	1	1,96
-0,4	0,16	2	0,32
0,6	0,36	5	1,80
1,6	2,56	1	2,56
		10	12,40

$$S = \sqrt{\frac{13 + 12,4}{10}} = 1,59$$

- 4) De gemiddelde afstand wordt berekend ten opzichte van het zwaartepunt, het mediaanpunt of een ander vanuit onderzoeksoverwegingen relevant punt, zoals de plaats van de woonstructuur, de plaats van het stadscentrum en dergelijke.

$$d = \frac{\sum r f}{N} ; \quad r = \sqrt{x^2 + y^2} ; \quad d = \frac{\sum f \cdot \sqrt{x^2 + y^2}}{N}$$

Evenals bij de strooiingsindex dienen de coördinaatwaarden van het uitgangspunt op nul gesteld te worden.

Rekenvoorbeeld :

In dit voorbeeld gaan we uit van het eerder berekende zwaartepunt.

$$1\sqrt{4 + 5,76} + 3\sqrt{1 + 0,36} + 1\sqrt{0 + 0,16} + \\ 2\sqrt{0 + 0,36} + 1\sqrt{1 + 0,16} + 1\sqrt{1 + 2,56} + \\ 1\sqrt{4 + 1,96} =$$

$$d = \frac{13,6129}{10} = 1,36$$

- 5) Standard Deviational Ellipse. Deze maat vormt een uitbreiding van de strooiingsindex. Als middelpunt van de verzameling te beschrijven activiteitenplaatsen wordt het zwaartepunt gekozen. (In bovenstaand voorbeeld is dit gelijk aan 3,0, 3,4). Door dit zwaartepunt worden twee assen getrokken : een x-as en een y-as welke beide loodrecht op elkaar staan. Voor elke in de verzameling opgenomen activiteitenplaats wordt de afwijking t.o.v. de y-as berekend. Met behulp van deze afwijkingen wordt vervolgens een standaarddeviatie berekend en de gevonden waarde wordt dan afgetekend op de x-as (positief en negatief). De assen worden onder een hoek van 5° of 10° geroteerd en de procedure wordt herhaald. Dit wordt net zo lang volgehouden tot de assen volledig zijn rondgedraaid. Uitgaande van een rotatie van 10° levert dit 36 (2×18) punten in de ruimte op. Door deze punten kan dan tenslotte een ellipsachtige figuur getrokken worden.

Omdat het berekenen van een standard deviationalellipse een nogal tijdrovende bezigheid is, zullen we hier volstaan met de berekening van de eerste twee punten van een dergelijke ellips uitgaande van het al eerder gegeven rekenvoorbeeld. We gebruiken daarvoor de berekeningen van de strooiingsindex en hanteren daarbij de volgende formule :

$$S = \sqrt{\frac{\sum x^2 f}{\sum f}}$$

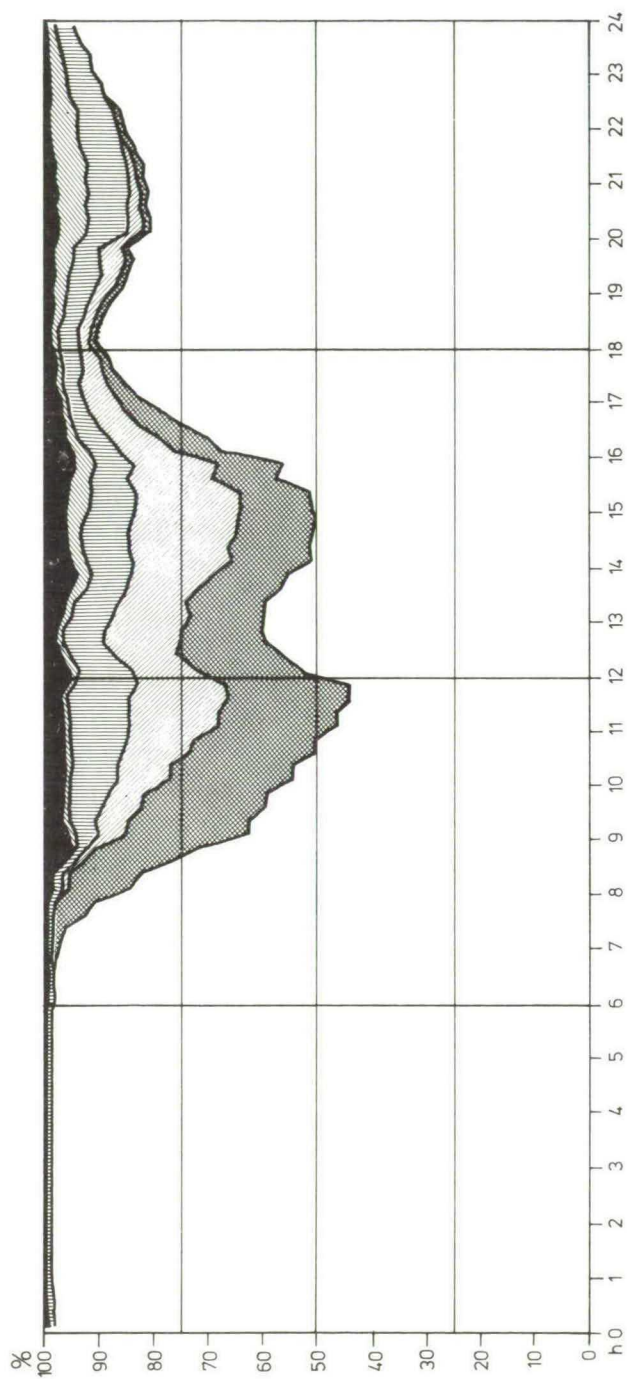
$$S = \sqrt{\frac{13}{10}} = 1,14$$

$$\begin{aligned} \text{De twee gezochte punten zijn : } x_1 &= 3 + 1,14 = 4,14 & y_1 &= 3,4 \\ x_2 &= 3 - 1,14 = 1,86 & y_2 &= 3,4 \end{aligned}$$

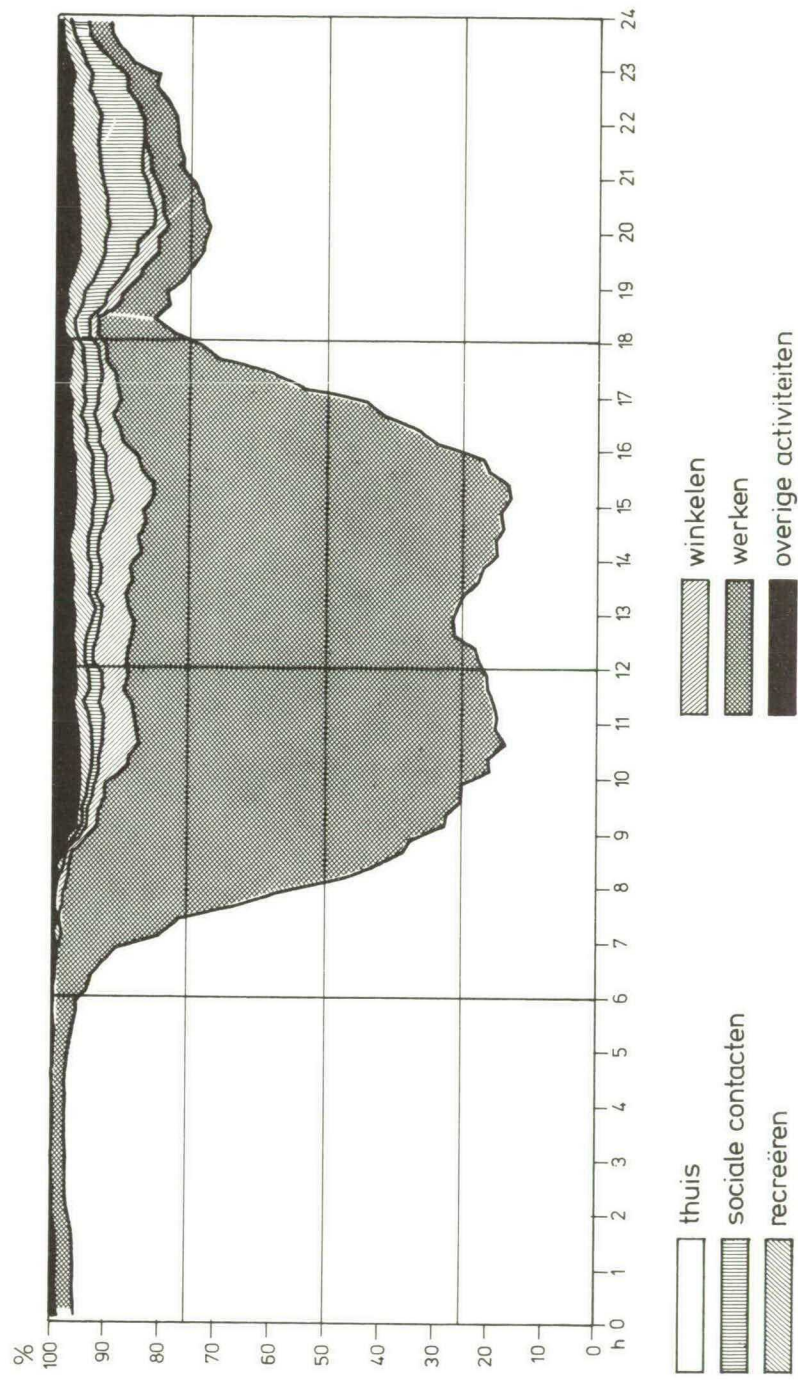
- 1) Deze maat werd ontleend aan : Buttimer, A., Social space and the planning of residential areas in : Environment and Behavior, IV (1972), 3, pag.314.

- 6) Een maat voor relatieve dispersie : Ratio tussen strooiingsindex van de locaties van een bepaalde activiteitensoort (bijv. winkelen dagelijkse levensbehoeften) en strooiingsindex van de locaties van alle activiteiten.
- 7) Equidistante cirkels. Het gaat hier om een gevisualiseerde vereenvoudiging van activiteitenpatronen door middel van cirkels met als middelpunt het zwaartepunt (of mediaanpunt) van de locaties van alle of bepaalde activiteitensoorten en met stralen gelijk aan de gemiddelde afstand van bijv. het eerste, tweede, derde en vierde kwartier van de desbetreffende activiteitenplaatsen tot het zwaartepunt.

Tijdsbesteding van vrouwen op een doordeweekse dag (dinsdag/donderdag)

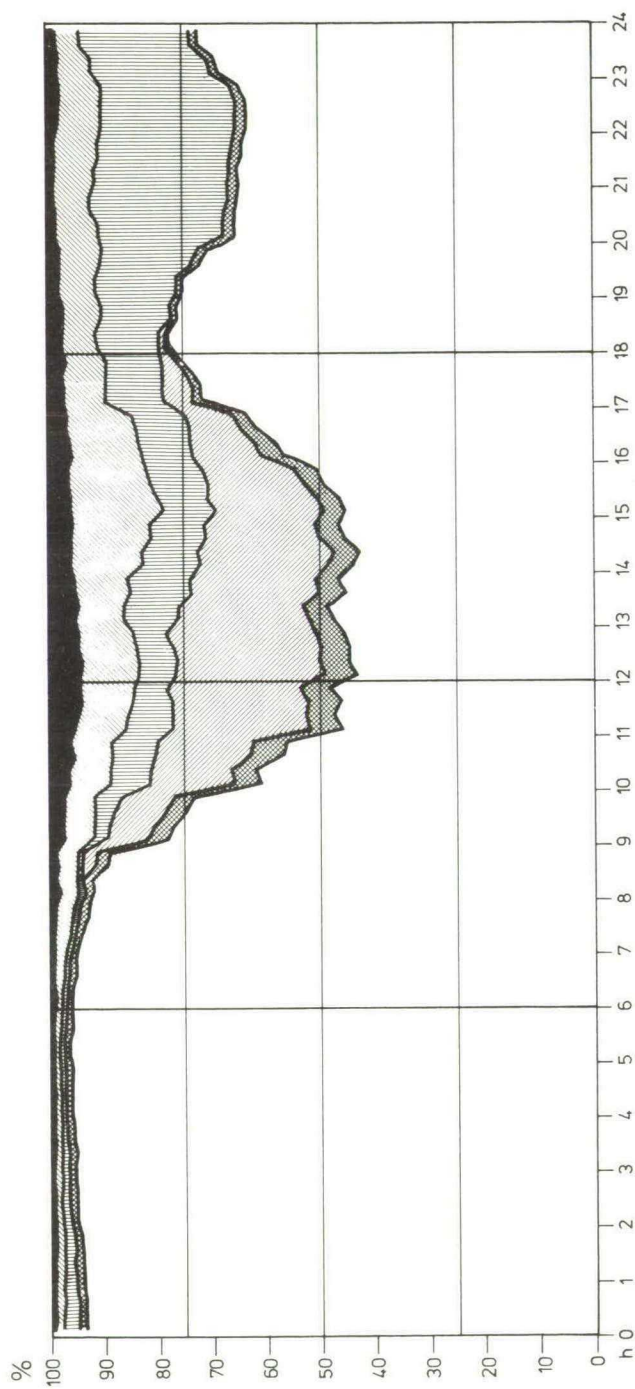

Tijdsbesteding van mannen op een doordeweekse dag (dinsdag/donderdag)

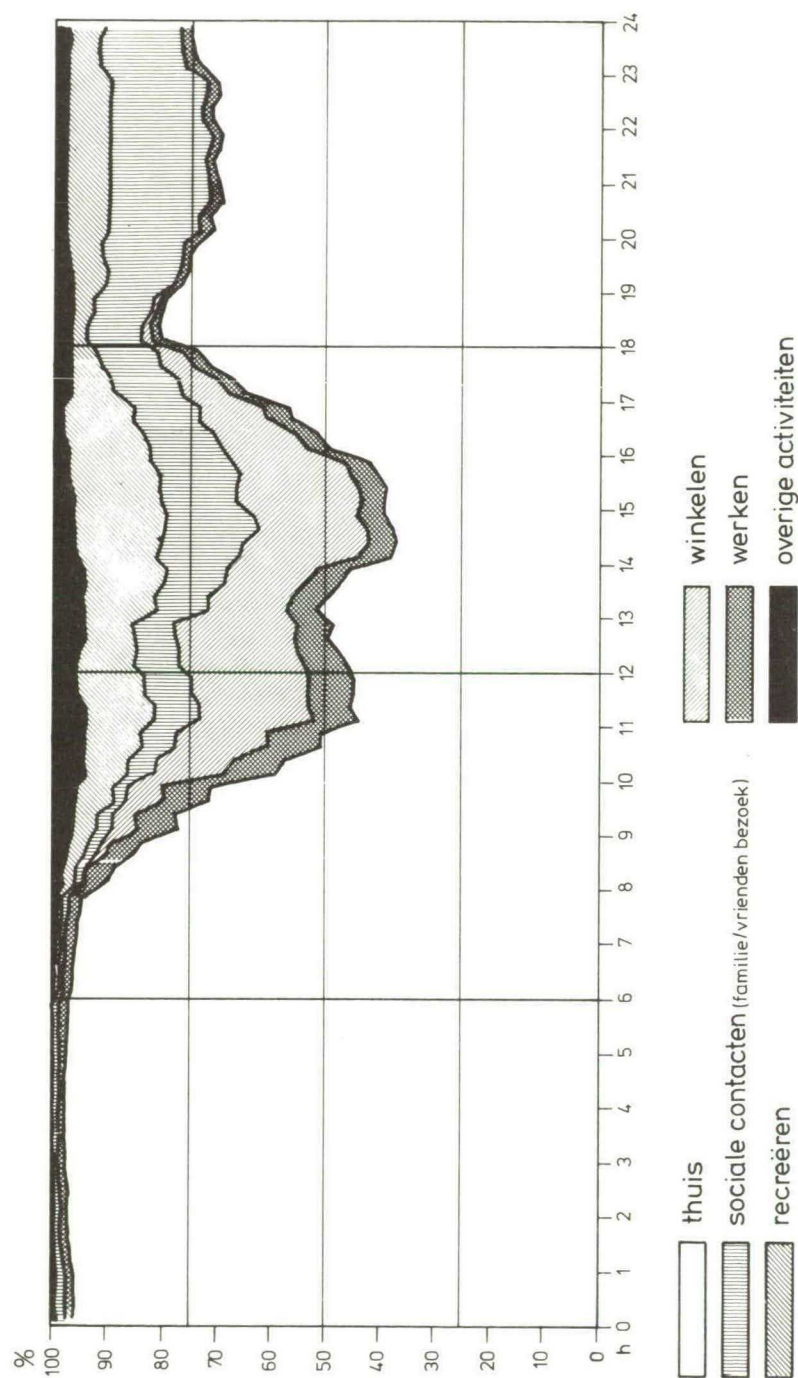

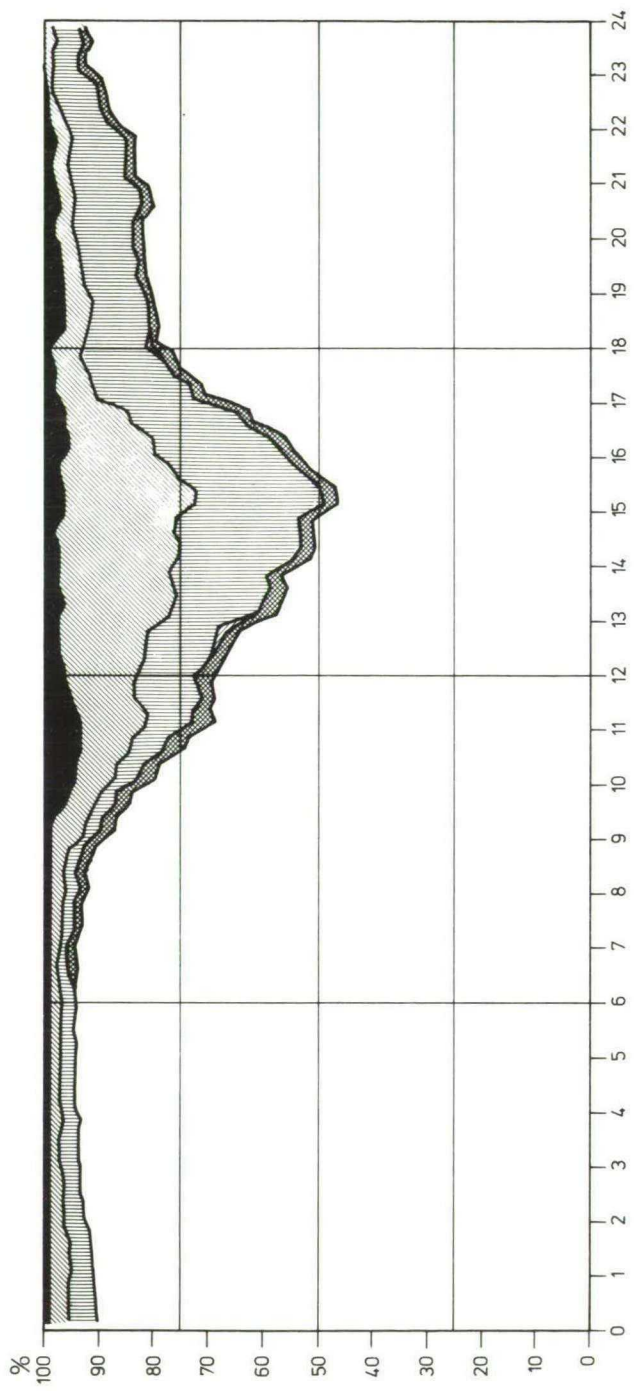
Tijdsbesteding van respondenten zonder jonge kinderen op zaterdag.

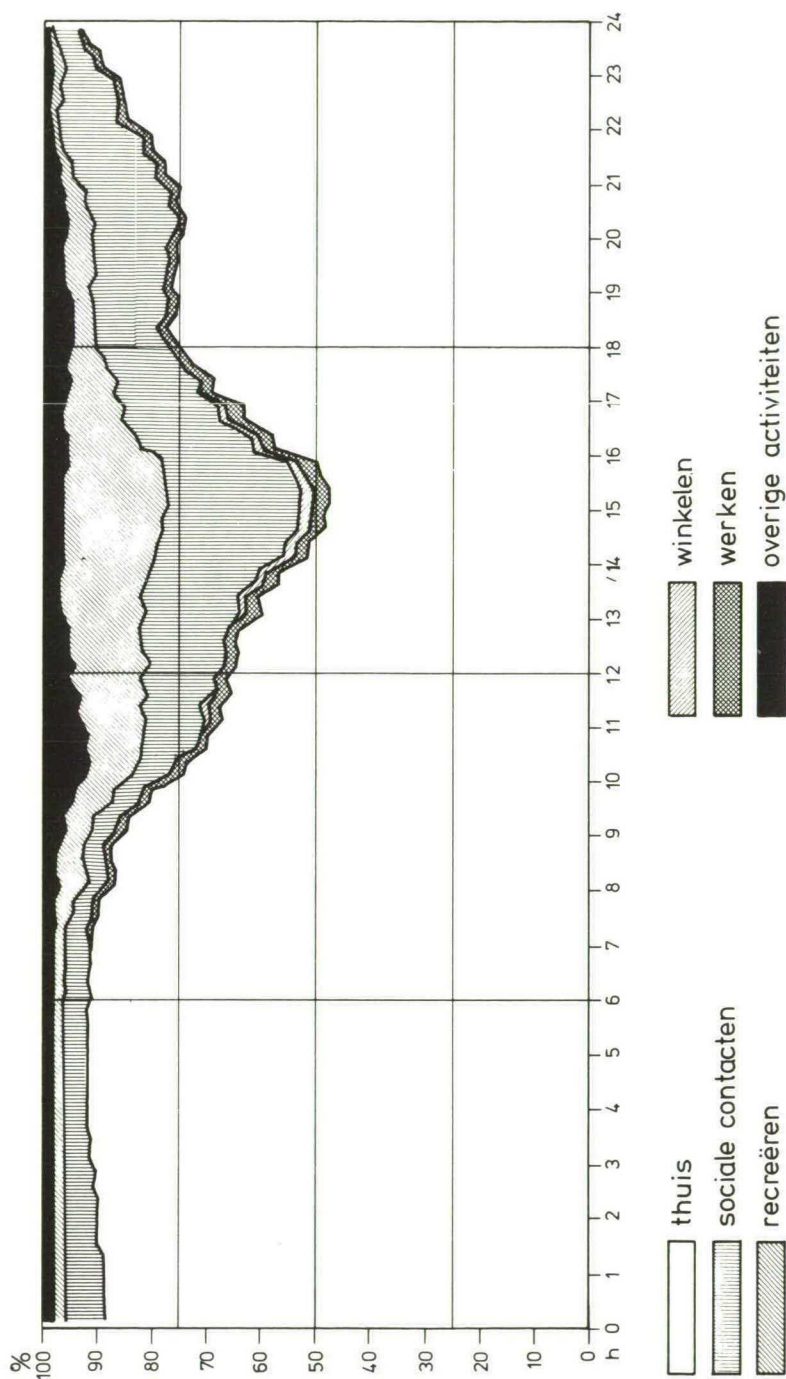
Tijdsbesteding van respondenten met jonge kinderen op zaterdag

Tijdsbesteding van jongeren op zondag

Tijdsbesteding van ouderen op zondag

Foto's	: De auteur
Illustraties	: A. van Helfteren
Typewerk	: Rudie de Graaf Monique van Helvoirt Marian de Jong Bea van Wijk
Drukwerk	: Pitmandruk B.V., Goes

STELLINGEN

1. Het is niet toevallig dat in het woonsociologische onderzoek de 'choice-oriented' benadering van de jaren 60 haar dominante plaats in de loop van de jaren 70 heeft moeten afstaan aan 'constraint-oriented' benaderingswijzen.
2. De uitkomsten van het onderzoek 'Woonmilieu en Woongedrag' houden een pleidooi in voor het realiseren van woonmilieus aan de stadsrand die gekenmerkt worden door rust, verkeersveiligheid en de aanwezigheid van speel- en groenvoorzieningen op het niveau van de directe woonomgeving, met in de nabijheid de meest noodzakelijke winkels voor de dagelijkse levensbehoeften en goede verbindingsmogelijkheden met de rest van de stad.
3. In een onderzoek naar de belevingswaarde van bijvoorbeeld een bepaald woonmilieu voor de bewoners kunnen gegevens over ruimtegebruik niet worden gemist.
4. Doordat thuiswonende tieners in het woononderzoek zelden naar hun mening wordt gevraagd, is een sterk vertekend beeld van de voor- en nadelen van het wonen in voor- en randstedelijke gebieden ontstaan.
5. Onderzoek naar de beleving en besteding van de vrije tijd zal moeten beginnen met een onderzoek naar de beleving en besteding van tijd.
6. Wil men tot een kwalitatief verantwoorde en toch betaalbare volkswoningbouw komen dan verdient het aanbeveling de huidige praktijk van prijsconcurrentie gegeven een minimum eisenpakket in te ruilen voor kwaliteitsconcurrentie gegeven een maximaal te besteden budget.
7. Vanuit het principe dat gelijke gevallen een gelijke behandeling behoeven is het moeilijk met elkaar te rijmen dat voor mensen die als gevolg van een buurtvernieuwingsoperatie woningzoekend zijn, alles in het werk wordt gesteld om ze naar hun verbeterde woning of straat te laten terugkeren, terwijl voor mensen met een vergelijkbaar laag inkomen die door andere oorzaken woningzoekend zijn, vaak niet veel anders overblijft dan naar een groeikern te verhuizen.

8. De sterk toegenomen bemoeienissen van de overheid met het reilen en zeilen van onze samenleving hebben het vermogen van die samenleving tot aanpassing aan gewijzigde omstandigheden op een verontrustende manier aangetast.
9. Directe deelname van de bevolking aan de besluitvorming op gemeentelijk niveau heeft eerder de beheersbaarheid van het bestuurd systeem verkleind dan de rechtvaardigheid van bestuur vergroot.
10. Het toekennen van een gegarandeerd vast inkomen aan elke volwassene, bijvoorbeeld op het minimum bijstandsniveau, is te beschouwen als een vorm van ver doorgevoerd gedecentraliseerd bestuur.
11. In gemeenten waar een confessionele partij een meerderheidspositie in de raad heeft, kan aan het beginsel van neutraliteit op godsdienstig gebied dat als voornaamste kenmerk geldt voor het openbaar onderwijs, beter worden voldaan door een bijzondere school op algemene grondslag dan door een openbare school.
12. De grotere vrijheid die wij op seksueel gebied hebben verworven, heeft ons (ook) beroofd van een aantal dromen, van het vermogen tot romantiseren.

Stellingen behorend bij: Stoppelenburg, P., Woonmilieu en Woongedrag.

Bibliotheek K. U. Brabant

17 000 01052690 4